

České vysoké učení technické v Praze

Fakulta architektury
Ústav teorie a dějin architektury

Vesnické středověké kostely v horšovském arcijáhenství

K zaniklým chrámovým stavbám
Některé stavební typy, skupiny a soubory staveb
Exkurs do historismů v architektuře doby barokní

(Studie a monografie, obrazové přílohy)

Doktorská disertační práce

Jan Kaigl

Školitelka: Ing. arch. Milena Hauserová, CSc.

Praha/Koloveč, květen 2013

Děkuji své školitelce, Ing. arch. Mileně Hauserové, CSc.,
za ochotné vedení této doktorské disertační práce.

Prohlašuji, že jsem svou doktorskou disertační práci
napsal samostatně s využitím zde uvedených historických pramenů a literatury.

Převzetí původní obrazové dokumentace zahrnuté do této doktorské disertační práce
podléhá předchozímu písemnému souhlasu jejího autora a Biskupství plzeňského.

V Kolovči 30. 5. 2013

Jan Kaigl

Obsah

1. Úvod

1. 1. K vesnickému kostelu ve středověku	5
1. 2. Hlavní cíle a vymezení předmětu práce	6
1. 3. Odůvodnění a význam zvoleného tématu	6
1. 4. K metodám práce	9
1. 5. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	11

2. Středověké vesnické kostely a některé kaple, které zanikly

2. 1. Studie	13
2. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	19

3. Románské kostely

3. 1. Románský kostel v Horšově ve světle jeho pozdějších přestaveb	21
3. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	29
3. 3. Pozůstatky románské stavby kostela v Bukovci	30
3. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	40
3. 5. Románské drobnosti v Kostelci, ve Stráži a Úboči	42
3. 6. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	46

4. Kostely s kvadratickým chórem

4. 1. Kostel v Srbicích	47
4. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	55
4. 3. Ostatní kostely s kvadratickým chórem	56
4. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	69

5. Stavby vesnických kostelů okruhu kladrubského kláštera v době kolem roku 1300 a některé známky působení jeho uměleckého vlivu v první polovině 14. století

5. 1. Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři	71
5. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	82
5. 3. Kostely s gotickými portály členěnými dvěma výžlabky a pravoúhlým zářezem mezi nimi	83
5. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	102

6. Období vlády Karla IV. a Václava IV.

6. 1. Příbuzné vrcholně gotické chrámové stavby a přestavby v druhé a poslední třetině 14. století	105
6. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	128
6. 3. Kostel v Čečovicích	132
6. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	144
6. 5. Gotické drobnosti v Mělnici a Loučimi	146
6. 6. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	150

7. Exkurs do historismů v architektuře doby barokní	
7. 1. Kostel (zámecká kaple) s chórovou věží a apsidou v Trhanově	152
7. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace	158
8. Shrnutí hlavních poznatků a závěr	160
9. Použité prameny, literatura a nepublikované zprávy	
9. 1. Historické prameny	167
9. 2. Literatura	168
9. 3. Nepublikované práce a zprávy	180
10. Medieval Churches in the Landscape of the Archidiaconry of Horšov	183

1. Úvod

1. 1. K vesnickému kostelu ve středověku

Kostel byl ve středověké vesnici zpravidla nejnákladnější stavbou a nejvýznamnějším, ne-li jediným nositelem (znakem) dobového slohového názoru. Vesnické kostely z vrcholného a pozdního románského období zřetelně dokládají v Čechách postup a rozvoj osídlení v zemědělsky méně příhodných oblastech ve vyšších polohách a podél starých cest. Poukazují často na přímý dosah vlivu bohatých klášterů jako ohnisek, z nichž se šířily do okolí odborné stavebně-technické znalosti, řemeslné dovednosti a nové umělecké podněty.

Převážně až od poloviny 13. století se starší práva zakladatelská (vlastnická), jež k venkovské svatyni uplatňoval feudál a členové jeho rodiny, vytrácela v závislosti na dříve deklarovaných změnách ve společenském a hospodářském postavení církve a podle jejich postupného uvádění do skutečného života v novém patronátním právu. Současně a nejpozději během první poloviny 14. století se v Čechách plně rozvinula farní síť s vymezenými obvody jednotlivých farností a stabilizovala se hierarchicky uspořádaná vnitřní struktura a organizace emancipované církve.

Patronovi kostela však zůstalo i nadále hlavní slovo, pokud se jednalo o obsazení místa plebána novým klerikem. Obvykle si podržel značný vliv i při nakládání s majetkem farního benefícia. Kostel stále byl jedním z prostředků, jímž feudál vyjadřoval navenek svoji společenskou výlučnost a nadřazenost vůči venkovskému obyvatelstvu, jakož i hospodářskou sílu a jenž mu sloužil k vlastní reprezentaci. V souvislosti s finanční podporou stavby, přestavby nebo jiných úprav svatyně a při pořizování jejího vnitřního vybavení mohl reagovat podle svých možností na dění v soudobých, blízkých nebo i vzdálenějších střediscích architektonické a jiné umělecké nebo uměleckořemeslné práce.

V půdorysném a prostorovém uspořádání převážné většiny vesnických farních kostelů v období gotiky navázalo se na starší stavební typ podélné jednolodní svatyně, přičemž na jejich podobu a způsob řešení jejich jednotlivých částí měly vliv nejenom změny ve výtvarném názoru a technice stavby, ale současně i rozvíjející se požadavky provozní, zejména liturgické. Při přestavbách se nakládalo hospodárně jak se stavebním materiálem (zejména kamenem a dřevem) použitým v minulosti, tak i dříve vykonanou zednickou prací. Zachování posvátného místa, pokud došlo ke stržení staršího a stavbě nového vesnického kostela, jenž měl být prostornější a téměř vždy zděný, bylo samozřejmostí. Jiné než kultovní funkce vesnických farních kostelů, jako například funkci obrannou a refugiální, lze vyvozovat v první polovině 13. století i později v souvislosti s nebezpečím nepřátelských útoků zobecněním z ojedinele dochovaných historických zpráv, z archeologických výzkumů, jakož i ve stavebních průzkumech.

Široce rozvinuté a víceoborové studium má na zřeteli rovněž umístění středověkého vesnického kostela v krajině, utváření jeho nejbližšího okolí se hřbitovem

a polohu svatyně ve vztahu k navazujícímu osídlení, místnímu feudálnímu sídlu (dvorci, tvrzi) a pokud možno i k soudobé faře.

1. 2. Hlavní cíle a vymezení předmětu práce

Práce sleduje dva hlavní cíle. Především se věnuje stavební a architektonické podobě středověkých vesnických kostelů ve správním obvodu někdejšího horšovského (horšovskotýnského) arcijáhenství, tedy na území v jihozápadních Čechách, jež lze ztotožnit přibližně s dnešním okresem Domažlice rozšířeným o přilehlé oblasti okresů Tachov a Plzeň-jih. Z registru papežských desátků odváděných ve druhé polovině 14. století a z konfirmačních knih lze odvodit, že do působnosti horšovského arcijáhna tehdy patřilo 48 farních kostelů a tři samostatné kaple. Většina z nich zůstala zachována tak, že si podržela i přes četné mladší úpravy svůj starobylý ráz, a tím i poměrně vysokou vypovídací hodnotu pro zvolený směr studia. Některé však zcela zanikly, byly nahrazeny mladší novostavbou kultovního nebo i jiného účelu, popřípadě byly radikálně přestavěny a upraveny natolik, že mají již toliko doplňující úlohu pro výzkum středověké architektury.

Kromě toho četné významy, které vesnický kostel ve středověku zahrnoval, skýtají velmi pestrou látku pro výzkum stavebního umění v dobovém společenském kontextu, což je integrální, zpravidla stěžejní složka vědního oboru dějin architektury. Je-li na stavbu nahlíženo přinejmenším jak po stránce umělecké, tak i typologické a konstrukční a současně podle jejího dobového užití, tedy je-li chápána komplexně, sice jako dílčí, ale přímý, a právě proto významný historický pramen, umožňující nám přiblížit se k životu lidí a jejich skupin v minulosti, a to v dobách prosperit i úpadků, potom dějiny architektury plní svůj účel a poskytují dalším historickým vědám cenné původní informace.

Pokusíme se brát v úvahu nejenom formální, chronologická, provozní a prostorová hlediska, ale i společenské vztahy, jimiž by mohl být naznačen nebo zčásti vysvětlen vznik alespoň několika chrámových staveb a jejich skupin nebo souborů v historických souvislostech. To je druhým hlavním cílem předložené práce.

Naproti tomu smyslem práce není, již s ohledem na přiměřenost v rozsahu textu a počtu obrazových příloh, podat vyčerpávající přehled (soupis) a hodnocení všech památek a autorových zjištění z jím prováděných stavebně-historických rozborů a s nimi souvisejících průzkumů a výzkumů.

1. 3. Odůvodnění a význam zvoleného tématu

Důležitým nástrojem církevní správy v Čechách ve středověku byla arcijáhenství, na něž se pražská diecéze územně členila přibližně od poloviny 12. století. Jedním z nich bylo arcijáhenství horšovské, historicky doložené poprvé v roce 1216. Jeho vznik vázal na starobylý pozemkový majetek pražských biskupů v Horšově, kde byl postaven zděný tribunový kostel nejspíš na konci 12. nebo během první třetiny 13.

století, a v širším okolí ve velmi staré sídelní komoře v povodí horní Radbuzy v jihozápadních Čechách, poblíž dálkové, takzvané Řezenské cesty. Významu Horšovského Týna jako regionálního střediska církevní správy, kam bylo z Horšova přeneseno – ke kostelu Panny Marie (posléze kostelu sv. Apolináře) v osadě na pravém břehu Radbuzy – asi poměrně záhy, nejpozději v roce 1312 sídlo arcijáhenského úřadu, nedotkl se tak jako jinde v českých zemích pozvolný úpadek arcijáhenské organizace ve 14. století. Ten se projevoval například tím, že velkou část pravomocí v duchovní správě a při dohledu nad klérem včetně svolávání schůzek (konvokací) správců kostelů i kaplí, vizitací a práva a povinnosti vybírat desátek vykonávali v době předhusitské již zcela běžně venkovští děkani. V horšovském arcijáhenství byl totiž toliko jeden děkanát, označovaný opět podle Horšova jako děkanát horšovský, popř. horšovskotýnský. Navíc zde působila skutečnost, že městečko Horšovský Týn, takto zmiňované poprvé v roce 1344, včetně osídlení (pozdějšího takzvaného Velkého předměstí) se zmíněným kostelem sv. Apolináře, těžilo z existence nákladně postaveného a zvelebovaného hradu pražských biskupů (arcibiskupů) a trvalé přízně své vysoce postavené církevní vrchnosti.

Na území ve správním obvodu někdejšího horšovského arcijáhenství jsou zastoupeny zděné románské a rovněž raně gotické svatyně nebo jejich pozůstatky podle dosavadního poznání v menší míře než v jiných částech Čech s dříve a více rozvinutým historickým osídlením. O to početnější jsou zde vesnické farní kostely nově postavené nebo přestavěné ve 14. století. Soubor dochovaných památek jako celek je však dostatečně reprezentativním vzorkem pro studium vesnických kostelů ve středověku, a to v důsledku působení několika dobových faktorů. Na jednu stranu byla pro uvedené území příznačná feudální rozdrobenost na malé statky venkovské šlechty a poměrně rozptýlené, stabilizované nebo postupně se rozvíjející državy několika panských rodů. Na straně druhé tato rozdrobenost se uplatňovala současně v dotyku s rozsáhlými pozemkovými majetky benediktinského kláštera v Kladrubech a kláštera premonstrátek v Chotěšově, cílevědomě budovanými na způsob dvou dobře prosperujících hospodářských dominií, a dále například s podstatně menším majetkem původem vilemitského, jinak augustiniánského kláštera v Pivoni nebo kláštera premonstrátek v Doksanech; postup raně středověkého osídlení na velké části území lze sledovat především prostřednictvím diplomatické aktivity kladrubského kláštera. Naproti tomu přirozené, podvojně těžké osídlení s větší mírou koncentrace tvořilo jednak horšovskotýnské zboží pražských biskupů (arcibiskupů), jednak majetek koruny – královské město Domažlice se svými vesnicemi. Chodské osídlení (v okolí Domažlic a Přimdy) mělo specifické postavení související s úlohou Chodů při ostraze zemské hranice.

Na polohu při hranici se sousedním Bavorskem a při dvou dálkových trasách, tedy kromě výše již zmíněné Řezenské cesty, tvořící pomyslnou geografickou osu sledovaného území, ještě při cestě Norimberské, jejíž jižní větev v úseku od Starého Sedla přes Stráž, Přimdu až po Svatou Kateřinu, enklávu umístěnou hluboko v hraničním lese, přibližně vymezovala západní část horšovského arcijáhenství od severu, mohou se vázat představy o možnostech uplatnění vlivů na gotickou i starší stavební a architektonickou tvorbu z ciziny, v tomto případě ze sousedního Bavorska a širšího Podunají.

Souhrnně vyjádřeno, dlouhodobá koexistence převážně drobné venkovské šlechty a bohatých klášterů v Kladrubech a Chotěšově, jejichž vliv dominoval až do doby předhusitské, úloha pražských biskupů (arcibiskupů) jako další významné církevní instituce, zastoupení vlivu koruny především prostřednictvím královského města Domažlic a hradu Přimda a dále poloha při zemské hranici současně s provozem na dvou mezinárodních cestách střeoevropské důležitosti, to vše silně působilo na utváření společenských vztahů v území horšovského arcijáhenství. Toto jinak poměrně malé území, náležející do starého Plzeňského kraje, lze tak považovat do jisté míry za modelovou strukturu, pokud jde o výzkum z dějin středověkých staveb a architektury v prostředí sice velké feudální rozdrobenosti, ale zároveň úzce spjatém jak s královskou mocí, tak i idejemi klášterního života a jeho podněty na poli náboženském, hospodářském i kulturním, navíc s možností přímého napojení na vlivy z cizích center stavební, umělecké a uměleckořemeslné práce, mezi jaké patřilo například Řezno nejenom v době románské, ale i gotické. Výzkum vesnických středověkých kostelů ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhenství, což je z povahy věci dlouhodobý proces v otevřené soustavě poznávání, k němuž přispívají svými poznatky autoři z různých společensko-vědních oborů, může tedy přinášet výsledky s takovou mírou dalšího využití a zobecnění, že má význam i mimo oblast západních Čech.

12. století na Plzeňsku lze označit jako dobu klášterní. V roce 1115 panovník zakládá benediktinský klášter v Kladrubech. V polovině čtyřicátých let téměř současně vznikají cisterciácké kláštery v Plasích a Pomuku (Nepomuku). Roku 1169 byl manětínský újezd darován pražským johanitům. Hroznata Tepelský založil v roce 1193 klášter premonstrátů v Teplé a na přelomu 12. a 13. století posléze i klášter ženské větve téhož řádu v Chotěšově. Ves Koloveč s trhem a clem, kde asi nejpozději v sedmdesátých letech 13. století existoval takzvaný kolovečský újezd kláštera premonstrátek v Doksanech, držel tento klášter prokazatelně od roku 1197. K vysokému podílu církevních institucí na pozemkové držbě na Plzeňsku ve 12. století přispívala i dvě dominia biskupská: kromě Horšova (prokazatelně nejpozději v roce 1192) a Horšovského Týna byly to ještě Rokycany (první písemná zmínka z roku 1110).

Podpora, které se církvi v západních Čechách tehdy dostávalo, souvisela mimo jiné s politickými a hospodářskými zájmy panovníka. Zejména kláštery založené panovníkem tím, že iniciovaly se znalostí nových způsobů hospodaření a technických vymožeností změny ve struktuře a právních poměrech existujícího vesnického osídlení a další osídlování a zemědělské využití krajiny, sloužily jako jeden z nástrojů stability vlivu ústřední moci v území podél zemské hranice a jako nepřímý zdroj panovníkova bohatství. Kláštery se snažily svůj pozemkový majetek nejenom neustále rozšiřovat, scelovat a získávat pro něj dostatečnou právní ochranu, ale po dosažení určité míry jeho koncentrace podporovaly i vznik vlastních výrobních a obchodních středisek, trhových vsí, městeček a měst. Zajímaly se rovněž o jinou než zemědělskou výrobu, podporovaly například těžbu a zpracování surovin a báňské podnikání. Jejich stavební činnost, ovlivněná pravidelným spojením s kláštery v západní nebo jižní Evropě, neomezovala se jen na výstavbu klášterního chrámu, konventu a hospodářských budov, ale téměř vždy vyzařovala do blízkého i vzdáleného okolí a ovlivňovala zejména stavby vesnických kostelů a kaplí.

1. 4. K metodám práce

Tématicky zaměřený výzkum vesnického kostela ve středověku, jenž je veden architektem, musí se opírat o znalosti nejenom z obecných dějin, dějin staveb a stavebních konstrukcí, architektury a na ni navazujících dalších oborů soudobé hmotné kultury, ale mimo jiné i z dějin osídlení, pomocných věd historických včetně historické geografie a nauky o starých mapách, speciálně zaměřených dějin středověké církve a její liturgie nebo archeologie středověku. Nutným předpokladem je schopnost kritického hodnocení poznatků a názorů shromážděných v odborné literatuře. Obejít se zpravidla nelze ani bez vlastního studia historických písemných pramenů.

Jde-li o domácí odbornou literaturu, považuje autor z metodického hlediska pro jím zvolené téma za významné vědecké dílo M. Radové-Štikové a D. Líbala. K poznání typologie, provozu a podoby staveb středověkých vesnických kostelů a jejich příslušenství v Čechách a ve střední Evropě se jinak váže odborná literatura natolik rozsáhlá, že nelze podat ani její základní přehled. Z povahy věci subjektivní výběr z ní je obsažen v samostatné kapitole (9. 2.) v závěru této práce.

Středověké vesnické kostely v širším okolí měst Horšovského Týna a Domažlic uvedl do novější odborné literatury jako téma V. Mencl. Počet jím zmiňovaných památek rozhojnil D. Líbal o další svatyně, přičemž provedl stručný umělecko-historický rozbor jednotlivých staveb. Stavby středověkých vesnických kostelů v dosahu vlivu kladrubského kláštera se naposled pokusil rozpoznat a vědecky roztřídit K. Nováček.

Poznatky svědčící o vzniku několika vesnických farních kostelů nebo jejich gotických částí na Horšovskotýnsku a Domažlicku za účasti několika stavebních skupin, různých nebo navzájem propojených, popřípadě pracujících samostatně vedle sebe podle obdobného uměleckého názoru na přelomu 13. a 14. století a ve 14. století nejsou v práci uváděny a hodnoceny ve smyslu a priori souhlasu nebo nesouhlasu se staršími názory. – Je sotva možné již vzhledem k tomu, jakou práci vykonali dříve jiní autoři, abychom upozornili na dosud zcela neznámé památky. Základem, z něhož se bude vycházet, je vlastní rozbor dochovaných staveb a jejich architektury s využitím běžně dostupných (publikovaných) historických pramenů tak, aby bylo možné v pochopení alespoň několika kostelů na území ve správním obvodu horšovského arcijáhenství ve 14. století, jimž anebo dosavadním odborným názorům na ně se vyhradí určitější místo, pokročit dále.

Jak již bylo výše zmíněno, smyslem této práce, a tedy ani její součástí není popis a hodnocení všech památek a přehled všech autorových zjištění z jím prováděných stavebně-historických a s nimi souvisejících průzkumů a výzkumů. Pokusíme se spíše o podchycení, interpretaci, popřípadě i zobecnění pouze takových jevů, jež mají podstatný význam. To neznamená, což souvisí s podstatou věci, že by autor rezignoval na vlastní zevrubné průzkumy historických staveb včetně jejich základního zaměření, fotografické a další dokumentace. Právě naopak, přímé průzkumy autor provedl u všech vesnických chrámových staveb středověkého původu v bývalém horšovském arcijáhenství, a to ve srovnatelné úrovni zpracování, tak aby jejich výsledky mohly

posloužit jako vodítko a pokud možno spolehlivý základ pro další úvahy.¹ Součástí několika průzkumů se stal dendrochronologický rozbor rozpoznávaných středověkých dřevěných konstrukcí, provedený přizvaným specialistou.² Bližší časové zařazení vzniku zkoumaných staveb ať již s využitím dendrochronologie, nebo historických zpráv a slohové kritiky není však cílem, ale opět toliko jedním z prvků, jejichž prostřednictvím lze nastínit historický obraz s větší mírou pravděpodobnosti.

Aby bylo možné alespoň pro některé ze staveb a přestaveb vesnických kostelů ve 14. století zachytit hlavní možné směry inspirace ovlivňující vznik a podobu nebo proměny jejich architektury, je třeba s vlastní znalostí památek vyhledat určující stavebně-typologické a architektonické znaky a podobnosti v kamenické a zednické práci. Podle nich lze usuzovat na vztah umělecké příbuznosti mezi chrámovými stavbami navzájem a na vztah umělecké závislosti na předpokládaných ohniscích soudobého výtvarného dění na Plzeňsku. Mezi ně ve 14. století patřily stále ještě bohaté kláštery a dále pak královská města. Některé stavební podniky v době vlády Karla IV. bezpochyby souvisely s tím, že se od příslušníků panského a vyššího duchovního stavu, zejména pokud se pohybovali ve dvorských kruzích, tehdy očekávala nákladná

¹ V opačném případě by nebylo možné vyhnout se obdobným omylům, jaké se vyskytují v odborné literatuře a jejichž zobecněním se zpočátku jenom dílčí nedostatek v poznání historické stavby zpravidla dále násobí s negativním dopadem na řešení navazujících otázek. Tak např. v nesprávném hodnocení raně gotického schodiště v zesílené části severní obvodové zdi lodi kostela v Srbicích jako nepůvodního přístavku [naposled D. Líbal: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, včetně katalogu památek, s. 348] byla eliminována možnost pochopení funkce tamější sakristie-kaple ve 3. čtvrtině 13. století. Zavádějící byl souhrnný názor o dodatečném prodloužení lodi některých gotických vesnických kostelů na Horšovskotýnsku v době předhusitské směrem na západ – v Křakově, Meclově nebo Miřkově (D. Líbal, op. cit., s. 261, s. 309) –, neboť v Křakově, jak je patrné ze vztahu dřevěných konstrukcí valené klenby chrámové lodi v půdním prostoru, došlo k takovému prodloužení mnohem později, až při novogotických úpravách stavby, během nichž byl původní gotický portál rozebrán, kamenicky asi částečně upraven a přenesen na své dnešní místo v západním průčelí. K obdobnému prodloužení s druhotným použitím gotického portálu na západní straně lodi kostela došlo v Miřkově, a to dokonce až na konci 30. let 20. století. Naproti tomu obvodové zdivo v přízemí lodi se západním portálem farní svatyně v Meclově tvoří jeden stavební celek ze 14. století. Chrámová loď v Semněvicích není ve svém dnešním rozsahu gotická (D. Líbal, op. cit., s. 346), neboť byla prodloužena na západní stranu prokazatelně v období baroka. Zdivo hranolové věže nad gotickou sakristií kostela v Třebnici, až dosud mylně hodnocené jako dílo z konce 14. století (D. Líbal, op. cit., s. 360), je půdorysně odsazeno od obvodového zdiva sakristie a severní zdi presbyteria, vyneseno pomocí tří klenebních pasů provedených z cihel a svědčí o stavebních úpravách svatyně v době barokní, asi až po obnově samostatné třebnické farnosti v roce 1752. Západní hranolová věž kostela v Mělnici rozhodně nevznikla v 13. století (D. Líbal, op. cit., s. 308), ale byla dodatečně, snad až v pokročilém 15. století nebo na počátku 16. století přistavěna k slohově vytříbenému gotickému štítovému průčelí chrámové lodi, opatřenému portálem v přízemí a rozetou nad ním. Koutová věž obdobně jako loď kostela v Horšově nejsou pozdně románské (D. Líbal, op. cit., s. 286), ale jsou výsledkem rozsáhlé přestavby raně středověké svatyně v době kolem roku 1363. – Nové průzkumy a výzkumy, vyvolané například památkovou obnovou, mohou přinést další zjištění a změny v dosaženém poznání. Autor při přípravě své doktorské disertační práce v období let 2006 až 2012 postupně publikoval některé výsledky vlastních průzkumů. Podle ohlasů na ně v odborných kruzích a podle závěrů z archeologického výzkumu a současně s ním provedeného dalšího průzkumu stavby kostela v Bukovci [M. Čechura: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 37, 2012, s. 529–538.] může zde modifikovat a opravit svůj předchozí názor (J. Kaigl: *Románské drobnosti z Bukovce a Úboče*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 460–469) na stavební vývoj lodi této svatyně.

² Ing. T. Kyncl v roce 2007 a 2008.

vlastní reprezentace spojená s podporou umělecké práce včetně architektury a uměleckých řemesel.

Podstatným rysem zvolené pracovní metody je plošnost, ale přitom poměrně velká podrobnost průzkumu, jenž se netýká pouze některých památek nebo jejich součástí vybraných podle vlastního klíče, ale všech středověkých staveb vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství včetně těch, které již neexistují. Metoda plošného stavebně-historického průzkumu památkového fondu není nová, ale je používána – snad i kvůli své pracnosti a nejistotě, zda přinese včas kýžené výsledky – spíše zřídka. Pokud se tedy vůbec uplatní, děje se tak obvykle v zájmu poznání dějin osídlení, historických urbanistických celků, zejména měst,³ nebo při řešení dílčích otázek stavebně-typologických, technických, technologických i výtvarných, zvláště jsou-li vnímány optikou fenoménu regionalit.⁴ Potenciál výsledků dosažitelných touto metodou je mimořádně velký: vychází-li badatel ze studia formálních vlastností, chronologie, funkce a prostorů každé stavby včetně podchycení jejích různých společenských významů, otevírají se mu možnosti pro pochopení jednotlivě zjišťovaných jevů v hlubších souvislostech a nastolení nových pohledů pro jejich interpretaci, a to i v měřítku nadregionálním a ve vztahu k věcem, které již nejsou vidět.⁵ Ve velkém geografickém záběru po jednotlivých sídlech, okresech i krajích, pro potřeby vlastní projekční praxe, jakož i státní památkové péče, ale v logickém důsledku toho s různou mírou podrobnosti používal u nás metodu plošného stavebně-historického průzkumu, ovšem takřka výlučně na funkcionalistické teoretické bázi, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v šedesátých až osmdesátých letech 20. století.

³ V počátcích praktické aplikace metody plošného stavebně-historického průzkumu historických měst stáli u nás ve 40. letech 20. století V. Wagner (Klatovy), O. Stefan (Turnov, Jindřichův Hradec) a V. Mencl (Český Krumlov).

⁴ Viz např. K. Kuča: *Regionalita architektury venkovských kostelů v českých zemích*, in: Muzejní a vlastivědná práce, 32/ Časopis společnosti přátel starožitností, 102, 1994, s. 193–232.

⁵ Současný model směřuje k prolínání přístupů stavebně-historických a archeologických. Přitom dříve převládající důraz na ryze funkcionalistické pojetí, jež chápe historické stavby především jako jednosměrný obraz společenského života, oslabuje ve prospěch vysoce komplexního kontextuálního pojetí ve snaze porozumět jednotlivým artefaktům jako prvotnímu prameni poznání z hlediska jejich praktického využití a symbolického obsahu v minulosti, včetně vlivu architektonického prostoru na vztahy mezi lidmi (k tomu viz např. B. Hillier, J. Hansoná: *The Social Logic of Space*, Cambridge, 1984). V této souvislosti se uplatňuje v odborné literatuře speciální kategorie zastavěného prostředí, chápající stavby jako prvek předurčující podobu životního prostředí a mezilidských vztahů. (D. L. Lawrence; S. M. Low: *The Built Environment and Spatial Form*, in: *Annual Review of Anthropology*, 19, 1990, s. 453–505.) – Je-li vůdčí snahou plošného průzkumu skupiny nebo souboru historických staveb vytvořit vnitřně nekonfliktní příběh, jenž by se shodoval s historickými prameny a na nich vystavěnými modely, nelze než dojít ke spornému výsledku. Viz např. J. Konůpek, L. Zeman: *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*, in: *Svorník*, 10, 2012, s. 5–32. T. Nejezchlebová: *Středověké vesnické kostely středního Pojizeří*, in: *tamtéž*, s. 151–159.

1. 5. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Mappa historica regni Bohemiae. Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14. století, v nížto jsou poznamenány fary 14. věku, hrady, mnohé torze* (eds. F. Palacký, 1847; J. Kalousek, 1874), Praha 2000. Výsek znázorňující horšovské arcijáhenství ve 14. století. Správní obvod – hranice horšovského arcijáhenství jsou vyznačeny modrou čarou. Lokality s vesnickými farními kostely jsou na mapě červeně podtrženy autorem. Město Horšovský Týn a kdysi královská města Plzeň, Stříbro, Tachov, Domažlice a Klatovy jsou zvýrazněny obdobně růžovou, zatímco kláštery v Kladrubech Chotěšově oranžovou barvou. (Reprofoto Národní knihovna ČR, Praha)

2. *Mapka západních Čech schématicky znázorňující základní rozložení pozemkového majetku zejména církevních institucí* (šedé plochy se týkají benediktinského kláštera v Kladrubech, šedo zelené kláštera premonstrátek v Chotěšově, světle zelené kláštera augustiniánů v Pivoni, žluté kláštera premonstrátek v Doksanech, okrové cisterciáckého kláštera v Nepomuku, světle okrové cisterciáckého kláštera v Plasích, modré premonstrátského kláštera v Teplé, šedohnědé johanitské komendy v Manětíně, světle fialové pražského biskupství a arcibiskupství) a koruny, zejména královských měst Plzeň, Stříbro, Tachov, Domažlice a Klatovy (hnědé plochy) ve vrcholném středověku. Předpokládané trasy Norimberské cesty a Řezenské cesty jsou vyznačeny čárkovanou čarou. Správní obvod horšovského arcijáhenství je směrem do vnitrozemí ohraničen čarou tečkovanou. [Schéma zpracoval autor podle publikací Gotika v západních Čechách (1230–1530), 1, Praha 1995, s. 35; Z. Boháč: Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské, in: Historická geografie, 18, 1979, s. 165–197, přílohy; E. Kubů: Pozemková držba kláštera kladrubskeho v době předhusitské (do r. 1420), in: tamtéž, s. 205–231, přílohy; I. Vávra: Řezenská a Norimberská cesta, in: Historická geografie, 11, 1973, s. 31–93, příloha; E. Maur: Chody, Chodovy a Chodové, Pokus o vymezení středověkých sídel Chodů toponomastickou metodou, in: Západočeský sborník historický, 5, 1999, s. 5–23; a podle údajů v historických pramenech a další odborné literatuře – viz kapitoly 9. 1. a 9. 2., zde.]

2. Středověké vesnické kostely a některé kaple, které zanikly

2. 1. Studie

Velká většina ze 48 farních kostelů a 3 samostatných kaplí ve správním obvodu horšovského arcijáhenství ve druhé polovině 14. století dochovala se v míře umožňující představu o jejich středověké podobě alespoň v základních rysech po stránce stavební i architektonické.⁶ Úplný zánik svatyně a posvátného místa byl výjimečný. Zpravidla souvisel s opuštěním osídlení nebo teprve s josefinskými reformami na sklonku 18. století.

Ve Valtířově, vesnici ležící v nadmořské výšce kolem 650 m na samém okraji hraničního hvozdu, již považovali za vlastní kladrubští benediktini od roku 1115, která spadala ve vrcholném a pozdním středověku do sféry vlivu nedalekého kláštera obutých augustiniánů v Pivoni a v 16. století se připomíná poprvé jako pusté místo, vzal kostel za své snad už během náboženských válek v 15. století. Jen podle náhodného nálezů kamenného kusu okenní kružby lze se domnívat, že tento kostel byl gotický nebo prošel stavebními úpravami ve 14. století.⁷

Ves Bijadla (u Merklína), jejíž existenci včetně kostela k roku 1115 podchycují falza zakládací listiny kláštera v Kladrubech, zanikla asi rovněž v 15. století; v každém případě opuštěna byla nejpozději v roce 1547. Z tamějšího kostela, nově vybudovaného v období vrcholné gotiky, zrušeného v roce 1787 a posléze upraveného na sýpku, zůstala stát snad převážná část obvodového zdiva chrámové lodi se zbytky hrotitého vstupního portálu na jižní straně.⁸

Kostel sv. Václava v Úboči, kde byly ve druhé polovině 14. století z dosud nejasných důvodů dvě farnosti a dva farní kostely blízko vedle sebe – původem pozdně románský kostel sv. Mikuláše pro takzvanou dolní Úboč a právě kostel sv. Václava pro Úboč horní, byl zbořen v roce 1791. Jeho vyvýšená poloha nad vesnicí, zakreslená krátce předtím při 1. vojenském (josefském) mapování, je v terénu stále čitelná. Několik drobných torz článků vrcholně gotické architektury, pocházejících, jak se zdá, právě z této chrámové stavby a druhotně použitých do zdiva špýcharu jedné ze zemědělských usedlostí v Úboči, by nasvědčovalo dílu kameníka přibližně ve druhé polovině 14. století.⁹

⁶ RDP, s. 89–90. LC I/1, s. 72 (ke kostelu ve Valtířově v roce 1358). LC V, s. 46 a 130 (ke kapli sv. Václava ve Zdemilech v letech 1390 a 1392). V širších souvislostech viz též VANĚK, Vojtěch: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, Český časopis historický, 100, 2002, s. 497–521.

⁷ E. Maur: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský historický sborník*, 7, 2001, s. 20–21. Bližší nálezové okolnosti fragmentu okenní kružby, uloženého ve sbírkách Muzea Chodska v Domažlicích od roku 1963, nejsou doloženy.

⁸ K. Nováček, P. Rožmberský: *Někdejší farní ves Bijadla u Merklína*, in: *Jižní Plzeňsko*, 5, 2007, s. 39–54. Zasvěcení kostela v Bijadlech sv. Vavřinci autoři uvádějí poprvé k roku 1610.

⁹ F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17, Politický okres domažlický, Praha 1902, s. 122–123.

Josefinským reformám padl za oběť obdobně kostel v Rokošíně (u Poběžovic) v roce 1787 a o rok později i starobylý kostel sv. Jakuba Apoštola, jenž se nalézal v sousedství mariánské svatyně v lokalitě *U Svatých* na Dolejším předměstí v Domažlicích. K Rokošínu, kladrubské klášterní vsi v roce 1186, vázalo se v 16. století místní označení *Pustotiny u sv. Jirí*. O tom, kde stávala v Rokošíně farní svatyně pod patronátem pivoňského kláštera v roce 1427,¹⁰ jsme zpraveni opět podle zákresu pořízeného při 1. vojenském mapování. Bližší představa o její stavbě zatím však chybí.

Naproti tomu poznání svatojakubského kostela v Domažlicích nedávno významně prohloubil archeologický výzkum – byl to kdysi kostelík (kaple) skromných rozměrů při raně středověké celnici a předpokládané předlokační trhové osadě, jenž měl obdélnou loď o rozměrech zhruba 5 x 8 m a na východě válcovou apsidu. Svými počátky sahal snad ještě do 10. století.¹¹

V době po zrušení chotěšovského kláštera premonstrátek v roce 1782 zanikl kostel (kaple) sv. Vavřince v Hradci (u Stoda). První zmínka o něm včetně uvedeného zasvěcení pochází z roku 1298. V místech, kde stál, bývala akropole slovanského hradiska, jež tvořilo díky své strategické poloze na Řezenské cestě důležitý opěrný bod přemyslovské expanze do jihozápadních Čech. Z historického kontextu lze vytušit, že kostel sv. Vavřince byl založen někdy v 11. nebo 12. století. Dříve než se přikročilo k jeho přestavbě v roce 1669, byl popsán jako chudý, prastarý, úzký a tmavý. Odtud pramení domněnka, že se mohlo jednat ve středověku spíše o jednolodní podélnou stavbu než rotundu.¹²

V území, nad nímž uplatňoval svoji církevně-správní pravomoc ve 14. století horšovský arcijáhen, nejsou příliš četné ani příklady náhrady středověkého kostela mladší novostavbou. Jedním z nich je kostel ve Svaté Kateřině nedaleko Přimdy. Byl postaven v roce 1729 zřejmě na místě kaple sv. Kateřiny, samostatně zpoplatněné papežskými desátky v období let 1352 až 1399. Tato kaple patřila na počátku 15. století k proboštství kladrubského kláštera ve Svaté Kateřině, které lze jen hypoteticky ztotožňovat co do polohy s poustevnou – mariánskou cellou poblíž hradu Přimda v roce 1318, tehdy spadající již 12 let pod jurisdikci kladrubských benediktinů.¹³ Románskou patku koutové válcové přípory o průměru téměř 0,5 m, zdobenou nárožními drápkami, jež je dnes pohozena jako nepotřebný kámen u schodiště ke kostelu a na hřbitov ve Svaté Kateřině, považoval D. Líbal za pozůstatek velké románské chrámové stavby někdy z druhé poloviny 12. století.¹⁴ Jak upozornil E. Maur, existence takové stavby se příliš neshoduje s představou kaple při středověké poustevně. Na druhou stranu uvedená poustevna s ohledem na to, že tvořila poslední útočiště na jižní

¹⁰ A. Profous: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny*, 3, Praha 1951, s. 579. E. Maur: *Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky*, in: *Minulost Západočeského kraje*, 34, 1999, s. 22–23.

¹¹ P. Břicháček, M. Metlička: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, in: *Archeologie ve středních Čechách*, 3, 1999, s. 259–261, 264–265, 271 a 275.

¹² J. Justová: *Příspěvek k otázce českých kostelů z doby knížecí, zasvěcených sv. Vavřinci*, in: *Tisíc let Staré Plzně, Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie*, 2, 1976, s. 89–93.

¹³ E. Maur, 2001, op. cit., s. 13–14.

¹⁴ D. Líbal: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, (recenze), in: *Minulost Západočeského kraje*, 16, 1980, s. 267.

větvi Norimberské cesty před dosažením zemské hranice, přece jen mohla zahrnovat umělecky náročnější románskou chrámovou stavbu.¹⁵ Pokud jde o kapli sv. Kateřiny, nevíme zatím bezpečně nic o jejích starších stavebních dějinách. Podle nálezu výše zmíněného románského torza nelze vyloučit domněnku, že vykazovala v době před rokem 1729 známky historizujících architektonických úprav (hudební kruchty?) v duchu románské renesance.

Skapce, Bernartice, Hlohová a Chotěšov patří mezi osídlení, z nichž se skládala stabilizovaná středověká farní síť v horšovském arcijáhenství, ale kde se dnešní kostel jeví jako svrchovaný tvůrčí výkon barokní architektury. Jemu musela ustoupit předchozí chrámová stavba nebo její pozůstatky, když nevyhovovala novým nárokům a překážela na posvátném místě, jehož dodržení bylo pro zadavatele a mistra nového díla pravidlem. V přímém průzkumu lze se však setkat případ od případu s dílčími hmotnými doklady středověkého původu svatyně, prokazaného archivními zprávami.

Ve Skapcích, nalézajících se ve vzdálenosti necelých 8 kilometrů na jih od Kladrub, se majetkoprávně uchytili k roku 1115 kladrubští benediktini. Nejpozději ve třicátých letech 13. století jim patřila celá ves, a tak to bylo i při zrušení kláštera v roce 1785. Zdejší, poměrně rozlehlý barokní kostel vznikl v době kolem roku 1783.¹⁶ V jeho zdivu jsou osazeny opětovně použité články gotické architektury, zhotovené z jemnozrnného pískovce. Například na jihozápadním nároží lodi, zbaveném omítek, uplatňuje se pohledově kus klenebního žebra ve tvaru otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu s původním barevným vápenným nátěrem, pocházející bezpochyby ze stavby místního farního kostela, o němž vypovídají historické prameny z druhé poloviny 14. století.

Bernartice, vesnice vzdálená necelých 11 km směrem na jihovýchod od Přimdy, vyskytují se mezi nejstaršími predikáty rané pozemkové šlechty a svědčí o mocenském vzestup a teritorializaci jejích příslušníků na západě Čech ve druhé polovině 12. století. Středověká farní svatyně v Bernarticích se nedochovala. Je však více než pravděpodobné, že nestála jinde než dnešní kostel, což je velkoryse pojatá barokní novostavba vznosných proporcí, provedená v době kolem roku 1740 v sousedství bernartického zámku, kdysi gotické tvrze.¹⁷

Kostelík sv. Jiljí v Hlohové na Domažlicku se jeví jen zdánlivě jako slohově jednotné barokní dílo z období let 1764 až 1766. Podle úzkého, půlkruhově ukončeného

¹⁵ Zejména pokud by se prokázalo, že poustevna u Přimdy se nalézala v lokalitě Svaté Kateřiny a shodovala se s dějištěm politických jednání krále Václava II. s bavorským vévodou a falckrabětem rýnským Ludvíkem II. v říjnu roku 1291, jak nadhodil K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 149. Autor tamtéž zvažuje možnost, že dochované torzo patky koutové válcové přípory ve Svaté Kateřině tvořilo kdysi součást architektonického členění koutu uvnitř centrálně uspořádané románské svatyně ze 12. století, poukazující v souboru budov místní poustevny na soudobé působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera.

¹⁶ E. Kubů: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 215. – Rozpočet barokní novostavby kostela ve Skapcích pochází právě z roku 1753; za upozornění děkuji PhDr. V. Ryšavému.

¹⁷ A. Profous: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny*, 1, Praha 1947, s. 62. *UPČ* 4, s. 452. *Encyklopedie českých torzí*, 1, Praha 1998, s. 18–19.

okna umístěného v ose válcové apsidy, která uzavírá uvnitř kostela jeho kvadratický chór, ale má navenek polygonální plášť, lze se totiž domnívat, že přinejmenším tato apside částečně zahrnuje svislé zdivo pozdně románské chrámové stavby.¹⁸

Podobu mariánského farního kostela v Chotěšově před jeho stavebními úpravami v konci první poloviny 18. století podává veduta chotěšovského kláštera od jihu v roce 1736.¹⁹ Zkoumaný kostel má na ní podélnou loď, k níž se váže na východě půdorysně a výškově odsazené presbyterium s polygonálním závěrem s opěráky, hranolovou věž předstupující před západní průčelí lodi a dále nízký přístavek, jenž je připojen k presbyteriu z boční strany. Presbyterium a loď kryjí poměrně vysoké sedlové střechy, přičemž střecha presbyteria plynule přechází v pultovou střechu jižního přístavku. Těleso věže, jež byla vybudována a opravována v poslední třetině 17. století, vedutista zachytil s podvojným oknem ve zvoncovém patře a jednoduchou cibulovitou helmicí s lucernou, což odpovídá dnešnímu stavu a svědčí o věrohodnosti dobového zobrazení. Míru zachování starších než barokních etap stavby farního kostela v Chotěšově, jenž se řadil podle výše odváděného papežského desátku mezi čtyři daleko nejvýnosnější farní benefícia v horšovském arcijáhenství ve druhé polovině 14. století, lze rozlišit teprve v závislosti na výsledcích stavebně-historického průzkumu. Nepřekvapilo by, kdyby se jimi potvrdil předpoklad, že existující chrámová stavba, zejména obvodové zdivo její lodi, skrývá v sobě pozůstatky středověké zednické a kamenické práce.

O kapli sv. Václava ve Zdemilech (u Kdyně) na rýzmberském panství se opakovaně zmiňují zápisy v konfirmačních knihách ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století. Místo, kde tato kaple stála, nebylo přesně známo. Vědělo se však, že na polohu Zdemil, označených jako pustotina k roku 1586, navázali němečtí kolonisté při vysazení nové vesnice Brůdek na sklonku 16. století a že kostel sv. Václava u Brůdku byl vybudován v období let 1669 až 1671.²⁰ Teprve nedávno dílčí archeologický výzkum naznačil, že obvodové zdivo tohoto kostela s obdélnou lodí a pětiboce uzavřeným, půdorysně i výškově od lodi odsazeným presbyteriem bez opěráků spočívá zčásti na základech středověké, zřejmě zcela zaniklé (zděné?) stavby zdemilské kaple obdobného půdorysu.²¹

Souhrnně vyjádřeno, v horšovském arcijáhenství doby předhusitské bylo 46 vesnických farních beneficií. Nejméně k třiceti devíti z nich se dosud váže podle posledního poznání buď existující chrámová stavba prokazatelně středověkého původu, anebo její rozsáhlejší zděné pozůstatky (Bijadla). Městské farní kostely byly dva – v Domažlicích a Horšovském Týně. Kromě výše zmíněné kaple sv. Kateřiny nedaleko Přimdy se uplatňuje v rejstřících papežských desátků odváděných

¹⁸ *UPČ 1*, s. 380. Uplatnění historismu v architektuře, popř. jen přenesení kamenného rámu středověkého okna v době barokní se jeví v tomto případě jako málo pravděpodobné. V povrchovém průzkumu spojeném se zaměřením omítané stavby kostela nebyly však zatím zjištěny žádné jiné známky jejího středověkého původu.

¹⁹ *UPČ 1*, s. 527. M. Hlinomaz: *Dějiny kláštera premonstrátek Chotěšov*, České Budějovice 2009, s. 143–144.

²⁰ E. Maur, 2001, op. cit., s. 16–17.

²¹ E. Kamenická: *Nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu v kostele sv. Václava, Brůdek u Všerub, okr. Domažlice*, Plzeň 2009 (elaborát uložen v archivu Archeologického ústavu v Praze AV ČR).

v horšovském arcijáhenství i kaple sv. Vavřince na hradě Bor z důvodů, které zatím neumíme vysvětlit. Kaple sv. Václava ve Zdemilech ani kostel (kaple) sv. Vavřince v Hradci nebyly do těchto rejstříků zaneseny. Stejně to platí i pro farní kostel ve Valtířově, což v tomto případě může souviset s dílčími nesrovnalostmi v dobových záznamech.²²

V souladu se skutečností, že stav farní organizace v pražské diecézi vrcholného a pozdního středověku z hlediska územního rozložení, majetkového vybavení a určujících společenských poměrů zpětně odráží celý předchozí vývoj, jenž je doložitelný historickými prameny jen zlomkovitě, a s přihlédnutím k poznatkům z dějin středověkého osídlení lze předpokládat, že farní síť horšovského arcijáhenství v rozsahu, jaký známe pro druhou polovinu 14. století, se ustálila snad někdy v době kolem roku 1300 nebo nejpozději během první třetiny 14. století.²³ Až na části území s privilegovanými chodskými vesnicemi bez farních kostelů a obtížně dostupné rozsáhlé oblasti hornatého hraničního hvozdu, osídlované z pochopitelných důvodů spíš jen ojediněle a především ve vztahu k obsluze zemských a místních cest, vyznačovala se tato síť poměrně velkou hustotou. Farní svatyně ve vzájemné

²² V návaznosti na *RDP*, op. cit., s. 89–90, uvádíme zde souhrnný přehled far v horšovském arcijáhenství ve 2. polovině 14. století (lokality, kde středověká stavba farního kostela neexistuje nebo nebyla dosud spolehlivě rozlišena v přímém průzkumu, jsou v přehledu označeny indexem minus; někde je přiřazeno další středověké nebo mladší či jinak upřesňující označení lokality; příslušnost k dnešnímu okresu je vyjádřena toliko u míst nalézajících se mimo okres Domažlice; letopočet se váže k první písemné zmínce o osídlení v době do přelomu 13. a 14. století; je-li písemně doložena i existence farní svatyně dříve než v roce 1350, podchycuje tuto skutečnost letopočet psaný kurzivou; původ některých údajů ve středověkých padělcích listin není zohledněn; zasvěcení kostela nebo kaple uvádíme jen tehdy, pokud je známe z doby do roku 1436, přičemž k případným chybám zápisů v konfirmačních a erekčních knihách se nepřihlíží; papežský desátek, umožňující poměrné srovnání zámožnosti jednotlivých far, je vyčíslen v pololetní, tedy zpravidla poloviční výši se splatností této částky v roce 1384; další středověké místní svatyně, třebaže to byla zvláštní benefícia, jsou v přehledu uváděny obdobně): **Bernartice** (okr. Tachov; 1158–1166; 11 gr.), **Bijadla** (okr. Plzeň-jih; 1115; 8 gr.), **Blížejov** (14 gr.) s kostelem sv. Martina, **Buková** (okr. Plzeň-jih; 15 gr.), **Bukovec** (1177; 19 gr.), **Čečovice** (8 gr.), **Domažlice** (Tusta; 993) – „*Svatost*“, to znamená *U Svatých* na předměstí (40 gr.) s farními kostely sv. Jakuba Apoštola (1037–1055) a Panny Marie a hřbitovní kaplí sv. Petra apoštola, **Dubec** (okr. Tachov; 8 gr.), **Hlohová** (16 gr.), **Holýšov** (1272; 15 gr.), **Hora Svatého Václava** (1239?; 14 gr.) s kostelem sv. Václava, **Horšov** (1184–1192; 16,5 gr.), **Hostouň** (1238; 15 gr.), **Hradec** (u Stoda; okr. Plzeň-jih; 1186; 8 gr.) s kostelem (kaplí) sv. Vavřince (1298) a farním kostelem (1341) sv. Vojtěcha, **Chotěšov** (Chotěšovice, Kostelec u Chotěšova/Chotěšovic; okr. Plzeň-jih; 1115; 40 gr.), **Kdyně** (18,5 gr.) s farním kostelem a hřbitovní kaplí apoštolů sv. Petra a Pavla, **Kostelec** (u Kladrub; okr. Tachov; 10 gr.) s kostelem sv. Jana, **Křakov** (8 gr.), **Loučim** (16 gr.) s farním kostelem Panny Marie a hřbitovní kaplí sv. Kateřiny (12), **Lštění** (14 gr.), **Meclov** (1115; 16 gr.), **Mělnice** (1235; 19 gr.), Merklín (okr. Plzeň-jih; 16 gr.), **Mířkov** (1158–1173; 14 gr.), **Mutěnin** (1253; 8 gr.) s kostelem sv. Bernarda, **Osvračín** (1289; 14 gr.), **Prostiboř** (okr. Tachov; 1115; 9 gr.), **Přestavlky** (okr. Plzeň-jih; 1243; 14 gr.), **Přimda** (okr. Tachov; hrad Přimda – 1121 nebo až 1126; 11 gr.), **Racov** (okr. Tachov; 1247; 8 gr.), **Rokošín** (1186; 6 gr.), **Semněvice** (1264; 9 gr.), **Skapce** (okr. Tachov; 1115; 17,5 gr.) s kostelem sv. Štěpána, **Srbice** (1273; 1273; 19 gr.), **Stanětice** (1239; 14 gr.), **Staňkov** (Ves; 1233; 1272; 26 gr.), **Staré Sedlo** (Antiqua sella; okr. Tachov; 1250; 11 gr.), **Stráž** (okr. Tachov; 26 gr.) s kostelem sv. Václava, **Šitboř** (Újezd; 1248; 18,5 gr.) s kostelem sv. Mikuláše, **Štítary** (Hora; 1282; 18 gr.) s kostelem sv. Vavřince, **Touškov** (Hartmanův, Ves; okr. Plzeň-jih; 1243; 24 gr.), **Třebnice** (7 gr.), **Úboč** (1251) – dolní (16 gr.) s kostelem sv. Mikuláše a horní (6 gr.) s kostelem sv. Václava, **Újezd Svatého Kříže** (Újezd, Újezd Chodový; 16,5 gr.) s kostelem sv. Kříže a **Valtířov** (viz například *LC I/1*, s. 72; 1115).

²³ M. Hlinomaz, op. cit., s. 52, uvádí, že v Chotěšově byla založena fara s kostelem Narození Panny Marie v roce 1352, ale bez odkazu na historický pramen, z něhož čerpal. Takto pozdní vznik právě chotěšovské fary byl by v místních podmínkách poměrně neobvyklý.

vzdálenosti do jedné hodiny chůze nebyly žádnou výjimkou. Někde dokonce tvořily menší pomyslné skupiny, řady nebo dvojice (Holýšov, Staňkov-Ves, Hlohová, Srbice, Osvračín, Lštěnín a Blížejov; Miřkov, Křakov a Semněvice; Staré Sedlo, Prostiboř, Racov a Bernartice; Hostouň, Mutěnin, Štítary, Mělnice a Újezd Svatého Kříže; Bijadla, Merklín a Buková; Bukovec a Čečovice; Hradec a Ves Touškov; Skapce a Kostelec), což souviselo s místními historicko-sídelními a dopravními podmínkami, s členitostí terénu, ale částečně i feudální roztržitostí, postupující a proměňující se ruku v ruce s dělením a převody pozemkového majetku venkovské šlechty. Jestliže tedy v souboru dochovaných staveb středověkých vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství početně převládají gotické, třebaže četnými mladšími úpravami poznamenané památky ze 14. století, pak je třeba vzít v úvahu jako jedno z východisek hlouběji založeného studia, že téměř každá z nich mohla mít svého staršího předchůdce. Některé takové případy byly ve sledovaném území již zjištěny, nebo je tušíme ve stavebně-historických průzkumech a podle archeologických nálezů (Bijadla, Stráž, Přimda, Štítary a jiné). Existenci dalších lze důvodně předpokládat ve vztahu k osídlení historicky nebo archeologicky doloženému ve 12. a 13. století, zejména pokud se rozkládalo poblíž významné cesty (například Staré Sedlo na jižní větvi Norimberské cesty, Staňkov na Řezenské cestě) nebo tvořilo po geografické stránce přirozené spádové středisko blízkému i vzdálenějšímu okolí (Meclov, Miřkov) s četnějším zastoupením obdobně starých a mladších vesnic, v nichž středověká fara buď vůbec nebyla, anebo vznikla později. Přitom je nutné si uvědomit, že budování farní sítě zpravidla asi silně zaostávalo v čase za postupem osídlování a že nové vsi mohly být často přifařovány k velmi vzdáleným kostelům, kdy cesta do svatyně a zpět představovala celodenní a fyzicky namáhavý výkon. Je pochopitelné, že na rozdíl od oblastí s převažujícími drobnými šlechtickými statky se větší farní obvody, a tedy i řídnější zastoupení farních kostelů udrželo na území majetkově kdysi sceleném a připoutaném ke klášterům v Kladrubech a Chotěšově. V malé vzdálenosti mezi dvěma farními kostely pod patronátem téhož kláštera v době předhusitské (Skapce a Kostelec; Staňkov-Ves a Holýšov) se pak může obrážet například založení jedné z far v době předcházející majetkoprávnímu ovládnutí místního osídlení klášterem.

Do úvah o tom, kde všude na Domažlicku a Horšovskotýnsku předcházela dochované středověké stavbě vesnického kostela jiná chrámová stavba, uvedme alespoň jeden příklad – kostel sv. Vavřince u Štítar. Kostel sv. Vavřince stojící na vysokém a rozlehlém návrší nad ohybem řeky Radbuzy u Štítar (v katastru obce Tasnovice), na akropoli někdejšího slovanského hradiska, jež bylo opevněno soustavou nejméně tří valů a osídleno asi již na počátku 9. století, jeví se jako jednotná vrcholně gotická novostavba přibližně z druhé poloviny 14. století, rozsáhle upravená v době barokní kolem roku 1759.²⁴ Je zajímavá mimo jiné tím, že krov vysoké sedlové střechy nad podélnou lodí kostela je pozdně gotický, z doby kolem roku 1518.²⁵ Na mnohem starší původ kostela, jehož zasvěcení sv. Vavřinci je historicky podchyceno poprvé k

²⁴ Plán (půdorys s podélným řezem) z roku 1759 na provedení barokních úprav gotického kostela je uložen v Národním archivu, fond APA, 1368, Štítary, 350.

²⁵ Viz www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Štítary, kostel sv. Vavřince. – Krov je opatřen hambalky umístěnými ve třech úrovních, střední rámovou stolicí, již zavětrují v podélném směru ondřejské kříže, párem svislých bočních stolic a šikmými vzpěrami v plné příčné vazbě.

roku 1430,²⁶ poukazují archeologické nálezy: kostrové hroby poměrně spolehlivě datované podle esovitých záušnic a denárů Vratislava II. do 11. století nebo úlomky keramických reliéfních dlaždic s různými románskými motivy, jejichž vznik časově spadá podle analogií do poslední čtvrtiny 12. nebo první poloviny 13. století. Zdá se přitom, že hradisko, zabírající v době svého největšího rozkvětu plochu asi 13 hektarů, bylo obydleno ve 12., popřípadě 13. století již jen skromně a na místech v blízkosti kostela. V takovém případě by nová stavba kostela na bývalém, obtížně dostupném hradisku u Štítar ve druhé polovině 12. století mohla znamenat, že posvátnost lokality zde sahala ještě do dřívější doby, pokud se tehdy nejednalo toliko o zvelebení svatyně založené a vybudované již za vlády právě Vratislava II. (1061–1092).²⁷ Nejspíš k románské, popřípadě raně gotické stavební etapě patří kus okenního záklenku, jenž je vytesán z jednoho kusu kamene a nalézá se dnes, přinejmenším v druhotné poloze, v severním líci severního úseku ohradní zdi hřbitova kolem kostela, poblíž jejího severovýchodního nároží.

2. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Bijadla (u Merklína; okr. Plzeň-jih), sýpka, jež vznikla stavební adaptací kostela sv. Vavřince zrušeného v roce 1787. Pohled na západní průčelí s pozůstatky zdiva někdejší svatyně, jejíž existence – původně při knížecím dvorci (?) – je historicky doložena k roku 1115 falzy zakládací listiny kláštera benediktinů v Kladrubech. Zděný štít polovalbové střechy pochází snad z 16. století. Tesařská konstrukce krovu z roku 1863 byla rozebrána (ukradena) v roce 2006. (Foto J. Kaigl, 2008)
2. Bijadla, sýpka. Půdorys a podélný řez. Černě (1) je vyznačen předpokládaný rozsah dochovaného zdiva (půdorysu) gotické stavební etapy kostela sv. Vavřince ze 14. století. (Převzato od K. Nováčka a P. Rožmberského, op. cit., s. 48)
3. Bijadla, sýpka. Pohled na nález zbytků zazděného gotického portálu kostela sv. Vavřince v západním úseku jižní fasády. Viditelnou část profilace portálového ostění, provedeného z jemnozrnného pískovce, tvoří při vnějším okraji půlobloun, výžlabek a masivní hruškovitý prut. Půlobloun a hruškovec měly červený vápenný nátěr, výžlabek byl nabílen. (Foto J. Kaigl, 2009)
4. Úboč (okr. Domažlice) podle 1. vojenského mapování (1764–1768) v měřítku 1 : 28 800 – Čechy, mapový list č. 189. Šipky zprava ukazují na kostel sv. Mikuláše (větší šipka) a kostel sv. Václava. Šipkou zleva je označena poloha středověkého torziště. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)
5. Svatý Jiří (u Poběžovic v prostoru zaniklé vesnice Rokošín; okr. Domažlice), poplužní dvůr, postavený v době krátce před rokem 1586 jako součást panství augustiniánského kláštera v Pivoni, a kostel sv. Jiří (označen šipkou). 1. vojenské mapování (1764–1768) – Čechy, mapový list č. 188. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)
6. Domažlice, lokalita U Svatých, dvojice kostelů (Zvěstování) Panny Marie (vpředu, s věží) a sv. Jakuba Apoštola na veduté města od jihu přibližně na počátku 18. století. Výsek z kopie

²⁶ LC VIII–X, s. 159.

²⁷ D. Baštová, J. Bašta: *Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy*, in: Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie, 5, 1990, s. 17–35. P. Břicháček: *Soubor středověkých dlaždic od kostela sv. Vavřince na Štítarech (okres Domažlice)*, in: Čechy jsou plné kostelů, Kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc., Praha 2010, s. 372.

- originálu (což je kolorovaná kresba v knihovně strahovského kláštera), pořízené jako olejomalba K. Prunarem v roce 1908 a uložené v Muzeu Chodska v Domažlicích. (Reprofoto archiv autora)
7. Domažlice, lokalita U Svatých, kostel sv. Jakuba Apoštola. Půdorys nejstarší známé stavební fáze – jednolodní podélné svatyně s válcovou apsidou. Základové zdivo z 1. poloviny 11. století (?) je pojednáno jednosměrnou nepřerušovanou šrafurou. (Převzato od P. Břicháčka a M. Metličky, op. cit., s. 275)
8. Hradec (okr. Plzeň-jih) podle 1. vojenského mapování (1764–1768) – Čechy, mapový list č. 172. Šipky ukazují na kapli sv. Vavřince (menší šipka), stojící v prostoru bývalého slovanského hradiska na návrší nad řekou Radbuzou, a na farní kostel sv. Jiří (původně sv. Vojtěcha?) ve vesnici. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)
9. Svatá Kateřina (okr. Tachov), kostel sv. Kateřiny. Románská (historizující?) patka koutové válcové přípory s nárožními drápky. Pohozena jako nepotřebný kámen u schodiště ke kostelu a na hřbitov. (Foto J. Kaigl, 2007)
10. Skapce (okr. Tachov), kostel sv. Trojice. Jihozápadní nároží barokní chrámové lodi, v němž je osazen pískovcový kus gotického klenebního žebra ve tvaru klínu s oboustranným výžlabkem a se zbytky původní polychromie. (Foto J. Kaigl, 2008)
11. Hlohová (okr. Domažlice), kostel sv. Jiljí. Zazděné románské okno osově umístěné asi v původní poloze ve válcovém zdivu apsidy, jež uzavírá kvadratický chór. (Foto J. Kaigl, 2008)
12. Chotěšov (okr. Plzeň jih), veduta (mědirytina) premonstrátského kláštera a jeho nejbližšího okolí z jižní strany k roku 1736 a před vrcholně barokní přestavbou klášterních budov. Farní kostel Narození Panny Marie, stojící v sousedství kláštera a obehnaný hřbitovní zdi s bránou, je vidět v pravé části obrazu. (Carolus L. Hugo: Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis Annales in duas partes divisi, I/1, Nancy 1734, dvoulist mezi str. se sl. 553–4 a 555–6; reprint in: Instrumenta Praemonstratensia, IV/1, Averbode 1999)
13. Tasnovice (okr. Domažlice), dálkový pohled na jižní a jihovýchodní stranu návrší bývalého slovanského hradiska s pozůstatky valů a na kostel sv. Vavřince (u Štítar) v roce 1965. (Fotoarchiv autora)
14. Tasnovice, kostel sv. Vavřince. Půdorys přízemí. Svislé zdivo pojednané šrafurou pochází přibližně z 2. poloviny 14. století. Boční kaple (sakristie) umístěná na severní straně lodi v přízemí hranolové věže byla sklenuta gotickou křížovou žebrovou klenbou, která zanikla. Malá šipka s tečkovanou čarou u severní obvodové zdi lodi označuje polohu mírně hrotitého portálu, jenž je dnes zazděn a převážně skryt pod terénem, má vrcholně gotickou profilaci z jemnozrnného pískovce a původně snad souvisel se záměrem zřídit nebo upravit ossarium v suterénu kostela ve 14. století. (Zaměření, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 1989 a 2005)
15. Tasnovice, kostel sv. Vavřince. Zazděný vrcholně gotický portál (do ossaria?) v severní obvodové a suterénní zdi lodi. Pohled do archeologického výkopu v roce 2006. (Fotoarchiv autora)
16. Tasnovice, hřbitov kolem kostela sv. Vavřince. Žulový kus záklenku románského, popřípadě raně gotického okna, jenž je zčásti viditelný nad úrovní dnešního terénu v severním lici severního úseku ohradní hřbitovní zdi, poblíž jejího severovýchodního nároží. (Foto J. Kaigl, 2005)

3. Románské kostely

3. 1. Románský kostel v Horšově ve světle jeho pozdějších přestaveb

Horšov byl nejpozději na počátku 13. století důležitým střediskem jak hospodářským, nejspíš využívaným při správě starobylého pozemkového majetku pražských biskupů v oblasti horní Radbuzy v jihozápadních Čechách poblíž Řezenské cesty, tak i církevním, neboť zde sídlilo arcijáhenství.²⁸ Je proto pochopitelné, že kostel Všech svatých v Horšově, jehož dnešní podoba je výsledkem několika stavebních etap s uplatněním románské, gotické a barokní architektury, váže na sebe již dlouho pozornost badatelů z oboru dějin staveb, historiků umění a v poslední době i archeologů.²⁹

Kostel v Horšově stojí na mírně vyvýšeném pozemku někdejšího hřbitova, obkrouženém starou ohradní zdí a přístupným z návsi raně barokní bránou. Jeho orientovaná stavba je tvořena obdélnou lodí, v jejímž jihozápadním koutu se tyčí štíhlá hranolová věž, polygonálně ukončeným presbyteriem s opěráky, sakristií (kaplí sv. Barbory), umístěnou na jižní straně presbyteria, a západní vstupní předsíní. Západní část plochostropé lodi zaujímá dvoupatrová hudební kruchta, jež zahrnuje prostory pod koutovou věží sklenuté v přízemí a prvním patře křížovou klenbou bez žeber. Presbyterium je opatřeno žebrovými klenbami – dvěma poli klenby křížové a paprscitou klenbou v závěru. V sakristii pravoúhlého půdorysu se uplatňuje rovněž křížová žebrová klenba, zatímco klenba vstupní předsíně vychází ze schématu klášterní klenby s trojúhelníkovými výsečemi. Vzhled kostela umocňují vysoké sedlové střechy nad presbyteriem a lodí, hladký štít západního průčelí s koutovou věží a strmá stanová střecha této věže s lucernou.

²⁸ J. Fridrich: *K nejstarším dějinám Horšovského Týna do počátků husitské revoluce*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 20, 1984, s. 155–158.

²⁹ Např. V. Mencl: *Hrad pražského biskupa v Horšovském Týně*, in: *Minulostí Plzně a Plzeňska*, 2, Plzeň 1959, s. 5–6. A. Merhautová: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 124. D. Líbal: *Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách*, in: *Umění*, 22, 1974, s. 169. *UPČ* 1, s. 423–424 (heslo Horšov; zpracovala V. Naňková). V. Mencl, K. Benešová, H. Soukupová: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň 1978, s. 45. J. Krása: *Nástěnná malba*, in: *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*, Praha 1985, s. 287–288. *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 286 (heslo Horšov, kostel Všech svatých; zpracoval D. Líbal). *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 2, Praha 1996, s. 449–450 (heslo Horšov, kostel Všech svatých, Christologický a mariánský cyklus, legenda svatobarborská; zpracoval J. Royt). Z. Procházka: *Kostel Všech svatých v Horšově*, in: *Průzkumy památek*, 5, II/1998, s. 86–92. J. Anderle, P. Zahradník: *Horšov, kostel Všech svatých, stavebně historický průzkum* (nepublikovaný elaborát z roku 2001, obsahující rovněž znalecký posudek č. 176-16/01 na dendrochronologické datování krovů kostela, zpracovaný J. Kynclem; archiv Národního památkového ústavu – ú. o. p. v Plzni). J. Anderle: *Kostel všech svatých v Horšově – románský vchod na tribunu*, in: *Dějiny staveb* 2003, Plzeň 2004, s. 241–242. L. Foster, E. Kamenická: *Horšov – kostel Všech svatých – dozor při snižování terénu pro odvodnění kostela* (nepublikovaná zpráva z roku 2003; archiv Národního památkového ústavu – ú. o. p. v Plzni). J. Kaigl: *O kostele v Horšově*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 290–297. L. Foster: *Kostel Všech svatých v Horšově pod archeologickým dozorem*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 298–300.

Na půdorysné a prostorové uspořádání románské stavby podélné jednolodní svatyně, pocházející nejspíš z konce 12. nebo z první třetiny 13. století,³⁰ poukazují poměrně rozsáhlé pozůstatky jejího jak svislého řádkového zdiva provedeného z velkých, pečlivě opracovaných žulových kvádrů o délce až 1,2 m a výšce běžně 0,3–0,5 m, výjimečně i 0,6 m, tak i zdiva klenutého z lomového kamene. Téměř v celém rozsahu dosud existuje jižní a západní obvodové zdivo někdejší chrámové lodi o světlé šířce zřejmě 5,2 m a celkové délce odhadem 12 m,³¹ včetně západní štítové zdi její sedlové střechy a půlkruhově sklenutého, nejpozději v době barokní zazděného okna, jež osvětlovalo loď od jihu. Pilíř v jihozápadním koutu lodi dnešního kostela, dva přibližně půlkruhové klenební pasy vybíhající z tohoto pilíře v příčném a podélném směru a jimi v poloze pod koutovou věží vynášená bezžeburná křížová klenba s čelnými oblouky zhruba půlkruhového tvaru, s mírně stoupajícími vrcholnicemi a konkávní, jakoby rotační plochou ve vrcholu, tvořily součást zděné konstrukce pro podklenutí románské tribuny zřejmě dvěma poli křížové klenby, oddělenými navzájem klenebním pasem.

Hypoteticky lze soudit, že tribuna byla sklenuta obdobně. Svědčí o tom křížová klenba nalézající se v patře koutové věže a utvářená podobně jako klenba v jejím v přízemí. Na severní straně je tato klenba podepřena klenebním pasem.³² Naproti tomu na východní straně navazuje na bezpochyby soudobou zeď, v níž se dochoval, částečně zakryt a upraven při barokizaci interiéru kostela, půlkruhově sklenutý otvor na způsob vysokého okna (?) o šířce necelých 1,4 m na tloušťku zdi 1 m. To s velkou mírou pravděpodobnosti znamená, že románskou tribunu, jež byla osvětlena z jižní strany dosud existujícím malým oknem, umístěným směrem dovnitř v pravoúhlé nice, ale navenek s půlkruhovým záklenkem a šikmo rozevřenými špaletami, oddělovala od prostoru lodi zeď.³³ Pouze tušíme, že mohla být opatřena dvěma snad symetricky umístěnými otvory – buď okny, jejichž prostřednictvím by vznikl průhled z tribuny do lodi a dále k hlavnímu oltáři, anebo jedním oknem a průchodem na schodiště (existence

³⁰ Toto časové zařazení by odpovídalo době předpokládaného vzniku několika vesnických románských kostelů v západních Čechách ze stavebního okruhu benediktinského kláštera v Kladrubech (T. Dittrich: *Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, in: Umění, 28, 1980, s. 129–139. K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 143–183.), z nichž má k Horšovu geograficky, nikoli původem stavby nejbližše kostel v Bukovci. V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: Zprávy památkové péče, 18, 1958, s. 134, nebo A. Merhautová, op. cit., s. 124, vyjádřili domněnku, že románskou stavbu kostela v Horšově lze datovat již do poslední čtvrtiny 12. století.

³¹ Na jižním průčelí lodi dnešního kostela, v úrovni asi 1 m pod hlavní římsou, jsou viditelná torza dvou kamenných starých konzol, jimiž je doložena poloha okapu, a tím i výška jižního románského průčelí přibližně 7,7 m, měřená od paty původního předsazeného soklu s jednoduchým okosením, jež byla zjištěna při archeologickém výzkumu. Viz L. Foster: *Horšov, kostel Všech svatých, drobná archeologická sondáž 4. 12. 2002* (nepublikovaná zpráva o archeologické akci; archiv Národního památkového ústavu – ú. o. p. v Plzni). – Na románském kvádrovém zdivu stejného, tedy jižního průčelí lodi bylo možné pozorovat před nedávno provedenou opravou omítek dílčí pozůstatky soudobé úpravy spár takzvaným podřezáváním.

³² Klenební pas byl zazděn nejpozději při barokní přestavbě kostela, přičemž do takto vestavěné zdi (příčky) byl druhotně osazen půlkruhově ukončený portál s jednoduchým okosením, provedený ze žulových kusů, jenž zjevně pochází ještě z románské stavební etapy.

³³ Upravenou korunu této románské zdi, na niž byla v gotické době založena – při využití druhotně osazených románských kvádrů – východní zeď koutové věže, lze rozlišit v půdním prostoru nad rubem románské křížové klenby.

další – pavlačové tribuny je vzhledem k předpokládaným nevelkým rozměrům lodi románské svatyně málo pravděpodobná), jež by provozně propojilo klenutý prostor románské tribuny s přízemím kostela.

V takovém případě bychom srovnatelné řešení tribuny našli například ve věži takzvaného Starého kostela v Nideggen-Wollersheimu, což je vesnice v severním Porýní ležící přibližně na půl cesty mezi Kolínem a Cáchami. Poblíž svatyně, inkorporované v roce 1241 klášteru benediktinek na Kapitulu v Kolíně nad Rýnem, stál v roce 1184 dvůr tohoto kláštera.³⁴ Dnešní kostel si podržel ze své románské stavební etapy právě jen mohutnou západní hranolovou věž nad téměř čtvercovým půdorysem o straně přibližně 7,7 m, pocházející z doby kolem poloviny 12. století. Přízemí se otevírá do pozdně gotické chrámové lodi na východní straně dvěma románskými oblouky sklenutými na střední pilíř mezi nimi. První patro věže bylo upraveno jako plochostropá (?) kaple, uzavřená vůči lodi zdí. V podélné ose stavby kostela v tloušťce této zdi lze vidět půlválcovou niku s konchou, kde kdysi stával oltář, a pravouhlé okénko v pozadí na průhled do lodi směrem k hlavnímu oltáři. Na jižní straně od oltářního výklenku je tatáž dělicí zeď opatřena honosným románským sdruženým oknem. Na straně opačné, v severovýchodním koutu, je v ní půlkruhově sklenutý průchod, upravený v roce 1848. Zda na jeho místě bylo románské okno, nebo vstup na západní pavlačovou tribunu, popřípadě přímo na schodiště klesající do přízemí uvnitř svatyně podél severní stěny její lodi, není jisté. Zvenčí se mohlo na tribunu vejít portálem, jenž se nalézal v severním úseku západní obvodové zdi věže, a to ve výšce přibližně 2 m nad podlahou tribuny.

Předpokládaná uzavřenost tribuny románského kostela v Horšově, jaká je v různých obměnách stavebního a provozního uspořádání západních věží románských kostelů známa lépe odjinud (Vinec, Mirovice, Idensen, Wysocice, Kosciolec Kujawski a jiné),³⁵ souvisela nejspíš s potřebou vysluhovat soukromé bohoslužby pro zdejšího arcijáhna, popřípadě pražského biskupa, pokud do Horšova přijel. Asi bude sotva již možné zjistit něco bližšího o způsobu provozního spojení, pokud existovalo, mezi přízemím lodi, do níž se vcházelo portálem osazeným asi v severním průčelí,³⁶ a tribunou. Nedávným nálezem v podstřeší západní předsíně dnešního kostela, kde se dochovala spodní část prostého portálu z doby románské, byl však potvrzen dřívější předpoklad, vyplývající z povrchového průzkumu stěn v prvním patře hudební

³⁴ P. Hartmann, E. Renard: *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Regierungsbezirk Aachen*, 9, Die Kunstdenkmäler des Kreises Düren, Düsseldorf 1910, s. 350.

³⁵ M. Radová-Štiková: *Idensen, K úvahám nad západní tribunou románského kostela*, in: *Archaeologia historica*, 21, 1996, s. 281–287. J. Varhaník: *Věžní empora kostela sv. Jiljí v Mirovicích a její typ*, in: *Památky a příroda*, 14, 1989, s. 82–87. Týž: *Věž rotundy v Týnci nad Sázavou*, in: *Dějiny staveb 2002*, Plzeň 2003, s. 187–188. A. Tomaszewski: *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk 1974, s. 161–168.

³⁶ Můžeme soudit v obecné rovině, že severním směrem, odkud lidé k románskému kostelu přicházeli, bylo rozloženo i raně středověké osídlení. Jeho existenci naznačují dílčí archeologické nálezy učiněné na zahradě u domu č. p. 2, jenž stojí při severním obvodu areálu kostela se hřbitovem. (D. Baštová, L. Krušinová, J. Bašta: *Horšov*, in: *Výzkumy v Čechách 1988/89*, 9, Praha 1992, s. 40.)

kruchty, že tribuna románského kostela v Horšově byla přístupná v úrovni své podlahy zvenčí.³⁷

Domněnka, jež se nabízí podle analogií, o existenci zděné západní hranolové věže-zvonice postavené nad tribunou na šířku lodi románského kostela v Horšově, nebyla dosud v přímém průzkumu prokázána. Má to souvislost s obtížným rozlišením původního románského zdiva od zednické práce z doby gotické přestavby, jež se vyznačuje druhotným použitím žulových kvádrů v lomovém zdivu, ale rovněž ve zdivu řádkovém. Uvnitř koutové věže se sice uplatňuje úsek jižní zdi provedený v několika řádcích ze žulových kvádrů, jenž převyšuje známou úroveň okapu lodi románské svatyně, ale vzhledem k tomu, že je připojen na spáru k rozsáhlým pozůstatkům kvádrového zdiva západního štítu její zmizelé sedlové střechy,³⁸ jeví se spíš jako dílo až gotických zedníků. Podobně zatím neprůkazná byla by úvaha, že nálezová situace s úseky kvádrového zdiva při jihozápadním nároží koutové věže je známkou někdejší existence románské zvonice na způsob jednoduchého zděného nástavce.

Typ závěru románského kostela v Horšově nelze zjistit bez archeologického výzkumu. Lze předpokládat, že se jednalo o válcovou apsidu s konchou, popřípadě o křížově sklenutý kvadratický chór.³⁹

Poloha raně středověkého obydlí arcijáhna v Horšově, jež stálo podle předpokladu poblíž kostela zřejmě samostatně a tvořilo společně s ním součást dvorce, není známa. Dílčí archeologický výzkum provedený ve vzdálenosti zhruba 10,5 m směrem na severozápad od kostela v roce 2005 poukázal na existenci dřevěné zástavby v této poloze snad již v 10. století, v každém případě ve 12. a 13. století.⁴⁰

³⁷ Portál o světlé šířce 0,8 m a s ostěním vyzděným z velkých žulových kvádrů se tedy otevíral do prostoru předpokládaného severního klenebního pole románské tribuny (zazděn byl asi již v době gotické přestavby kostela). Zatímco horní část portálu zakrývaly v době nálezů pod střechou západní vstupní předsíně dnešního kostela mladší omítky, v úrovni jeho prahu byly po stranách viditelné dvě kapsy, určené bezpochyby na uložení trámů dřevěné konstrukce – podesty vnějšího schodiště (?), můstku spojujícího tribunu s obytným stavením (?) –, jež umožňovala přístup k portálu a dále na tribunu. Viz J. Anderle, op. cit., 2004, s. 241–242.

³⁸ Názor, že jde o zbytky románského štítu, opírá se zejména o skutečnost, že do jeho zdiva byla dodatečně vysekána mohutná kapsa pro patku lomeného klenebního pasu, jenž vynáší severní zeď koutové věže, a že některé spáry zde mají úpravu takzvaným podřezáváním. Severní šikmý okraj zdiva štítu se dochoval pouze v hrubých rysech, v dotyku s nástavbou štítu gotické sedlové střechy, provedenou z lomového kamene.

³⁹ Pokud by bylo dnešní polygonální presbyterium, k němuž se prostor lodi váže nesouměrně, provedeno jako první, provozně a stavebně ucelená etapa gotického díla se záměrem zachovat co nejdéle nepřerušovaný sled bohoslužeb ve starém kostele a následně pořádat bohoslužby v tomto presbyteriu jako provizorní svatyni do doby, než bude dokončena přestavba chrámové lodi, pak by bylo možné podle předpokládané vzájemné polohy jihovýchodního nároží lodi románského kostela a gotické zdi presbyteria s triumfálním obloukem uvažovat o tom, že horšovský románský kostel byl na východě opatřen apsidou se středem křivosti jejího válcového zdiva uvnitř půdorysu románského triumfálního oblouku.

⁴⁰ L. Foster, op. cit., 2006, s. 299.

Gotická přestavba horšovského kostela časově spadá podle výsledků dendrochronologického rozboru starých krovů nad presbyteriem a lodí do doby kolem roku 1363.⁴¹ Zatímco pětiboce ukončené presbyterium vzniklo jako nové, slohově jednotné dílo s ušlechtilými proporcemi vnitřního prostoru, při stavbě lodi o rozponu 9,8 m gotický mistr využil, jak je z výše uvedeného patrné, co nejvíce zdiva předchozí svatyně, pokud mělo po stránce únosnosti jeho důvěru a nepřekáželo mu v záměru tuto svatyni rozšířit na severní stranu, zvýšit ji a podstatně prodloužit. Hospodárné zacházení se současně týkalo nejenom dávno předtím vykonané zednické práce, ale i stavebního materiálu. Svědčí o tom zejména severní obvodové zdivo lodi a přilehlá část její západní zdi v rozsahu rozšíření lodi románského kostela, kde bylo možné vidět ještě nedávno pod opadávajícími omítkami kromě žulových kvádrů jednotlivě promísených v lomovém zdivu i velké souvislé plochy řádkového zdiva provedené z druhotně použitých žulových kvádrů a navazující na část soklu, jenž byl sesazen ze žulových kusů získaných rozebráním soklu románského průčelí.⁴²

V severním průčelí lodi se nalézají gotický portál, zčásti zaslepený zadržkou z barokního období,⁴³ jehož polohu lze chápat jako další nepřímý odkaz na směr, odkud se přicházelo již k románskému kostelu. Společně s protáhlými, dvojité vyžlabenými žebry klínového průřezu a dvěma původními římsovými konzolami klenby v presbyteriu nejlépe vyjadřuje uměleckou úroveň a způsob zpracování článků architektury příznačných pro gotickou přestavbu kostela, jež se dochovaly jinak pouze v omezeném rozsahu. Portál je vytesán z jemnozrnného pískovce. Ostění má měkce modelované, s využitím oblých prutů, výžlabků a tvaru hruškovce, vybíhajících přímo ze šikmé horní plochy třikrát půdorysně zalamovaného soklu. Hladký tympanon vložený do gotického oblouku portálu a opatřený po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolkami je jako dílčí slohový znak dokladem vztahu blízké umělecké příbuznosti s obdobně řešenými vstupními portály několika dalších venkovských kostelů na Domažlicku pocházejícími převážně z druhé poloviny 14. století.⁴⁴ Vytríbenost kamenické práce umocňovala asi zdobná římsa rámuující vnější oblouk portálu, jejíž dodatečné osekání je v daném místě dobře patrné.

Krovy střeš nad presbyteriem a lodí kostela v Horšově jsou navzájem odděleny zdivem štítu nad triumfálním obloukem, jež je odlehčeno vysokým lomeným

⁴¹ J. Anderle, P. Zahradník, op. cit., resp. J. Kyncl, tamtéž, znalecký posudek, s. 4, uvádějí, že stromy, z jejichž dřeva byl zhotoven krov jak presbyteria, tak i lodi, byly skáceny v roce 1363.

⁴² Asi právě velký výskyt opracovaných žulových kvádrů v souvislých plochách na lici a v dolní části severní obvodové zdi lodi způsobil, že se A. Merhautová, op. cit., s. 124, nebo D. Líbal, op. cit., 1995, s. 286, mylně domnívali, že celá loď kostela v Horšově je románská, popř. románského původu.

⁴³ K úseku severní zdi lodi s portálem přisedá zevnitř kostela zděná konstrukce dvoupatrové hudební kruchty, při jejíž stavbě severní gotický vstup nejpozději zanikl. Gotický portál, jehož vnější strana byla odkryta při opravách kostela v roce 1956, chránila kdysi snad ještě gotická, popřípadě renesanční sedlově zastřešená předsíň. Její otisk byl dobře vidět na starých omítkách severního průčelí lodi v 50. letech 20. století. L. Foster, op. cit., 2006, s. 299, popisuje archeologický nálezy základů vstupní předsíně o rozměrech zvenčí 3,5–3,8 m x 4,3 m. Základy byly dodatečně připojeny k základům obvodové zdi lodi na spáru a provedeny na tloušťku 0,8 m z lomového kamene na rezavě hliněné pojivo.

⁴⁴ J. Kaigl: *K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 199–206, 288–299. Dále viz zde, kapitola 6. 1.

klenebním pasem. Mají téměř shodnou původní hambalkovou soustavu,⁴⁵ skládající se z příčných vazeb osazených na pozednice v hustém sledu za sebou a tvořených vazným trámem a párem krokví, jež jsou rozepřeny hambalkem (v krovu nad lodí hambalky umístěnými ve dvou úrovních), vyztuženy v příčném směru velkým ondřejským křížem a opatřeny patními vzpěrami. Původní koncové spoje tvoří jednostranné pláty, zpravidla v provedení na rybinu schopném snadno přenášet tlak i tah, zajištěné dřevěnými kolíky. Na jednotlivých vazbách lze pozorovat řezané tesařské značky na způsob římských číslic a dalších, individuálně pojatých symbolů. Podélné zpevnění krovů kdysi zajišťovalo především střešní laťování; podélné zavětrovací stolice krovu nad lodí vznikly teprve v roce 1889. Zespoda byla na vazné trámy krovu nad lodí (jak se zdá z nálezů stop po bílení na boku vnitřních pozednic) přibita prkna tvořící plochý strop gotické lodi kostela. Některá z nich, dokonce i zdobená polychromní malbou s využitím stylizovaného rostlinného dekoru, dochovala se v druhotné, popřípadě i převrácené poloze v podbití dnešního – barokního stropu lodi,⁴⁶ jehož trámy byly vloženy mezi vazné trámy gotického krovu tak, aby nový plochý strop na krovu konstrukčně již nezávisel.

Podle vzájemného uspořádání krovu nad lodí a zdiva koutové věže a západního štítu kostela lze usuzovat na časovou posloupnost vzniku těchto konstrukcí na gotické stavbě. Jako první byly osazeny podvojně pozednice s vaznými trámy a sestrojeny a vztyčeny příčné vazby krovu. Věž, otevírající se na severní straně do půdního prostoru lomeným klenebním pasem,⁴⁷ jehož jedna pata je vetknuta do kvádrového zdiva někdejšího západního štítu románské svatyně, využitého v celé jeho tloušťce pro nasazení vysoké gotické štítové zdi z lomového kamene, vznikla teprve následně. Jednotlivé konstrukční prvky krovu byly zde přitom ponechány a v důsledku toho zapojeny do tělesa věže a částečně obezděny; jejich ztrouchnivělé zbytky nebo otisky v maltě viditelné v místech, jimiž pronikaly zdivem věže, uvedený stavební postup dokládají.⁴⁸

Věž je vyzděna z lomového kamene stejným způsobem jako gotický štít. Na její západní stěně, tam, kde by bylo možné očekávat nález šikmé spáry poukazující na provedení gotického štítu nezávisle na pozdější nástavbě věže, nenasvědčuje nic existenci delší časové prodlevy v soudobé zednické práci. Kromě toho severní zeď věže je se zdivem štítu provázána, i když jenom po úsecích střídajících se po výšce

⁴⁵ Téhož typu, jaký se uplatnil nejspíš ve vztahu závislosti na německém kulturním prostředí při stavbě krovu kostela sv. Anny (sv. Vavřince) u kláštera dominikánek na Starém Městě pražském, a to snad ve 20. letech (západní část) a v 70. letech (východní část) 14. století. J. Bláha, J. Škabrada: *Krov kostela sv. Anny na Starém Městě v Praze*, in: *Zprávy památkové péče*, 61, 2001, s. 132–133.

⁴⁶ Například dvě taková stará prkna, malovaná na sklonku 15. nebo v 16. století (?), lze dobře pozorovat na rubu východní části podbití stropu lodi, a to poblíž míst, kde jsou založeny paty klenutého pasu odlehčujícího zdivo štítu nad triumfálním obloukem.

⁴⁷ Tento pas je zde třetím klenutým pasem v řadě nad sebou; pod ním se nalézá jednak pas, jenž podle předpokladu odděloval navzájem dvě pole křížové klenby románské tribuny, jednak obdobný románský pas dochovaný z podklenutí této tribuny v přízemí lodi kostela.

⁴⁸ Pokud jde o způsob obestavění částí krovu nad lodí podélného vesnického středověkého kostela zdivem hranolové koutové věže, je doložen i odjinud než z Horšova, například z dílčího rozboru stavby kostela Narození sv. Jana Křtitele v Hovorčovicích (okres Praha-východ). Viz J. Sommer: *Středověké kostely s koutovou věží v okolí Prahy*, in: *Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze*, 13, I/1, 1987, s. 118–121.

s připojením na spáru. Je tedy pravděpodobné, že věž a gotický štít byly vyzdívány souběžně během jedné stavební etapy vzápětí po postavení krovu nad lodí a že koutová věž vznikla podle původního záměru na přestavbu kostela v Horšově a jako její součást v době kolem roku 1363.⁴⁹ Ostatně asi právě tento záměr gotický mistr sledoval, když ponechal v jihozápadním koutu jím podstatně zvětšené lodi kostela části svislého a klenutého zdiva románské tribuny, aby je úsporně využil pro vynesení zdiva koutové věže.

Gotická obdélníková okna s bohatě tvarovaným pískovcovým ostěním, jimiž je opatřeno nejvyšší patro věže určené pro zavěšení zvonů, kdysi všechna členěná kamenným dělicím křížem, byla nespíš původně zhotovena pro architektonicky vytříbenou vrcholně gotickou stavbu obytného nebo jiného světského účelu. Z jakých důvodů byla posléze osazena do zdiva zvonice kostela v Horšově, lze dnes asi již sotva zjistit.

Dílem, s nímž se na rozdíl od koutové věže při přestavbě kostela v Horšově v době kolem roku 1363 nepočítalo, byla sakristie (kaple sv. Barbory). Je to zřejmé ze způsobu jejího připojení na jižní straně presbyteria, kde bylo zčásti odsekáno zdivo opěráku v místě pro navázání východní zdi sakristie, zatímco další opěrák, jenž by v prostoru sakristie překážel, musel být zbourán celý. Sakristie vznikla bezpochyby ještě ve 14. století.⁵⁰

Zatím blíže neznámý zůstává účel kdysi přízemního, pultově zastřešeného přístavku, jenž měl pravoúhlý půdorys zvenčí o rozměrech 4,8–5 m x 12 m, byl dodatečně připojen k západnímu průčelí lodi kostela na celou její šířku a zanikl nejpozději v době barokní stavby západní vstupní předsíně. Je pravděpodobné, že se nejednalo o objekt raně středověkého původu.⁵¹ Nelze vyloučit, že jeho počátky

⁴⁹ Tomuto názoru odpovídá zjištění, že gotický západní štít kostela byl proveden teprve po osazení obou severních pozednic krovu nad lodí, přičemž jejich zhlaví byla zdivem štítu obkročena (obezděna). O tom, že zmíněný štít nevznikl samostatně v ucelené stavební etapě, svědčí pak dílčím způsobem i systém kapes pro upevnění lešení, čitelný na stěnách uvnitř koutové věže, jenž se liší od upořádání obdobných kapes, které lze pozorovat na stěně gotického západního štítu z prostoru půdy nad lodí. – Tvrzení, že koutová věž kostela v Horšově je románská (A. Merhautová, D. Třeštík: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1984, s. 216, nebo naposled D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 106), neodpovídá skutečnosti.

⁵⁰ Neboť na její východní stěně se dochovaly zbytky nástěnné malby právě asi z této doby (J. Krása, op. cit., s. 287; J. Royt, op. cit., s. 449). Část jižní stěny presbyteria a přilehlý úsek zdiva lodi zakryté pultovou střechou sakristie nebyly nikdy omítnuty, a proto nelze vyloučit, že sakristie byla postavena již koncem 60. nebo v 70. letech 14. století, tedy v krátkém časovém odstupu po skončení gotické přestavby kostela.

⁵¹ Základové zdivo objektu, zjištěné archeologicky v roce 2003 (E. Kamenická, L. Foster, op. cit., s. 7), bylo provedeno na tloušťku 0,8 až 1 m z lomového kamene na rezavé hliněné pojivo, tedy obdobně jako základy vstupní předsíně (z doby nejdříve gotické, popřípadě renesanční), kdysi kryjící gotický severní portál do lodi kostela. Toto zdivo přisedalo k základům obou západních nároží chrámové lodi (jihozápadního románského i severozápadního gotického) na spáru. Na západní straně zahrnovalo základy opěrných pilířů, jež by byly odsazeny od nároží západního průčelí objektu přibližně o 1 m. – J. Anderle, op. cit., s. 241, jenž objevil pod střechou západní vstupní předsíně také otisk po hřebeni zaniklé pultové střechy (z výsledků jeho průzkumu je současně patrné, že na tento hřeben navazoval červeně malovaný vodorovný pás tvořící součást buď renesanční, nebo raně barokní úpravy vnějšího omítaného pláště kostela), předpokládá, že objekt byl gotický a sloužil jako západní vstupní předsíň. Tento předpoklad se však jeví jako málo pravděpodobný. Bylo by neobvyklé, aby nástupní prostor do vesnické,

souvisely s neprovedeným záměrem gotického mistra zvětšit chrámovou loď rovněž jejím prodloužením směrem na západ (a sklenout ji jako dvoulodní prostor s využitím obkročných kleneb?).

Poslední významné stavební změny kostela v Horšově, nově vysvěceného v roce 1745,⁵² jsou vrcholně barokní z roku 1740.⁵³ Navenek se uplatňují jenom dílčím způsobem jako například dvěma kasulovými okny, jimiž je osvětlen prostor lodi,⁵⁴ nebo oknem téhož tvaru umístěným na severní straně presbyteria. Naproti tomu uvnitř kostela, zejména v lodi, přikročilo se tehdy k poměrně rozsáhlým úpravám, v jejichž důsledku vznikl nový, umělecky působivý barokní interiér. Lze v něm pozorovat dobovou snahu po zdobnosti, barevném účinku, monumentalitě a zdánlivém pohybu v architektuře, jakož i po pohledovém skloubení starších částí stavby s dodatečně vkládanými konstrukcemi a články barokní architektury. Svislé členění stěn lodi tvoří svazkové a sdružené pilastry se zjednodušenými korintskými hlavicemi, spočívající na vysoké zalamované podnoži a opatřené nástavci (úseky zalamovaného kladí) s průběžnou římsou. Při pohledu vzhůru na plochý barokní strop strhává na sebe pozornost velké štukové zrcadlo ve zdobně vykrajovaném rámu a s malovaným páskovým ornamentem.

Aby se dosáhlo dojmu souměrnosti u vestavby hudební kruchty, byla tato kruchta uspořádána nad trojčetným půdorysem v přízemí, přičemž její severní obdélné pole s plochým stropem má stejnou šířku jako protilehlé pole jižní tvořené, jak je

byť ve středověku poměrně významné farní svatyně měl stejnou šířku jako její loď, nehledě na to, že existence jiného než bočního (severního) portálu do přízemí lodi kostela v Horšově v době gotické není doložena. (Nálezová situace stěn po odstranění starých omítek kolem dnešního hlavního vstupu do kostela během obnovy památky dokončené v roce 2005, a to jak ve vstupní předsíni, tak i v prostoru pod hudební kruchtou, nenasvědčuje existenci románského ani gotického portálu v této poloze. Za poskytnutí fotodokumentace nálezů děkuji Mgr. L. Foster.) – Objekt nelze zatím bezpečně ztotožňovat ani s kostnicí (kaplí s oltářem sv. Šebestiána), vyskytující se v popisech kostela v Horšově v letech 1635, 1636 a 1653, třebaže je otázkou, zda kostnice stála na hřbitově vždy toliko na stejném místě (zpráva o vyzdění a omítnutí kostnice v roce 1675 by se mohla vázat k jejímu vzniku v jiné, nové poloze současně se zbouráním starší kostnice, překážející přístavbě západní vstupní předsíni kostela). Kostnice se starým oltářem sv. Šebestiána, jak na ni odkazuje inventář kostela v Horšově v roce 1742, tedy dva roky poté, kdy byla stavba kostela včetně západní vstupní předsíni barokně upravena do dnešní podoby, shodovala se asi s objektem kdysi stojícím na izolovaném místě při ohradní zdi v jihozápadní části hřbitova, označeným na mapě stabilního katastru Horšova z roku 1838 jako stavení na pozemku č. 2, zatímco kostel stojí podle této mapy na pozemku č. 1. (Autor zde vychází z historických zpráv, jak je citují J. Anderle, P. Zahradník, op. cit., s. 3–5).

⁵² J. Trajer: *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862, s. 764.

⁵³ J. Anderle, P. Zahradník, op. cit., s. 5, citují ze zprávy horšovskotýnského faráře z roku 1742, v níž je zmínka o obnově kostela v Horšově „před dvěma lety“. Tamtéž J. Kyncl, tamtéž, znalecký posudek, s. 5, uvádí, že stromy, z jejichž dřeva byly zhotoveny trámy barokního stropu v lodi kostela, byly skáceny v roce 1739.

⁵⁴ Obě tato okna vznikla na místě vysokých gotických oken, jejichž pozůstatky (hrany ostění, popřípadě lomeného oblouku) byly viditelné v době před nedávno provedenou obnovou obvodového pláště kostela. S vytvořením nových oken souvisela sjednocující úprava omítek, již předcházelo zazdění dvou oken na jižním průčelí lodi: dalšího vysokého gotického okna umístěného v koutu poblíž připojení západní zdi sakristie (kaple sv. Barbory) a jednoho románského okénka. (V době před rokem 1740 měla všechna okna lodi kostela v Horšově venkovní pasparty červeně malované na omítce. Tyto pasparty tvořily součást jednotné, buď renesanční, nebo raně barokní malované úpravy průčelí, jejíž starší původ v malované úpravě průčelí kostela v době gotické nelze vyloučit.)

uvedeno výše, zděnými konstrukcemi tribuny románské svatyně. V prvním i druhém patře dnešní kruchty se trojčetnost v prostorovém řešení již neopakuje. Barokní mistr však navodil zdání opaku a kruchtě pro pohled od hlavního oltáře rozdělil souměrně podle svislé osy do třech polí párem svazkových pilastrů vytvořených ve vysokém řádu. Těmuž záměru podřídil další architektonické členění, když starý průhled z klenuté místnosti pod koutovou věží (původně jižní část románské tribuny) nechal směrem do lodi upravit a opatřit slepým segmentovým obloukem, jenž je proveden mezi sousedními pilastry a podobá se stlačenému oblouku nad průhledem umístěným na opačné (severní) straně prvního patra kruchty. Projevem umění obratného barokního mistra jsou i půdorysně zprohýbané balustrády v prvním patře a ve středním poli druhého patra hudební kruchty nebo bohatá štuková výzdoba na spodní ploše barokně upraveného triumfálního oblouku a na ostění oken v lodi a presbyteriu.

Ve studiu kostela Všech svatých v Horšově dospělo se k pravdivějšímu a plnějšímu historickému poznání. Jeho románskou stavební etapu, pocházející přibližně ze sklonku 12. nebo první třetiny 13. století, lze hodnotit nově jako příklad využitelný při řešení složitějších otázek na téma románských tribunových kostelů v Čechách ve středoevropském kontextu. K tomu přispívá i osoba společensky vysoce postaveného a vzdělaného zakladatele svatyně, jímž byl přímo, nebo zprostředkovaně – přes horšovského arcijáhna – pražský biskup. O původu stavby románského kostela v Horšově nevíme nic bližšího. S ohledem na použití žulových kvádrů leckdy enormních rozměrů lze však, ve shodě s T. Dittrichem,⁵⁵ soudit, že se nejednalo o dílo podmíněné dosahem působení přímého uměleckého vlivu kláštera benediktinů v Kladrubech.

3. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Horšov (okres Domažlice), kostel Všech svatých. Pohled od severozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)
2. Horšov, kostel Všech svatých. Půdorys přízemí, půdorys prvního (a) a druhého (b) patra střední a jihozápadní části hudební kruchty, schéma románského portálku (c) osazeného druhotně v jejím prvním patře. Hustou šrafurou je vyznačeno dochované románské zdivo a řídkou šrafurou zdivo z doby gotické. Zdivo barokní stavební etapy nemá zvláštní grafické pojednání. Tečkovanou čarou v podlahové ploše lodi kostela je vyjádřen možný půdorys románské svatyně. Tečkovanou čarou vně dnešní chrámové stavby jsou zakresleny základy zaniklé severní vstupní předsíně a základy pro objekt neznámého účelu, nalézající se na západní straně kostela. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 1984, 2005, 2009)
3. Horšov, kostel Všech svatých. Pohled zblízka od jihozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)
4. Horšov, kostel Všech svatých. Pohled na část jižního průčelí lodi. Je dobře patrné například umístění kasulového okna na místě vysokého gotického okna, zadržané románské a vysoké gotické okno, románské kvádrové zdivo, románské okno z prostoru v patře pod koutovou věží (původně z románské tribuny) a torza dvou konzol v úrovni okapu průčelí románské svatyně. (Foto J. Bradna, 2001)

⁵⁵ T. Dittrich, op. cit., s. 139.

5. Horšov, kostel Všech svatých. Pohled z presbyteria do lodi na západní hudební kruchtu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)
6. Horšov, kostel Všech svatých. Přenesený pozdně románský portálek, osazený v dělicí přičce v prvním patře hudební krucht. V pozadí je původní okno, jež osvětlovalo od jihu prostor tribuny románské svatyně. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1994)
7. Horšov, kostel Všech svatých. Vnitřek druhého patra koutové věže. Pohled na jižní stěnu s druhotně použitými románskými kvádry v rádkovém zdivu z doby kolem roku 1363. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto D. Stach, 2006)
8. Horšov, kostel Všech svatých. Pohled v půdním prostoru na severní zeď koutové věže, vynesenu gotickým klenebním pasem, ve styku se západním štítem vysoké sedlové střechy chrámové lodi. Štít obsahuje pozůstatky původního kvádrového zdiva štítu sedlové střechy románské svatyně. (Foto J. Kaigl)
9. Horšov, kostel Všech svatých. Rekonstrukce možného půdorysu a soustavy kleneb západní tribuny románské svatyně, přízemí (a), úroveň tribuny (b). Tučnou čarou zakresleny existující románské zděné konstrukce, tenkou čarou soudobé zděné konstrukce podle názoru autora. Konstrukce, jejichž podoba není známa, jsou vyznačeny tečkovaně. (Kresba podle vlastního zaměření J. Kaigl)
10. Nideggen-Wollersheim (Německo, Severní Porýní-Vestfálsko), takzvaný Starý kostel. Půdorys tribuny v patře západní věže a svislý řez přízemím a patrem západní věže s pohledem k východu. (Kresba z archivu G. W. Holzinger, 1963; <http://www.geschichtsverein-wollersheim.de/pdf/kapellenanlage.pdf>)
11. Idensen (Německo, Dolní Sasko), kostel sv. Voršily. Půdorys tribuny v patře západní věže a vnitřek tribuny při pohledu směrem na východ, na stěnu s oltářní nikou a oltářem uprostřed a okenními nikami po stranách. (Převzato od M. Radové-Štikové, op. cit., s. 282 a 283)
12. Horšov, kostel Všech svatých. Pohled z koutové věže na archeologický nález základového zdiva objektu dosud neznámého účelu, připojeného dodatečně k lodi kostela na celou její šířku na západní straně – jižní část. (Foto L. Foster, 2003)

3. 3. Pozůstatky románské stavby kostela v Bukovci

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci, místě doloženém v predikátu dvou příslušníků rané pozemkové šlechty v Čechách, bratrů Dobrohosta a Mutiny v roce 1177,⁵⁶ dostal se již několikrát do odborné literatury, což je pochopitelné pro jeho románský původ, a tím i význam v obrazu raně středověkého osídlení západních Čech. Pozůstatky románské svatyně byly letmo a různě hodnoceny V. Menclem, A. Merhautovou a D. Líbalem.⁵⁷ První bližší stavební rozbor zpracovaly K. Benešová a H. Soukupová v roce 1978.⁵⁸ Další je od T. Dittricha z roku 1980, jenž vznik kostela položil podle výsledků vlastního výzkumu románské architektury benediktinské provenience na Plzeňsku do přímé souvislosti s působením stavební skupiny z kláštera

⁵⁶ CDB I, č. 279, s. 246.

⁵⁷ V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: Zprávy památkové péče, 18, 1958, s. 134. A. Merhautová: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 101. D. Líbal: *Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách*, in: Umění, 22, 1974, s. 168. Viz též *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 271 (heslo Bukovec, zpracoval D. Líbal).

⁵⁸ V. Mencl, K. Benešová, H. Soukupová: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň 1978, s. 49 (heslo Bukovec v Katalogu památek zpracovaném autorkami).

v Kladrubech přibližně v první čtvrtině 13. století.⁵⁹ Naproti tomu A. Merhautová stavbu kostela časově zařadila do třetí čtvrtiny 12. století. Mezi uvedenými autory existuje názorová shoda, že loď kostela v Bukovci pochází z doby románské. Jinak je tomu s úvahami o hranolové věži-zvonicí, předstupující před západní průčelí lodi a vyznačující se výraznou vertikální tendencí. Buď je tato věž, popřípadě její blíže neurčená spodní část stručně hodnocena jako románská,⁶⁰ nebo je upozorňováno na románskou zeď s pozůstatky sdruženého okna oddělující třetí patro dnešní věže od půdního prostoru nad lodí s tím, že zbývající volné obvodové zdi věže provedené z lomového kamene, a tedy i věž jako celek nejsou románské, ale pozdější středověké.⁶¹

V posledních pěti letech přispěli ke studiu nejstarších stavebních dějin kostela v Bukovci tři autoři. J. Kaigl se soustředil především na věž a ukázal, že z jejího původního zdiva zůstalo zachováno skutečně velmi málo, převážně jen její východní obvodová zeď. Pokud jde o chrámovou loď, domníval se v roce 2007, že její obvodové zdivo je téměř celé původní, románské.⁶² Vznik románské stavby časově vložil do sedmdesátých až osmdesátých let 12. století. K. Nováček podřadil znovu a s velkou jistotou vznik kostela v Bukovci působení vlivu kladrubského kláštera. Pokud jde o rozbor stavby věže, neliší se od názoru J. Kaigla. Narozdíl od něj však postřehl správný význam nálezu učiněného M. Čechurou v rámci archeologického výkopu při jihozápadním nároží lodi kostela již v roce 2003, když napsal, že svislá spára v jižním úseku západní obvodové zdi lodi indikuje dodatečné rozšíření užší lodi románské svatyně směrem na jih.⁶³ Poslední archeologický výzkum, provedený v roce 2009 opět M. Čechurou, pak přinesl některá docela nová zjištění. Jimi se jednak významně doplnilo a prohloubilo poznání středověké stavby kostela v Bukovci, jednak se otevřel prostor pro další rozpravu o jejím provozu a vztahu k soudobému šlechtickému obydlí v místě. V každém případě lze mít za prokázané, že jižní obvodová zeď dnešní chrámové lodi byla postavena z druhotně použitých románských kvádrů až v době vrcholně gotické. M. Čechura se domnívá, že obdobně je tomu i u severní obvodové zdi lodi. Pokud jde o věž, je stále toho názoru, že románské zdivo v jejím přízemí je původní. Objev pozůstatků základového a nadzákladového zdiva v poloze na západ a na jih od lodi kostela vyhodnotil hypoteticky jako doklad existence raně středověké zděné, popřípadě zděné a dřevěné obytné budovy, přistavěné k románskému kostelu jeho vlastníkem. Počátky románské stavební srostlice kostela a šlechtického obydlí

⁵⁹ T. Dittrich: *Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, in: *Umění*, 28, 1980, s. 133–134. Podle výsledků této studie byl dodatečně upraven popis románské části stavby kostela v Bukovci v soupisu památek (*UIPČ 4*, s. 458).

⁶⁰ V. Mencl, K. Benešová, H. Soukupová, op. cit., s. 49, zmiňují se o románské patrové věži. M. Čechura: *Bukovec, o. DO, kostel Nanebevzetí Panny Marie, předběžná zpráva o provedení archeologického výzkumu*, (nepublikovaný elaborát), Plzeň 2003, s. 1, nepochybuje o tom, že románská je spodní část věže. V knize *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, op. cit., s. 271, je uveden půdorys přízemí kostela a v něm je znázorněno zdivo lodi i věže jako součást románské stavby.

⁶¹ A. Merhautová, op. cit., s. 101, přitom naznačuje, že stavba věže byla součástí románské stavebního záměru, a domnívá se, že volné obvodové zdi dnešní věže byly zdivem z lomového kamene jenom později nově nahrazeny. T. Dittrich, op. cit., s. 133–134, jenž uvádí na s. 138 i půdorysné schéma stavby, z něhož lze odvodit, že autor rovněž uvažoval o existenci románské věže přibližně ve stejné poloze, jakou má dnešní věž. D. Líbal, 1974, op. cit., s. 168, stručně poznamenal, že západní hranolová věž byla připojena k lodi dodatečně.

⁶² J. Kaigl: *Románské drobnosti z Bukovce a Úboče*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 460–466.

⁶³ K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 169–171.

v Bukovci M. Čechura datuje odkazem na Mutinu z Bukovce, purkrabího na pražském hradě v roce 1175 a 1177, a podle předběžného vyhodnocení souboru středověké keramiky získané při archeologickém výzkumu přibližně do druhé poloviny 12. století.⁶⁴

Vzhledem k tomu, o jak významnou památku se jedná, a to z více hledisek najednou a v měřítku přesahujícím západní Čechy, uvádíme zde souhrn dosavadního poznání její románské stavební etapy. Při tom vycházíme jak z vlastních nálezů, tak i z výsledků nedávno provedených restaurátorských průzkumů a archeologických výzkumů.

Kostel v Bukovci stojí v mírném severním svahu na vyvýšeném místě nad nivou potoka Chuchly, jež obcí protéká. Snad již ve vrcholném středověku byl obkroužen ohradní zdí hřbitova a příkopem, útvary dnes již zaniklými, ale zachycenými na mapě 1. vojenského (josefského) mapování v období let 1764 až 1768.⁶⁵ Dílčí úpravy, jimiž kostel prošel v roce 1772 uvnitř, v roce 1855 zvenku,⁶⁶ jakož i později, nesetřely jeho středověký ráz.

Lod' orientované chrámové stavby se vyznačuje obvodovým zdivem běžné tloušťky 95 a 105 cm, stěnami provedenými z pískovcových (arkózových) kvádrů (do ložných a styčných spár kvádrového zdiva byly s maltou místy vkládány plátky břidlice)⁶⁷ a nápadně velkou podlahovou plochou 8,7 x 9,8 m. Směrem na východ se

⁶⁴ M. Čechura: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 37, 2012, s. 529–538. (Mgr. M. Čechurovi děkuji za opakované konzultace v roce 2009 a 2012 ve prospěch hlubšího poznání nejstarších dějin kostela v Bukovci.)

⁶⁵ J. Schaller: *Topographie des Königreichs Böhmen*, 12, Praha/Vídeň 1789, s. 118, uvádí kolem kostela, podle něho známého rovněž jako „*ecclesias castellatas*“, hluboký příkop. J. Trajer: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, České Budějovice 1862, s. 771, popisuje na stejném místě již upravený (zarovnaný) terén s tím, že z hlubokého příkopu zde zůstala zachována jenom jedna jeho část, a to na západní straně. K. Liebscher: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*, Horšovský Týn 1913, s. 342, poukazuje na to, že kostel byl kdysi chráněn nejenom hlubokým příkopem, ale i ohradní zdí. A. Sedláček: *Místopisný slovník království Českého*, Praha 1908, s. 82, má zmínku o hrazeném kostele v Bukovci v roce 1355, ale ta nejspíš nemá oporu v historických pramenech. V roce 1355 je sice písemně poprvé a přímo doložena existence zkoumaného kostela, ale toliko zprávou týkající se obsazení zdejší fary novým plebánem (LC I/1, s. 60). Zobrazení Bukovce podle 1. vojenského mapování, Čechy, mapový list č. 172, je zpřístupněno na www.oldmaps.geolab.cz.

⁶⁶ J. Trajer, op. cit., s. 771.

⁶⁷ Zednická práce z kvádrů nemá na stavbě stejně vysokou úroveň, což je pochopitelné, pokud si uvědomíme, že jde z velké části o dílo ze 14. století s druhotně použitými kvádry, získanými při bourání románského kostela. Ale ani prokazatelně původní románské zdivo nemá v Bukovci všude jednotný charakter. Ve vnějším líci východní zdi věže se zbytkem románského sdruženého okna se uplatňují kvádry kladené v řádcích do úzkých spár. Naproti tomu zedník provádějící ve stejné době spodní část západního štítu románské lodi v líci, jež nebyl zvenku vidět, neudržel všechny ložné spáry ve vodorovném směru a používal pískovcové kvádry opracované s menší přesností. – Výška kvádrů v běžném zdivu je různá, kolísá ve většině zjištěných případů mezi 15 až 50 cm. Pokud jde o úpravu spár, vyskytují se spáry podřezávané a rovněž spáry bez dodatečné úpravy. Dvoji – šedá a rezavě hnědá – barevnost kvádrů z arkózy opticky obohacovala neomítaná románská průčelí, ale zdá se, že toliko nahodile, bez hlubšího výtvarného záměru. V otvoru, jímž se prolézá z druhého patra věže do prostoru půdy nad lodí a jež vnikl dodatečně vybouráním románského zdiva, zde o tloušťce 80 cm, je patrné, že toto zdivo má mezi oběma líci vytvořenými z kvádrů jádro z lomového kamene, popřípadě kamenného odpadu a vápenné malty.

otevřít vysokým lomeným triumfálním obloukem do vrcholně gotického presbyteria, k němuž se váže na severní straně sakristie, pocházející rovněž z doby gotické přestavby kostela. Některé prvky románské lodi zůstaly zachovány, třebaže z velké části v druhotné poloze, nebo jsou patrné jejich pozůstatky. Jde především o masivní podnož z kvádrů, shora opatřenou širokým výžlabkem,⁶⁸ lemující obě podélná průčelí a rovněž západní průčelí v úseku na sever od věže, a původní, jednoduše okosený sokl s menším předsazením, jenž se uplatňuje na jižní straně západního průčelí lodi s výjimkou části stěny v délce 1,25 m při nároží, kde sokl není; tento úsek totiž odpovídá rozšíření lodi románské, podle předpokladu podélné stavby kostela jižním směrem v gotickém období. Korunní římsa z pískovcových kusů, členěná zesponu výžlabkem, byla kdysi osazena ve výšce zhruba o 70 cm menší, než jakou má dnešní hlavní římsa lodi. Jedná se o římsu ze 14. století. Zda je i ta tvořena druhotně použitými bloky románské římsy, nelze zatím s jistotou posoudit. Kde byl v raném středověku vstup do přízemí lodi zvenčí, nevíme. Domněnka, že se nalézal v bočním jižním průčelí stejně jako dnešní gotický hlavní portál, chráněný mladší stavbou vstupní předsíně, nelze jednoduše přitakat z důvodů, které jsou uvedeny níže.

Románský portál do kostela mohl tvořit pozoruhodný celek nejenom po výtvarné stránce, ale i svými velkými rozměry. Svědčily by o tom dvě dochované části figurální plastiky pocházející, jak se zdá, z jeho nadpraží, jež kdysi měla podobu reliéfního pásu vysokého 49 cm a dlouhého snad téměř 2,2 m. V trojčetném, nejspíš symetricky uspořádaném výjevu byl uprostřed trůnící Kristus, jenž má kolem hlavy křížový nimbus a drží v pozdvížené pravé ruce rovnoramenný kříž nasazený na holi. Na obou stranách Krista byl znázorněn vodorovně letící anděl.⁶⁹ Určitá zkratkovitost

⁶⁸ Po stranách jižního portálu v předsíni chrámové lodi lze vidět zdobenější ukončující tvar podnože, jenž byl upraven gotickým kameníkem a skládá se ze dvou mělkých výžlabků různé šířky oddělených navzájem zaoblenou hranou. Viz též J. Šindelář: *Restaurátorský průzkum věže kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci* (nepublikovaný elaborát), Plzeň-Lhota 2004, s. 3, sonda a snímek č. 6.

⁶⁹ Větší kus románského reliéfu znázorňuje Krista (dolní část hole s křížem v Kristově ruce je odlomena; poškození postavy Krista od jeho prsou po dolní okraj výjevu ztěžuje bližší interpretaci, ale zdá se, že sedící Kristus má levou ruku položenou na svých kolenou; zalomený prvek za Kristovými zády vlevo zřejmě zachycuje opěradlo trůnu) a po jeho pravici vodorovně letícího anděla (se široce rozepjatými křídly, svatozáří a rukama napřaženými směrem ke Kristu). Byl druhotně použit při gotické přestavbě kostela a tehdy osazen, snad i z důvodu náboženské piety, do zdiva podnože jižního průčelí lodi, a to na západní straně poblíž nového hlavního portálu do kostela; teprve později byl střední výjev s Kristem zakryt kolmo napojenou západní zdí vstupní předsíně. Uvedený kus o rozměrech 133 x přibližně 35 x 49 cm, jehož spodek byl kamenicky, i když ne příliš přesně opracován pro pohled zdola (jaké šířky dosahoval románský vstupní portál kostela v Bukovci, nelze dnes již zjistit; při uložení kamenného reliéfního překladu 40 cm na obou stranách by světlá šířka portálu činila přibližně 1,4 m), byl nalezen a přenesen do Západočeského muzea v Plzni v roce 1971 a tam odtesán z rubu na tloušťku 25 cm. (Za údaje o nález, transferu a úpravě kamene děkuji PhDr. Františku Frýdovi.) Posléze byl také publikován. T. Dittrich, op. cit., s. 134 a 135, znal jen část reliéfu s andělem letícím doprava. A. Merhautová, D. Třeščík: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 197, uvádějí v Bukovci obdélný reliéf z 3. čtvrtiny 12. století, jenž je zdoben medailónem s křížem neseným dvěma anděly. J. Homolka: *Románské sochařství*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1, Praha 1984, s. 96, popisuje románskou plastiku podle skutečnosti a interpretuje ji jako dobově oblíbenou křesťanskou modifikaci schématu dvou Viktorií, známého z římských triumfálních oblouků. Viz též *Gotika v západních Čechách (1230-1530)*, 3, Praha 1996, s. 592 (heslo Bukovec, kostel Nanebevzetí P. Marie, zpracoval V. Hrubý). – Druhý kus téhož románského reliéfu byl v gotice osazen ve stejné zdi, ale na opačné straně jižní vstupní předsíně, a to ve výšce 1,7 m nad dnešním terénem (nález je takto prezentován od roku 2003). Je na něm vidět toliko část nohou a špička

v podání figur, přispívající k monumentalitě zobrazení, je výrazem zjednodušení sochařské práce provedené z arkózy. Mohla by však v tomto případě podporovat i názor o benediktinském původu díla se vzdáleným navázáním na tradici spíše antické než normansko-ostrovni ornamentální plastiky, přičemž podle některých prvků, jako je například dynamika ve vztahu mezi postavami a jejich expresivní gestikulace, výrazné nařasení pláště do záhybů kolem Kristova krku a na jeho ramenou nebo nadsazené měřítko rukou anděla, lze usuzovat na dotyk inspirace raně středověkým byzantinizujícím uměním.⁷⁰ Z ikonografického hlediska se jednalo v Bukovci o obměnu pozdně antického a byzantského typu zobrazení poprsí Spasitele, popřípadě trůnícího Krista uprostřed podélné kompozice, jenž třímá v jedné ruce kříž jako symbol vítězství nad smrtí a je oslavován dvěma okřídlenými anděly (nebo Viktoriemi, převažoval-li ještě vliv z antiky), vznášejícími se po stranách a držícími v Kristově pozadí medailón (*clipeus*) s nebeskými symboly nebo později mandorlu.⁷¹

O tom, jak vypadala svislá ostění vstupního portálu do románského kostela, není nic bližšího známo. Nelze však vyloučit, že právě z nich pocházejí zatím tři zjištěné, druhotně použité podélné pískovcové kvádry s plastickým ornamentem na způsob šachovnice; dva jsou vsazeny do vnější stěny poblíž západního ostění a záklenku jižního okna presbyteria kostela,⁷² třetí se dochoval v půdním prostoru osazený v západním líci zdiva z lomového kamene nad triumfálním obloukem.⁷³

Snaha po zdobnosti nebo i zobrazení symbolů skrytého náboženského významu v románské kamenické práci se neomezila jenom na architektonické články, ale uplatnila se v Bukovci příležitostně rovněž v úpravě vnějších obvodových stěn, jak je patrné například na kvádru osazeném nízko nad zemí ve zdivu jižní části západního průčelí lodi a opatřeném rytou abstraktní kresbou, jež vychází z opakování tvaru písmene S.

Ve zbytku původního trojúhelníkového úseku štítového zdiva z kvádrů na jižní straně od věže, viditelném v prostoru půdy nad lodí, bylo možné v zaměření nálezů vytušit již dříve nejen to, že loď kostela v Bukovci měla v románské době sedlovou střechu s tupým úhlem ve vrcholu přibližně 100°, ale také že tato loď mohla být o něco

jednoho z křídel anděla kdysi umístěného po levici Krista, zatímco zbytek jeho vodorovně letící postavy (směr pohybu anděla byl dodržen při druhotném osazení obou částí reliéfu) je zakryt ve styku s východní zdí předsíně. Celou postavu anděla letícího po Kristově levici, a tak ani celkovou délku pískovcového bloku s reliéfem přesně neznáme.

⁷⁰ Za pomoc při hodnocení oděvu Krista na románském reliéfu z kostela v Bukovci děkuji PhDr. L. Kybalové, CSc.

⁷¹ Uvedený typ je názorně zachycen například na podélné horní tabulce tzv. diptychu Barberini, což je byzantská práce (reliéf) přibližně z 1. poloviny 6. století v pařížském Louvru.

⁷² J. Šindelář: *Restaurátorský průzkum pláště kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci* (nepublikovaný elaborát), Plzeň-Lhota 2005, s. 3, sondy č. 17 a 18.

⁷³ Žádný z těchto tří kvádrů (za upozornění na kvádr osazený ve zdivu nad triumfálním obloukem děkuji Ing. arch. L. Sommerovi) není tvarován způsobem, jenž by odůvodnil představu, že jde o pozůstatky například hlavní římsy průčelí románského kostela, popřípadě římsy ve výběhu románského triumfálního oblouku. – Pro srovnání viz též například A. Merhautová, M. Richter: *Architektonické zlomky Ostrovského kláštera*, in: Sborník Národního muzea v Praze, A, 34, 1980, s. 16–17. L. Sršeň: *Katalog architektonických zlomků z Ostrovského kláštera uložených v lapidariu Národního muzea v Praze*, in: tamtéž, kat. č. 4–6, 10, 23 a d.

užší, než je tomu dnes. Během částečné rekonstrukce vnitřních omítek a výkopu vně podél základů jižního průčelí kostela v roce 2009 se tento předpoklad potvrdil. Podařilo se současně vysvětlit s jistotou nepravidelnost v založení jihozápadního nároží lodi, včetně výše zmíněné absence soklu: jižní obvodová zeď lodi románské svatyně byla při vrcholně gotické přestavbě celá stržena a dnešní zeď vznikla hned vedle ní, v poloze posunutě směrem na jih zhruba o 1,25 m.⁷⁴ Zedníci při tom zjevně použili jak staré pískovcové kvádry, získané na místě při bouracích pracích, tak i kvádry nově zhotovené opět z arkózy.⁷⁵

Na západní straně uvnitř románské lodi (způsob jejího horního uzavření neznáme)⁷⁶ se nalézala panská tribuna nejspíš na způsob dřevěné pavlače. Vstupovalo se na ni v úrovni její podlahy dvěma portály vytvořenými z pískovcových kvádrů. Jeden z nich, široký 78 cm a sklenutý půlkruhovým klenebním pasem, provozně propojuje první patro věže s dnešní hudební kruchtou. Druhý – pravoúhlý portál o šířce 75 cm byl proveden vysoko ve stěně jižní části západního průčelí lodi, poblíž jejího styku s věží (byl zazděn kvádry během gotické přestavby kostela).⁷⁷ Umístění tohoto portálu, chápaného donedávna jako původní vstup na tribunu zvenčí, vedlo podle analogií k hypotéze o existenci raně středověkého obydlí ve dvorci zakladatele a vlastníka svatyně v jejím sousedství v poloze na západ nebo jihozápad, jež by se k chrámové stavbě vázalo po majetkové a podle místních podmínek i provozní stránce.⁷⁸ Podle výsledků archeologických výzkumů pod vedením M. Čechury nyní víme nebo tušíme více: portál mířil na západní tribunu v kostele zřejmě uvnitř šlechtického obydlí, nejspíš v jeho prvním patře. Tato dříve neznámá součást stavby

⁷⁴ Jihozápadní nároží dnešní lodi zpevňují velké, druhotně použité románské pískovcové kvádry. V patě tohoto nároží (M. Čechura: *Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 470-472, obr. 4 a 6) předstupuje směrem na západ, v úseku bez soklu pod dnešním terénem, o 20 cm blok základového zdiva z lomového kamene a opět z druhotně použitých románských kvádrů, dokonce se zbytky malty kdysi roztírané po stěně. Tento blok odpovídá tloušťce jižní obvodové zdi goticky rozšířené chrámové lodi. Nad ním se nalézá v nároží kvádr (buď původem románský, popřípadě jinak nepotřebné dílo až gotických kameníků), tvarovaný na výšku předsazeným, kamenicky přesně opracovaným pásem o šířce 0,6 m.

⁷⁵ Například část stěny jižního průčelí lodi kostela, viditelná pod sedlovou střechou vstupní předsíně, je provedena z přesně opracovaných kvádrů při velmi úzkých ložných a styčných spárách a velmi se podobá původnímu románskému zdivu. Naproti tomu líce úseků zdiva tvořené druhotně použitými kvádry se vyznačují většinou větší tloušťkou a nepravidelností spár, jakož i dílčím poškozením kvádrů na jejich hranách. Dobře to bylo vidět v roce 2009 na jižní stěně uvnitř chrámové lodi po odstranění starých zavlhých omítek v přízemním pásu o výšce 1,2 až 1,5 m.

⁷⁶ Vodorovný ústupek 15 cm v tloušťce západního zdiva lodi, k němuž přisedá dnešní trámový strop s renesančním kazetovým podhledem, s románskou stavební etapou kostela nesouvisí (jeden z kvádrů použitý do zdiva pod tímto ústupkem je románský, ale druhotně použitý, se stopami povrchové úpravy roztíranou maltou a pačokováním).

⁷⁷ Zazdívka je vytvořena z pečlivě opracovaných kvádrů o rozměrech přesných natolik, že po vnějším obvodu portálu vznikla velmi úzká spára s minimem malty, místy vyztužená, jak bylo patrné před obnovou omítaného průčelí, tenkými plátky břidlice. Zbytky tenké vápenné omítky dochované na severním ostění portálu uvnitř svíslé styčné spáry se zazdívkou dokládají, že tento vstup na tribunu byl kdysi funkční. – Průchod, jenž vede z přízemí lodi do podvěží, má ostění z kvádrového zdiva a segmentový záklenek provedený z cihel. Nejde tedy o půlkruhově ukončený, popřípadě románský portál (T. Dittrich, op. cit., s. 134), ale o dodatečnou úpravu původního portálku, jenž společně s románským portálem v 1. patře věže provozně propojoval předpokládanou panskou tribunu a chrámovou loď v přízemí přes věž.

⁷⁸ J. Kailgl, op. cit., s. 464.

románského kostela v Bukovci dodatečně, ale asi jen s malým časovým odstupem, jakoby obalila jihozápadní nároží a západní úsek jižního průčelí jeho lodi neznámé délky. V přízemí směrem na západ předstupovala celkem o 3,9 m, směrem na jih přibližně o 4,9 m. Tloušťka dvou jejích zjištěných obvodových zdí (základy z lomového kamene; nadzemní, oproti základům neodsazené, oboustranně lícované kvádrové zdivo; kvádry vytesány z arkózy; jádro zdiva z lomového kamene spojovaného vápennou maltou) činila 0,92 m a kolem 1 m. Jižní průčelí této stavby mělo v přízemí délku nejméně 10,8 m a zakrývalo by hlavní vstup do románské svatyně, pokud bychom ho hledali v poloze, jakou má gotický vstupní portál dnešního kostela.

S ohledem na existenci výrazné trhliny probíhající severním úsekem západní zdi lodi na celou její výšku přibližně tam, kde se nalézá oválné okno osvětlující severní část hudební krucht, a na nepravdivosti v zednické práci z kvádrů na severní obvodové zdi lodi zastává M. Čechura hypotézu, že celá tato zeď, severozápadní nároží a severní část západní zdi lodi až po právě zmíněnou trhlinu pocházejí rovněž až z gotického období. Jestliže se tento názor potvrdí, znamenalo by to, že loď románského kostela měla uvnitř šířku přibližně 5,5 m, že západní věž se nalézala vůči této lodi v poloze mírně asymetrické směrem na sever a že románský hlavní portál byl osazen v severním průčelí stavby.

Na jižní straně západní stěny lodi pod hudební kruchtou byly vidět v roce 2009 před rekonstrukcí vnitřních omítek šikmé otisky bočnice (schodnice) dvou různých dřevěných schodišť. Po každém z nich se stoupalo z přízemí vzhůru jižním směrem. Schodnice přetínající pás renesanční nástěnné malby s rozvilinami, dochované pod pásem s obdobným, ale schématicky pojednaným dekorem historizující výmalby stěn dnešního interiéru kostela, patřila ke schodišti na hudební krucht, které nebylo středověké. Naproti tomu schodnice druhého schodiště s nástupem těsně vedle průchodu z lodi do věže byla přisazena ke stěně upravené pouze tenkou jednovrstvou vápennou omítkou na románském kvádrovém zdivu. Toto druhé schodiště vzniklo s velkou pravděpodobností ve středověku. Zda se tak stalo teprve při vrcholně gotické přestavbě kostela, není jisté. Nelze vyloučit ani domněnku, že se jednalo o schodiště ještě starší, provozně náležející k panské tribuně.

Jak již bylo výše uvedeno, v odborné literatuře se nabízejí různá stavebně-historická hodnocení věže kostela v Bukovci. Věž má celkem pět podlaží oddělených navzájem jednoduchými trámovými stropy. Tři volné svíslé zdi o tloušťce kolísající od 1,15 m v přízemí do 78 cm v třetím patře nejsou provedeny jednotným způsobem, nejde-li o nároží vyzděná výlučně z kvádrů. V přízemí obdélníkového půdorysu 1,85 x 2,85 m se uplatňuje vně i uvnitř kvádrové zdivo, opatřené na severní a jižní straně jednoduše okoseným soklem a na obou nárožích směrem na západ dvěma šikmými opěráky. V úrovni stropu mezi přízemím a prvním patrem dochází ke změně. Je vyjádřena ústupkem v tloušťce obou podélných zdí věže a tím, že na vnějším líci zdiva jsou sice osazeny stále ještě pískovcové kvádry, ale od tohoto místa prokazatelně v druhotné poloze, promísené s lomovým kamenem (břidlicí), nejdříve jenom výjimečně, aby se s narůstající výškou zednické práce zcela vytratily v lomovém zdivu ve třetím patře. Volné stěny věže uvnitř jejího prvního až třetího patra převážně tvoří souvislé lomové zdivo, v němž se kvádry vyskytují jenom ojediněle. Čtvrté patro

určené k zavěšení zvonů je vyzděno rovněž z lomového kamene; výjimku představují vnitřní hrany špalet čtyř pravouhlých, snad až pozdně gotických sdružených oken,⁷⁹ vyzděné z pískovcových kvádrů, a segmentové okenní oblouky, jež jsou sklenuty ze smíšeného zdiva.

Jak vyplývá ze samotné skladby zdiva, věž prošla složitějším stavebním vývojem a její současná podoba není dílem jenom doby románské. Je možné, že vznik nebo spíše jen stavební úpravy posledního patra věže časově spadají do doby výrazného oživení stavební, umělecké a uměleckořemeslné práce na Horšovskotýnsku na sklonku 15. a začátkem 16. století.⁸⁰ Z původní románské věže se dochovala zejména její východní obvodová zeď. Nemá svůj vlastní základ, ale byla úsporně postavena z kvádrů na šířku celkem 3,85 m tak, že vyrůstá z kvádrového zdiva západního štítu románské lodi bez viditelné přestávky v postupu stavby. V této zdi, to znamená ve třetím patře dnešní věže, se nalézají pozůstatky sdruženého podvojného románského okna, jemuž schází střední dělicí sloupek a jež udivuje svými vznosnými proporcemi – výškou 1,4 m na šířku 55 cm. V jihovýchodním a zčásti i severovýchodním koutu uvnitř prvního až třetího patra, to je včetně obou krátkých úseků podélných stěn věže, je patrné zdivo shodně provedené z pískovcových kvádrů, navzájem místy provázané, v několika spárách upravené takzvaným podřezáváním. Podle toho, že tloušťka západní zdi lodi není po celé své délce stejná, ale je ve styku se sousedním prostorem ve věži již v přízemí menší o téměř 10 cm, lze soudit, že dnešní věž předcházela snad dokončená románská stavba hranolové věže, na jejíž vznik se pamatovalo zároveň se zděnou stavbou chrámové lodi.⁸¹

Obvodové zdivo na západní straně v přízemí věže s oběma nárožími a šikmými opěráky není s velkou pravděpodobností původní, jak lze soudit i podle ledabylé techniky zednické práce.⁸² Románské pískovcové kvádry včetně těch, jež tvoří okosený sokl na severní a jižní straně opěráků v návaznosti na stejně tvarovaný sokl bočních průčelí věže, byly zde použity druhotně. Je však možné, že tato zeď spočívá na základu zaniklé zdi románské věže. Kromě toho archeologický výzkum v roce 2009 prokázal, že základy západní zdi stavení, jež tvořilo s románským kostelem stavební srostlici, byly připojeny dodatečně (na spáru) k základu jižní zdi věže, jejíž východní část v přízemí pochází v každém případě z románské doby.

⁷⁹ Na pozdně gotický původ oken lze usuzovat podle osazení kamenného okenního rámu v lici průčelí a podle hranolového průřezu s jehlancovitým tvarem, jímž okosená plocha na vnější straně tohoto rámu přechází do svislé hrany.

⁸⁰ Jak dokládá například stavba kostela sv. Anny u Horšovského Týna s náročně provedenou pozdně gotickou síťovou klenbou v presbyteriu (vysvěcení v roce 1516), nová výmalba sakristie kostela Všetech svatých v Horšově v roce 1489 nebo ulití velkého zvonu pro kostel sv. Mikuláše v Čechovicích v době před rokem 1506.

⁸¹ Není tak pravděpodobná domněnka (T. Karel, L. Krčmář: *Panská sídla západních Čech, Plzeňsko, České Budějovice* 2006, s. 30), že archeologické nálezy v patě jihozápadního nároží lodi kostela v Bukovci poukazují na připravený nebo již započatý, ale nakonec neprovedený raně středověký záměr, podle něhož by navazovala na románskou loď v celé její šíři směrem na západ soudobá zděná stavba mimo jiné s obytnou funkcí. – Menší tloušťku západní zdi lodi v úseku připojení věže lze na stavbě zjistit trojím způsobem nezávisle na sobě, například jejím porovnáním s tloušťkou západní zdi lodi změřenou v barokních oválných oknech, jimiž je osvětlena hudební kruchta.

⁸² Pozorováno autorem na průčelí s poškozenými nebo již opadanými omítkami v roce 1984 a 2003.

V uvedených souvislostech si věž románského kostela v Bukovci umíme představit. Předstupovala před západní průčelí lodi asi o 4 m. Měla by v úrovni patra s dochovaným sdruženým oknem půdorys 4,8 x zhruba 3,85 m. Dosahovala výšky nejméně 15,6 m.⁸³ Její podlaží byla vesměs plochostropá. – Pro srovnání lze poukázat na západní věž kostela sv. Petra a Pavla ve Svojsíně z doby po polovině 12. století,⁸⁴ která se tyčí nad půdorysným čtvercem téměř 7 x 7 m do výšky více jak 18 m, nebo na věž kostela sv. Jakuba ve Vroutku, postavenou ve dvacátých letech 13. století (?),⁸⁵ předstupující před západní průčelí chrámové lodi v přízemí o 6,1 m, má šířku 5,5 m a byla vysoká nejméně 18,6 m. Vertikalita románské věže, jakou předpokládáme v Bukovci, byla tedy s velkou pravděpodobností dokonce o něco větší než u obou právě zmíněných věží, jež se vyznačovaly po stavebně-konstruktivní i architektonické stránce zvláště velkou náročností provedení.

V další úvaze je významný pískovcový kus o délce 2,15 m vodorovně vsazený do vnějšího líce jižní zdi věže přibližně v úrovni stropu mezi jejím přízemím a prvním patrem.⁸⁶ Byl kamenicky jemně opracován a na jedné straně okosen natolik, že poměrně široká plocha okosení přechází do svislé hrany prostřednictvím dvakrát odstupňované šikmé plochy. Kdysi tvořil nebo měl tvořit součást ostění zjevně vrcholně gotického portálu nebo velkého okna (ve zvonici?). Na své dnešní místo se tedy dostal jako druhotně použitý nebo nepotřebný architektonický článek nejdříve při rozšíření a úpravách stavby kostela v době po polovině 14. století a nejspíš právě při nich došlo i na přestavbu (zčásti rekonstrukci, zčásti novostavbu) západní věže. – Asi se již nedozvíme nic bližšího o tom, zda vysoká a štíhlá románská věž kostela musela být přestavěna z důvodu ohrožené statiky nebo dokonce již po zhroucení úseků jejího zdiva.⁸⁷

Nejpozději při vrcholně gotické přestavbě kostela v Bukovci vzala za své ta jeho část, jež měla podle předpokladu M. Čechury převážně asi obytnou funkci a patřila k románské etapě stavby. Musela být tehdy odstraněna již proto, že překážela při rozšíření chrámové lodi jižním směrem.

Na pozůstatcích obou bočních stěn románské věže, jak je lze vidět ve svislé spáře s mladšími než raně středověkými úseky zdiva západního štítu lodi kostela, dochovaly se zbytky jednovrstvé vápenné omítky, hlazené železem. Obdobně jsou patrná v půdním prostoru nad chrámovou lodí torza starých omítek na stěně se sdruženým

⁸³ Torzo horní části východní zdi románské věže, aniž by byla čitelná poloha a tvar její korunní římsy, je zapojeno do mladšího zdiva v místě pod oknem ve čtvrtém patře dnešní zvonice.

⁸⁴ M. Čechura: *Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách*, in: *Archaeologia historica*, 30, 2005, s. 370, a zde publikované dendrochronologické určení vzorků dřeva v románském zdivu věže – kulatiny pro lešení 1159/1160, kleština z doby po roce 1141. M. Hauserová, K. Nováček, M. Čechura, M. Falta: *Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně*, in: *Průzkumy památek*, 18, 1/2011, s. 5–30.

⁸⁵ T. Dittrich: *Pozdně románské emporové kostely, stavěné v Čechách cisterciáky na úsvitu gotiky*, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 155

⁸⁶ J. Šindelář, 2004, op. cit., s. 3, sonda a snímek č. 9.

⁸⁷ Na východní stěně uvnitř věže jsou vidět stopy po ožehnutí, poukazující na destrukci následkem požáru raně středověkých dřevěných konstrukcí. S náhlým pádem velké části románského zdiva a žárem při ohni by mohlo souviset i značné povrchové poškození ostění románského portálu, jímž bylo první patro staré věže provozně spojeno s panskou tribunou, jakož i popraskání kvádrového zdiva.

oknem, jímž se románská věž kdysi obracela směrem na východ. Z těchto nálezů vychází představa o omítaném vnějším plášti, jímž byla opatřena (od počátku, anebo dodatečně) původní věž ve svých horních partiích. Pečlivá úprava spár kvádrového zdiva podřezáváním zjištěná na větší ploše pod daleko pozdějšími omítkami jižního průčelí věže v úrovni jejího přízemí však naznačuje,⁸⁸ že věž v románském období nemusela být zvenčí omítnuta celá.

Kvadr s rytinou na způsob pravoúhlé osnovy vsazený v jihozápadním nároží prvního patra dnešní věže (rytina znázorňuje hrací plán deskové hry s názvem *Mlýn*) a úzké pravoúhlé okno, jež je umístěno ve stejném patře na jižní straně, vytvořeno z pískovcových kusů a které má překlad členěný nízkým reliéfem ve tvaru kříže v půlkruhovém poli, pocházejí ze zdiva románské svatyně. Jsou dalším prvkem v poznání, že její průčelí, bezpochyby včetně věže, byla kdysi opatřena zdobnou kamenickou prací.⁸⁹

S názorem T. Dittricha a naposled K. Nováčka, že románský kostel v Bukovci byl dílem stavební skupiny vyslané z benediktinského kláštera v Kladrubech, lze souhlasit. Kromě obdobné techniky oboustranně lícovaného kvádrového zdiva z arkózových kvádrů, kladených do řádků různé výšky, jakou se vyznačovala monumentální stavba kladrubského klášterního chrámu, slavnostně vysvěcená až v roce 1233,⁹⁰ a jakou používali benediktiňští stavitelé i jinde v širším okolí Kladrub (kostel sv. Petra a Pavla ve Svojšíně), podporuje uvedený názor skutečnost, že Bukovec ležel v sousedství mimořádně rozsáhlého pozemkového majetku kladrubského kláštera, a tím i v dosahu jeho vlivu.

Naproti tomu předpoklad T. Dittricha o vzniku kostela v Bukovci teprve během první čtvrtiny 13. století se zdá být již překonaný. Příslušník rané pozemkové šlechty v Čechách Mutina, pojmenovaný, jak již bylo výše zmíněno, podle Bukovce v roce 1177, ale i později, zaujímal poměrně významné společenské postavení v užším okruhu osob kolem panovníka. V soudobých zprávách opakovaně vystupuje v úřadu správce Pražského hradu – jako „*prefectus Pragensis*“ nebo „*castellanus Pragensis*“.⁹¹ Pokud neomezíme působení kladrubských stavebních skupin podílejících se na šíření románského slohu v západních Čechách jen na konec 12. století a na několik desetiletí v první polovině 13. století, což je zjevně nutné, jak napovídá románská stavba kostela ve Svojšíně, pak nelze vyloučit, že to byl právě Mutina z Bukovce a jeho bratr Dobrohost (oba společně s několika jinými příslušníky rané pozemkové šlechty v Čechách, včetně bratrů Oldřicha a Benedy ze Svojšína, svědčili při vydání listiny potvrzující darování takzvaného kurojedského újezdu klášteru v Kladrubech

⁸⁸ J. Šindelář, 2004, op. cit., s. 3, sondy a snímky č. 1 a 10.

⁸⁹ Jiný románský kvadr, opatřený abstraktní rytinou lichoběžníkového tvaru s šikmo oboustranně vedenými rýhami, je vsazen v jihozápadním nároží věže v úrovni jejího druhého patra. J. Šindelář, 2004, op. cit., s. 4, sonda a snímek č. 24.

⁹⁰ P. Vlček, P. Sommer, D. Foltýn: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 294.

⁹¹ V roce 1175 a 1177 (*CDB I*, č. 278, s. 244, č. 280, s. 247, v kombinaci s č. 279, s. 246, č. 288, s. 254). Viz též Václav Novotný: *České dějiny*, I/3, Praha 1928, s. 24. Zda byl Mutina z Bukovce naživu ještě v roce 1185, kdy měl svědčit při vydání listiny týkající se špitálu sv. Jana Jeruzalémského v Praze, není jisté, neboť tato listina je mladším falzem (*CDB I*, č. 404, s. 425).

panovníkem v roce 1177;⁹² Dobrohost sám se navíc uplatňuje ve svědecké řadě aktu Benedovy dcery,⁹³ jímž se vzdává statků po rodičích ve prospěch svého druhého manžela a který byl zaznamenán asi ve skriptoriu kladrubského kláštera), kdo si nechali postavit v Bukovci s pomocí kladrubského kláštera vlastní kostel. Oba dva by tak dali patřičně najevo svou zbožnost i moc nad okolními pozemky a lidmi. Současně by si lépe zajistili vlastní majetek, pokud možno mimo přímý dosah panovníkovy vůle.

Románský kostel v Bukovci vznikl nejspíš v šedesátých, popřípadě v sedmdesátých letech 12. století. Patřil do početné skupiny podélných staveb takzvaných panských tribunových kostelů se západní hranolovou věží, předstupující před západní průčelí chrámové lodi, z doby počátků největšího rozkvětu tohoto stavebního typu v Čechách.

3. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Bukovec (okr. Domažlice), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Celkový západní pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)

2. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys přízemí a půdorys západní části stavby na úrovni hudební kruchtly a prvního patra věže (a; čárkovaná šipka ukazuje na zazděný pravoúhlý portálek, jímž se vcházelo mimo věž na tribunu románského kostela v úrovni její podlahy). Románské zdivo asi z 60. nebo 70. let 12. století je označeno obousměrnou šrafurou, zdivo z doby vrcholně gotické přestavby v 50., nejpozději 60. letech 14. století je jednoduše šrafováno. Mladší konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. Severní zeď a severní úsek západní zdi chrámové lodi pocházejí buď z velké části ještě z románského období, nebo tvoří součást vrcholně gotické stavební etapy, což se zdá být pravděpodobnější. Rozhraní zdiva z druhotně použitých románských koádrů a původního románského zdiva v bočních zdích věže není přesně známo a je na kresbě pouze odhadnuto. Ve vnějším prostoru u jihozápadního nároží lodi jsou zachyceny plnou a tečkovanou čarou pozůstatky románské, hypoteticky obytné stavby, zjištěné archeologicky M. Čechurou v roce 2009. Poloha obvodového zdiva na jižní straně románské lodi, strženého při vrcholně gotické přestavbě kostela, je vyjádřena tučnou tečkovanou čarou. Představa o umístění nástupního ramene schodiště, které by provozně spojovalo přízemí lodi se západní tribunou ve středověku (v románské době?), je zakreslena rovněž tečkovaně. (Zaměření, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 1984 a 2012)

3. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled z presbyteria do prostoru lodi s hudební kruchtou na západní straně. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

4. Reliéf Krista, jenž drží ve své pravici rovnoramenný kříž a je oslavován andělem vodorovně letícím zprava. Hrubozrnný pískovec, torzo 133 x 25 x 49 cm, asi 60. nebo 70. léta 12. století. Druhotně vsazen do zdiva podnože jižní stěny lodi, na západní straně od gotického vstupního portálu do kostela, později částečně zakryt kolmo napojenou západní zdí vstupní předsíně a od roku 1971 uložen v Západočeském muzeu v Plzni. (Fotoarchiv Západočeského muzea v Plzni, foto I. Michnerová, 2007)

⁹² CDB I, č. 279, s. 246.

⁹³ Pražák, J.: Ke kritice českých aktů XII. století, in: Sborník archivních prací, 1, 1958, s. 151.

5. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Reliéf části anděla vodorovně letícího směrem doleva. Hrubozrnný pískovec, výška torza 49 cm. Postava anděla přefata východní zdi vstupní předsíně. Původně v jednom celku s románskou plastikou podle obr. 4. (Foto L. Sommer, 2005)
6. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Kvádr s rytými vlnovkami na způsob písmene S. Viditelné rozměry kamene 22 x 80 cm. Umístěn v původní poloze nízko nad terénem v jižní části západního průčelí lodi. (Foto J. Šindelář, 2004)
7. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Románský portál v 1. patře věže – průchod na hudební kruchtu. (Foto K. Foud, 2007)
8. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Zazděný pravoúhlý portál v koutu jižního průčelí věže a jižního úseku západního průčelí lodi, umístěný v úrovni hudební krucht. V románské době vedl na panskou tribunu z obydlí, přistavěného ke kostelu jako jeho stavební a provozní součást. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto K. Foud, 2001)
9. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Základ jihozápadního nároží lodi. Pohled od jihozápadu. (Foto J. Kaigl, 2009)
10. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do archeologického výkopu v prostoru sevřeném jižním průčelím věže a západním průčelím lodi a jižní vstupní předsíně. Nález pozůstatků základového a nadzákladového zdiva obytné budovy, která tvořila stavební srostlici s románskou svatyní. (Foto J. Kaigl, 2009)
11. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní úsek západního průčelí lodi. (Foto L. Sommer, 2003)
12. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Východní úsek severního průčelí lodi. (Foto L. Sommer, 2003)
13. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Západní průčelí věže v přízemí. (Foto L. Sommer, 2003)
14. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Západní štít lodi v prostoru půdy nad lodí při pohledu od jihovýchodu. Z kvádrového zdiva románského štítu s pozůstatky jeho trojúhelníkového úseku na jižní straně vyrůstá východní obvodová zeď původní románské věže. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto K. Foud, 2003)
15. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorysné a stavebně-historické schéma v úrovni přízemí podle M. Čechury. Románské stavební etapy vyznačeny černě (dochované zdivo), tmavošedou barvou (archeologicky zjištěné pozůstatky zdiva šlechtického obydlí) a světle šedou barvou (představa o poloze a tloušťce podélných zdí původní lodi). Rozsah vrcholně gotické přestavby kostela je znázorněn červeně. (Převzato od M. Čechury, op. cit., 2012, s. 532)
16. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Část jižního průčelí věže s velkým počtem druhotně použitých románských kamenů a kolmo na něj navazující západní stěny lodi. Pravoúhlé okénko osvětlující 1. patro věže zachyceno ve stavu před odstraněním části omítky a nálezem románského okenního překladu s reliéfem kříže (viz obr. 17). (Foto L. Sommer, 2003)
17. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Románské okno v 1. patře na jižní straně věže, jehož překlad je na průčelí opatřen nízkým reliéfem ve tvaru kříže v půlkruhovém poli. Druhotně osazeno. (Foto L. Sommer, 2004)
18. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Část východní stěny uvnitř 3. patra věže se zbytky sdruženého románského okna. (Foto J. Kaigl, 2006)
19. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Románský kvádr s rytou pravoúhlou osnovou – hracím plánem deskové hry Mlýn (srov. Libro de los Juegos z období let 1251-1283 v knihovně El Escorialu u Madridu, T. I. 6, iluminace na listech F92V a F93R, games.rengeekcentral.com).

Výška kamene 44 cm. Druhotně použit a vsazen do jihozápadního nároží věže v úrovni jejího 1. patra. (Foto L. Sommer, 2004)

20. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Románský kvádr s plastickým členěním na způsob šachovnice. Viditelné rozměry kamene 17 x 37 cm. Druhotně použit a vsazen do západního líce zdiva nad triumfálním obloukem. Pohled v prostoru půdy nad chrámovou lodí. (Foto J. Kaigl, 2009)

21. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Otisk schodnice středověkého (z románské doby?) schodiště na západní stěně lodi pod hudební kruchtou, v úseku na jih od průchodu z lodi do přízemí věže. (Foto J. Kaigl, 2009)

3. 5. Románské drobnosti v Kostelci, ve Stráži a Úbočí

Historicko-geografické okolnosti a použití pískovcových (arkózových) kvádrů na svislé zdivo zakládají důvod k předpokladu, že pod vlivem kláštera benediktinů v Kladrubech vznikla románská stavba kostela v Kostelci (u Kladrub). Její podoba není blíže známa. Víme pouze, že ji zedníci vybudovali v nějakém rozsahu právě z arkózových kvádrů. Tyto kvádry byly použity znovu při pozdější středověké přestavbě (novostavbě) kostela (jeho půdorys včetně stavebně-historického rozboru je připojen ke kapitole 6. 2. této práce, foto č. 67), při které vzala starší svatyně za své. Nejsouvislejší plocha stěny lícované druhotně použitými románskými kvádry z arkózy, vysokými převážně kolem 30 cm, je vidět na východním úseku jižního průčelí dnešní chrámové lodi.⁹⁴ Obdobně jako na jiných románských stavbách kladrubského původu našly i v Kostelci své uplatnění kvádry zdobené rytinami.

První zprávy o Kostelci a tamějším kostele pocházejí až z počátku druhé poloviny 14. století. Dochované gotické presbyterium vzniklo v roce 1356, o čemž svědčí soudobý pamětní nápis umístěný v presbyteriu nad sanktuariem. Jako patron farního kostela v Kostelci působil v roce 1364 kladrubský opat.⁹⁵

Především pro studium středověkého osídlení vážícího se na jižní větev Norimberské cesty v úseku mezi Kladruby a Přimdou, jakož i způsobů, jimiž byla demonstrována vůle ústřední moci v této oblasti ve 12. a 13. století, má význam objev románského portálu kostela sv. Václava ve Stráži, komorním městečku takto uvedeném v písemných pramenech poprvé v roce 1331.⁹⁶ Portál je zazděn a osazen ve středním úseku jižního průčelí chrámové lodi společně s dalšími dvěma portály, umístěnými blízko vedle sebe. Střední z nich, dosud funkční, je barokní. Třetí, dnes rovněž zazděný vstup vznikl jako součást stavebních úprav kostela v padesátých nebo šedesátých letech 14. století. Románský portál je ústupkový, provedený ze žulových kvádrů a klenáků, s hladkým tympanonem, na němž jsou dosud patrné zbytky staré figurální malby (Nejsvětější Trojice?). Viditelná výška průchodu portálem, širokého 1,1 m, činí pouze 1,2 m. Pokud by tento portál byl na svém původním místě, znamenalo by to, že v

⁹⁴ Z. Procházka: *Kostel Narození sv. Jana Křtitele v Kostelci*, in.: *Dějiny staveb 2007*, Plzeň 2008, s. 136–145. K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 150–151.

⁹⁵ *LC I/2*, s. 54.

⁹⁶ R. Široký, K. Nováček: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, in: *Archaeologia historica*, 23, 1998, s. 64–65.

mezičase od jeho vzniku do doby provedení vrcholně gotického portálu, jenž se pohledově uplatňuje na výšku přibližně 3,5 m, popřípadě až při vrcholně gotické přestavbě svatyně muselo dojít k výraznému navýšení terénu na její jižní straně.

Předmětem dosud jen skromného odborného zájmu byl kostel sv. Mikuláše v Úboči, vesnici, o jejíž existenci víme podle predikátu držitele místního šlechtického sídla Jiříka poprvé v roce 1251.⁹⁷ D. Líbal upozornil ve shodě s hodnocením uváděným dříve v soupisech památek, že loď kostela je snad raně středověkého původu a že i věž vznikla ve středověku.⁹⁸

Kostel sv. Mikuláše stojí v severní, vyvýšené části obce. Od něj asi 150 m směrem na východ se nalézal ještě ve vyšší poloze druhý, kdysi rovněž farní kostel sv. Václava, postavený nejspíš až ve druhé polovině 14. století a zbořený v roce 1791.⁹⁹ Severozápadně od kostela sv. Mikuláše, ve vzdálenosti přibližně 70 m, lze vidět ve farní zahradě tvrziště s pozůstatky příkopu a valu.¹⁰⁰

Středověká orientovaná stavba kostela sv. Mikuláše se skládá z podélné lodi, hranolové věže předstupující před západní průčelí lodi, polygonálně ukončeného gotického presbyteria s opěráky a sakristie, jež je připojena k presbyteriu po jeho severní straně. O větším stáří lodi ve srovnání s presbyteriem svědčí obdobně jako u některých jiných středověkých jednolodních kostelů, při jejichž gotické přestavbě ustoupil původní závěr novému, prostornějšímu kněžišti, způsob připojení presbyteria k lodi bez půdorysného odsazení na celou její šířku. Prostor lodi o ploše 5,4 až 5,8 (směrem na západ se loď mírně rozšiřuje) × 9,4 m, v jehož západní části se nalézá hudební kruchta, je poměrně stísněný, sklenutý valenou klenbou se dvěma páry proti sobě umístěných trojbokých výsečí do výšky 6,4 m. Presbyterium se váže k lodi vlastní zdí s lomeným triumfálním obloukem širokým 5 m, jehož vrchol jenom nepatrně převyšuje valenou klenbu lodi. Přesná délka lodi v době před přístavbou gotického presbyteria není známa, ale je pravděpodobné, že nebyla podstatně větší, než je dnes, a že triumfální oblouk přibližně dodržuje polohu zbourané původní východní zdi lodi; vysoký zděný štít oddělující navzájem půdní prostor a sedlovou střechu nad lodí a presbyteriem vznikl v době kolem roku 1348.¹⁰¹ (Půdorys přízemí a západní tribuny včetně 1. patra věže a stavebně-historický rozbor kostela je připojen ke kapitole 6. 2. této práce, foto č. 41.)

Podélné zdi chrámové lodi jsou provedeny z lomové břidlice s příznačně velmi nepravidelnou skladbou kamenů a četnými nerovnostmi v povrchu stěn, zatímco na

⁹⁷ CDB IV/1, č. 204, s. 367.

⁹⁸ D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 523.

⁹⁹ F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království českém, 17, Politický okres domažlický*, Praha 1902, s. 123, slovem i kresbou popisují části ze zaniklého kostela, včetně goticky profilovaného kamenného kusu nejspíš z ostění portálu, druhotně použité na stavbě špýcharu zemědělské usedlosti čp. 33 v Úboči.

¹⁰⁰ *Encyklopedie českých torzí*, 3, Praha 2005, s. 887 (heslo Úboč; zpracoval Z. Procházka).

¹⁰¹ T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z kostela sv. Mikuláše v Úboči*, Výzkumná zpráva č. 078c-07, nestr., (nepublikovaný elaborát z roku 2008).

zpevnění nároží byly použity větší kusy kamene nebo nahrubo opracované kvádry.¹⁰² Tloušťka těchto zdí, opatřených vždy dvěma okny se segmentovým záklenkem snad při barokních úpravách stavby v roce 1763, je v průměru 1,15 m. V jejich povrchovém průzkumu nebyly zjištěny žádné stopy po středověkých oknech ani po vstupu, jež by po výtvarné stránce poukazovaly na původ zdiva v románské době. Jak se zdá, do lodi kostela se od počátku vcházelo jako dnes v přízemí západní věže upraveném na způsob předsíně (půdorys 2,2 x 3 m při tloušťce volných zdí 1,1 m a 1,55 až 1,65 m, sklenuta nízkou křížovou klenbou z doby barokní, rovněž postrádá architektonické články umožňující bližší časové zařazení středověké stavby). V takovém případě by se kostel sv. Mikuláše v Úboči lišil od většiny podélných staveb vesnických románských kostelů v Čechách se vstupním portálem umístěným v bočním průčelí lodi a se západní hranolovou věží, která nebyla průchozí.

První patro věže se otevírá na celou svou šířku 3,4 m (rozdíl v tloušťce severní a jižní obvodové zdi věže v přízemí a patře činí přibližně 0,6 m) na varhanní kruchtě do prostoru lodi půlkruhově sklenutým pasem tloušťky 1,1 m. Má valenou klenbu s malou trojbokou výsečí nad oknem na jižní straně. Tato klenba o tloušťce jedné cihly (27 cm) není středověká, ale pochází nejspíš až z barokního období, nicméně v otvoru, jímž se klenbou prolézá z prvního do druhého plochostropého patra věže, je vidět, že nasedá na výběhy snad zřícené nebo nedokončené starší valené klenby z lomového kamene, jež jsou vetknuty do svislého zdiva věže.

Poslední – čtvrté patro a dnešní strmou stanovou střechu věž získala v roce 1851 nebo 1852, zatímco až do úrovně třetího patra, opatřeného plochým trémovým stropem a osvětleného na třech stranách novogotickými okénky, dochovalo se svislé lomové zdivo věže provedené obdobným způsobem jako obvodové zdi lodi.¹⁰³ Skladba tohoto zdiva se nejlépe uplatňuje při pohledu na východní stěnu věže v prostoru půdy nad lodí. Na stejném místě jsou kromě toho patrné i pozůstatky kdysi vnější vápenné omítky navazující seshora na otisk staré sedlové střechy lodi, jenž dokládá, že věž vznikla mnohem dříve, než došlo ke vztyčení krovu strmé sedlové střechy lodi tvarově odpovídající zděnému štítu na půdě nad triumfálním obloukem.

Podle zmíněného otisku si lze učinit dílčí představu o tom, jak mohla loď kostela vypadat v době, než k ní bylo připojeno gotické presbyterium. Hřeben její poměrně nízké sedlové střechy svíral téměř pravý úhel a nalézal se ve výšce přibližně 2,6 m nad vrcholem oblouku klenutého pasu, jímž se věž v prvním patře otevírá, jak již bylo výše uvedeno, do prostoru lodi a jenž zde vynáší východní zeď věže. Korunu svého obvodového zdiva měla ve srovnání s dnešním stavem podstatně nižší (snad i více než

¹⁰² Struktura zdiva byla dobře viditelná v roce 1994 před opravou obvodového pláště kostela, kdy část jižní stěny lodi a její jihozápadní nároží byly zbaveny omítek.

¹⁰³ *Liber Memorabilium Parochiae Aubocensis* (rukopis se záznamy pořizovanými od roku 1810 uložený na Farním úřadu církve římsko-katolické v Kolovči), s. 16a, uvádí k roku 1853, že dva roky předtím „na místě věže byla 8 sáhů vysoká, nepravidelně čtverhranná bašta, na které zvonice z prken zbitá, špičatou střechou pokrytá a makovičí opatřená“. Při přepočtu z dolnorakouského-vídeňského sáhu by bylo svislé zdivo staré věže v roce 1851 vysoké 15,2 m. Nástavbě čtvrtého patra provedené z cihel by předcházelo ubourání koruny tohoto zdiva v rozsahu asi 2 m, neboť dnešní věž dosahuje do úrovně svého nápadně nízkého třetího patra výšky přibližně 13,2 m. – Staré zvony v kostele sv. Mikuláše, z nichž dva jsou datovány (1549 a 1601), popisují F. Vaněk, K. Hostaš, op. cit., s. 125.

o 2 m); nadezdívka o tloušťce asi 70 cm z lomového kamene, na níž leží pozednice existujícího krovu lodi, má obdobně jako lomové zdivo štítu nad triumfálním obloukem pečlivější skladbou kamenů než svislé zdi lodi a staré části věže a téměř dosahuje výšky hlavní římsy gotického presbyteria, hlásí se v úseku viditelném v půdním prostoru do doby vrcholně gotických úprav chrámové stavby.¹⁰⁴

V průzkumu vystupuje do popředí rovněž velké stáří valené klenby lodi. Je sestrojena do oblouku na způsob paraboly s mírným zdvihem asi 40 cm nad půlkruhem stejného rozpětí a provedena z lomového kamene s velkým podílem malty. Na první pohled se jeví jako barokní nebo renesanční zednická práce.¹⁰⁵ Rub klenby, z něhož výrazně trčí nepravidelné zdící kameny, se však těsně přimyká zespodu po stranách ke konstrukci zaniklé sedlové střechy lodi, pokud nesloužil i pro její oporu, a proto lze soudit, že loď byla završena touto klenbou již v době, než se přistoupilo ke gotické přestavbě kostela. – Všechny čtyři trojboké klenební výseče byly vyzděny z cihel až mnohem později (v roce 1763?), po předchozím vybourání (odsekání) částí staré valené klenby v místech pro nasazení a provedení těchto výsečí v souladu se záměrem lépe osvětlit vnitřek lodi novými vysokými okny.

Časové zařazení románské stavební etapy kostela sv. Mikuláše v Úboči, ověřované v rozsahu valeně sklenuté lodi a západní hranolové věže až do výše jejího třetího patra, je značně obtížné. Dostatečnou oporu pro něj neposkytují ani historické zprávy, ani způsob zdiva, popřípadě výtvarně pojednané články architektury, jež zde zcela chybějí. Snad toliko přibližně parabolický řez valené klenby lodi, jenž nepřekážel a tvarově vyhovoval ještě při napojení gotického presbyteria ve styku s lomeným triumfálním obloukem, by mohl nasvědčovat vzniku kostela teprve někdy na rozhraní doznívajícího pozdně románského období a rané gotiky po polovině 13. století.

Vezme-li se v úvahu menší výška obvodových zdí lodi vyplývající ze směru odvěsen v trojúhelníku otisku nízké sedlové střechy, již byla středověká loď kdysi opatřena, a tím i omezené statické spolupůsobení svislého zdiva při podchycení roztlaku její valené klenby, pak se zdá, že stavbu, oproti například románskému kostelu v Bukovci od počátku rustikální a architektonicky jistě méně výpravnou, neprováděli zedníci pod vedením mistra s hlubšími odbornými znalostmi a uměleckým rozhledem, jaké bylo možné získat působením v některé z vyspělých klášterních stavebních hutí.

Západní hranolová věž kostela sv. Mikuláše v Úboči je příkladem konstruktivního a úsporného řešení, kdy jsou samostatně založeny pouze tři volné obvodové zdi věže. Zeď obrácená směrem k lodi je provedena teprve v horní části, aby se mohla uplatnit nad střechou, což umožňuje pas valené klenby široce rozepjatý v prvním patře věže, jímž je tato čtvrtá zeď vynesena. Přitom se lze domnívat, že se v západní části lodi nalézala tribuna nejspíš dřevěné konstrukce, provozně propojená s prvním patrem věže. Současně s poměrně malou plochou lodi (a zjevně skromnými

¹⁰⁴ Ke štítu nad triumfálním obloukem byla tato nadezdívka (pozednicové zdivo) připojena dodatečně – na spáru, což svědčí o dvou etapách provádění soudobé zednické práce. Dnešní trojúhelníkové přízdívky štítu v západním průčelí lodi po stranách věže, provedené z cihel, jsou novodobé.

¹⁰⁵ F. Vaněk, K. Hostaš, op. cit., s. 124, se domnívali s odkazem na zmínku ve farní knize o rozšíření kostela v roce 1763, že tehdy vznikla i tato klenba.

rozměry celého kostela) a celkovým půdorysným a prostorovým uspořádáním stavby by naznačovala, že se v Úboči v době, z níž kostel pochází, ještě plně neprosadily změny v organizaci a společenském postavení církve, v jejichž důsledku se vlastnické (zakladatelské) právo feudála k vesnickému kostelu postupně vytrácelo od druhé čtvrtiny 13. století v novém patronátním právu.

Přímé provozní spojení, jak se obvykle předpokládá mezi románským tribunovým kostelem (kaplí) a blízkým obydlím jeho zakladatele a vlastníka, lze v Úboči vzhledem ke vzdálenosti kostela sv. Mikuláše od středověkého tvrziště – toho, jehož polohu známe –, vyloučit. V povrchovém průzkumu nebyl prokázán ani žádný starý vstup zvenčí do prvního patra věže kostela, popřípadě na západní tribunu; vstup na hudební kruchtu z jižní strany lodi je ve své dnešní podobě dílem barokních a mladších úprav chrámové stavby.

3. 6. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Kostelec (okr. Tachov), kostel Narození sv. Jana Křtitele. Pohled na část východního úseku jižního průčelí v přízemí s druhotně použitými románskými kvádry z arkóny. Vpravo ve druhé řádce kvádrového zdiva nad terénem je vidět kvádr zdobený rytinou kříže. (Foto Z. Procházka, 2007)
2. Stráž (okr. Tachov), kostel sv. Václava. Pohled na střední úsek jižního průčelí lodi s třemi různými portály, umístěnými blízko vedle sebe. (Foto J. Kaigl, 2008)
3. Stráž, kostel sv. Václava. Viditelná část zazděného románského portálu. (Foto J. Kaigl, 2008)
4. Stráž, kostel sv. Václava. Půdorys přízemí. Šedě podbarveno obvodové zdivo presbyteria a lodi ve vrcholném středověku; a – zazděný románský portál, b – zazděný gotický portál nejspíš z 50. nebo 60. let 14. století. Je-li románský portál na svém původním místě, pak z doby románské pochází i zatím blíže neznámá část západního úseku jižní obvodové zdi lodi. (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl, 2008)
5. Úboč (okres Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Pohled od jihozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
6. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Pohled z presbyteria do prostoru lodi s hudební kruchtou na západní straně. (Foto J. Kaigl, 2007)
7. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Průhled z hudební kruchtou do klenutého prostoru 1. patra věže. (Foto J. Kaigl, 2006)
8. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Východní stěna věže s pozůstatky otisku zaniklé starší sedlové střechy lodi – pohled v prostoru půdy nad chrámovou lodí. (Foto J. Kaigl, 2006)

4. Kostely s kvadratickým chórem

4. 1. Kostel v Srbicích

Kdysi farní kostel sv. Víta obklopený hřbitovem a zčásti obkroužený starou, původem asi ještě středověkou ohradní zdí stojí o samotě za Srbicemi na archeologicky dosud blíže nezkoumaném návrší s názvem *Na Hůrce*. Je zmiňován poprvé v souvislosti se Srbicemi jako kostelní vsí v majetku doksanského kláštera ve velkém ochranném privilegiu, které vydal pro tento klášter papež Řehoř X. v roce 1273.¹⁰⁶ Kdy se Srbice staly majetkem premonstrátek v Doksanech, není jisté. Údaj v klášterním privilegiu Přemysla Otakara I. z roku 1226, že ves Srbice věnovala klášteru Přibyslava, manželka Chotěborova,¹⁰⁷ týká se zřejmě jiného daru – vsi Srbice u Teplic.¹⁰⁸ Ve falzu uvedeného privilegia potvrzeném Přemyslem Otakarem II. v roce 1276 se Srbice včetně kostela uplatňují jako součást daru od knížete a biskupa Jindřicha Břetislava († 1197; *terminus post quem* je rok 1193, kdy se biskup Jindřich Břetislav Přemyslovec stal českým knížetem), zahrnujícího kromě Srbic ještě ves Těšovice a ves Koloveč s trhem a clem.¹⁰⁹ Existenci takového územně sceleného doksanského klášterního majetku (újezdu)¹¹⁰ v jihozápadních Čechách lze však prokázat podle dochovaných písemných zpráv nejdříve v sedmdesátých letech 13. století.¹¹¹

Kostel sv. Víta v Srbicích je orientovanou chrámovou stavbou malých rozměrů. Má plochostropou loď 7,8 x 8,4 m a kvadratický chór 5,6 x 6,2 m, opatřený žebrovou křížovou klenbou a oddělený od prostoru lodi mírně hrotitým triumfálním obloukem. Ze severní strany váže se k chóru sakristie čtvercového půdorysu o straně 3,4 m. Dnes má nízký plochý strop, ale původně to byl prostor vysoký stejně jako chór přibližně 6,2 m a s křížovou klenbou bez žebor, kterou lze vidět v patře nad sakristií, dodatečně vloženém do uvedeného prostoru a využívaném v minulosti jako oratoř. Na oratoř vede úzké jednoramenné schodiště umístěné jakoby v přístavku podél části severní zdi lodi. V objemové skladbě stavby kostela je charakteristické jenom malé výškové rozlišení lodi a chóru a jejich sedlových střech se starými zděnými štíty ve východním a západním průčelí, jakož i nad triumfálním obloukem. Zděná nástavba hranolové věže nad sakristií a obě předsíně, kryjící ještě nedávno dva vstupy do lodi kostela, jsou dílem dodatečných stavebních úprav. Novogotická pavlačová tribuna, jež stojí na západní

¹⁰⁶ CDB V/2, č. 704, s. 347.

¹⁰⁷ CDB II, č. 286, s. 284. Též A. Sedláček: *Místopisný slovník historická království Českého*, Praha 1998, s. 826. J. Emler: *Nekrologium Doxanense*, in: *Sitzungsberichte der Königlich. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*, 1885, s. 105, ztotožňuje dárkyni Srbic s řeholnicí Eufrosinou, což byla Chotěborova a Přibyslavina dcera.

¹⁰⁸ J. Pražák: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho confirmace z r. 1276*, in: *Sborník archivních prací*, 5, 1955, s. 180.

¹⁰⁹ CDB V/2, č. 807, s. 499. – Pouze donace Kolovče klášteru v Doksanech Jindřichem Břetislavem je historicky doložena (CDB II, č. 286, s. 282).

¹¹⁰ J. Emler, op. cit., s. 113, jej označuje jako kolovečský újezd.

¹¹¹ J. Pražák, op. cit., s. 192. Viz též Z. Kristen, *Neznámé – zpadělané znění privilegia Přemysla Otakara I pro klášter doksanský z r. 1226*, in: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci*, 2, 1955, s. 100–101, 109–110.

straně uvnitř lodi, vznikla ve své dnešní podobě podle návrhu A. Cechnera v roce 1892.¹¹²

Ve středověké architektuře srbského kostela se prolíná pozdně románské tvarosloví s prvky nastupující gotiky. Původně jediný vstup do svatyně umístěný v jižním průčelí lodi je románský. Jeho ostění s jedním pravoúhlým ústupkem jsou jemně profilována s využitím oblých prutů a výžlabků, jež plynule přecházejí do půlkruhových archivolt; výjimku tvoří vnější členící prut lemující oblouk portálu na způsob obloučkového vlysu. U paty portálu jsou ostění bohatě zdobena stylizovanými reliéfními palmetami. Raně gotické pojetí převládá v architektuře chóru. Mírně hrotitému triumfálnímu oblouku zde odpovídají obdobně sestrojené čelné oblouky křížové klenby. Klenební konzoly, odvozené z polygonálního jehlance, vodorovně členěné dvěma nebo třemi hladkými, popřípadě jemně projmutými pásy nad sebou a římsou a ukončené vespod výraznými plastikami listoví, jsou opatřeny vysokými náběžnými štítky. Teprve z nich vybíhají klenební žebra ve tvaru masivního potrojného oblounu (trojlaloku). Kruhový klenební svorník nese vypouklý reliéf s motivem křížové růžice. Portál, jenž míří z chóru do sakristie, má nejenom oblouk ve tvaru trojlaloku s hrotitým středním lalokem, ale i ušlechtilé gotické proporce. Okno v ose závěru s mírně hrotitým obloukem, půlkruhovým záklenkem a šikmými špaletami působí spíše ještě románsky.

Z výsledků dendrochronologického rozboru dřevěných hranolů, jimiž je přeložen průchod půlkruhově ukončeného portálu osazeného ve zdivu štítu na půdě nad triumfálním obloukem kostela v Srbských, vysvětluje, že dnešní stavba této svatyně vznikla v době kolem roku 1269 nebo krátce poté.¹¹³

V úvaze o stáří kostela v Srbských je však třeba povšimnout si ještě několika dalších historických a geografických souvislostí. Hůrka u Srbských s kostelem se zdvihá nad Srbským potokem jako ukončující jihozápadní výběžek širšího terénního hřbetu. Při pohledu od západu, severu a jihu se návrší uplatňuje svými strmými svahy s novodobou sadovou úpravou. Na východním, pozvolně klesajícím svahu jsou pole, sahající až ke hřbitovu. Chráněná stavba je dobře viditelná nejen v mírně zvlněné krajině staré, zemědělsky úrodné sídelní komory táhnoucí se od Kolovče směrem na sever a severozápad k řece Radbuze (a ke Staňkovu), ale i z jižních svahů na opačném – severním břehu Radbuzy při vzdálenosti téměř 10 km. Zbytky valů, patrně nejlépe na severní a západní straně vrcholu Hůrky, nasvědčují někdejší existenci možná vícedílného hradiska. Pro jeho hodnocení, kdy a jakým lidem sloužilo, kolikrát bylo jimi opuštěno, popřípadě obnoveno a v jakém rozsahu je užívali v předrománské nebo dokonce ještě románské době, není zatím dostatek podkladů. Na polích směrem na východ a jihovýchod, ve vzdálenosti přibližně 180 m od kostela byly nalezeny při povrchovém sběru četné zlomky jak pravěké, tak i vyspělé mladohradištní keramiky a okrajové části nádob pocházejících ze 12. nebo 13. století.¹¹⁴ V uvedené poloze poblíž

¹¹² *Liber memorabilium parochiae Kollocensis*, (nepublikovaný rukopis o událostech od roku 1810, uložený na Farním úřadu církve římsko-katolické v Kolovči), s. 210.

¹¹³ Viz www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Srbské.

¹¹⁴ J. Bašta, D. Baštová: *Srbské, okres Domažlice*, in: *Výzkumy v Čechách 1988/1989*, 9, č. 529 a 530, s. 143–144.

předpokládaného hradiska nebo jeho pozůstatků se tedy prokazatelně rozkládalo mladohradištní a pozdější středověké osídlení. Tato skutečnost přichází v úvahu současně s názorem, že raně středověká cesta z Domažlic do Staré Plzně vedla přes sousední Koloveč a Srbice,¹¹⁵ kde by asi překonávala Srbický potok právě pod Hůrkou, a s místní tradicí o založení, popřípadě jen obnově kostela v Srbicích v roce 1199. Původ nápisu s letopočtem 1199 namalovaného a dosud zčásti čitelného na klenbě chóru zkoumané památky je nejasný.¹¹⁶ Domněnka, že novostavbě kostela v době kolem roku 1269 předcházela starší svatyně, má však své opodstatnění. Ves Koloveč, náležející doksanskému klášteru nejpozději od roku 1197, tvořila zřejmě prvotní a na sklonku 13. století po stránce hospodářské nejdůležitější součást kolovečského újezdu. Je proto pozoruhodné, že nový kostel nebyl postaven doksanským klášterem v Kolovci, ale v Srbicích. S přihlédnutím k výše nastíněným okolnostem se zdá, že se tak stalo v závislosti na významu Srbic jako tehdy již tradičního křesťanského místa, kde kostel – zasvěcený sv. Vítu (?), postavený ze dřeva (?), rovněž s kvadratickým chórem (?) – vznikl daleko dříve než v roce 1269.

Podstatný význam pro pochopení dochované stavby kostela v Srbicích a jejího původního provozu má sakristie a schodiště, jež se nalézá na severní straně chrámové lodi. F. J. Lehner v roce 1895 ve vztahu k srbické sakristii uvedl,¹¹⁷ že jde o prostor v přízemí věže sklenutý křížovou klenbou a že v zesílené severní zdi lodi je upraveno schodiště, podle jeho názoru podobným způsobem jako v kostele v Záboří nad Labem. Tehdy zároveň publikoval i půdorys svatyně. V něm graficky vyjádřil, že součástí románské stavby je chór, loď, sakristie a severní schodiště, a kromě toho zachytil i menší tloušťku části severní zdi lodi podél schodiště. Převážná většina dalších autorů na zjištění F. J. Lehnera později již nenavázala. V soupisu památek z roku 1902 je půdorys kostela podán tak, že severní zeď lodi má po celé své délce stejnou tloušťku.¹¹⁸ Obdobně je tato zeď znázorněna v půdorysech publikovaných v roce 1971 a 1980, v obou případech navíc se zakreslením chybného (opačného) směru stoupání schodiště na oratoř.¹¹⁹ Z půdorysu uvedeného D. Líbalem v roce 1995 vyplývá, že autor si byl vědom správného směru, jakým se stoupá po schodišti na oratoř, a dokonce nejspíš i polohy portálu, jímž by bylo toto schodiště zpřístupněno zevnitř lodi. Celou severní zeď lodi však vyznačil v jedné tloušťce a útvar k ní přiléhajícího schodiště pojal jako mladší přístavek, který nepochází ze 13. století.¹²⁰

¹¹⁵ E. Maur: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský historický sborník*, 7, 2001, s. 35–38.

¹¹⁶ J. Trajer: *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862, s. 820.

¹¹⁷ F. J. Lehner: *Filiální kostel sv. Víta v Srbicích*, in: *Method*, 21, 1895, s. 50.

¹¹⁸ F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17, Politický okres domažlický, Praha 1902, s. 108. – Jímí publikovaný půdorys převzal bez úpravy ještě J. Kuthan: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 370.

¹¹⁹ A. Merhautová: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 315. *UPČ* 3, s. 394 (heslo Srbice; zpracovala V. Naňková). – Nesprávný směr stoupání schodiště obě autorky uvedly bez vlastní znalosti situace na místě nejspíš v reakci na tehdy nový, ale mylný názor, že tímto schodištěm se původně sestupovalo z dřevěné pavlačové tribuny v západní části lodi do prostoru v přízemí věže, tedy do sakristie (V. Mencl: *Panské tribuny v naší románské architektuře*, in: *Umění*, 13, 1965, s. 54). Dříve publikované půdorysy kostela v Srbicích směr stoupání schodiště vůbec neudávaly.

¹²⁰ *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 348 (heslo Srbice; zpracoval D. Líbal).

Speciální pozornost sakristii v Srbicích věnovala M. Radová-Štiková ve svém široce zaměřeném výzkumu sakristií s apsidou vesnických farních kostelů.¹²¹ Naposledy v roce 1986 poukázala na výklenek s hrotitým okénkem v pozadí, který se nalézá, v provedení od podlahy, valeně sklenutý a lemovaný raně gotickou profilací, ve východní stěně zkoumané sakristie, a na to, že sakristie s takovým výklenkem naznačujícím triumfální oblouk, popřípadě s apsidou připomínají orientovanou stavbu kaple. V připojeném půdorysu kostela pak zřetelně, třebaže bez stavebně-historického rozboru vyjádřila, že schodiště na oratoř je umístěno v zesílené části severní zdi lodi, má valenou klenbu a v jeho přízemí byl vchod zevnitř lodi.¹²²

Na první pohled zjevná nepůvodnost oratoře, jež se otevírá širokým, valeně sklenutým otvorem na průhled do prostoru chóru a jejíž podlahou je přeřat oblouk výklenku ve východní stěně sakristie, asi ovlivnila většinu badatelů zabývajících se kostelem v Srbicích, pokud neuvažovali o schodišti, které na tuto oratoř vede, a o jeho významu pro poznání chrámové stavby. Ve shodě s F. J. Lehnerem a M. Radovou-Štikovou lze konstatovat, že jde o schodiště vytvořené v zesíleném úseku severní zdi lodi. Nalézá se přitom ve vnitřní třetině celkové tloušťky tohoto úseku 2,1 m. Je tedy široké 0,7 m (směrem nahoru se schodiště mírně rozšiřuje) a zeď, která ho odděluje od prostoru lodi, má tloušťku rovněž 0,7 m. Naproti tomu ostatní svislé zdivo lodi i chóru se vyznačuje jednotnou tloušťkou 1,15 m. Loď včetně schodiště byla vyzděna tak jako chór a sakristie z lomového kamene (břidlice). Nároží lodi a chóru jsou z přesně opracovaných pískovcových kvádrů, zatímco nízké nároží schodišťového úseku zpevňují již jen větší, podle možností kamene nahrubo upravené kusy břidlice.

Schodiště je sklenuto stoupající valenou segmentovou klenbou provedenou z lomového kamene. Bylo přístupné v přízemí zevnitř lodi, a to raně gotickým, dnes zazděným portálkem, jehož ostění s jednoduchým okosením a nadpražím ve tvaru lichoběžníku byla vytesána z pískovce stejně jako další soudobé architektonické články stavby;¹²³ existující vstup ze severní strany vně kostela vznikl jistě mnohem později v souvislosti s užíváním oratoře. Horní vyústění schodiště ve výšce menší o necelých 30 cm, než je úroveň podlahy oratoře (2,7 m) oproti přízemí v sakristii, není pojednáno kamenickou prací a tvoří je prostý průchod završený pasem stoupající valené stlačené klenby. Jednotlivé stupně jsou ve střední části schodiště dosud staré – z lomového kamene, v jeho horní a dolní části byly dodatečně vyspravovány a přezděny z cihel.

Z průzkumu na místě vyplývá, že schodiště na severní straně lodi bylo postaveno podle jednotného záměru společně s lodí, chórem a sakristií dochovaného středověkého kostela. Na toto zjištění pak navazuje bližší představa o možném

¹²¹ M. Radová-Štiková: *Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách*, in: *Sborník Národního muzea v Praze*, A, 37, 1983, s. 119–120. Táž: *Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů*, in: *Umění*, 34, 1986, s. 442–443.

¹²² Zaměření a základní stavební průzkum sakristie a s ní souvisejícího schodiště kostela v Srbicích provedl pro M. Radovou-Štikovou autor tohoto příspěvku v roce 1983. V roce 2006 na M. Radovou-Štikovou navázal dalším propracováním tématu a vlastní studií. (J. Kaigl: *Ještě k sakristii kostela v Srbicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 2006, 66, s. 485–489.)

¹²³ Před nedávno provedenou výmalbou interiéru lodi kostela bylo možné vidět pod opadanou (odstraněnou?) omítkou líc a tvar horní části portálku. Tento zazděný portálek lze ostatně rozpoznat rovněž z jeho rubu, v přízemí schodiště na oratoř nad sakristií.

uspořádání a účelu vysokého klenutého prostoru původní sakristie v Srbicích. Je pravděpodobné, že v jeho západní části, ve výšce přibližně 2,4 m, byla nejspíš mělká tribuna (pavlač) dřevěné konstrukce,¹²⁴ přístupná po výše uvedeném schodišti. Pravoúhlý výklenek 1,15 x 0,65 m asymetricky umístěný v tloušťce protilehlé východní zdi, vysoký 3,3 m a opatřený hrotitým okénkem s široce ven rozevřenými špaletami a pasem valené klenby na způsob půlkruhového triumfálního oblouku s obdobnou profilací, jaká se uplatňuje na pozdně románském ústupkovém portálu do chrámové lodi, sloužil bezpochyby pro osazení zděného oltáře; ten vzal za své nejpozději tehdy, kdy zde byl vybourán otvor pro vchod do sakristie z vnějšku kostela. Pravoúhlé okno osvětlující oratoř od severu, které je nápadné malou výškou svého parapetu 0,5 m, mohlo vzniknout zvětšením druhého okna středověké sakristie. Větší tloušťka obvodového zdiva (1,4 m), zaklenutí (bezžebrou křížovou klenbou s mírně hrotitými čelnými oblouky a mírně stoupajícími vrcholnicemi, vyzděnou z lomového kamene) a osvětlení oknem (dvěma okny?) malých rozměrů vyjadřují mimo jiné někdejší požadavek na zvýšenou ochranu vnitřního prostoru sakristie zejména proti požáru a vloupání.

Jak lze odvodit z různých historických označení pro sakristie¹²⁵ a jak na zvolených příkladech ukázala M. Radová-Štiková,¹²⁶ boční prostor sakristie u středověkého farního kostela nebyl určen jenom pro ukládání bohoslužebných předmětů náležejících ke kostelu a pro kněze při přípravě bohoslužby a po ní, ale kromě toho mohl sloužit i jako pokladnice na bezpečnou úschovu knih a dalších cenných věcí, archiv anebo jako salutatorium, kde bylo možné uvítat vzácnou návštěvu biskupa, popřípadě jiné významné osobnosti. Byl-li vybaven oltářem, jemuž se dostalo vysvěcení, stala se sakristie rovněž kaplí s možností sloužit neveřejné bohoslužby. – Zvláštní, ale se sakristií středověkého farního kostela stavebně a funkčně leckdy přímo související útvar představovala takzvaná východní oratoria (empory).¹²⁷

Zda byla sakristie kostela v Srbicích ve třetí čtvrtině 13. století zároveň i kaplí s náležitě vysvěceným oltářem, asi nelze dnes již prokázat.¹²⁸ Jde však o hypotézu vystupující s velkou mírou pravděpodobnosti. Obdobně jenom v poloze hypotézy zůstává interpretace účelu dřevěné tribuny existující podle předpokladu v západní části sakristie. Nabízí se například představa, že tato tribuna, zvláště pokud by byla opatřena vysokým parapetem nebo oddělena od prostoru sakristie příčkou, dala by se využívat jako trezor. Velkorysost v prostorovém uspořádání sakristie, poloha tribuny proti

¹²⁴ V místě mezi okny osvětlujícími dnešní sakristii a oratoř od severu lze nahlédnout do skladby jenom střední části plochého trémového stropu sakristie o tloušťce 30 cm, kde nejsou patrné žádné stopy po existenci předpokládané dřevěné konstrukce středověké pavlače. – Možnost, že v sakristii byla tribuna, nadhodily již K. Benešová, H. Soukupová: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách, Katalog památek*, Plzeň 1978, s. 53.

¹²⁵ *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg im Breisgau 1937, sl. 99–100 (heslo Sakristei; zpracoval J. Sauer).

¹²⁶ M. Radová-Štiková, 1986, op. cit., s. 441–449. – Viz též např. K. Benešová: *Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů*, in: *Archaeologia historica*, 11, 1986, s. 305–312.

¹²⁷ R. GÁJA: *Východní empory v Čechách a na Moravě v 13. – 15. století*, in: *Staletá Praha*, 26, 2010, s. 57–78.

¹²⁸ Restaurátorským průzkumem stěn sakristie by však mohlo být ověřeno, zda se na některé z nich nedochoval původní konsekrační kříž, jenž by nasvědčoval existenci vysvěceného oltáře a funkci sakristie rovněž jako kaple.

oltářnímu výklenku a jeho velká výška i výtvarné pojednání kamenickou prací a konečně i náročně upravený přístup na tribunu portálkem z lodi kostela a po samostatném zděném schodišti, to vše zde však spíše poukazuje k tribuně jako místu, odkud se příležitostně přihlíželo soukromé bohoslužbě vysluhované u oltáře v přízemí sakristie. – Prostor pod tribunou mohla vyplňovat skříňová stěna (armarium), jejíž hloubka by nepřesahovala odsazení průchodu s portálem směrem do chóru od jihozápadního koutu sakristie, což je 0,55 m.

Podle historických zpráv zmíněných výše lze soudit, že ke kostelu v Srbicích při jeho zřízení farní svatyní se sakristií měl patronátní právo klášter premonstrátek v Doksanech. V úvaze o tom, komu by mohlo být určeno a dovoleno, aby zaujal místo na tribuně v sakristii během v ní konané liturgie, uplatňuje se proto domněnka, že šlo o správce, který doksanský klášter ve výkonu jeho patronátního práva v Srbicích zastupoval. Vyloučit asi nelze ani možnost využití tribuny osobou duchovního stavu představenou srbskému plebánovi, pokud byla v kostele na návštěvě (vizitaci).¹²⁹

Nevíme přesně, v čem spočíval hlavní přínos kolovečského újezdu pro premonstrátky z Doksan ve 13. století. Nejspíš teprve jejich přičiněním bylo zřízeno v Kolovči tržiště. Bez významu pro ně jistě nebyly důchody plynoucí z tamějšího cla. Četné výhody by skýtala předpokládaná poloha Srbic a Kolovče na zemské stezce mezi Starou Plzní a Domažlicemi. Klášter mohl být obeznámen i s tím, že se dá na Srbském potoce rýžovat zlato.¹³⁰ Těživá hospodářská situace klášterního panství za vlády Jana Lucemburského a náročnost přímého dohledu nad vzdáleným pozemkovým majetkem asi způsobily, že doksanský probošt v roce 1336 postoupil trhovou ves Koloveč se Srbicemi a Těšovicemi jako jejím příslušenstvím za stálý roční plat v penězích světskému feudálu. Klášter měl však při tom stále na mysli hospodářský rozvoj svého zboží a vlastní užitek. Nájemce zavázal k tomu, aby nebránil případnému převodu předmětu smlouvy na německé právo a platil více peněz, pokud se podaří vyvázat Koloveč, Srbice a Těšovice z působnosti domažlické advokacie.¹³¹ Na důchody svého patronátního kostela v Srbicích, jenž náležel podle výše odváděných papežských desátků mezi poměrně bohatá vesnická farní beneficia v horšovském arcijáhenství ve druhé polovině 14. století, dosáhl doksanský klášter nejpozději v roce 1398, kdy mu byl tento kostel inkorporován.¹³²

Pozdně románské a raně gotické architektonické články kostela v Srbicích jsou provedeny vytříbeným způsobem s minimem rustikalizace jejich formy a bez větších proporčních deformací. V odborné literatuře převažuje názor, že poukazují vzdáleně na umění charakteristické pro cisterciácké stavební podniky a že se v některých prvcích

¹²⁹ Tedy zejména horšovským arcijáhnem nebo jím vyslaným vizitátorem. Ve zprávě z roku 1336 (*RDBM IV*, č. 351, s. 140) je zmínka o kaplanovi v Srbicích týkající se místního faráře s vyjádřením vztahu jeho podřízenosti patronovi svatyně zastoupenému proboštem doksanského kláštera (jde o podvojně označení „*capellano d. prepositi plebano in Zirbitz*“).

¹³⁰ J. Kratochvíl: *Topografická mineralogie Čech*, 3, Praha 1960, s. 336. – U Krchleb u Staňkova (Vsi), ve vzdálenosti zhruba 5 km od Srbic, bylo možné vidět podél Srbského potoka před jeho regulací v 70. letech 20. století středověké rýžovnické sejpy, a to ve velkém množství, vysoké i více než 1 m. Za upozornění děkuji RNDr. K. Špačkovi.

¹³¹ *RDBM IV*, č. 351, s. 139–141.

¹³² *LE VI*, č. 29, s. 63–64.

poměrně bohaté kamenické práce (trojlaločný tvar klenebního žebra, oblouk portálu ve tvaru trojlistu, obloučkový motiv na vnější archivoltě portálu) obráží vztah přímé závislosti díla na stavbě palácové kaple v jihozápadní věži hradu v nedalekém Horšovském Týně, pocházející přibližně z padesátých nebo šedesátých let 13. století.¹³³ Poznání schodiště chráněného v zesílené části severní zdi lodi srbského kostela tomuto názoru neodporuje a nově ho rozvíjí ze stavebně-provozního a konstrukčního hlediska. Jedním ze znaků raně gotické budovy západního obytného paláce s kaplí pražských biskupů hradu v Horšovském Týně byl početný soubor schodišť v tloušťce zdi, vyznačujících se různou šířkou volenou s ohledem na pohyb i více než jedné osoby najednou a stoupající valenou stlačenou, popřípadě segmentovou klenbou vyzděnou z lomového kamene. Do jednoho z nich o šířce 0,85 m se vstupovalo v severozápadní klenuté, kdysi otopné místnosti (komnatě) v prvním patře paláce dosud dochovaným portálem. Jeho jednoduše okosená ostění jsou provedena z tesaných kamenných kusů a nadpraží má tvar lichoběžníku, jak tomu bylo i u portálku do prostoru schodiště v tloušťce zesíleného úseku severní obvodové zdi lodi kostela v Srbsicích.

Inspiraci k základnímu stavebnímu uspořádání srbské sakristie mohly snad poskytnout, spíše než soukromé kaple (oratoře) nebo románské tribunové kostely, cisterciácké klášterní sakristie pravoúhlého půdorysu se schodištěm do patra nad sakristií nebo pouze nad její západní částí.¹³⁴

V hodnocení středověké architektury kostela v Srbsicích dosud unikaly pozornosti badatelů dva kamenné válcové sloupky, jimiž je uvnitř lodi podepřeno čelo novogotické hudební kruchty. Spočívají na talířovitých patkách a jejich kalichovité hlavice tím, že jsou svisle zdobeny rýhovanými listy nahoře svinutými na způsob střípatých bobulí, nápadně připomínají hlavici jednoho ze sloupů ve východní části hradní kaple Nejsvětější Trojice v Horšovském Týně a četné další podobné, takzvané bobulové hlavice, jež se často uplatňovaly jako dílčí slohový znak v pozdně románské a katedrální gotické architektuře zejména ve 13. století, a to včetně architektury v prostředí soudobých cisterciáckých nebo s cisterciáckým vlivem spjatých stavebních podniků v cizině (Lilienfeld, Heiligenkreuz) i u nás (Tišnov, Osek). Nelze vyloučit, že obě tyto novogotické hlavice vznikly podle vzoru přeneseného A. Cechnerem z původních sloupů pod starší tribunou, než vzala v Srbsicích v roce 1892 za své.¹³⁵

Pokud jde o půdorysný a prostorový rozvrh stavby srbského kostela, patří mezi běžné středověké vesnické kostely s kvadratickým, křížově sklenutým chórem. Díky tomu, jakou měl sakristii (boční kapli), lze ho však z typologického hlediska řadit mezi významnější památky svého druhu v českých zemích z druhé poloviny 13. století. Zda

¹³³ V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: Zprávy památkové péče, 18, 1958, s. 144. J. Kuthan, op. cit., s. 371. Naproti tomu D. Líbal: *Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách*, in: Umění, 22, 1974, s. 174, stručně poznamenal, že stavba kostela v Srbsicích z doby před polovinou 13. století nemá s architekturou hradu v Horšovském Týně žádnou souvislost.

¹³⁴ V místní tradici se lze ojediněle setkat s označením srbské sakristie jako rotundy. Původ tohoto jevu se nepodařilo autorovi zjistit, a proto s ním nepracuje ani v poloze domněnky v úvahách o velkém stáří posvátného místa a možném typu chrámové stavby na *Hůrce* u Srbsic v době před rokem 1269.

¹³⁵ Podle místního podání byly pohozeny jako nepotřebný kámen na hřbitově u kostela v Srbsicích ještě v době před 2. světovou válkou nějaké staré zdobné sloupky, údajně kdysi umístěné uvnitř svatyně.

se v Srbicích stavělo teprve po dokončení západního paláce s kaplí na hradu v Horšovském Týně nebo už předtím, nevíme. Ani s ohledem na Srstice nelze soudit s podstatně větší mírou pravděpodobnosti, než je tomu dosud, že se o velkorysou raně gotickou přestavbu horšovskotýnského hradu ve třetí čtvrtině 13. století zasloužil blízký spolupracovník krále Přemysla Otakara II., pražský biskup Jan III. z Dražic (1258–1278), a nikoliv jeho předchůdce v biskupském úřadu, Mikuláš.¹³⁶

Při tradičním chápání dějin a vývoje středověké architektury se srbský kostel jeví jako dílo slohově zčásti retardované. Další, poněkud jiný názor se nabízí v předpokládaném pohledu očima jeho současníků, zběhlých ve stavebních věcech. Kapli umístěnou v jihozápadní věži hradu v Horšovském Týně považovali bezpochyby za mistrovský kousek. Nevadilo jim, že vznosné proporce, osobitý prostorový koncept a umělecky vyzrálé (gotické) pojetí kaple se v ní snoubí s některými architektonickými články, s nimiž bylo možné se setkat jinde v Čechách o několik desetiletí dříve. Tvůrčí propojení uměleckých podnětů nových a těch jakoby starších (známých) do jednoho celku nevelkých rozměrů, pojednané tvarově bohatou a mimořádně zdobnou kamenickou prací vysoké řemeslné úrovně, muselo na ně působit zde, na prestižní zakázce pro pražského biskupa, jako známka plně soudobého a snad do jisté míry, právě pro svoji hybridnost, i nového umění,¹³⁷ z něhož lze a sluší se dále čerpat.

V příbuzných souvislostech vstupuje pak nutně do našeho zorného úhlu i stavba srbského kostela v době kolem roku 1269 nebo krátce poté, třebaže vyšla z daleko skromnějších poměrů venkovské svatyně a navázala na jeden z jejích základních typů. Nezávisle na tom, zda byla nebo nebyla podřízena přímému působení uměleckého vlivu z Horšovského Týna, dokládá totiž dílčím způsobem, ale živě totéž co výše několikrát zmíněná biskupská palácová kaple: v poslední třetině 13. století nebylo v prostředí společensky významných stavebníků, k nimž patřil doksanský klášter stejně tak jako pražský biskup, a mezi řemeslně zdatnými členy stavebních hutí se značným uměleckým rozhledem vůbec na překážku, když se sáhlo po prvcích románského tvarosloví. Někdy ani u staveb odvozených, natož těch vyššího řádu, nedá se mluvit jen o přechodnosti slohu, různém stáří nebo proškolení a odlišné předchozí pracovní zkušenosti jednotlivých členů stejné stavební skupiny, popřípadě o ohlasech dekadence v architektuře. Kromě toho je třeba myslet případ od případu též na možnost existence jiného než výlučně výtvarného pozadí sledovaného jevu. Například v Srbicích lze připustit domněnku, že se při osazení románského vstupního portálu do kostela uplatnila snaha po vyjádření velkého (úctyhodného) stáří posvátného místa.

¹³⁶ Jak datováním stavby horšovskotýnské hradní kaple Nejsvětější Trojice již do 50. let 13. století nepřímo připustil D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 109. – V uváděných souvislostech nelze dost dobře zohlednit skutečnost, že nedaleko od Srbic (ve Staňkově od roku 1271) začínala sféra přímého vlivu chotěšovského kláštera, neboť o středověké podobě tohoto kláštera, založeného někdy v období let 1187–1213 a tehdy osazeného premonstrátskými z Doksan, je známo zatím jen velmi málo. Obdobně schází dostatek důvodů pro srovnávání architektury srbského kostela s raně gotickými úpravami románské kaple v jihovýchodním nároží hradu v Horšovském Týně, pocházejícími přibližně z 2. třetiny 13. století (J. Anderle: *Románská kaple na hradě Horšovský Týn*, in: *Dějiny staveb* 2007, Plzeň 2008, s. 199.)

¹³⁷ V obecné poloze viz například N. Nussbaum: *Unschickliche Verbindungen, Ein Versuch zur Hybridität in der Architektur*, in: *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, 67, 2006, s. 107–122.

4. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Srbice (okres Domažlice), kostel sv. Víta, lokalita Na Hůrce s kostelem sv. Víta a hřbitovem. Pohled od severozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, K. Tůma, 1963)*
2. *Výsek z mapového listu č. 189 1. vojenského (josefského) mapování Čech (1764–1768), jenž zobrazuje vesnice Koloveč, Srbice a Těšovice (označeny šipkami zleva) a jejich nejbližší okolí, kde se rozkládal ve středověku takzvaný kolovečský újezd v majetku kláštera premonstrátek v Doksanech. Polohu návrší (Hůrky) u Srbic s kostelem sv. Víta ukazuje šipka nahoře zprava. (Snímek mapy poskytl Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007)*
3. *Srbice, kostel sv. Víta. Půdorys přízemí, půdorys oratoře (a); šrafurami vyznačeno zdivo v době kolem roku 1269. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 1983, 2006)*
4. *Srbice (okr. Domažlice), kostel sv. Víta. Pohled do chóru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)*
5. *Srbice, kostel sv. Víta. Pohled do lodi. Šipkou vpravo je označeno místo s nálezem překladu gotického portálu na schodiště v tloušťce zesíleného úseku severní obvodové zdi lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)*
6. *Srbice, kostel sv. Víta, jižní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)*
7. *Srbice, kostel sv. Víta, kamenická práce na ostění při patě jižního vstupního portálu. (Foto J. Kaigl, 2008)*
8. *Srbice, kostel sv. Víta, severní pata s římsou triumfálního oblouku a klenební konzola v severozápadním koutu chóru. (Foto J. Kaigl, 2008)*
9. *Srbice, kostel sv. Víta. Pohled na část severní stěny chóru s portálem do sakristie a klenutým otvorem na průhled z oratoře do prostoru chóru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)*
10. *Srbice, kostel sv. Víta. Pohled od severu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto před rokem 1902)*
11. *Srbice, kostel sv. Víta. Původní, zjevně oltářní výklenek s náznakem půlkruhového triumfálního oblouku ve východní stěně původní sakristie; tečkovaně zachycena poloha mladšího stropu a novodobý vstup z vnějšku kostela. (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl, 2006)*
12. *Srbice, kostel sv. Víta. Detail profilace na nároží východního výklenku v sakristii. (Foto J. Kaigl, 2008)*
13. *Srbice, kostel sv. Víta. Kamenné sloupy pod západní tribunou s takzvanými bobulovými hlavicemi z roku 1892. (Foto J. Kaigl, 2008)*
14. *Horšovský Týn (okr. Domažlice), hrad, kaple Nejsvětější Trojice v jihozápadní věži. Pohled severovýchodním směrem do kleneb. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto A. Patočková, 1949)*
15. *Horšovský Týn (okr. Domažlice), hrad, kaple Nejsvětější Trojice v jihozápadní věži. Pohled na část jižní stěny s gotickou arkaturou a portálem do prostoru schodiště v tloušťce zdi směrem na tribunu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto A. Patočková, 1949)*

4. 3. Ostatní kostely s kvadratickým chórem

Stavební typ středověkého vesnického kostela s podélnou lodí a kvadratickým, zpravidla křížově sklenutým chórem je zastoupen ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhensství příklady, které netvoří žádnou geograficky, popřípadě uměleckohistoricky vymezenou skupinu. Podle dostupného poznání se při jejich vzniku neuplatnil ani patronát náležející výhradně světskému nebo jen církevnímu feudálu. Archeologické výzkumy mohou přinést nová zjištění o hojnějším užití uvedeného typu zejména pro období pozdně románské, jak se to nedávno stalo v Přimdě. Nejpozději však pro druhou polovinu 14. století platí, že v půdorysném a prostorovém uspořádání staveb vesnických kostelů v horšovském arcijáhensství početně převládala velkou většinou pětiboce ukončená gotická presbyteria buďto s opěráky, nebo bez nich, opatřená v polygonálním závěru paprscitou žebrovou klenbou.

Oproti srbskému kostelu uplatňuje se v odborné literatuře daleko méně často kostel sv. Martina v Racově. Pozoruhodná a slohově nejednotná rozmanitost jeho stavebně-architektonického projevu asi sehrála svůj význam v hodnocení, jímž je tato drobná svatyně s kvadratickým chórem uvedena v soupisu památek jako ukázka rustikální pozdní gotiky z 15. století.¹³⁸ D. Líbal zastával názor, že jde o dílo ranější gotiky s románskými dozvuky, pocházející z doby před polovinou 13. století.¹³⁹ Podle K. Nováčka prošla uváděná chrámová stavba ve středověku asi složitějším, dosud blíže nepoznaným vývojem ve více etapách, přičemž vliv na ni mohl mít klášter benediktinů v Kladrubech. Přítomnost tohoto vlivu na pozadí známých nebo tušených četných různých pout mezi bohatým klášterem a příslušníky šlechty z jeho okolí v první polovině 14. století je K. Nováčkovi vysvětlením výskytu gotického dvoudílného okna s kružbami v západním štítu racovského kostelíka a obdobného okna v ose polygonálního závěru kostela v nedaleké Prostiboři.¹⁴⁰

Racov vystupuje v historických zprávách poprvé prostřednictvím predikátu místního feudála v roce 1247.¹⁴¹ Územně spadal do pomyslného pruhu hustého raně středověkého osídlení v povodí říčky Úhlavky severně od Sedmihoří, napojeného na jižní (přimdskou) větev Norimberské cesty v úseku mezi Kladruby a Stráží (komorním městečkem v roce 1331). Směrem na severovýchod od Racova leží ve vzdálenosti 3 km Staré Sedlo a o 3 km dále Prostiboř, což byly vesnice vyjmuté z obdarování kláštera v Kladrubech při jeho založení panovníkem k roku 1115. Staré Sedlo, jímž Norimberská cesta přímo procházela,¹⁴² benediktini koupili v roce 1250.¹⁴³ Jak ve Starém Sedle, tak i Prostiboři, kterou klášter získal včetně hradu u Prostiboře teprve v roce 1373, byl postaven někdy na přelomu 13. a 14. století farní kostel, a to stavební skupinou působící

¹³⁸ UPČ 3, s. 197–198.

¹³⁹ D. Líbal: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 251.

¹⁴⁰ K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 173.

¹⁴¹ *RDBM I*, s. 553, č. 1190.

¹⁴² R. Široký, K. Nováček: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, in: *Archeologia historica*, 23, 1998, s. 59–70.

¹⁴³ *RDBM I*, s. 585, č. 1258.

zřejmě ve službách kladrubského kláštera.¹⁴⁴ V opačném – jihovýchodním směru od Racova, ve vzdálenosti 4 km, nalézají se Bernartice. Ve druhé polovině 12. století je držel jeden z příslušníků rané pozemkové šlechty v Čechách.¹⁴⁵ Ve šlechtickém vlastnictví byly i v době vrcholně gotické. Existence zdejšího kostela, vybudovaného zcela nově ve vrcholném baroku, je doložena od roku 1356.¹⁴⁶ Racov s farním kostelem, k němuž měl patronát v roce 1359 Habart z Prostiboře společně se třemi členy racovského vladyckého rodu,¹⁴⁷ jakož i farnosti Staré Sedlo, Prostiboř a Bernartice byly zpoplatněny ve druhé polovině 14. století papežským desátkem v rozpětí od 8 do 11 grošů za půl rok, což znamenalo v horšovském arcijáhenství jeden z nejmenších odvodů.¹⁴⁸ Která z těchto čtyř tehdy, jak se zdá, vesměs ne příliš výnosných far vznikla nejdříve, asi nelze dnes již zjistit. S ohledem na předpokládané historicko-geografické podmínky zjevného rozmachu osídlení a drobných šlechtických statků ve sledované oblasti ve 12. a v první polovině 13. století je možné, že počátky všech byly spjaty s chrámovou stavbou pocházející ještě z románské doby; v takovém případě by ani založení kostela ve Starém Sedle nebylo dílem kladrubských benediktinů, ale nejspíš místního světského feudála.

Racovský kostel stojí ve vyvýšené poloze na jihovýchodním okraji vsi. Prošel četnými stavebními úpravami, například v době kolem roku 1542, 1662 a 1709, kdy byly káceny stromy na zhotovení krovů,¹⁴⁹ a v roce 1723, jak dosvědčuje takto datovaný vstupní portál do západní předsíně. Sakristie pravouhlého půdorysu, připojená k východní straně chóru (v roce 1709?), je řešena jako vznosný centrální prostor renesančního typu: tři volné vnitřní stěny jsou svísele rozčleněny segmentovými výklenky v přízemí a půlkruhovými okny nad nimi do dvou pořadí, klenba odvozená z klášterní sestavy a opatřená kruhovým zrcadlem ve vrcholu má podvojně koutové výseče. Půdorysné a prostorové uspořádání středověkého kostela zůstalo zachováno. K této etapě stavby se hlásí loď o podlahové ploše 6,8 x 11,9 m a chór široký 3,8 až 4,05 m (oltářní prostor se směrem na východ zužuje) a dlouhý 3,9 m (4,5 m včetně tloušťky zdi s triumfálním obloukem). Chór, osvětlený kdysi na východní straně gotickým, dnes zazděným oknem, je sklenut křížovou žebrovou klenbou s lomenými čelnými oblouky a mírně stoupajícími vrcholnicemi. Ve srovnání s ní působí archaicky půlkruhový triumfální oblouk vyzděný z tesaných klenáků na celou světlou šířku chóru. Naproti tomu skutečnost, že římsa triumfálního oblouku je provedena ze žuly stejně jako jehlancové konzoly a oboustranně vyžlabená klínová žebra klenby, by napovídala vzniku díla v jedné stavební skupině.

K hlubšímu poznání lze dospět průzkumem v půdním prostoru. Štít západního průčelí lodi a oba štíty, jimiž je vymezena sedlová střecha nad chórem, mají středověký

¹⁴⁴ J. Kaigl: *Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 419–428. (Viz též kapitola 5. 1., zde)

¹⁴⁵ *CDB I*, s. 237, č. 268.

¹⁴⁶ *LC I/1*, s. 60.

¹⁴⁷ *LC I/1*, s. 99.

¹⁴⁸ *RDP*, s. 89–90.

¹⁴⁹ Podle dendrochronologického rozboru tvoří rok 1542 *terminus post quem* stavby krovu nad lodí, obdobně se týká rok 1662 dnešního krovu nad chórem a rok 1709 krovu nad sakristií. Viz T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků kostela sv. Martina v Racově (okr. Tachov)*, Výzkumná zpráva č. 093a-08, (nepublikovaný elaborát z roku 2008).

původ. V úrovni koruny svislého obvodového zdiva kostela z lomového kamene, zpevněného na nárožích žulovými kvádry, nasedá jejich lomové zdivo na původní, jednoduše tvarované kamenné konzoly (s výjimkou severovýchodního nároží chóru, kde konzola vzala v minulosti za své). Mohutný štít nad triumfálním obloukem, dosahující tloušťky 1,25 m, je odlehčen a vynášen lomeným klenebním pasem o rozponu 4,3 m a tloušťce 80 cm. Tento pas se pohledově uplatňuje v půdním prostoru nad křížovou klenbou chóru. Na západní straně přiléhá k soudobé součásti zděné konstrukce štítu – zdi (příčce) o tloušťce 45 cm, jejíž existence byla nutná vzhledem k záměru gotického stavitele opatřit chrámovou loď vysokým dřevěným stropem lichoběžníkového průřezu. Důkazy o tom, že takový strop v racovském kostele opravdu byl, však scházejí. Západní líc štítu, kde je vidět ústupek 20 cm v tloušťce zdiva (štít nad tímto ústupkem má tloušťku 1,05 m) opisující lichoběžníkový tvar s dolní základnou o délce shodné s šířkou lodi, ale vytvořenou v úrovni 45 cm nad korunou jejího středověkého obvodového zdiva, nebyl nikdy omítnut; odsazení štítové stěny od čela triumfálního oblouku podél dolní základny o 10 cm mohlo souviset s umístěním ztužujícího (vazného?) trámu.¹⁵⁰ Neomítaný rub západního štítu kostela nevykazuje žádné stopy po provedené úpravě stropu na způsob lichoběžníku. Tloušťka štítového zdiva zde činí 1,1 m.

Ze zdiva štítu nad triumfálním obloukem a pozůstatků zdiva východního štítu středověké svatyně, skrytých pod společnou sedlovou, na východní straně zvalbenou střechou nad chórem a sakristií, vyčnívají kusy dřevěných lešeňových nosníků. V závislosti na výsledcích jejich dendrochronologického rozboru lze předpokládat, že přinejmenším na štítu nad triumfálním obloukem zedníci pracovali v době po roce 1310. Dřevěný pravoúhlý rám z dubových trámů, jímž je vodorovně stažena koruna zdiva nad klenbou chóru, představuje pak tesařskou práci asi z doby kolem roku 1311.¹⁵¹ Obě příčná táhla tohoto rámu jsou ponořena do lomového zdiva klenby, což s velkou pravděpodobností znamená, že rám a logicky i soudobý krov sedlové střechy nad chórem, jenž zanikl, byly hotovy dříve, než se přikročilo k zaklenutí oltářního prostoru.

Při vědomí různých, stavebně-historicky, popřípadě archeology a historiky prokázaných příkladů složitého vývoje středověké vesnické chrámové stavby, jehož prostřednictvím nahlížíme leckdy zcela nově do dějin místní farnosti v širších společenských souvislostech, jeví se kostel v Racově v rozsahu klenutého chóru, obvodového zdiva lodi a tří středověkých střešních štítů jako jednotný stavební projev z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Otázkou zůstává a současně východiskem pro další hodnocení památky je gotický vstupní portál, umístěný v ose západního průčelí lodi. Pro charakteristické členění jeho ostění dvěma mělkými výžlabky a pravoúhlým zářezem mezi nimi lze najít srovnání v architektonickém tvarosloví

¹⁵⁰ Štít, jenž odděluje od sebe navzájem krov a střechu nad chórem a lodí kostela v Racově a v němž, v poloze nízko nad triumfálním obloukem, je umístěn starý vstup do půdního prostoru, lze hodnotit jako jednotnou, důkladně promyšlenou zednickou práci. Zcela odlišný názor, například, že tento štít vznikl ve dvou různých etapách, přičemž ke starší z nich by patřila spodní část štítového zdiva v rozsahu zjištěného lichoběžníkového obrysu jako pozůstatku štítu původní, popřípadě jen dočasné a jinak neznámé nízké sedlové střechy chrámové lodi se spádem přibližně 45°, není na místě stavebně doložen.

¹⁵¹ T. Kyncl, op. cit.

zejména portálů a oken u nás i v cizině z doby jak vrcholné, tak i pozdní gotiky a gotiky v 19. století. Je pravděpodobné, že tento racovský portál, vytesaný ze žuly, vznikl rovněž v době kolem roku 1310. V každém případě původní je průchod, kde se portál nalézá, s nárožími vyzděnými ze žulových kvádrů a s párem kapes ve zdivu proti sobě, z nichž jedna má hloubku téměř 2 m a které sloužily pro zabezpečení vstupu do středověkého kostela zevnitř dřevěným trámecem jako závorou.

Použití žuly na gotickou kamenickou práci se týká také okna osově umístěného ve štítu nad vstupním portálem, jež svojí polohou a náročností provedení poukazuje znovu na záměr gotického mistra vyzdvihnout strop v chrámové lodi do krovu. K. Nováček si povšiml příbuznosti tohoto okna s oknem v ose závěru kostela v Prostiboři: obě okna jsou dvoudílná a opatřena obdobně kamenicky pojatou kružbou, jež se skládá ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloučkem, osazených vedle sebe, a kruhového rámu nad nimi, v němž je prostý kružbový čtyřlíst. V souvislosti s tím se dostává do popředí našeho zájmu nezvykle velká tloušťka běžného obvodového zdiva racovské svatyně 1,55 až 1,6 m, jakou se vyznačují obvodové zdi lodi a presbyteria s polygonálním závěrem kostela ve Starém Sedle (1,5 až 1,55 m); rovněž velikost chrámové lodi – 6,8 x 11,9 m v Racově a 6,6 x přibližně 10,4 m ve Starém Sedle znamená takřka stejnou podlahovou plochu. Zpřístupnění kostela v Racově západním portálem je řešení, jež se uplatňovalo podle předpokladu shodně na stavbách kostelů v Prostiboři, Starém Sedle a Semněvicích jako jeden z jejich znaků, k nimž patřila též kamenická práce na doprovodných člancích architektury ze žuly.

Vrátíme-li se zpět k příbuzným okenním kružbám v Racově a Prostiboři, z výtvarného i geometrického hlediska jde v obou případech pouze o slohově pokročilejší obměnu a rozvinutí typu okenní kružby, vyskytujícího se v českých zemích již ve třicátých letech 13. století. Nicméně v místních podmínkách je pravděpodobné, že okno v západním štítu racovského kostela vytvořil kameník přinejmenším obeznámený s pracovními výkony stavební skupiny, jež se podílela na stavbě kostela v Prostiboři, ve Starém Sedle a rovněž v Semněvicích na Horšovskotýnsku někdy na přelomu 13. a 14. století,¹⁵² pokud v ní sám přímo nepůsobil jako její člen ve službách kladrubskeho kláštera.¹⁵³ S ohledem na další, výše vyjádřené podobnosti mezi přibližně soudobými stavbami vesnických kostelů v malých zeměpisných vzdálenostech od sebe nelze vyloučit ani možnost ještě užšího – přímého napojení uváděného stavebního podniku v Racově v době kolem roku 1310 na dílenský okruh, jehož existence byla architektonicky prokázána na příkladech ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři, ale jehož všechny projevy je dnes sotva možné bezpečně postihnout. Sluší se však již nyní alespoň zmínit o skutečnosti, že například v Meclově (u Horšovského Týna), tedy ve vesnici náležející kladrubským benediktinům k roku 1115 a ještě ve 13. a 14. století až do roku 1373, dochoval se gotický portál stejného druhu jako v Racově. Je rovněž umístěn v ose západního průčelí podélné chrámové lodi, vytesán ze žuly a opatřen šikmým ostěním projmutým dvěma výžlabky a pravoúhlým zářezem mezi nimi.

¹⁵² J. Kaigl, op. cit., s. 419–428. Zde viz kapitola 5. 1.

¹⁵³ Snad právě z jeho rukou vzešla i poměrně rustikální, ale pozoruhodná žulová kroupenka, jež konzolovitě vystupuje ze stěny ve vstupní předsíni vedle západního portálu a je ozdobena na straně přivrácené k němu figurální plastikou. K obdobnému výtvarnému citění se hlásí svorník křížové klenby v chóru s reliéfem lidské (Boží) masky.

Románská stavební etapa kostela v Přimdě odhadem z první poloviny 13. století, popřípadě již z druhé poloviny 12. století, je ve světle výsledků posledního stavebně-historického průzkumu a archeologického výzkumu asi nejstarším známým zástupcem typu středověkého kostela s podélnou lodí a kvadratickým chórem v bývalém horšovském arcijáhenství.¹⁵⁴ Váže se k rané vrstvě tamějšího středověkého osídlení poblíž hradu Přimdy, jenž prokazatelně existoval jako pohraniční knížecí pevnost v roce 1126 a byl na české straně nejvýznamnější zastávkou na jižní větvi Norimberské cesty.¹⁵⁵ Protáhlý půdorys původního náměstí v Přimdě s pravidelně vyměřenou domovní zástavbou, předurčený průběhem hlavní dopravní spojnice ve směru východ – západ, nesl zřetelné rysy jednorázového nového vysazení nebo reorganizace staršího sídliště do podoby městečka (doloženého jako městečko komorní v roce 1331) až ve vrcholném středověku. Farní kostel sv. Jiří stojící volně ve východní části náměstí tvořil jeho dominantu. Stavební proměny tohoto kostela v minulosti nejsou dosud spolehlivě rozlišeny a utříděny. Presbyterium s opěráky, sklenuté žebrovou klenbou křížovou a paprscitou v pětibokém závěru, dodatečně opatřené zděnou nástavbou obranného patra se střílnovitými okny, vzniklo podle J. Muka v pozdním 14. nebo nejpozději ve druhé třetině 15. století.¹⁵⁶ Mohutná hranolová věž předstupující před západní průčelí lodi má rovněž gotický původ. Lze tak soudit například podle pozůstatků hrotitého, kdysi dvoudílného okna, jež osvětlovalo první patro ve věži od západu a mělo kamenný rám členěný zvenčí dvěma výžlabky vedle sebe.¹⁵⁷ Tvarově příbuzná kamenická práce, již je zdoben (orámován) pravouhlý výklenek sanktuaria v presbyteriu a která se vyznačuje dvěma výžlabky a pravouhlým zářezem mezi nimi, by mohla nasvědčovat tomu, že polygonální presbyterium a věž patřily do jednoho stavebního podniku (již před polovinou 14. století?).¹⁵⁸ Pokud jde o valeně sklenutou sakristii, nalézající se na severní straně presbyteria a z něho přístupnou lomeným portálem s šikmým, jednoduše vyžlabeným ostěním, byla postavena buď současně s presbyteriem, anebo v krátkém časovém odstupu po jeho dokončení.

Z románské svatyně zůstaly stát nad zemí jen podélné, vzhůru se mírně zužující zdi její lodi do výšky zhruba 3,9 a 4,3 m, provedené z lomového kamene a takto využitě téměř na celou svou délku jako spodní část severního a jižního obvodového zdiva lodi dnešního kostela. Ve východním úseku severní zdi lodi, sklenuté dvěma bezžebnými křížovými klenbami na dovnitř vtažené přízvední pilíře asi v době renesančních úprav

¹⁵⁴ J. Muk: *Přimda, kostel sv. Jiří, doplňující stavebně historický průzkum*, 1989 (nepublikovaný elaborát SÚRPMO Praha). E. Kamenická: *Výsledky výzkumu kostela sv. Jiří v Přimdě*, in: *Dějiny staveb 2009*, Plzeň 2010, s. 25–39, která datuje některé zlomky keramiky vyzdvižené z výplně hrobů a vrstev pod podlahou v presbyteriu kostela, na ploše vně i uvnitř původního kvadratického chóru, do 12. století.

¹⁵⁵ J. V. Šimák: *Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny*, I/5, Praha 1938, s. 585. – Hrad se sotva mohl obejít na dlouhou dobu bez zemědělského zázemí. K osidlování Přimdecka lidmi z Čech docházelo bezpochyby již ve 2. polovině 12. století.

¹⁵⁶ J. Muk, op. cit., s. 11.

¹⁵⁷ Torzo rámu bylo odkryto v době před poslední opravou památky na přelomu 80. a 90. let 20. století; nález podávají snímky od J. Gryce z roku 1987, např. neg. i. č. 182 129 a 182130, ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni. Okenní rám se dnes pohledově na stavbě neuplatňuje.

¹⁵⁸ V dalším studiu se nabízí srovnání věže přimdského kostela, v jejímž prvním patře se nalézá valeně sklenutá a podklenutá tribuna, například se západní věží mariánského kostela ve Starém Plzenci.

stavby kolem roku 1582 nebo krátce poté,¹⁵⁹ dochovalo se v úrovni 3,5 m nad podlahou románské okénko včetně otisků bednění v půlkruhovém záklenku. Polohu ostatních obvodových zdí románského kostela indikují archeologické nálezy torz jejich základů, vyzděných z velkých lomových kamenů na jíl. Souhrnně vyjádřeno, tento kostel se skládal z lodi uvnitř o šířce 8,1 až 8,4 m (východním směrem se loď zužovala) a délce přibližně 8,1 m, při tloušťce zdiva v přízemí 1,2 až 1,3 m, a oltářního prostoru na půdorysu nejméně 3,9 x asi 5,3 m (včetně tloušťky zdi s triumfálním obloukem).¹⁶⁰ Chór nebyl vůči lodi připojen symetricky, ale posunut a pootočen o několik stupňů k severu; tato situace předznamenala pootočení stavby gotického presbyteria stejným směrem. Obvodové zdivo kvadratického chóru, spočívající na základech šíře 1,2 až 1,3 m (východní úsek) a 1,5 až 1,6 m (jižní úsek), se zřejmě příliš nelišilo co do tloušťky od podélných zdí románské lodi. Kudy se vcházelo do románského kostela, nevíme. Vstup na jižní straně lodi v místě, kde je dnes portál z roku 1582, byl by výhodný během stavby věže; samostatné založení její východní zdi na spáru podél základu západní zdi románské lodi mohlo být vyvoláno nejen potřebou stability nové konstrukce, ale i zájmem stavebníka udržet tehdy co nejdéle nerušený chrámový provoz.

V nedávno provedeném stavebně-historickém průzkumu, sloučeném s dílčím výzkumem archeologa, byla poodhalena předtím neznámá podoba středověkého kostela v Dubci,¹⁶¹ což je vesnice ležící ve vzdálenosti 6 kilometrů na jihovýchod od Přimdy a necelých 9 kilometrů západně od Racova. Existenci Dubce dokládají písemné zprávy teprve ve spojitosti s farním kostelem k roku 1357.¹⁶² Kostel, zasvěcený archandělu Michaelovi a podchycený dějinami umění kvůli své pozdně gotické dřevořezbě Piety,¹⁶³ stojí na nevelkém skalnatém ostrohu při jižní straně rozlehlé dvouřadé návsi o rozměrech zhruba 90 x 260 m, již protéká potok, využitý pro vytvoření návesního rybníku. Navenek i uvnitř slohově jednotné barokní dílo je výsledkem přestavby starší svatyně s lodí obdélníkového půdorysu a kvadratickým chórem v době po roce 1757. Historický plán datovaný rokem 1755 ukazuje, že se tehdy jednalo zejména o úpravách chrámové lodi ve smyslu prodloužit ji na celou její šířku západním směrem, sklenout a zřídit v ní západní hudební kruchtu na způsob trojčetně uspořádané pavlače a dále o možnosti přístavby sakristie na jižní straně chóru, jehož pravoúhlý půdorys měl zůstat zachován.¹⁶⁴ Hotová stavba v době kolem roku 1769 se od tohoto záměru lišila v několika směrech. Hlavní rozdíl spočíval v tom, že nad

¹⁵⁹ Jižní portál do chrámové lodi, chráněný křížově sklenutou vstupní předsíní, má prostý pravoúhlý tvar a kamenný rám s letopočtem 1582. Valeně sklenuté přízemí věže je opatřeno renesančními nástěnnými malbami a s nimi nejspíš soudobým malovaným chronogramem 1590.

¹⁶⁰ Tento údaj o ploše zaniklého chóru vychází z promítnutí polohy a rozměrů torz základového zdiva (J. Muk, op. cit., a E. Kamenická, op. cit., je popisují obdobně) do půdorysu přízemí kostela, jak byl zaměřen strojem v měřítku 1 : 50 v SÚRPMO Praha v roce 1972 (elaborát zaměření uložen v archivu Národního památkového ústavu, ú. p.), a nezahrnuje možnost předsazení základů oproti stěnám chóru.

¹⁶¹ Z. Procházka: *Stavebně historický průzkum kostela sv. Archanděla Michaela v Dubci* (elaborát z roku 2009). Archeologický výzkum, založený dvěma sondami – při severovýchodním nároží lodi a při konkávně prohnuté jihovýchodní stěně závěru presbyteria kostela –, vedl PhDr. P. Břicháček na sklonku roku 2008 (výsledky stručně popsány a zdokumentovány tamtéž, s. 15–16).

¹⁶² A. Profous: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny*, 1, Praha 1947, s. 484.

¹⁶³ *Gotika v západních Čechách (1230-1530)*, 3, Praha 1996, s. 758 (heslo katalogu č. 337; zpracoval J. Chlíbaec).

¹⁶⁴ Národní archiv v Praze, fond APA, kartón č. 1356, spis ad 26. 8. 1757. Viz též J. Hubert, G. Hofmann, J. Kovář: *Připomínky k západočeským památkám v díle Umělecké památky Čech*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 15, 1979, s. 274.

sakristií vznikla zděná hranolová věž s cibulovitou bání a lucernou¹⁶⁵ a že předchozí rovné ukončení chóru nahradil trojboký závěr, opatřený navenek konkávně projmutými stěnami na svých šikmých stranách. Loď, jež nebyla prodloužena oproti plánu o jedno, ale dvě klenební pole, a pravoúhloú část oltářního prostoru zedníci završili valenou klenbou s trojúhelníkovými výsečemi.

Obě východní nároží někdejšího kvadratického chóru, nalézající se v provedení ze žulových kvádrů ve vzdálenosti 3 m od východní vnější stěny dnešního presbyteria, a s nimi související soudobé zdivo z lomového kamene bylo možné vidět během oprav omítaného pláště kostela v Dubci v roce 2009. Tato nároží však sahají do výšky necelých 2 m nad terénem. Společně se severovýchodním nárožím lodi, vyznačujícím se pravidelnou skladbou žulových kvádrů do výšky přibližně 4 m, svědčí o tom, že barokní přestavba kostela byla radikální a zahrnovala rozsáhlé přezdívaní starých svislých konstrukcí. K němu by se již z důvodu hospodárnosti sotva přikročilo, pokud by barokní stavitel považoval dříve vykonanou zednickou práci v poloze, kde nepřekážela, za dostatečně únosnou a v dobrém technickém stavu. Přesto se zdá být málo pravděpodobné, že by nějak výrazně posiloval obvodové zdi (úseky, do nichž se opírají dělicí klenební pasy, opatřil v interiéru pilastry s funkcí výtvarně-tektonickou) a rozšiřoval při tom jejich základy. Tloušťku obou bočních zdí presbyteria 1,5 až 1,6 m, vzdálenost mezi nimi 5,2 m, tloušťku severní a jižní obvodové zdi lodi 1,2 m a šířku této lodi 7,6 m v prostoru před triumfálním obloukem lze tedy vztáhnout s poměrně velkou jistotou k rozměrům stavby kostela, jež vzala v baroku z velké části za své, ale kterou si umíme vybavit alespoň v hlavních rysech: loď o podlahové ploše 7,6 x odhadem 8,5 m, kvadratický chór 5,2 x asi 5,9 m za předpokladu, že tloušťka východní zdi chóru činila rovněž 1,5 až 1,6 m a že se počítá v jeho délce i se zdivem triumfálního oblouku. Středověký původ této stavby je nasnadě nejen s ohledem na písemné prameny a dílčí archeologické nálezy,¹⁶⁶ ale i po typologické stránce. S názorem, že mohla vzniknout v době kolem poloviny 13. století, lze souhlasit do té míry, v jaké zatím postrádáme oporu pro jiné, poněkud pozdější datování do druhé půle 13. nebo třeba až na počátek 14. století.

Zajímavé je srovnání tlouštěk svislého zdiva a typu středověké stavby kostela v Dubci podle výše shrnutých poznatků se středověkou stavební etapou kostela sv. Mikuláše v Tisové, vesnici ležící ve vzdálenosti 10 kilometrů severovýchodně od Přimdy, poblíž severní (tachovské) větve Norimberské cesty, a zakoupené klášterem v Kladrubech od mělnické kapituly v roce 1233. Kostel v Tisové, jenž nespadal pod správní pravomoc horšovského arcijáhna, ale patřil do sousedního tepelského děkanátu v arcijáhenství žateckém, byl postaven přibližně v první polovině 13. století při použití běžného lomového zdiva, zpevněného na nárožích kamennými (žulovými) kvádry. Tehdy měl loď na půdorysu uvnitř 7,9 x asi 8,7 m, vymezenou v podélném směru zdmi o tloušťce 1,1 m, a oltářní prostor široký 4,3 a dlouhý 3,7 m (5,3 m včetně zdi s triumfálním obloukem), jehož obvodové zdivo tloušťky 1,6 až téměř 1,8 m vynášelo

¹⁶⁵ Zvon zavěšený v dnešní věži, jež zhotovil známý klatovský zvonář Štěpán Pricquey v roce 1680, nejspíš nasvědčuje existenci jiné – starší místní zvonice, která zanikla.

¹⁶⁶ Zlomky nejstarší keramiky vyzdvížené ze sondy při jihovýchodní konkávně projmuté stěně závěru presbyteria kostela v Dubci PhDr. P. Břicháček časově zařadil odhadem do doby kolem poloviny 13. století a vyhodnotil je jako prvky asi současné se založením středověké svatyně.

hranolovou chórovou věž. V tomto půdorysném a prostorovém uspořádání se v Tisové nejspíš odrážel dosah vlivu stavební tvorby z Bavorska a sousední bavorské Horní Falce, popřípadě z Frank, kde se vyskytovaly jednolodní podélné kostely s kvadratickým chórem a chórovou věží v hojném počtu a v některých oblastech tam početně daleko převládaly nad románskými a raně gotickými stavbami vesnických farních kostelů jiného druhu.¹⁶⁷

Při uplatnění typu podélné stavby středověkého vesnického kostela s kvadratickým chórem se mohlo myslet na chórovou věž skoro vždy; poměrně snadné a hospodárné provedení takové věže bez vlastních základů, leckdy dodatečně a s velkým časovým odstupem od dokončení stavby a zprovoznění přízemí svatyně, je třeba chápat nejen jako výhodu, ale rovněž jako účel a typologický znak. Na památkách v českých zemích a z ciziny je doloženo, že chórová věž i v případech, kdy tvořila bezpochyby nebo s velkou pravděpodobností součást prvotního stavebního záměru, nemusela se nutně projevovat dole v chóru větší tloušťkou obvodového zdiva, než jakou měly obvodové zdi chrámové lodi. Tím spíše výrazný nepoměr v tloušťce jinak jednotné a soudobé zednické práce odpovídá podle všeobecných stavebních zvyklostí tomu, že kvadratický chór s masivnějšími zdmi buď byl nadvýšen a v objemové skladbě stavby kostela pohledově zdůrazněn věží, což je dobře patrné mimo jiné právě v Tisové, anebo se přinejmenším při zahájení a během díla po určitou dobu předpokládalo, že se tak stane dříve nebo později v souladu s potřebami farnosti a podle jejich finančních možností. V uváděných souvislostech lze hypoteticky soudit, že nad chórem středověkého kostela v Dubci kdysi stála, popřípadě měla stát hranolová chórová věž.

V Racově není možné vyjít z podobné úvahy. Důvodem je skutečnost, že velká tloušťka svislého lomového zdiva se zde týká ve významu dílčího stavebního znaku nejen chóru a stejně tak lodi v přízemí kostela, ale i obou starých štítů sedlové střechy nad lodí. Klenební pas, jímž je odlehčeno a částečně vyneseno zdivo střešního štítu nad triumfálním obloukem, na chórovou věž nijak nepoukazuje. Pro existenci věže nad kvadratickým chórem románského kostela v Přimdě nebo naopak proti ní nesvědčí zatím nic ani v poloze domněnky.

Při útržkovitosti písemných pramenů k Racovu, Přimdě, Dubci a Tisové ve středověku lze dnes již sotva uspokojivě odpovědět na otázku, zda mezi stavbami tamějších kostelů s kvadratickým chórem byla nějaká vzájemná souvislost podmíněná majetkoprávními poměry. Je nasnadě, že románský kostel v Přimdě nechal vybudovat panovník nebo v jeho zastoupení přimdský purkrabí. Jak vypadalo rané osídlení v prostoru kolem svatyně, není známo.¹⁶⁸ Zadavatelem stavby kostelíka

¹⁶⁷ J. Kaigl: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 352–354, a tam uvedené odkazy na použitou odbornou literaturu, týkající se výběrově rozšíření stavebního typu středověkých vesnických kostelů s chórovou věží v jižním Německu a Porýní.

¹⁶⁸ Úplnou jistotu, že náměstí v Přimdě získalo svůj pravidelný půdorysný rozvrh mnohem později, třeba až za vlády Jana Lucemburského (K. Kuča: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 6, Praha 2004, s. 227), nemáme. Jestliže připustíme názor J. Muka, op. cit., s. 10, že teprve polovina 13. století je nejzazší dobou výstavby kostela s kvadratickým chórem v Přimdě (tomuto datování může odporovat pouze zdánlivě archaický tvar, malé rozměry a vysoká poloha románského okénka na severní straně

v Racově v době kolem roku 1310 byl nejspíš místní vladyka. Pro své dílo mohl získat, jak bylo výše zmíněno, mistra kameníka a zedníky pohybující se v jednom z tehdejších dílenských okruhů kladrubského kláštera. Půdorys vesnice s kostelem ve východní části nepravidelné návsi odpovídá více představě o postupném narůstání a zahušťování zástavby než o jednorázové lokaci. Jinak je tomu v Tisové, kde lze podchytit stopy vrcholně středověké kolonizace. Zhruba trojúhelníkový tvar návsi s kostelem při její západní straně předurčila vidlice dvou starých cest v rozlehlém kurojedském újezdu, jenž byl darován klášteru v Kladrubech Soběslavem II. v roce 1177, a to zjevně jako dosud málo osídlená oblast.¹⁶⁹ Hned vedle kostela se asi nalézala středověká tvrz.¹⁷⁰ Na ni svojí polohou volně později navázal soubor staveb hospodářského dvora a zámečku, doprovázený scelujícími úpravami přilehlé zemědělské půdy. Podél zbývajících dvou delších stran návsi vznikla, jak se zdá, v závislosti na předchozím odborném vyměření jednotlivých parcel poměrně pravidelná zástavba usedlostí, k nimž se přimykaly pásy plužiny, rozvinuté směrem na jih do značné délky. Je-li správný předpoklad, že kostel s chórovou věží v Tisové pochází z první poloviny 13. století, připadá v úvahu jako jeho stavebník a zároveň i nositel osidlovací činnosti nejen kladrubský klášter, nebo mělnická kapitula před rokem 1233, ale i Mareš z Tisové, o němž je zmínka v roce 1251.¹⁷¹

O Dubci, jenž je ukázkou vyhraněného vrcholně středověkého kolonizačního řešení,¹⁷² historické zprávy ve vztahu k 13. století zcela mlčí. Ty, jež se dochovaly z druhé poloviny 14. a počátku 15. století ve vztahu k patronátu nad zdejším kostelem, rozdělenému mezi několik drobných světských feudálů z blízkého i vzdálenějšího okolí, dávají pouze tušit, že Dubec tehdy nebyl samostatným statkem. Jistotu lze mít v tom, že Dubec spadl do sféry zájmu přimdských purkrabí. Pod jejich správní pravomoc nejpozději v roce 1344 patřilo několik zjevně chodských vesnic v těsném sousedství Dubce. Mezi nimi byly Třískolupy, které uspořádáním pravidelné zástavby usedlostmi ve dvou řadách podél návsi zhruba obdélníkového tvaru o rozměrech 100 x 220 m, s návesním potokem a rybníčkem, jakož i v rozvrhu krátké záhumenicové a traťové plužiny připomínají Dubec natolik, že je možné uvažovat v těchto dvou případech, a kromě toho ještě v další sousední, kdysi opět privilegované chodské vsi Třemešné obdobného typu, o vysazení, popřípadě obnově osídlení v rámci jednoho rozsáhlejšího lokačního podniku nebo o díle různých lokátorů, provedeném podle

chrámové lodi), pak nelze vyloučit ani možnost, že tento kostel vznikl (na místě a s využitím pozůstatků starší raně středověké svatyně?) jako nejdříve provedená součást jednotného urbanistického záměru, jenž pokračoval s nevelkým časovým odstupem vysazením náměstí v Přimdě již ve 2. polovině 13. století.

¹⁶⁹ R. Široký, K. Nováček, op. cit., s. 62.

¹⁷⁰ *Encyklopedie českých tvrzí*, 3, Praha 2005, s. 844–845.

¹⁷¹ *RDBM I*, s. 383–384, č. 814–816, s. 586, č. 1263. Kdy a jak kladrubský klášter Tisovou ztratil, nevíme. V roce 1239 se stále ještě jednalo o klášterní ves (*RDBM I*, s. 453, č. 978). Patronátní právo k farnímu kostelu v Tisové ve 2. polovině 14. století vykonávali vesměs příslušníci místní šlechty (*LC I/2*, s. 22, 30, 66 a 92). Zřejmě již předtím, prokazatelně od roku 1416 patřila Tisová s tvrzí mezi drobné lenní statky tachovských manů (E. Maur: *Tachovský urbář asi z let 1366–1368, Vzácný pramen k historické topografii Českého lesa*, in: *Dějepis XXII, Sborník katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni*, 2006, s. 112, a tam uvedená další literatura). Pro období již od poloviny 13. století schází tedy opora pro názor o závislosti Tisové po majetkoprávní stránce, jakož i stavby tamějšího kostela na kladrubském klášteru. Okolnosti a doba přechodu vsi do sféry vlivu královských purkrabí na Tachově v rámci tachovské manské soustavy zůstávají otázkou pro specializované studium.

¹⁷² J. Pešta: *Encyklopedie českých vesnic*, 3 (Západní Čechy), Praha 2005, s. 102.

společných zásad v souladu s mocenskými a hospodářskými zájmy koruny na Přimdecku přibližně ve stejné době.¹⁷³ Vzhledem ke zjištěné středověké stavební etapě dubeckého kostela, jehož umístění v terénu tvořilo bezpochyby součást lokace, nabízí se domněnka, že se tak mohlo stát někdy v době od poloviny 13. století do počátku 14. století.

Hypoteticky lze předpokládat, že při volbě stavebního typu kostela s kvadratickým chórem v Racově, Přimdě a Dubci – bez chórové věže nebo s ní, vesměs však na místech nedaleko zemské hranice a v dosahu provozu na Norimberské cestě – našel své uplatnění obdobně jako v Tisové vliv z Bavorska nebo Frank. Tušíme, že živnou půdu pro jeho rozšíření ve 13. a 14. století tvořil osidlovací ruch s lidmi pocházejícími ať již z Čech, nebo právě z Bavorska, podporovaný zejména korunou; dřívější mimořádné postavení kladrubského kláštera v podhůří Českého lesa postupně sláblo ve prospěch zvýšené ostrahy a obranyschopnosti země s využitím mimo jiné tachovské a přimdské manské soustavy a služeb Chodů. Staré názvy Racov, Dubec, ale i Tisová nasvědčují slovanskému původu obyvatelstva v těchto vesnicích.¹⁷⁴ V úlohách lokátora a organizátora (mistra) vesnické chrámové stavby mohli pak pracovat případ od případu jak domácí, tak i němečtí odborníci. Uváděný vliv stěží působil ve sledované oblasti tak přímočaře jako na Chebsku s vysokým zastoupením románských a raně gotických vesnických kostelů s chórovou věží, k nimž náležel například kostel v Lubech, úzce spjatý typologicky a svým vznikem s kolonizační činností valdsaského kláštera cisterciáků v lubském újezdu ve druhé polovině 12. století.¹⁷⁵ S možností výjimky pro Dubec zřejmě se nevázal ani na existenci tak cílevědomě řízeného jednorázového kolonizačního záměru, s jakým přišli na svém pozemkovém majetku v závěru 13. století cisterciáci v Sedlci; ten byl doprovázen stavbami vesnických farních kostelů s chórovou věží (Svatá Kateřina, Rohozec) a na jeho provedení se podíleli podle předpokladu cizí specialisté.¹⁷⁶

¹⁷³ Vedle Třískolup to byla v roce 1344 ještě Jadruž a Rájov, ve větší vzdálenosti – do 5 km vzdušnou čarou od Dubce – pak Kunderatice a Orlov. Existence vsi Třemešné s její podřízeností chodské rychtě v Bělé pod Radbuzou je jinak doložena až v roce 1436. Ve vzdálenosti 3 km na sever od Dubce ležela Drslav (dnes Malé Dvorce), což byla vesnice tvořící součást přimdské manské soustavy. Viz E. Maur: *Přimďští Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století)*, in: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*, 3, 1967, s. 86–87. Na blízkou formální příbuznost v půdorysném uspořádání trojice sousedních vesnic Dubec, Třískolupy a Třemešné, jak ji zachycují mapy stabilního katastru z roku 1838, upozornil již J. Pešta, op. cit.

¹⁷⁴ Názor J. V. Šimáka, op. cit., s. 584, že v Tisové žili ve 13. a 14. století hlavně Němci, je omylem do té míry, v jaké vychází z historických zpráv týkajících se jiné vsi – Tisova (Tisové u Bečova nad Teplou), jenž byl darován roku 1233 klášteru premonstrátů v Teplé (*RDBM I*, s. 375–377, č. 800–802). Přítomnost německého živlu v území při jižní větvi Norimberské cesty ve vrcholném středověku mezi Kladruby a Přimdou jinak prokazuje privilegium pro Stráž z roku 1331, v němž se uvádí, že u strážských měšťanů mají mít tak jako dosud svůj soud i Chodové a Němci z okolí (E. Maur, 1967, op. cit., s. 88).

¹⁷⁵ J. Sommer: *Ke stavebním zvláštnostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu*, in: *Památky a příroda*, 14, 1989, s. 468–475. K. Charvátová: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 3, Praha 2009, s. 168–169. P. Macek: *Opevněný kostel sv. Ondřeje v Lubech*, in: *Castellologica Bohemica* 3, 1993, s. 272, datuje stavbu farního kostela s chórovou věží v Lubech do 20. let 13. století s tím, že ji předcházela starší svatyně, jejíž existence je historicky doložena k roku 1199.

¹⁷⁶ K. Kibic ml.: *Raně gotické venkovské kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, K tématu chórových věží a dispozičního uspořádání raně gotického kostela*, in: *Dějiny staveb 2008*, Plzeň 2009, s. 75–90, dotkl se iniciativně, i když jen nepřímo možnosti, že zprostředkující roli při získání zkušených lidí pro

Poblíž bývalého kláštera obutých augustiniánů v Pivoni na Domažlicku, jenž vznikl jako vilemitské eremitorium v hraničním hvozdu při jedné z odboček Řezenské cesty asi v padesátých letech 13. století,¹⁷⁷ a ve vzdálenosti necelých 7 kilometrů na severovýchod od zříceniny hradu Herštejna (Starého) leží vesnice Šitboř. V konfirmačních knihách byla hned několikrát, poprvé v roce 1362, zapsána pod podvojným názvem Újezd, jinak Šitboř.¹⁷⁸ Nejstarší spolehlivá zpráva o ní je z roku 1325.¹⁷⁹ Patronátní právo k farnímu kostelu sv. Mikuláše v Šitboři vykonávali ve druhé polovině 14. století a v letech 1402, 1405, 1407 i 1429 příslušníci převážně místní nebo okolní drobné pozemkové šlechty.¹⁸⁰ Název Újezd může směřovat k představě o osídlení ve 12. století. Naproti tomu půdorys vesnice, jenž se vyznačuje na mapě stabilního katastru z roku 1838 pravidelným vytyčením zemědělských usedlostí po obvodu protáhlé návsi o rozměrech přibližně 40 x 240 m a na ně navazující základní záhumenicové délkové pluziny, řadí Šitboř mezi doklady vrcholně středověkých kolonizačních postupů a soudobého krajinného plánování; poloha kostela se hřbitovem na pozadí stavební čáry v severozápadním koutu návsi zdá se však být pozůstatkem předchozí urbanistické situace. Stáří šitbořské lokace nelze jednoduše určit. Při jejím hodnocení je třeba mít na paměti přenos zeměměřičských způsobů a půdorysných typů kolonizačních vesnic, jež se užívaly za takzvané velké kolonizace v českých zemích ve 13. století, na lokační podniky mnohem mladší, ze 14. až 16. století, a možnost různých dodatečných zásahů do obrazu sídla, k nimž docházelo v důsledku majetkoprávních změn na jednotlivých usedlostech a polnostech nebo například při obnově po válečných pohromách. Nabízí se toliko domněnka, že v Šitboři se přikročilo k novému vysazení vsi v době, kdy již existoval buď hrad Herštejn, anebo i pivoňský klášter, tedy nejdříve ve druhé půli 13. století. Do středověké kolonizace hraničního hvozdu v okolí Herštejna a Pivoně tehdy přímo zasahovali Němci.¹⁸¹

Kostel v Šitboři, což je dnes zřícenina, zpusťl během několika desetiletí po druhé světové válce. Krátce předtím měl plochostropou loď o podlahové ploše 9,9 až 10 x 16,4 m. Presbyterium na půdorysu 6,5 x 6,3 m a s mělkým závěrem uvnitř segmentového, navenek trojbokého tvaru bez opěráků je sklenuto bezžebrou křížovou klenbou. Obdobně sklenutá sakristie 3,2 x 3,3 m se nalézá na jižní straně presbyteria v přízemí hranolové věže. Věž nahoře přechází do osmiboké barokní zděné nástavby posledního patra s okny ve dvou pořadích nad sebou, a tím, přestože již ztratila cibulovitou báň a lucernu, připomíná zvonici klášterního chrámu v Pivoni z roku 1713 jako svůj někdejší

sedlecký klášter zde sehrálo mateřské opatství Valdsasy, nalézající se nedaleko Chebu v severní části bavorské Horní Falci.

¹⁷⁷ E. Maur: *Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky*, in: *Minulost Západočeského kraje*, 34, 1999, s. 7–31. Týž: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský sborník historický*, 7, 2001, s. 5–39. Pavel Břicháček, Milan Metlička: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, in: *Archeologie ve středních Čechách*, 3, 1999, s. 269.

¹⁷⁸ *LC I/1*, s. 175; název Šitboř je zde zkomolen a poněmčen na *Sudworst*.

¹⁷⁹ *RDBM III*, s. 451, č. 1157.

¹⁸⁰ F. Lang: *Šitboř*, in: *Method*, 26, 1900, s. 84. Zsvěcení šitbořského kostela sv. Mikuláši je historicky doloženo od roku 1429. Viz *LC VIII–X*, s. 148.

¹⁸¹ J. Jánský: *Tři kapitoly z dějin Starého a Nového Herštejna*, in: *Castellologica Bohemica*, 6, 1998, s. 188.

vzor.¹⁸² Středověký původ stavby šitbořského kostela je patrný při prvním pohledu podle několika dochovaných článků gotické architektury. Patří k nim sanktuarium v presbyteriu zdobené trojlistou slepou kružbou, portál s lomeným obloukem a jednoduše okoseným ostěním, z větší části zaslepený mladší zazdívkou, jímž se kdysi vstupovalo do chrámové lodi na jižní straně, a vrcholně nebo až pozdně gotický portálek z presbyteria do sakristie. Stejně svědectví podávají dvě zazděná hrotitá okna v šikmých stranách závěru, jejichž okenní rámy, nezvykle osazené ve vnějším líci stěny, jsou pojednány kamenickou prací a tvoří malé průzory, jakoby střílny. Stará klenba v presbyteriu ustoupila té dnešní při barokizaci svatyně, kdy byla stržena a nově postavena i zeď s triumfálním obloukem. Lze si ji však představit podle viditelných otisků čelních oblouků jako klenbu šestidílnou, popřípadě křížovou přecházející v závěru plynule (bez dělicího žebra) do trojčetného klenebního vějíře, jehož lomené čelní oblouky by odpovídaly svým rozmístěním i tvarem trojici oken umístěných dole pod nimi. Zmizelá klenba měla žebrovou konstrukci. Několik kamenných kusů hranolových žeborů se zkosenými pohledovými hranami a zbytky polychromie bylo druhotně použito v době barokní do zdiva nového hlavního oltáře. Z průřezu těchto žeborů vyplývá prvotní odhad, že farní kostel v Šitboři stál nejpozději v první čtvrtině 14. století. – Řešení gotických oken v závěru presbyteria je jako datovací pomůcka méně spolehlivé, zejména pokud souviselo se zvýšenými nároky na bezpečnost svatyně.

K poznání dějin kostela v Šitboři nedávno významně přispěl cílený archeologický výzkum.¹⁸³ Ukázalo se, že na místě gotické chrámové stavby předcházelo raně středověké pohřebiště. Loď získala svůj dnešní půdorys prodloužením středověké chrámové lodi, uvnitř o rozměrech 9,9 x zhruba 11 m, na celou její šířku směrem na západ nejspíš teprve v období baroka. Původní západní průčelí vzalo při tom za své, ale jeho základ se zachoval pod souvrstvím podlah. Jižní obvodová zeď staré lodi s gotickým vstupním portálem byla provedena na základovém pasu, jenž vznikl prokazatelně zároveň se základem zmizelého západního průčelí kostela a podle předpokladu rovněž současně s protilehlým úsekem severní obvodové zdi lodi a jejím základem. Stříbrná řezenská mince z období let 1240 až 1260, objevená mezi kameny bez pojiva poblíž základů zdiva se středověkým triumfálním obloukem neznámého tvaru, jež dosahovalo tloušťky asi 1,4 m, skýtá oporu pro časové zařazení stavby kostela v Šitboři do druhé třetiny 13. století. Půlkruhově sklenutý, lomovým zdivem zaslepený otvor rýsující se pod opadávajícími omítkami jižní stěny vysoko nad podlahou presbyteria, jenž je vidět nejlépe v prvním patře věže, vyhodnotila H. Hanzlíková jako pozdně románské okno.¹⁸⁴ Naproti tomu P. Břicháček považuje jižní obvodovou zeď

¹⁸² O. Novosadová: *Pivoň, okres Domažlice, kostel Panny Marie, stavebně historický průzkum*, (elaborát SÚRPMO Praha z roku 1979), s. 7. (Srovnej s obrazem Pivoně, jenž se nalézá ve sbírkách Muzea Chodska v Domažlicích, odkazuje na stav kláštera v roce 1701, ale jehož věrohodnost k uvedenému datu je nejistá.)

¹⁸³ P. Břicháček: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Střední Evropa*, 15, 88/1999, s. 57–62. Týž: *Archeologický výzkum a historické kořeny šitbořského kostela*, in: *Pěší zóna*, 4, 1999, s. 18–25. *Šitboř, Kostel sv. Mikuláše – rozšíření základního archeologického výzkumu* (předběžná nálezová zpráva, č. j. 107/2005 OZAV, uložena v Západočeském muzeu v Plzni; vedoucí výzkumu: PhDr. P. Břicháček a Mgr. M. Uherský).

¹⁸⁴ H. Hanzlíková: *Příspěvek k vývoji kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Dějiny staveb 2007, Plzeň 2008*, s. 256, 257. Pro hodnocení kostela po stavebně-historické stránce viz též H. Hanzlíková, D. Líbal: *Představa architektonického vývoje kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Střední Evropa*, 15, 88/1999, s. 63–71. H.

presbyteria, podstatný úsek jeho protější zdi severní, sakristii, jakož i jižní zeď středověké chrámové lodi za součást rozsáhlých úprav stavby ve 14. století.

Pokud jde o závěr presbyteria kostela v Šitboři, panuje v odborné literatuře názorová shoda: není původní, svatyně někdy ve druhé polovině 13. století měla kvadratický chór, uvnitř o půdorysných rozměrech 6,5 x přibližně 7 m (včetně tloušťky zdiva s triumfálním obloukem), vázících se na polohu východní stěny chrámové lodi, bočních stěn dnešního presbyteria a spojnice mezi jeho východními kouty, kde si lze představit zbývající vnitřní stěnu kvadratického chóru. Tento názor je odůvodněn tak, že v archeologické sondě pod podlahami v jihovýchodním koutu presbyteria byl zachycen v roce 1998 malý pozůstatek zděného základu (?) kolmo napojeného směrem na sever k základům jižní zdi presbyteria a vsazeného do širokého základového vkopu.¹⁸⁵ V souvislosti s tím však přicházejí do úvahy ještě některé další možnosti a okolnosti. Závěr presbyteria je vyvinut nevýrazně, segmentové zakončení oltářního prostoru má hloubku pouze 70 cm. Vzhledem k tomu, že se nalézá ve východním svahu, jenž byl ve středověku zřejmě ostřejší, než je tomu nyní, nepřekvapilo by, kdyby měl být původně založen na jednom mohutném základovém pasu tvořícím společně se základy sousedních obvodových zdí presbyteria směrem dovnitř pravoúhlý půdorys; způsob založení trojbokého závěru sondou kopanou zvenčí nebyl archeologicky zjišťován. Pokud by došlo k přestavbě kvadratického chóru a jeho rozšíření o nový závěr (v tomto případě se zanedbatelnou výhodou z hlediska prostorového a provozního) později než v první čtvrtině 14. století, představovala by hranolová žebra šestidílné klenby v presbyteriu slohově zvláště retardovaný architektonický projev. Naopak velmi dobře by odpovídala výtvarnému pojetí stavby v době po polovině 13. století, kdy byl nejspíš budován pivoňský klášter. Rovněž tak navenek trojboký, ale uvnitř oblý tvar závěru presbyteria má blíže k raně gotické, nebo ještě románské architektuře (Vrbčany)¹⁸⁶ než k vrcholné gotice ve 14. století. Kostel v Šitboři lze řadit mezi středověké svatyně s kvadratickým chórem zatím jen hypoteticky. Dosavadní hodnocení jeho stavebních dějin ve 13. a 14. století v závislosti na výsledcích posledních archeologických výzkumů zůstává otevřené pro další studium.

V závěru pojednání o středověkých stavbách vesnických kostelů s kvadratickým chórem v bývalém horšovském arcijáhenství zastavme se ještě v Čečovicích u Horšovského Týna. Tamější kostel sv. Mikuláše byl postaven na způsob panské tribunové kaple, vzdáleně inspirované francouzskými palácovými kaplemi typu Sainte-Chapelle, asi v době kolem roku 1364 a ve vztahu umělecké závislosti na díle stavební

Hanzlíková: *Šitboř – kostel sv. Mikuláše, Stavebně historický průzkum* (elaborát z roku 2005, uložen v archivu Městského úřadu v Poběžovicích).

¹⁸⁵ Sonda měla mít kromě toho výraznou stratigrafii vrstev, datovanou nálezy keramiky a mincemi – drobnými v ražbě z doby vlády Jana Lucemburského a Karla IV., hlouběji se našel chebský feník z doby před rokem 1266. Další mince, tentokrát dva pražské groše krále Václava IV., byly vyzdviženy ze sondy vyhloubené v severozápadním koutu presbyteria. Podrobná dokumentace z výzkumu kostela v Šitboři, vedeného PhDr. P. Břicháčkem, nebyla dosud publikována.

¹⁸⁶ V. Wagner: *Kostel ve Vrbčanech, Jeho vznik a stavební vývoj podle archeologických nálezů*, in: *Cestami umění*, Praha 1949, s. 48–56.

huti jižní věže katedrály v Řezně.¹⁸⁷ Na jeho místě se prokazatelně pohřbívalo od 12. století. Měl svého staršího předchůdce. O něm není známo nic určitého. Předpokládá se, že byl ze dřeva na kamenné podezdívce, že zbytky této podezdívky se dochovaly uvnitř půdorysu pod podlahou podél jižní obvodové zdi a při jihozápadním nároží zdiva hlavního oltáře dnešní svatyně a že zanikl neznámo kdy při požáru.¹⁸⁸ Jedna z raně středověkých stavebních etap mohla se však vyznačovat kvadratickým chórem. Na něj by co do polohy a zhruba i půdorysných rozměrů poukazovala křížem sklenutá sakristie o podlahové ploše v průměru 3,3 x 3,3 m, jež je připojena k jednotně řešenému chrámovému prostoru kněžiště a lodi na jeho severní straně s nápadným pootočením směrem na jihovýchod, a tím se vyděluje z jinak pravidelně uspořádaného a architektonicky vytríbeného gotického celku kostela v Čechovicích.¹⁸⁹

4. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Racov (okr. Tachov), kostel sv. Martina. Pohled od severozápadu. V době pořízení snímku byl vidět vstup zvončí na západní hudební krucht-pavlač (středověkého původu?; kruchta již neexistuje), jež byla osvětlena na západní straně malým, asymetricky směrem k jihu umístěným oknem. Tehdy byly údajně vidět i fragmenty čtyř původních oken chrámové lodi (D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha 2001, s. 422). Kostel v Racově dostal nový omítaný plášť na sklonku 80. let 20. století. Současně započatá obnova jeho interiéru nebyla nikdy dokončena; loď s pozůstatky středověkých a mladších nástěnných maleb a chór jsou dnes uvnitř zdevastovány a zčásti již nevratně zničeny. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
2. *Racov, kostel sv. Martina. Půdorys přízemí; stavební etapa z doby kolem roku 1310 je vyjádřena šrafurou. V severovýchodním koutu chóru je zakreslena původní lavice, krakorcovitě vyložená ze zdiva a vytesaná z mohutného kamenného kusu. Oba boční zděné oltáře jsou rovněž středověké. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)*
3. *Racov, kostel sv. Martina. Západní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
4. *Racov, kostel sv. Martina. Pohled na triumfální oblouk a klenbu chóru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
5. *Racov, kostel sv. Martina. Svorník křížové klenby chóru. (Foto J. Kaigl, 2007)*
6. *Racov, kostel sv. Martina. Gotická kropenka s figurální plastikou, osazená ve zdi vedle západního vstupního portálu. (Foto J. Kaigl, 2007)*
7. *Racov, kostel sv. Martina. Pohled v půdním prostoru nad chórem na část svíslého a klenutého zdiva štítu nad triumfálním obloukem. Trám (dřevěné táhlo; označeno na snímku šipkou) pod vazným trámem tvoří součást ztužujícího dubového rámu z doby kolem roku 1311. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1989)*

¹⁸⁷ J. Kaigl: *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 89–100. Viz též K. Benešovská: *Čechovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha 1998, s. 160–169. – Zde viz kapitola 6.3.

¹⁸⁸ Souhrnně viz M. Čechura: *Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách*, in: *Archaeologia historica*, 30, 2005, s. 362.

¹⁸⁹ K této domněnce mě přivedla v roce 1998 doc. Ing. arch. M. Radová, CSc., poté co se seznámila přímo v terénu s výsledky plošného archeologického výzkumu kostela v Čechovicích (výzkum vedl PhDr. P. Břicháček).

8. Racov, kostel sv. Martina. Okno v západním štítu při pohledu z půdního prostoru nad lodí. Při památkové obnově v období let 1986 až 1990 byl vložen do gotického okna scházející svislý dělicí prut. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Brožek, 1978)
9. Přimda, kostel sv. Jiří. Půdorys přízemí. Zdivo dochované z lodi románské svatyně je vyznačeno obousměrnou šrafurou, jednoduché šrafury patří ke zdivu gotických stavebních fází. Předpokládaný průběh základů zaniklého obvodového zdiva románského kostela, zachycený tlustou tečkovanou čarou, vychází z popisu archeologických nálezů (J. Mukem, op. cit.; od něho převzat s dílčími korekcemi i stavebně-historický rozbor) a E. Kamenickou (cit. tamtéž) s jejich promítnutím do půdorysu, jenž byl zaměřen strojem v měřítku 1 : 50 v SÚRPMO Praha v roce 1972. Točité vřetenové schodiště zakreslené tečkovaně při severní straně věže bylo považováno za novodobý přístavek a zbouráno v roce 1989, přičemž nebyla pořízena žádná dokumentace. (Kresba s využitím uvedeného zaměření z roku 1972 J. Kaigl, 2009)
10. Přimda, kostel sv. Jiří, románské okénko ve východní části severní stěny lodi, rozměry při vnitřním líci 30 x 60 cm. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1989)
11. Dubec (okr. Tachov), kostel archanděla Michaela. Půdorys přízemí; šrafovaně je vyznačen zjištěný a předpokládaný rozsah zdiva stavební etapy přibližně z doby kolem poloviny 13. století, popřípadě z druhé půle 13. nebo až z počátku 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2009)
12. Dubec, kostel archanděla Michaela. Plán barokní přestavby, vypracovaný v měřítku, signoval zednický mistr Johann Eysenhuth v roce 1755. Mezi středním a západním klenebním polem lodi je napsáno: „až sem sahal starý kostel“, zatímco poznámka pod tribunou zní: „tato část bude přistavěna“. Kolorovaná kresba tuší na papíru, rozměry 36,2x43,4 cm, popisy v němčině. (Národní archiv, fond APA, kartón č. 1356, spis ad 26. 8. 1757)
13. Dubec na mapě stabilního katastru z roku 1838, císařský povinný otisk. (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond B2/a/6, mapový list č. 1583–1–002)
14. Tisová (okr. Tachov), kostel sv. Mikuláše. Půdorys v úrovni přízemí, tribun a 1. patra věže. Obousměrně je šrafováno středověké zdivo, hypotetické středověké zdivo vyznačeno jednosměrnou šrafurou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 1984, 1992, 2012)
15. Šitboř (okr. Domažlice) na mapě stabilního katastru z roku 1838, císařský povinný otisk. (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond B2/a/6, mapový list č. 7735–1–002)
16. Šitboř, areál zřícenin kostela a fary. Pohled od jihovýchodu. (Foto J. Kaigl, 2010)
17. Šitboř, zřícenina kostela sv. Mikuláše. Půdorys přízemí. Dochované středověké zdivo šrafováno. Průběh základu západní obvodové zdi gotické svatyně, zjištěný archeologicky, a předpokládaný obrys svislého zdiva pod původním triumfálním obloukem jsou vyznačeny tlustou tečkovanou čarou. V obdobně graficky vyjádřeném propojení východních koutů presbyteria se odráží názor, že přibližně v této poloze stála vnitřní stěna závěru staršího kvadratického chóru. Šestidílná žebrovaná klenba v presbyteriu (zakreslena čerchovaně) je hypotetickou rekonstrukcí stavu v 2. polovině 13. století, popřípadě až v první čtvrtině 14. století. (Stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2008, s využitím zaměření zříceniny strojem v měřítku 1 : 50, jež vypracoval Ing. Tomáš Buček v roce 2005)
18. Šitboř, zřícenina kostela sv. Mikuláše, někdejší gotické okno v jihovýchodní šikmé stěně závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2010)
19. Šitboř, zřícenina kostela sv. Mikuláše, severovýchodní kout presbyteria. Obrysy hrotitého okna (zazděno) a čelního oblouku zaniklé gotické klenby nad ním jsou zvýrazněny šipkami. (Foto J. Kaigl, 2010)

5. Stavby vesnických kostelů okruhu kladrubského kláštera v době kolem roku 1300 a některé známky působení jeho uměleckého vlivu v první polovině 14. století

5. 1. Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří

Kláster benediktinů v Kladrubech patřil mezi nejbohatší středověké kláštery u nás. V době románské sehrál významnou úlohu v šíření nových uměleckých a technických způsobů na rozsáhlém území v západních Čechách, jež mu majetkoprávně buď přímo podléhalo, anebo se vázalo ke klášteru rozmanitými četnými pouty jako k přirozenému středisku hospodářskému, náboženskému a kulturnímu. Sílu jeho tehdejšího vlivu dokládaly, jak již bylo uvedeno v jiné kapitole této práce (3. 3., 3. 5.), též románské stavby vesnických kostelů, na nichž působili s velkou pravděpodobností pracovníci kladrubských stavebních skupin. Klášter v Kladrubech přispěl ke vzniku západočeské architektonické tradice úzce spjaté s uměleckým děním v ostatních částech Čech.

Nedávno byly obnoveným stavebně-historickým průzkumem a archeologickými výzkumy upřesněny a podstatně doplněny poznatky o proměnách kladrubského kláštera v minulosti.¹⁹⁰ V popředí odborného zájmu se ocitla nejen románská, ale i gotická stavební etapa, jejíž rozsah lze nyní rozlišit s větší mírou jistoty, než jak tomu bylo dříve. Zejména se oproti předchozím předpokladům ukázalo, že podíl zednické práce na klášterním kostele byl v gotickém období mnohem rozsáhlejší. Například v části bazilikálně uspořádaného trojlodí si tehdy stavebník nechal nově provést západní průčelí a severní obvodovou zeď, a to na základech románské baziliky a s využitím zbytků (řádků) nadzemního románského kvádrového zdiva. Stopy po zaklenutí bočních lodí zřejmě křížovými klenbami náležejí, jak se zdá, rovněž teprve gotickým stavebním úpravám. Převážně středověký je původ východní části dnešního chrámu. Odmyslíme-li si změny vycházející z návrhu G. Santiniho v barokně gotickém duchu včetně vytvoření hlavního oltářního prostoru nad trojlístým půdorysem, zůstává před námi doložitelná představa o gotickém chóru, jenž plynule navazuje na západní straně na pozůstatky trojlodně uspořádaného chóru románského kostela a skládá se z velmi dlouhé střední lodi uzavřené nejspíš na způsob sedmi stran dvanáctiúhelníku v místě existujícího závěru a dvou bočních užších a kratších lodí s polygonálním závěrem. Gotická přestavba románského klášterního kostela v Kladrubech, vysvěceného v roce 1233, časově spadá podle posledního stavu poznání nejpozději snad do poloviny 14. století s tím, že mohla začít již na přelomu 13. a 14. století nebo v době krátce po roce 1300.¹⁹¹

¹⁹⁰ K. Nováček: *Prostorový vývoj a architektura kláštera v Kladrubech do počátku 18. století, Studie o benediktinské architektuře v Čechách*, (doktorská disertační práce na Fakultě architektury ČVUT v Praze, 2005). K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010. (Především tuto práci má autor na mysli, pokud dále v této kapitole odkazuje bez dalšího na poznatky nebo názory doc. Mgr. K. Nováčka, Ph.D.)

¹⁹¹ K. Nováček: *Stavební aktivita kladrubského kláštera ve čtrnáctém století*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia 7/Historia monastica, II* (v tisku), například upozorňuje na dosud nepublikovanou listinu

V návaznosti na nové hodnocení stavebních dějin kladrubského kláštera byla otevřena K. Nováčkem v pořadí vůbec první vážná rozprava o vesnických chrámových stavbách bližšího i vzdálenějšího okolí Kladrub ve 14. století. Opírá se především o předpoklad, že klášter zadával jistě přímo stavby a přestavby kostelů, které měl dlouhodobě ve své správě, jako třeba ve Starém Sedle, Krašově, Holostřevěch nebo v Kostelci. Možnost uplatnění vlivu kláštera na gotické stavební dílo K. Nováček připouští mimo jiné u kostelů v Racově, Prostiboři a Tisové, a to hypoteticky, opět podle známých nebo tušených dobových poměrů majetkoprávních a církevní správy, a pak ještě v Bukovci, Horních Sekyřanech a Mělnici, v těchto třech případech ovšem jen v poloze domněnky. Na tomto úvodním stupni studia a při zvolené metodě práce promlouvají jednotlivé památky zejména svojí velkou rozmanitostí z hlediska typologického, stavebně-konstrukčního i výtvarného, což je snadno pochopitelné již proto, že pocházejí z různých období. Tak například lze se opět zmínit o Tisové, kde se kladrubští benediktini majetkoprávně uchytili v roce 1233 a kde vznikl prostý zděný kostelík s kvadratickým chórem a hranolovou chórovou věží někdy v první polovině 13. století zřejmě ve vztahu podřízenosti stavební tvorbě v bavorské Horní Falci.¹⁹² U opačného konce pomyslné časové osy se nalézá presbyterium kostela v Holostřevěch, drobný, ale umělecky vytríbený projev vrcholně gotické architektury v západních Čechách přibližně ve třetí čtvrtině 14. století.

Kladrubský původ kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Starém Sedle byl do odborné literatury vnesen D. Líbalem, jenž stavbu presbyteria a lodi této svatyně datoval do doby kolem roku 1330. Pak následovala podle D. Líbala přístavba kaple na severní straně presbyteria, zatímco kaple vážící se k presbyteriu z jižní strany, včetně hranolové věže vztyčené nad její západní částí v koutu mezi presbyteriem a lodí, by vznikla až v době k polovině 14. století.¹⁹³ Naproti tomu K. Nováček ve svém hodnocení presbyteria kostela ve Starém Sedle uvedl názor, že jde o dílo ze sklonku 13. nebo počátku 14. století. Mělo podle něho blízko ke stavbám kostelů v Semněvicích, Křakově, Miřkově a Meclově, které V. Mencl spojoval s působením jednoho gotického mistra na počátku 14. století.¹⁹⁴ D. Líbal došel k závěru, že kostely v Semněvicích, Meclově, Miřkově a Křakově byly postaveny stavební hutí, jejíž středisko doporučil hledat v Horšovském Týně, a spatřoval shodu mezi nimi a kostelem v Prostiboři a ve Starém Sedle, pokud jde o půdorysné a prostorové uspořádání presbyteria s pětibokým závěrem bez opěráků a řešení kleneb s žebry ve tvaru protáhlého klínu.¹⁹⁵ Myšlenky D. Líbala se staly K. Nováčkovi jedním z východisek v jeho úvaze, že kladrubský opat si mohl najmout pro vybudování kostela ve Starém Sedle cizí, například právě horšovskotýnskou huť. Z dosud publikovaných, vesměs letmo podávaných názorů není vždy zcela zřejmé, v jaké míře jejich autoři vycházeli z každé jednotlivé stavby jako zdroje historického poznání a jaká hlediska jim posloužila při závěrečném hodnocení.

z roku 1300, přiznávající klášteru odpustky pro ty, kdo přiložili ruku ke stavbě a opravě klášterního kostela, nebo na zástavu klášterní vsi Meclov v roce 1302, odůvodněnou nutností opravy budov kláštera.

¹⁹² J. Kaigl: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové*, in: Zprávy památkové péče, 53, 1993, s. 352–354.

¹⁹³ D. Líbal: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 250–264; a katalog památek tamtéž, s. 350 (heslo Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí P. Marie).

¹⁹⁴ V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: Zprávy památkové péče, 18, 1958, s. 146.

¹⁹⁵ D. Líbal, op. cit., s. 256.

Staré Sedlo, vzdálené od Kladrub vzdušnou čarou necelých 11 km směrem na jihozápad, je poprvé historicky doloženo jako jedna z vesnic vyjmutých z obdarování kladrubského kláštera při jeho založení panovníkem v roce 1115. Klášter tuto vesnici nakonec koupil, a to v roce 1250.¹⁹⁶ Hlavní důvod jeho zájmu o ni bezpochyby tkvěl v poloze Starého Sedla na jižní větvi Norimberské cesty.¹⁹⁷ Vliv kláštera ve Starém Sedle přestal být samozřejmostí v poslední čtvrtině 14. a na počátku 15. století, kdy patronátní právo ke zdejšímu kostelu vykonával buď kladrubský opat, anebo někteří oblíbenci Václava IV., popřípadě jejich příbuzní.¹⁹⁸

Gotický kostel ve Starém Sedle byl zbarokizován v době asi krátce před rokem 1732.¹⁹⁹ Tehdy se přikročilo k prodloužení a přestavbě chrámové lodi o podlahové ploše 6,6 x přibližně 10,4 m. Staré západní průčelí při tom zaniklo. Pokud jde o podélné obvodové zdi, byla ubourána jen jejich horní část, zatímco ponechané zdivo o tloušťce 1,5 m a výšce necelých 3,5 m posloužilo jako základ dostatečně únosný a mohutný pro vyvedení nové vnější zdi s velkými okny, pro ochoz a ještě i zděné pilíře, jimiž je tento ochoz rozčleněn a upraven na způsob tří bočních tribun, konvexně předsazených a otevřených širokým pasem valené klenby do prostoru lodi v barokní úpravě. Je zajímavé, že starý hambalkový krov tyčící se nad půdorysem v rozsahu lodi gotického kostela, opatřený hambalky umístěnými ve dvou úrovních, střední rámovou stolicí, již zavětrují v podélném směru ondřejské kříže, párem svislých bočních stolic a členitou sestavou šikmých vzpěr v plné příčné vazbě, nebyl při tak radikální přestavbě odstraněn. Dochoval se téměř celý a jeví se jako pozoruhodná tesařská práce z doby kolem roku 1483. Krovy jednodušší, ale příbuzné konstrukce nad presbyteriem a severní kaplí pocházejí ze stejné doby.²⁰⁰ V západním průčelí středověké lodi byl osazen vstupní portál. Toto tvrzení vyplývá z pohledu na nadzemní pás její jižní a severní zdi, zvenčí nyní obnažený na režné lomové zdivo, kde lze vidět pozůstatky obou původních západních nároží ze žulových kvádrů, ale žádné stopy po bočním vstupu.²⁰¹

Mladšími stavebními úpravami nebyla dotčena středověká podstata východní části kostela. Skládá se z presbyteria bez opěráků opatřeného křížovou žebrovou

¹⁹⁶ E. Kubů: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 218 a 222.

¹⁹⁷ R. Široký, K. Nováček: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, in: *Archaeologia historica*, 23, 1998, s. 59–71.

¹⁹⁸ Hynčík Pluh z Orlíka, jinak z Rabštejna, například již v roce 1377 (*LC III–IV*, s. 74, viz též s. 96, 108 a 118), Zikmund z Orlíka, to znamená Zikmund Huler v roce 1402 (*LC VI*, s. 81, viz též s. 146 a 179; a *LC V/1*, s. 45), nebo Petr ze Svojšína na Orlíku, tedy Petr st. Zmrzlík ze Svojšína v roce 1409 (*LC VI*, s. 257).

¹⁹⁹ Nástení malba s mariánskou tematikou v chrámové lodi je signována a datována: WENZEL S. T. *SCHMIDT MALER IN PLAN 1732*.

²⁰⁰ T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Starém Sedle*, Výzkumná zpráva č. 093c–08, (elaborát z roku 2008).

²⁰¹ Zda podélný kus žulového ostění, jenž je vsazen do vnějšího líce jižního úseku hřbitovní zdi kolem kostela, je kamenicky opracován a opatřen okosením včetně přechodu do pravoúhlé hrany šikmou trojúhelníkovou plochou, a dva zakřivené, obdobně okosené žulové kusy, objevené při opravě vnějšího barokního schodiště do kostela v roce 2008, pocházejí z předpokládaného západního vstupního portálu, lze dnes sotva již prokázat. (Na jižním průčelí lodi v rozsahu její středověké části je sice patrná mladší úprava ze smíšeného zdiva v přízemí na šířku přibližně 1,9 m, ale nic nenasvědčuje tomu, že jde o zazdívkou bočního vstupu. Spíš se zdá, že tato úprava souvisela s destrukcí staré zdi během radikální barokní přestavby kostela.)

klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v pětibokém závěru, drobnější jižní kaple, jež má jedno pole žebrové křížové klenby a paprscitou žebrovou klenbu nad pětibokým, půdorysně neodsazeným závěrem, a dále rozlehlé severní kaple (sv. Kateřiny) o obdélníkovém půdorysu se severojižní podélnou osou, završené dvěma žebrovými křížovými klenbami. V rozboru stavby presbyteria lze vytknout několik znaků a významných architektonických prvků. Nápadné je převýšení oltářního prostoru (o délce 7 m) v poměru 1 : 1,9 mezi jeho průměrnou šířkou 4,2 m a výškou 8 m. Svislé zdivo, provedené z lomového kamene a zpevněné na nárožích žulovými kvádry, dosahuje tloušťky 1,55 m. Okna byla uspořádána tak, aby okno v ose závěru bylo vyšší a širší než obě okna sousední a aby vrcholy těchto tří oken společně tvořily v kolmém průmětu východního pohledu rovnoramenný trojúhelník. Osové okno, zazděné v době barokní, ale zčásti odkryté při nedávných dílčích opravách památky, bylo nezvykle rozděleno do dvou polí nad sebou vodorovným kamenným poutcem, jež má vespod půlkruhový tvar a do něj vložený trojlístý oblouček. V lomeném okenním záklenku se uplatnil kruhový obrazec, jehož vnitřní obvod zdobily nejspíš čtyři symetricky rozmístěné trojlísté obloučky. Jednotící rys kamenické práce spočívá v tom, že kružby osového okna byly jakoby vykrojeny z ploché desky raně gotickým nebo ještě románským způsobem.

Pro klenby v presbyteriu jsou charakteristické mírně hrotité čelné oblouky, masivní klenební žebra klínového průřezu bez výžlabků a vrcholnice překonávající poměrně velké stoupání 0,6 až 0,8 m.²⁰² Zdvižené vrcholy kleneb, připomínající zejména při pohledu v půdním prostoru kupolovitou rotační plochu a běžně známé z bezžeborných křížových kleneb románských, měly svoji statickou funkci. Ve sledovaném případě však vyhovovaly velmi dobře bezpochyby i výtvarně podmíněné snaze gotického mistra po zdůraznění vertikální tendence vnitřního prostoru. Jak vypadaly výběhy klenebních žeborů v presbyteriu v době před barokizací kostela, nelze přesně postihnout. Pokud jde o rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru, zdá se podle zakřivení a vzájemné polohy existující, nejspíš podstatné části těchto výběhů, že zde byly upraveny jako tři samostatné pruty umístěné vedle sebe a navazující na stěnu snad bez klenební konzoly, jen prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek.

Jižní kaple (sakristie) vznikla společně s presbyteriem podle jednoho záměru ve stejné době. Svědčí o tom nejen shoda v použitém stavebním materiálu a technice zdiva, ale i jednotné konstrukční řešení vnějšího bankálu gotických oken, v jehož zdivu je osazen ztužující kamenný kus (plotna), výrazně předstupující před okenní rám a shora pojednaný tak, aby mohl tvořit součást líce šikmé bankálové plochy. Kružba obou známých původních oken kaple je poměrně prostá; ta zdobenější v oblouku okna osy závěru znázorňuje trojlístek, jež je podepřen zespoda trojčetným obloučkem upraveným do podoby blízké oslímu hřbetu. Výtvarné pojetí kamenické práce odpovídá dílu přibližně v poslední čtvrtině 13. nebo na počátku 14. století. Vnitřní prostor o šířce 2,8 až 3 m (kaple je užší na východní straně v důsledku půdorysného pootočení své jižní obvodové zdi) a výšce 5,9 m se vyznačuje opět výrazným

²⁰² V celkovém zaměření stavby, které provedl J. Kapoun strojem v roce 1993 v měřítku 1 : 50 (uloženo na Římskokatolickém farním úřadu v Boru u Tachova), jsou vrcholnice, s výjimkou spojek mezi vrcholy kleneb a vrcholem příčného žebra, zakresleny směrem do interiéru presbyteria dokonce tak, že opisují segmentový oblouk.

převýšením v poměru kolem 1 : 2. Křížovou a paprscitou klenbu dělí navzájem lomený, výžlabkem na obou stranách opatřený klenební pas. Podobá se triumfálnímu oblouku, ale především vynáší východní zeď věže. Jeho polohu vyjadřuje navenek opěrný pilíř. Tento pas a s ním i rozvrh kleneb s žebry na způsob oboustranně vyžlabeného klínu jistě patří k nejstaršímu řešení kaple jako klenutého prostoru. Tím není vyloučena možnost dodatečného provedení kleneb v době, kdy kaple již byla v běžném provozu. Podle jejího jihozápadního nároží jednotně vyvedeného z kamenných kvádrů až do výšky spodní části prvního patra dnešní věže, která je mladší než pozdně gotický krov nad presbyteriem a pochází nejpozději z počátku 17. století, lze hypoteticky soudit, že během stavby přízemí se s umístěním věže nad západní částí kaple přinejmenším počítalo.²⁰³ Převážná většina klenebních konzol v jižní kapli měla donedávna mladší povrchovou úpravu ze štuky, a jejich původní tvar se proto nedal přesně rozlišit. Po památkové obnově interiéru v roce 2012 víme, že se jedná o konzoly ze žuly na způsob drobného jehlance obtočeného dvěma vodorovnými oblouky a s hladkou polygonální římsou.

V západní části severní stěny jižní kaple ve výšce 3,9 m nad podlahou se nalézá mírně hrotitý záklenek otvoru se šikmým ostěním. Otvor je dnes z větší části zazděn. Dole byl asi poškozen při zřizování barokního průchodu z kaple do presbyteria. Lze však dovodit, že měl šířku 0,85 m a od severozápadního koutu kaple ho dělila vzdálenost asi 0,65 m. Účel tohoto otvoru není známý. Mohla to být pouhá nika například pro umístění sochy. Přichází v úvahu, ale s menší pravděpodobností – vzhledem k tomu, že západní část kaple byla od jihu osvětlena vysokým, dnes zcela zazděným gotickým oknem –, že se původně jednalo nebo mělo jednat o průhled (hagioskop) do presbyteria, popřípadě i k hlavnímu oltáři, a to z tribuny. Není důvod pochybovat o tom, že kaple kdysi sloužila zejména jako sakristie. Pokud byla vybavena náležitě vysvěceným oltářem (z něho nejspíš pochází kamenné torzo osazené v jihozápadním koutu kaple v druhotné poloze; otisk oltáře se v závěru sakristie dodnes dochoval) a měla by kromě toho i tribunu (dalo by se uvažovat jen o dřevěné vestavěné konstrukci provozně spojené s přízemím pomocí dřevěného schodiště), mohly by se v ní konat příležitostné neveřejné bohoslužby za přítomnosti například místního správce klášterního zboží, donátora nebo jiné významné osoby (Starým Sedlem třeba jen projíždějící na své cestě směrem na Přimdu nebo naopak na Kladruby), kteří by přihlíželi liturgii právě z tribuny.

Severní kaple sv. Kateřiny na půdorysu uvnitř zhruba 5 x 8,5 m a o výšce 8,3 m byla připojena k presbyteriu dodatečně, jak vyplývá ze svislé spáry viditelné v půdním prostoru ve styku východní zdi kaple a omítaného severního průčelí presbyteria. Časový rozdíl nelze jednoduše určit, ale musel být větší než pouhá sezónní nebo jinak

²⁰³ Část jižní pozednice pozdně gotického krovu nad presbyteriem je zazděna v severní obvodové zdi věže. Stropní trámy v 1. a 3. patře věže pocházejí z dubů skácených na přelomu let 1593/1594 nebo v rozmezí let 1593 až 1601 (T. Kyncl, op. cit.). Ve věži je zavěšen velký zvon opatřený nápisem ve dvou řádcích: GRACIE MATER MARCVS LVCAS IOHANNES MATEVS OMARIA MATER FECIT EGIDIVS WPLZNI 1 5 3 9 SANCTA CATARINA ORA PRONOBIS. Podle tohoto zvonu lze soudit, že mariánské zasvěcení kostela ve Starém Sedle a zasvěcení jeho severní kaple sv. Kateřině je staré a že nejpozději v době krátce po roce 1539 měl tento kostel zvonici. Je možné, že část jejího obvodového zdiva zůstala zachována ve zdivu dnešní věže.

velmi krátká přestávka mezi různými etapami práce stejné stavební skupiny. Výtvarné ani konstrukční pojetí kleneb se žebry ve tvaru oboustranně vyžlabeného klínu, hladkými jehlancovými konzolami a stoupajícími vrcholnicemi neposkytuje dostatečnou oporu pro datování uváděného přístavku, jenž byl využit několika příslušníky panského rodu ze Švamberka jako jejich pohřebiště v 15. a 16. století.²⁰⁴ Větší význam může mít ta skutečnost, že tesané architektonické články kleneb severní kaple byly zhotoveny opět ze žuly.²⁰⁵ Je možné, že kaple sv. Kateřiny vznikla ještě v první polovině 14. století, jak se domníval, i když za poněkud jiných okolností, D. Líbal. K hlubšímu poznání dějin a někdejší (od počátku pohřební?) funkce místa by mohl přispět rozbor nástěnných maleb, jimiž byla kaple kdysi bohatě vyzdobena.

Architektonický projev gotického presbyteria a jižní kaple kostela ve Starém Sedle podporuje domněnku K. Nováčka o vzniku stavby na přelomu 13. a 14. století. Nepřekvapuje tedy, že torzo dřevěného lešenového nosníku, jež trčí do prostoru půdy nad lodí ze srostlice zdíva v rozhraní nejspíš zbytků gotického štítu nad triumfálním obloukem a zdi vynášející pozednici krovu nad severní kaplí, pochází ze stromu skáceného na přelomu let 1298 a 1299.²⁰⁶ Snad je důležitou známkou toho, že hrubé stavební práce na kostele skončily do roku 1300.

Semněvice leží zhruba na půl cesty v délce 20 km mezi Starým Sedlem a Horšovským Týnem. V písemných pramenech se vyskytují poprvé v roce 1264. Další zprávy o nich jsou ze druhé poloviny 14. století a předhusitského období, kdy patronátní právo k semněvickému farnímu kostelu vykonával děkan kolegiátní kapituly u sv. Apolináře v Sadské, posléze na pražském Novém Městě.²⁰⁷ Kostel se starobylým zasvěcením sv. Jiří v Semněvicích dosud nebyl zasažen názorem uvádějícím jeho gotickou stavební etapu, již datoval D. Líbal na konec první čtvrtiny 14. století,²⁰⁸ do souvislosti s kladrubským klášterem. V době po roce 1749 prošel barokními úpravami. Při nich byla prodloužena západním směrem středověká chrámová loď o podlahové ploše 8 x přibližně 9,9 m. Původní západní průčelí tak vzalo sice za své, ale části obou jeho nároží ze žulových kvádrů zůstaly zachovány.²⁰⁹ V tomto západním průčelí, tedy ve srovnatelné poloze, jakou předpokládáme pro vstup do gotického

²⁰⁴ J. Jánský: *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem labutě*, Domažlice 2006, s. 499. Bezpochyby právě páni ze Švamberka stáli za zvelebováním kostela v poslední čtvrtině 15. a v 16. století, například pokud jde o provedení nových krovů a střech nad presbyteriem, lodí a nad severní kaplí, o zvon nebo o stavbu, popřípadě přestavbu věže-zvonice.

²⁰⁵ Kus tvořící trojčetnou srostlici výběhů klenebních žeborů těsně nad klenební konzolou na východní a západní stěně kaple je z odlišného materiálu (pískovce?) šedorůžové barvy. V povrchovém průzkumu není zcela zřejmé, zda jde o původní prvek anebo o jeho mladší výměnu.

²⁰⁶ T. Kyncl, op. cit. Torzo nosníku bylo před odběrem vzorku pro dendrochronologický rozbor oboustranně ohořelé, a proto nelze vyloučit, že jde o druhotně použitý prvek.

²⁰⁷ *RDBM II*, s. 176, č. 451. Například *LC I/1*, s. 60 a 64; *LC III-IV*, s. 109; nebo *LC VII*, s. 103.

²⁰⁸ D. Líbal, op. cit., s. 346, (heslo Semněvice, kostel sv. Jiří). Tamtéž uvedený názor, že chrámová loď byla prodloužena ve 14. století, je omyl.

²⁰⁹ Krov nad lodí kostela v rozsahu jejího prodloužení lze datovat dendrochronologickým rozбором vybraných prvků tesařské práce do doby krátce po roce 1749. Naproti tomu krov dochovaný nad starší, tedy východní částí lodí vznikl někdy v době kolem roku 1569. Hambalkový krov nad presbyteriem s krokvešmi vyztuženými v příčném směru křížem vznikl nejdříve v roce 1460. Za podrobné údaje k dendrochronologickému datování krovů kostela v Semněvicích, zpracované v roce 2006, děkuji Ing. T. Kynclovi.

kostela ve Starém Sedle, se nalézal hlavní vstupní portál; v povrchovém průzkumu podélných průčelí staré lodi, jejichž lomové zdivo o tloušťce 1,25 m dnes prosvítá pod poškozenými omítkami nebo se pohledově uplatňuje na čtených místech, kde je omítaný plášť docela zničen, nic nenasvědčuje existenci bočního vstupu.

Presbyterium sklenuté žebrovou křížovou klenbou a paprscitou žebrovou klenbou v pětibokém závěru bez opěráků se podobá presbyteriu kostela ve Starém Sedle v několika podstatných směrech. Obvodové zdivo provedené z lomového kamene a zpevněné na nárožích kvádry tesanými ze žuly dosahuje v přízemí tloušťky 1,6 m. Oltářní prostor uvnitř o šířce 5 m a celkové délce 7,2 m se zdvihá do výšky 9,2 m ve vrcholu křížové klenby, popřípadě 9,4 m u klenby paprscité, takže jeho převýšení vychází z poměru 1 : 1,9. Tři gotická okna závěru byla symetricky uspořádána podle zásady, že osově okno převyšuje obě užší okna sousední a vrcholy okenních oblouků společně tvoří v kolmém průmětu východního pohledu rovnoramenný trojúhelník, jenž je v právě pojednávaném případě vyšší, a proto ještě výraznější, než jaký známe ze Starého Sedla. Jihovýchodní okno presbyteria si podrželo svůj původní architektonický výraz, jen málo poznamenaný pozdějšími změnami. Vyznačuje se kamenným poutcem, jímž je prosklená část okenního otvoru vodorovně přepažena a rozdělena na výšku do dvou polí, a kružbou zobrazující trojlístek osazený na trojčetném obloučku. Kamenické zpracování kružby není pod mladšími vrstvami štuky přesně čitelné. Plošné pojetí díla však zakládá důvod k domněnce, že kameník kružbu zhotovil vytesáním požadovaného tvaru z desky nebo několika deskovitých kusů a při tom byl veden spíše převažující vlastní praxí než zvláštním výtvarným záměrem.

Vysoké klenby v presbyteriu upoutají pozornost na první pohled svými strmě stoupajícími vrcholnicemi – například vrcholnice křížové klenby překonávají v příčném směru výškový rozdíl asi 0,6 m (0,7 m při zaměření z rubu klenby), masivními žebry prostého klínového průřezu a čelnými oblouky, jež nemají lomený, ale eliptický tvar. Při východní stěně závěru se dochovaly dva původní výběhy klenebních žebor ukončené hladkými zešikmenými patkami. Všechny ostatní byly odsekány zřejmě celé při barokizaci interiéru, aby nepřekážely novému členění stěn svazkovými pilastry se zjednodušenými korintskými hlavicemi a úseky vysokého zalamovaného kladí. Nicméně lze si představit výběhy klenebních žebor v rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru. Pokud plynule navazovaly na křivku dělicího žebra a obou žebor diagonálních, což je velmi pravděpodobné, jevily by se nejspíš jako tři samostatné pruty umístěné na stěně vedle sebe. S takovým řešením pak často a logicky souvisela úprava klenebních výběhů bez konzol na způsob trojice jednoduše zešikmených patek, jejíž existenci jsme výše hypoteticky připustili i ve Starém Sedle. Ve významu znaku slohově poněkud vyspělejšího tvarosloví gotické architektury se uplatnilo potrojně uspořádání výběhů klenebních žebor bez konzol ještě například na stavbě presbyteria vesnického kostela v Meclově (u Horšovského Týna) a ve Vícově (u Přeštic) přibližně v první polovině 14. století, kdy obě tato osídlení patřila již dlouho kladrubským benediktinům.

Rok 1317, nejpozději 1322 je možné považovat za *terminus ante quem* stavby presbyteria a s ním jistě současné lodi gotického kostela v Semněvicích. V období buď mezi těmito dvěma letopočty, anebo spíš až po roce 1322 vznikla totiž sakristie na

severní straně presbyteria, jak vyplývá z dendrochronologického rozboru dřevěných hranolů, jimiž je přeložen průchod s jednoduchým lomeným portálkem mezi presbyteriem a sakristií.²¹⁰ Sakristie, kdysi vyzdobená gotickými nástěnnými malbami, jejichž pozůstatky s figurálními výjevy jsou patrné v severozápadním koutu místnosti, má poměrně velkou podlahovou plochu 3,6 x 4 m a výšku 5,2 m. Je sklenuta křížovou klenbou s takřka vodorovnými vrcholnicemi a žebry ve tvaru otupeného, oboustranně jedenkrát vyžlabeného klínu, vybíhajících z jehlancových konzol, a opatřena na východě pravoúhlým, segmentově sklenutým výklenkem vynechaným v tloušťce zdi zjevně jako místo pro oltář.²¹¹ Po stránce stavebně-typologické náleží do nepočetné skupiny poměrně velkoryse pojatých prostorů sakristií vesnických farních kostelů na Horšovskotýnsku (Horšov, Hora Svatého Václava, Újezd Svatého Kříže) a v přímém dosahu vlivu kladrubského kláštera (Kostelec u Kladrub, presbyterium se sakristií z doby kolem roku 1356) ve 14. století. Semněvická sakristie by mohla být mezi nimi nejstarší. Navenek ji zdůrazňovala v objemové skladbě chrámové stavby zřejmě vysoká stanová střecha, pro jejíž odvodnění v místě styku se severní stěnou presbyteria bylo třeba zřídit žlab. Tento žlab vytesal kameník z mohutných podélných žulových bloků. V horní části točitého schodiště vestavěného v době barokní do koutu mezi sakristií a presbyteriem se dochovalo jeho vyústění,²¹² zatímco v půdním prostoru nad sakristií je patrná zeď o tloušťce 0,6 m přisazená k obvodové zdi presbyteria a založená na rubu křížové klenby sakristie tak, aby poskytovala těžkému odvodňovacímu žlabu nezbytnou oporu. V povrchovém průzkumu se jeví technická opatření spojená s odvodněním zmizelé střechy sakristie na její jižní straně jako známka dodatečného připojení sakristie ke staršímu presbyteriu. Lze zde přitom uvažovat o časovém odstupu větším než dvacet let, neboť architektura presbyteria v Semněvicích podobně jako presbyteria ve Starém Sedle nasvědčuje vzniku gotické chrámové stavby již na konci 13. nebo na počátku 14. století.

Ve vzdálenosti jen 3 km od Starého Sedla se nalézají Prostiboř, další vesnické osídlení raně středověkého původu vyjmuté z obdarování kláštera v Kladrubech v roce 1115. Tak jako Staré Sedlo i tuto vesnici kladrubští benediktini nakonec získali, když ji, blízký hrad a další své zboží s nimi směnili za jiný majetek Racek z Prostiboře v roce 1373.²¹³ Lze předpokládat, že mezi příslušníky místního šlechtického rodu a klášteřem v Kladrubech existovala různá pouta, podmíněná dlouhodobým soužitím ve vzájemném sousedství. O jednom z nejpevnějších svědčí zápis, podle něhož Habart z Prostiboře a jeho syn Racek zakládají v roce 1345 věčný plat na zádušní mše a svíce k náhrobníkům rodičů v kapli Všech svatých stojící v areálu kláštera, již si pak tento Racek se svými bratry a syny zvolil za místo vlastního pohřbu.²¹⁴ V souvislosti s převodem majetku

²¹⁰ T. Kyncl: *Dendrochronologické datování překladů nad vstupem do sakristie kostela sv. Jiří v Semněvicích (okr. Domažlice)*, Výzkumná zpráva č. 093d-08, nestr. (elaborát z roku 2008), datuje skácení dubů, z nichž jsou uvedené hranoly zhotoveny, do rozmezí let 1318–1322 a 1317–1329.

²¹¹ Existující segmentová valená klenba o výšce 3,2 m byla vložena do výklenku asi dodatečně při stavebních úpravách, jež zahrnovaly nástavbu sakristie zděnou hranolovou věží (v době kolem roku 1575?). Této domněnce odpovídá obrys gotického oblouku, jenž pohledově zčásti vystupuje z omítané stěny sakristie nad východním výklenkem a dosahuje výšky 3,7 m.

²¹² Jiný podélný kus žulového žlabu se nalézají ve stejné výšce, ale v druhotné poloze ve vnějším líci severní obvodové zdi prvního patra dnešní věže a v jejím severovýchodním nároží.

²¹³ E. Kubů, op. cit., s. 220 a 230.

²¹⁴ K. Nováček, 2010, op. cit., s. 53.

v roce 1373 se změnil patron farního kostela v Prostiboři; v roce 1356 jím byl právě zmíněný Habart, zatímco v roce 1383 a 1386 kladrubský opat Racek (III.), pocházející s velkou pravděpodobností právě z rodu Prostibořiců.²¹⁵

Kostel sv. Mikuláše v Prostiboři byl zbarokizován v období let 1753 až 1756.²¹⁶ Tehdy byla mimo jiné prodloužena a sklenuta chrámová loď, připojena sakristie k severní straně presbyteria a nad ní vztyčena zděná hranolová věž.²¹⁷ Z gotické svatyně, pokládané V. Menclm a rovněž D. Líbalem za dílo z první čtvrtiny 14. století,²¹⁸ dochovalo se presbyterium bez opěráků sklenuté křížovou žebrovou klenbou a paprscitou žebrovou klenbou v pětibokém závěru a dále podélné zdi lodi, provedené z lomového kamene na tloušťku 1,25 m. Tato loď, jejíž severozápadní nároží z kamenných kvádrů bylo rozlišeno při poslední obnově obvodového pláště kostela a která uvnitř měřila 7,6 x přibližně 9 m, byla přístupná portálem osazeným zřejmě v západním průčelí.²¹⁹ Klenutý oltářní prostor, zužující se směrem východním ze 4,9 na 4,6 m, o délce 7,3 m a výšce 7,8 m, je převýšen v poměru 1 : 1,7. Jeho obvodové zdivo z lomového kamene (lze předpokládat, že nároží skrytá pod omítkou jsou zpevněna kamennými kvádry) má v přízemí tloušťku 1,6 m. Vrcholy osového okna závěru a dvou vedlejších oken presbyteria jsou uspořádány v kolmém průmětu východního pohledu do trojúhelníku. Není sice rovnoramenný vzhledem k různé výšce záklenků oken v šikmých stěnách závěru, ale vyjadřuje snahu po zdůraznění podélné osy drobné chrámové stavby navenek obdobně jako srovnatelné pomyslné trojúhelníky v architektonické kompozici oken presbyteria ve Starém Sedle a Semněvicích. Těmuž tvůrčímu konceptu se podřizuje osově okno obvyklejším způsobem, když je ve srovnání s ostatními třemi jednodílnými gotickými okny presbyteria podstatně širší a dvoudílné. Kružbu osového okna jako celek lze spatřit jen v interiéru. Skládá se ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloučkem umístěných vedle sebe a z kruhu, jenž je osazen uprostřed nad nimi v lomeném záklenku okna a slouží jako rám pro kružbový čtyřlíst. Z výtvarného i geometrického hlediska jde pouze o obměnu a tvarové rozvinutí jednoduššího typu okenní kružby, vyskytujícího se v českých zemích již ve třicátých letech 13. století (Tišnov, presbyterium cisterciáckého klášterního kostela; klášter klarisek na Starém Městě pražském, boční loď kostela sv. Františka).²²⁰ Rovněž vlastní kamenická práce s převažujícím plošným pojednáním čtyřlístu a trojčetných obloučků kružby jako by čerpala po výtvarné stránce ještě z projevů slohově

²¹⁵ LC I/1, s. 60. LC III–IV, s. 157 a 188.

²¹⁶ J. Kramper, Z. Wirth: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 30, Politický okres stříbrský, Praha 1930, s. 175.

²¹⁷ Zvon ulitý na náklad majitele Prostiboře Václava Točnicka v roce 1551 (... KE CZTI ... S MIKVLASSI ...; J. Kramper, Z. Wirth, op. cit., s. 179–180, uvádějí celý nápis na zvonu) a zavěšený ve věži dnešního kostela stvrzuje velké stáří zasvěcení kostela sv. Mikuláši a svědčí o existenci blíže neznámé zvonice v Prostiboři nejpozději v polovině 16. století.

²¹⁸ V. Mencl, op. cit., s. 146. D. Líbal, op. cit., s. 342 (heslo Prostiboř, kostel sv. Mikuláše).

²¹⁹ Místo a základní okolnosti nálezů nároží včetně jeho stručného popisu zachycují snímky z roku 1984 (neg. i. č. 202163 a 202155, fotoarchiv ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu). Na nich je rovněž patrné, že vnější omítaný plášť kostela byl tehdy poškozen a zničen natolik, že by asi sotva unikly pozornosti pozůstatky gotického vstupního portálu, zazděného například v době barokní, pokud by existoval na severní nebo jižní straně původní chrámové lodi.

²²⁰ J. Kuthan: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 330–331.

pokročilé gotické architektury doby posledních Přemyslovců před polovinou a ve druhé polovině 13. století.

Klenby prostibořského presbyteria s mírně hrotitými nebo v závěru i elipsovitými čelnými oblouky mají strmě stoupající vrcholnice. U klenby křížové překonávají v příčném směru výškový rozdíl 0,9 m, poblíž takto zdviženého středu kleneb se vytrácejí v ploše jevící se při pohledu v půdním prostoru jako vrchlík kupole. Viditelné klenební konzoly jsou v závěru hladké jehlancové, na rozhraní křížové a paprscité klenby kuželové, opatřené nízkým válcovým nástavcem, z něhož vybíhají klenební žebra štíhlého klínového průřezu bez výžlabků. Klenební konzoly a žebra, kružba okna v ose závěru, obvodové rámy ostatních gotických oken a nejspíš i všechny další soudobé architektonické články presbyteria byly vytesány ze žuly.

Ve srovnání staveb presbyteria s pětibokým závěrem bez opěráků kostela v Prostiboři a Semněvicích vystupuje do popředí jejich blízká příbuznost. Dokládají ji zejména téměř stejné půdorysné rozměry a stejná, nezvykle velká tloušťka obvodového zdiva 1,6 m, která se v podstatě shoduje s tloušťkou obvodového zdiva presbyteria poněkud drobnějšího a protáhlejšího půdorysu kostela ve Starém Sedle, opět s pětibokým závěrem bez opěráků. Ve všech třech sledovaných případech, u nichž se uplatnila běžně rozšířená stavební technika lomového zdiva vyztuženého kvádry a architektonických článků tesaných z kamene, je patrná cílevědomá snaha po zesílení vertikální tendence vnitřního prostoru provedením vysokých žebrových kleneb (s masivními kápěmi vyzděnými z lomového kamene na tloušťku u středu klenby až 0,4 m), jejichž vrcholnice strmě stoupají. Převýšení presbyteria ve Starém Sedle a Semněvicích v poměru 1 : 1,9 navozuje představu o původu díla inspirovaném, spíš přímo než zprostředkovaně, monumentální chrámovou stavbou vznosných proporcí. S ní by pak mohla souviset i předpokládaná poloha vstupního portálu v západním průčelí zkoumaných vesnických kostelů.

Ve Starém Sedle vznikl kostel včetně klenuté, polygonálně uzavřené sakristie – jižní kaple, snad kdysi využívané rovněž jako tribunová kaple. Vyhovoval tak bezpochyby dobře nejen dobovým nárokům na provoz farní svatyně, ale i specifickým místním podmínkám; zda a jak mezi nimi působila skutečnost, že Staré Sedlo leželo na dálkové cestě a zároveň patřilo kladrubskému klášteru jako významné církevní instituci, zda vůbec a za jakých okolností se tu uplatnil příklad takzvaných východních oratorií,²²¹ to jsou otázky pro další specializované a širě založené srovnávací studium.

Dochované pozůstatky gotické architektury kostela ve Starém Sedle poskytují východisko pro další směr hodnocení. Vztah okna v ose závěru a dvou sousedních oken presbyteria navzájem se projevuje navenek v kolmém průmětu východního pohledu rozmístěním okenních záklenků do trojúhelníku, což lze považovat za dílčí znak architektonické kompozice, použitý obdobně v Semněvicích a s menší mírou vytríbenosti také v Prostiboři. Jiným pojiškem v gotické architektuře kostelů ve Starém Sedle a Semněvicích je rozdělení vysokého hrotitého okna vodorovným kamenným poutcem na dvě části nad sebou. Okno s kružbou příznačně zhotovenou z jedné ploché

²²¹ A. Soćko: *Układy emporowe w architekturze państwa krzyżackiego*, Warszawa 2005.

desky, jaké se dochovalo v ose závěru presbyteria ve Starém Sedle, ze Semněvic ani Prostiboře neznáme. I tam je však možné rozlišit převažující plošné pojednání kružeb, nasvědčující kamenické práci sice méně konzervativní, ale na srovnatelném stupni slohového vývoje. Podle příbuzných tvarů klenebních žeber, jejich výběhů v rozsahu dostupného poznání a podle obdobného uspořádání určujících prvků klenuté konstrukce (patek, oblouků a kápí) nabízí se domněnka, že klenby pro presbyterium ve Starém Sedle a v Semněvicích navrhl tentýž stavební mistr a provedla je stejná skupina kameníků a zedníků.

Kostely ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři představují v souboru vesnických chrámových staveb bližšího i vzdálenějšího okolí Kladrub ve středověku ucelenou, po stránce stavební i architektonické vyhraněnou skupinu přibližně z doby na přelomu 13. a 14. století. Na Horšovskotýnsku se nevyskytují jiné gotické kostelíky s natolik souměřitelnými znaky a jejich kombinacemi, aby bylo možné spojovat tuto skupinu nebo některého zástupce v ní s činností neznámé stavební huti v biskupském Horšovském Týně. Naproti tomu hypotéza K. Nováčka o kladrubském původu kostela ve Starém Sedle má své opodstatnění v dobových majetkoprávních, širších historických a geografických poměrech. Jestliže je doložena, i když jen zlomkovitě a ne zcela spolehlivě, písemnými prameny stavba a opravy kostela a nezbytnost oprav budov kláštera v Kladrubech v roce 1300 a 1302, pak lze hypoteticky předpokládat, že farní kostel v nedaleké vsi Staré Sedlo vlastněné klášteřem byl budován pracovníky pod vedením mistra (organizátora), jenž působil ve službách právě kladrubských benediktinů. Odtud, s ohledem na výše uvedené poznatky, ale opět jen v poloze hypotézy, je pak nasnadě představa o kladrubském původu gotické stavby kostela i v Semněvicích a Prostiboři.

K. Nováček stručně, bez bližšího vysvětlení, podotkl, že vliv kláštera v Kladrubech se nejspíš uplatnil na stavbě jak kostela v Prostiboři, tak i hradu u Prostiboře. Odkázal přitom na historický kontext a na skutečnost, že prostibořský hrad prošel rozsáhlými stavebními úpravami v době kolem roku 1308.²²² Tento jeho názor zatím nelze potvrdit ani vyvrátit. V uváděných souvislostech je však zajímavé, že úzká gotická okna, jimiž byla kdysi osvětlena velká místnost v prvním patře hradní věže (trámový strop právě této místnosti je dendrochronologicky datován do rozmezí let 1307 až 1308), doprovází pečlivá kamenická práce s charakteristickým řešením bankálu, s jakým jsme se již setkali ve Starém Sedle, kdy ztužující kamenný kus výrazně předsazený před okenní rám je shora upraven tak, aby mohl tvořit součást líce šikmé bankálové plochy. V každém případě lze soudit, že feudál v Prostiboři měl dostatek prostředků, aby uhradil náklady spojené se dvěma snad téměř souběžnými významnými podniky – stavbou místního farního kostela a přestavbou svého hradu –, a aby pro ně obstaral řemeslně zdatné lidi a stavebního mistra s náležitými odbornými znalostmi a uměleckým rozhledem.

Architektonicky bezpečně prokázat ohlas uměleckého působení kladrubského kláštera ve druhé polovině 13. a ve 14. století asi není možné, neboť se dochovalo velmi

²²² Z. Procházka: *Hrad Prostiboř, Historie sídla – popis – stavebně historický vývoj*, in: *Castellologica Bohemica*, 9, 2004, s. 79–124.

málo stavebních částí s plastickými články gotické architektury kláštera v jejich původním rozmístění, jež by mohly být předmětem dalšího přenášení, napodobování, redukce a rustikalizace na stavbách nižšího řádu. Ve studiu klášterních dějin vedeném historiky, historiky umění a architektury nebo archeology je však třeba brát zřetel rovněž na vesnické kostely ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři jako na hmotné doklady, v nichž se nepřímou (zpětně) a jen v nepatrných útržcích obráží s velkou pravděpodobností někdejší bohatost a mnohotvárnost gotického umění pěstovaného v kladrubském klášteře a v dosahu působnosti jeho vlivu v jihozápadních Čechách na přelomu 13. a 14. století. V zatím dosaženém poznání právě těchto tří památek se zároveň otevírají nové možnosti pro výzkum několika dalších středověkých chrámových staveb ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhenství, zejména těch, jejichž gotické portály mají kamenná ostění členěná výžlabky oddělenými navzájem pravouhlým zářezem (Racov, Meclov, Blížejev, Miřkov, Křakov, mariánský kostel *U Svatých* v Domažlicích).

5. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Staré Sedlo (okr. Tachov), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchív Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
2. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys přízemí. Gotické stavební fáze jsou vyznačeny šrafurami, zdivo z doby barokní není graficky pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Podle zaměření strojem od J. Kapouna z roku 1993 upravil, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)*
3. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od východu na stavební srostlici polygonálních závěrů presbyteria a jižní kaple – sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)*
4. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Okno v ose závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)*
5. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Okno v ose závěru sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)*
6. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled na klenby v presbyteriu. (Fotoarchív Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
7. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Potrojný klenební výběh žeber na rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru v presbyteriu – jižní stěna. (Foto J. Kaigl, 2007)*
8. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled na klenbu v závěru sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)*
- 8a. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys sakristie. Zdivo z doby kolem roku 1300 je vyznačeno červeně, žluté plochy odpovídají barokním stavebním úpravám. Západní stojka zaniklého sedlového portálu z presbyteria do sakristie – a; zadržovaný gotický průhled (?) do presbyteria dochovaný nad průchodem ze sakristie do presbyteria – b; nápis rudkou na středověké omítce s chronogramem 1564 – c; raně barokní kamenný náhrobek s postavou rytíře provedený ve vysokém reliéfu a v životní velikosti – d; nález spáry v líci zdiva v ploše čelního oblouku – ?. V jihozápadním koutu sakristie je zakresleno kamenné torzo oltáře v druhotné poloze. Na východní stěně pod oknem v ose závěru se dochoval otisk po středověkém oltáři (zakreslen tečkovaně). (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2012)*
9. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Původní klenební konzola v jihovýchodním koutu závěru sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)*

10. *Staré Sedlo, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Nález části gotického výklenku (pro umístění Sochy?) nebo průhledu (hagioskopu?) umístěného v západní části severní stěny sakristie (nad průchodem ze sakristie do presbyteria). (Foto J. Kaigl, 2007)*
11. *Semněvice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiří. Pohled na presbyterium od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
12. *Semněvice, kostel sv. Jiří. Půdorys přízemí. Gotická stavební fáze je vyznačena šrafurou, zdivo z doby barokní není graficky pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)*
13. *Semněvice, kostel sv. Jiří. Pohled na klenby v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
14. *Semněvice, kostel sv. Jiří. Pohled na klenby v presbyteriu – severní část. (Foto J. Kaigl, 2007)*
15. *Semněvice, kostel sv. Jiří, jihovýchodní okno závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)*
16. *Prostiboř (okr. Tachov), kostel sv. Mikuláše. Pohled od východu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
17. *Prostiboř, kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí. Gotická stavební fáze je vyznačena šrafurou, zdivo z doby barokní není graficky pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)*
18. *Prostiboř, kostel sv. Mikuláše. Okno v ose závěru presbyteria, pohled zvenčí; při pohledu zevnitř jsou patrné další původní prvky kružby: dva trojčetné obloučky vložené do hrotitých obloučků, jimiž jsou završena svislá pole dvoudílného okna, a čtyřlíst umístěný do kruhu ve vrcholu okna. (Foto J. Kaigl, 2009)*
19. *Prostiboř, kostel sv. Mikuláše. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
20. *Prostiboř, kostel sv. Mikuláše. Klenební konzola na severní stěně v presbyteriu. (Foto J. Kaigl, 2009).*
21. *Půdorys přízemí tří vesnických farních kostelů v dosahu přímého vlivu benediktinského kláštera v Kladrubech na přelomu 13. a 14. století: 1. Staré Sedlo. 2. Semněvice. 3. Prostiboř. Gotické stavební fáze jsou vyznačeny šrafurami, zdivo z doby barokní není graficky pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Podle vlastního zaměření oměrným způsobem – s výjimkou kostela ve Starém Sedle, kde autor převzal a pouze upravil a doplnil půdorysné zaměření, které provedl strojem J. Kapoun v roce 1993, a vlastního stavebně-historického průzkumu památek zpracoval v jednotném měřítku J. Kaigl, 2009)*

5. 3. Kostely s gotickými portály členěnými dvěma výžlabky a pravoúhlým zářezem mezi nimi

V. Mencl, když se pokusil v roce 1960 souhrnně roztřídit a vyhodnotit středověké portály v českých zemích v závislosti na jejich tvarech do vývojových řad,²²³ nezahrnul do své studie typ gotického portálu, jehož šikmá ostění jsou členěna zpravidla dvojicí svislých, souběžně umístěných výžlabků a pravoúhlým zářezem (ústupkem) mezi nimi, které plynule přecházejí do hrotitého nadpraží. Na přechod ostění do pravoúhlého

²²³ V. Mencl: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, in: *Zprávy památkové péče*, 20, 1960, s. 8–26, 112–153.

nároží v patě portálu, je-li takto vyvinuto, většinou posloužila sklopená plocha nebo výžlabek. Zářez mezi svislými výžlabky někdy do přechodového článku zasahuje v podobě mělkého vrypu. Tento prostý, ale opticky působivý způsob členění, počítající s kontrastem světla a stínu v ostrých hranách, hodil se kameníkům, popřípadě zedníkům nejen na portály, ale například i pro špalety oken a výklenků nebo do nároží pilířů. Tvarosloví, jímž jako by se ustupovalo od výrazné plasticity a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch jednoduše zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu prováděném z kamene nebo z cihel, našlo své uplatnění v českých zemích v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století na velkých cisterciáckých stavbách (Zlatá Koruna, Staré Brno).²²⁴ Jak je všeobecně známo, tvarově střídmé až strohé pojetí v soudobé architektuře mohli cisterciáci, ale též příslušníci žebravých mnišských řeholí podpořit odkazem na přísnost svého řádu a myšlenky stojící při jeho založení. Ve Slezsku, tedy v oblasti významné pro dějiny středoevropské vrcholně gotické cihelné architektury, vyskytoval se zde uváděný architektonický prvek v první polovině 14. století obdobně a docela běžně (Vratislav, kostel sv. Alžběty, pilíře mezilodních arkád vyžděné z cihel),²²⁵ bezpochyby mimo souvislost výlučně s dosahem působení uměleckého vlivu stavebních podniků cisterciáckého řádu.

Snad i v důsledku výše zmíněného opomenutí V. Mencla věnovala odborná literatura portálu zkoumaného typu a jeho výskytu v českých zemích dosud jen málo pozornosti. Ve vztahu k západočeským památkám byl to zejména P. Kroupa, kdo si takových portálů povšiml v poloze dílčího znaku gotické architektury. Jejich uplatnění na stavbách farního kostela ve Velharticích a v nedalekých Mlázovech, kromě jiného, poskytlo P. Kroupovi oporu při vytvoření takzvané velhartické stavební huti a jejího okruhu pro období let 1310 až 1340. Vyžlabení zkosených ploch velhartického portálu autor sice hodnotí poznámkou o saském původu z doby románské, ale jinak v kontextu přejímání výtvarných podnětů poklasické gotiky v místních podmínkách.²²⁶ D. Líbal upozornil v popisech staveb vesnických svatyní v Racově poblíž Boru (u Tachova) a v Meclově, Blížejevě, Miřkově a Křakově na Horšovskotýnsku, jakož i mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích, že tam všude se dochoval portál členěný v šikmém ostění dvojicí výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi. Žádné souhrnné hodnocení těchto portálů neuvedl, nicméně označoval je z nejasných příčin, ale vždy s jistotou vesměs za dodatečně osazený – mladší prvek, poněvčí až ze druhé poloviny 14. století. Na druhou stranu dospěl D. Líbal k závěru, že ve Velharticích, Mlázovech (zde

²²⁴ Např. J. Kuthan: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983, s. 295–314. K. Benešová, H. Ječný, D. Stehlíková, M. Tryml: *Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi*, in: *Umění*, 34, 1986, s. 401–404 (kapitola o architektuře od K. Benešové, označující na s. 402 uváděný výtvarný směr též jako „výřezový“ sloh). K. Benešová: *Christoph Brachmann, Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*, (recenze), in: *Umění*, 58, 2010, s. 75–79, a tam uvedený výběr z cizí odborné literatury. Táž: *Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae*, in: *Královský sňatek, Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský ~ 1310*, Praha 2010, s. 495–496.

²²⁵ Srov. M. Kutzner: *Schlesische Sakralarchitektur aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Zwischen allgemeinem Stil und regionalem Modus*, in: *King John of Luxemburg (1296–1346) and the Art of His Era*, Praha 1998, s. 164–177.

²²⁶ P. Kroupa: *Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 27, 1991, s. 25–48. – *Názor, že se jednalo o stavební huť hradu ve Velharticích, nelze v uměleckohistorickém srovnávacím studiu doložit.*

opět výslovně s výjimkou severního vstupního portálu, podle autora osazeného až v poslední třetině 14. století), Zdebořicích a *U Svatých* v Domažlicích působila jedna stavební huť, jejíž výkony časově zařadil do rozmezí od první čtvrtiny 14. století až do doby kolem roku 1330 a 1340. Přibližně současně vybudovala podle D. Líbala blíže neznámá stavební huť nejspíš z biskupského Horšovského Týna kostely v Meclově, Miřkově a Křakově, ve čtyřicátých letech 14. století ještě pak v Blížejově. Ve shodě s V. Menclem, jenž se stručně zmínil o kostelích v Meclově, Miřkově, Křakově a Semněvicích jako o díle jednoho mistra z počátku 14. století, aby doložil na těchto a jiných příkladech svůj názor na šíření poklasické gotiky v jihozápadních Čechách,²²⁷ zapojil D. Líbal do jím nastíněné horšovskotýnské skupiny gotických staveb vesnických farních kostelů i kostel v Semněvicích a nepřímo – letným poukazem na stejné řešení polygonálního presbyteria včetně kleneb – rovněž ve Starém Sedle a Prostiboři.²²⁸

Ke zkoumanému tématu přispěl nedávno K. Nováček.²²⁹ Ve svém široce založeném výzkumu podchytil nově úlohu benediktinského kláštera v Kladrubech jako významného uměleckého střediska v západních Čechách nejen v době románské, ale i gotické. Zabýval se středověkými kostely kladrubského okruhu a rozdělil je – v závislosti na poznacích o soudobých poměrech geografických, sídelních, majetkoprávních a církevní správy, jakož i podle jím vypořizovaných stavebně-konstrukčních, provozních, popřípadě i architektonických a dalších souvislostí mezi jednotlivými památkami – do tří skupin. V první z nich uvedl chrámové stavby s jistotou kladrubského původu, kromě jiných ve Starém Sedle, Meclově a ve Vícově (u Přeštic), a to s ohledem na skutečnost, že se dlouhodobě nacházely v přímé správě kláštera nebo v jeho vesnicích. Ty mu pak posloužily jako vodítko při hodnocení dochovaných pozůstatků středověkých staveb farních kostelů ve zbývajících dvou skupinách (Prostiboř, Racov a další), jejichž vznik vlivem kláštera nelze pevně opřít o historické zprávy, ale lze o něm hypoteticky uvažovat v dalším stavebně a uměleckohistorickém rozboru.

Tato studie se týká v první řadě vybraných chrámových staveb a jejich vrcholně gotické architektury v území, jež kdysi spadalo pod církevně-správní pravomoc horšovského arcijáhna. Jako první z nich uveďme kostel sv. Martina v Racově,²³⁰ vesnici vzdálené od Kladrub vzdušnou čarou 14 km směrem na jihozápad. Jde o svatyni malých rozměrů (její půdorys včetně stavebně-historického rozboru je připojen zde ke kapitole 4. 4., foto č. 2). V rozsahu svého křížem sklenutého kvadratického chóru, obvodového zdiva obdélné lodi a podstatné části zdiva štítu západního průčelí a obou štítů, jimiž byla vymezena původní sedlová střecha nad chórem, jeví se jako jednotná,

²²⁷ V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: *Zprávy památkové péče*, 18, 1958, s. 146.

²²⁸ D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, odpovídající hesla na s. 26, 84, 206, 249, 260, 262, 422–423, 536, 570. Týž: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 255–256, a v katalogu památek tamtéž, s. 269, 278–279, 302, 307 a 309. Týž: *Domažlický okres ve středověku*, Domažlice 1995, s. 17.

²²⁹ K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 143–183 a d.

²³⁰ K jeho starším stavebním dějinám a architektuře blíže viz J. Kaigl: *K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhensství ve středověku*, in: *Zprávy památkové péče*, 71, 2011, s. 182–185. (Viz též kapitola 4. 3., zde.)

poměrně dobře dochovaná stavba z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Její zdivo je lomové, zpevněné na nárožích žulovými kvádry. Gotické architektonické články vytesali kameníci rovněž ze žuly. Triumfální oblouk půlkruhového tvaru, provedený ze žulových klenáků na celou šířku chóru, znamená slohový nesoulad v důsledku přežívání výtvarného názoru a technických způsobů z románského období. Použití žuly pro kamenickou práci, dvoudílné okno ve štítu západního průčelí s kružbou, jež se skládá ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloukem, osazených vedle sebe, a kružbového čtyřlístu v kruhovém rámu nad nimi, nezvykle velká tloušťka obvodového zdiva v přízemí 1,55 až 1,6 m, podlahová plocha chrámové lodi 6,8 x 11,9 m a její zpřístupnění portálem umístěným v ose západního průčelí, to vše vyvolává hypotézu o napojení gotické stavby kostela v Racově na jeden z kladrubských dílenských okruhů v době na přelomu 13. a 14. století. Existenci tohoto okruhu nasvědčuje po stavebně-architektonické stránce nejlépe skupina kostelů ve Starém Sedle a Prostiboři, což jsou vesnice raně středověkého původu nalézající se ve vzdálenosti pouze 3 a 6 km od Racova, a v Semněvicích na Horšovskotýnsku.²³¹

Zatímco ve Starém Sedle, Prostiboři i v Semněvicích zanikl vstupní portál v předpokládané poloze v ose západního průčelí středověkého kostela při barokní přestavbě, zahrnující prodloužení chrámové lodi směrem na západ, racovský portál neprošel žádnými podstatnými mladšími úpravami. Jeho zešíkmená ostění a lomený oblouk člení dva souběžně vedené mělké výžlabky, oddělené navzájem malým pravoúhlým zářezem. Přejít do pravoúhlého nároží v patě portálu umožňuje sklopená trojúhelníková plocha, v níž se nalézá drobný vryp, tvořící ukončující prvek pravoúhlého zářezu v ostění nad ním.

Portál, jímž se vstupuje do rozlehlé obdélné lodi kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově, je umístěn obdobně v ose západního průčelí chrámové stavby ze 14. století. Typologicky odpovídá právě popsanému racovskému příkladu, ale v podrobnostech kamenické práce se od něj poněkud liší. Rovina, jíž je portálové ostění šikmo rozevřeno do šířky, tvoří totiž současně hladkou trnož portálu a po stranách obou výžlabků a v jejich styku s výrazným pravoúhlým zářezem uprostřed mezi nimi se pohledově projevuje celkem čtyřmi úzkými stezkami. V důsledku toho a při mnohem větších rozměrech jednotlivých článků působí dílo robustněji, v celkových proporcích méně vznosně, ale monumentálně. Zdá se, že v Meclově ve srovnání s Racovem, přestože v obou případech vznikl portál ze žuly, našel své uplatnění kameník, jenž měl menší schopnost vyjádřit požadovaný tvar jemně a s náležitou přesností.

Západní portál a dochované, opět žulové prvky gotické architektury presbyteria kostela v Meclově, jež nemá opěráky a je sklenuto křížovou žebrovou klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v trojbokém závěru, vycházejí z tvarosloví téhož stupně slohového vývoje. Lomený triumfální oblouk a nároží svislého zdiva pod ním, nasazeného na sokl, jsou opatřeny na nárožích směrem do presbyteria a do prostoru lodi výrazným výžlabkem. Výběhy triumfálního oblouku včetně výžlabků přetínala jednoduchá římsa (ta na jižní straně již neexistuje). Kamenný rám tří oken v presbyteriu,

²³¹ J. Kaigl: *Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 419–428. (Viz též kapitola 5. 1., zde.)

projmutý pro pohled zevnitř výžlabkem a ukončený půlkruhově, zatímco lomený okenní záklenek odpovídá hrotitému tvaru čelního klenebního oblouku nad ním, je původní a nese stopy po vylámání kružeb. Klenební žebra mají průřez otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu. Bližší pozornost zasluhují jejich výběhy na rozhraní křížové a paprscité klenby. Jsou charakteristicky upraveny jako tři samostatné pruty umístěné těsně vedle sebe a navazující vespod na stěnu bez konzoly pouze prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek. Takto prosté, ale osobité pojednání klenebních výběhů na způsob potrojné srostlice, kde se výžlabky střídají s předstupujícími plochými stezkami (čely žeber) a ostrými zářezy ve styku sousedních žeber, lze považovat za architektonický projev a znak podobného významu, jaký má pro pochopení širších souvislostí stavby gotické svatyně v Meclově její západní vstupní portál.

Sakristie meclovského kostela, nalézající se na severní straně presbyteria, přístupná z něj lehce zalomeným portálem s jednoduše okoseným ostěním a sklenutá existující bezžebernou křížovou klenbou snad až v 18. století, tvoří přízemí mohutné hranolové věže středověkého původu. Zatímco poslední, tedy páté patro věže je barokní nástavbou z roku 1725,²³² čtvrté patro, jehož obvodové zdi provedené z lomového kamene pomáhá vynášet na všech čtyřech světových stranách vysoký lomený (slepý) klenební pas, patřilo kdysi ke gotické zvonici.²³³

Názor D. Líbala, že gotické kostely v Meclově a Blížejově postavila stejná stavební skupina, má své opodstatnění. V hodnotícím srovnávacím rozboru, který D. Líbal neprovedl, pokusme se tento názor rozvinout a upřesnit. Předně je třeba si uvědomit, že předmětem srovnání u obou uvedených a všech dalších památek v bývalém horšovském arcijáhensství, sledovaných v tomto příspěvku, může sotva být obdobně použitá, ale jinak běžná technika svislého a klenutého zdiva z lomového kamene. Pouze podpůrně působí skutečnost, že presbyterium v Meclově i Blížejově je oproti obdélné lodi mírně půdorysně pootočeno směrem na severovýchod, trojboce uzavřeno, sklenuto dvěma žebrovými klenbami – křížovou klenbou a klenbou paprscitou – a že nemá opěráky. Rozdíl v půdorysných rozměrech zejména lodi (loď blížejovského kostela má podlahovou plochu 9 x 10,5 m, v Meclově je to 10 x 13,9 m) a ve stavebním programu souvisely zřejmě s různými potřebami a finančními možnostmi farností. Hranolová věž kostela v Blížejově, jejíž přízemí sloužilo jako vstupní předsíň, byla přistavěna k jižnímu omítanému průčelí chrámové lodi dodatečně, asi až v období renesance, a barokně upravena v době kolem roku 1760.²³⁴ Sakristie (kaple) a oratoř

²³² K. Liebscher: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*, Bischofteinitz 1913, s. 399.

²³³ Tvrzení D. Líbala, op. cit., Praha 1995, s. 307, že věž kostela v Meclově pochází z 2. poloviny 14. století, lze ověřit, popřípadě vyvrátit teprve v podrobném stavebním průzkumu památky. V něm se nutně uplatní i hypotéza, že gotická věž a sakristie vznikly v Meclově jako součást původního záměru vybudovat zde farní svatyni vybavenou tak, aby mohla plnit odpovídajícím způsobem a co nejdříve všechny své provozní funkce. Stropní trámy ve staré zvonici jsou ze stromů skácených 1513/1515 (www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Meclov, kostel sv. Archanděla Michaela).

²³⁴ V roce 1760 bylo skáceno dřevo na stavbu krovu stanové střechy věže (www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Blížejov, kostel sv. Martina). Podle zprávy z roku 1700 byla tehdy v Blížejově chrámová věž (asi jen její zvonicevé patro) ze dřeva. Viz O. Novosadová, D. Líbal, M. Heroutová: *Blížejov, okres Domažlice, Kostel sv. Martina, stavebně historický průzkum*, (elaborát z roku 1973, s. 1–2; uložen v archivu Národního památkového ústavu, ú. p.).

v patře nad ní vznikly jako mladší přístavek přisazený na spáru k omítanému severnímu průčelí presbyteria. Není však zřejmé, kdy se tak stalo. Nápis v nadpraží zdobného renesančního portálu, jenž provozně spojuje navzájem presbyterium a sakristii, sice dokládá založení zdejší kaple v roce 1556, ale tím není vyloučena možnost, že nová fundace se tehdy týkala úprav starší, ještě středověké sakristie.²³⁵

V presbyteriu kostela v Blížejově, jež se otevírá do plochostropé chrámové lodi lomeným triumfálním obloukem, opatřeným jen prostou římsou a hladkým soklem v přízemí, je patrný rozdíl v kamenické práci pro klenby. Zatímco klenební žebra mají tvar otupeného, oboustranně mělce vyžlabeného klínu, v jejich výběžích se uplatňuje otupený klín bez výžlabků. Pro jednoduché vysvětlení tohoto rozdílu sestrojením kleneb jinou skupinou řemeslníků s velkým časovým odstupem od dokončení obvodových zdí presbyteria, po jeho zastřešení a zprovoznění, scházejí důkazy. Je možné, že jde o projev jiné výtvarné úrovně díla třeba v důsledku použití kusů žebor dovezených do Blížejova z místa (stavebního střediska), kde byly lepší podmínky pro rozmanitou kamenickou výrobu v předstihu a ve velkém počtu hospodárným způsobem. Klenby presbyteria kostela v Blížejově mají mírně stoupající vrcholnice a zhruba půlkruhový nebo oválný oblouk v diagonálách křížově sklenutého pole. Tím připomínají klenby v meclovském presbyteriu a naopak liší se od vývojově starších kleneb s výrazně zdviženými vrcholy v presbyteriu kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a v Prostiboři. Nositelem vztahu příbuznosti mezi gotickými klenbami v Meclově a Blížejově jsou na první pohled výběhy jejich žebor na rozhraní křížové a paprscité klenby: ty v Blížejově rovněž tvoří potrojnou sestavu prutů umístěných těsně vedle sebe a vyrůstajících vespod ze stěny bez konzoly pouze prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek.

V blížejovském presbyteriu tvarově souzní elipsovité čelní klenební oblouky s půlkruhovým záklenkem jediného původního okna, dochovaného v ose závěru. Je dvoudílné, s pozůstatky kružeb, pro které byl příznačný obrazec s trojicí sférických trojúhelníků, členěných uvnitř trojlístkem a umístěných za sebou a dostředně v kruhovém rámu. Tento typ kružby je zastoupen na území bývalého horšovského arcijáhenství několika dalšími příklady, jež pocházejí přibližně z poloviny nebo až z padesátých, popřípadě šedesátých let 14. století (Úboč, Bukovec, Třebnice, Stanětice).²³⁶

²³⁵ V roce 2006 byl obnažen vnější líc svíslého zdiva sakristie a oratoře, jednotně provedený z lomového kamene, pouze s dílčími cihelnými vysprávkami a s cihelnou zazdívkou staršího, segmentově ukončeného okna, jež osvětlovalo sakristii na severní straně dříve, než se přistoupilo k jejímu sklenutí dnešními dvěma křížovými bezžebornými klenbami. Pokud založení kaple v roce 1556 znamenalo stavební úpravy středověké sakristie, pak tehdy existovalo s velkou pravděpodobností již i patro (komora?) nad sakristií, popřípadě se jednalo o sakristii výrazně vyšší, než je tomu dnes. Gotický kamenný portálek s okoseným ostěním, jímž se nyní vchází v patře do oratoře na její východní straně, mohl být přenesen odjinud (ze vstupu z presbyteria do sakristie v době před rokem 1556?). V každém případě byly jeho jednotlivé kusy sesazeny neobratně, včetně použití cihel na podchycení jedné ze stojek portálu a jako klínu ve styku se sousedním lomovým zdívem.

²³⁶ J. Kaigl: *K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 199–206, 288–299. (Viz též kapitola 6. 1., zde.)

Gotický portál, jenž míří v jižní předsíni (dnes kapli) do lodi kostela v Blížejově a jenž byl od sklonku sedmdesátých let 20. století až do roku 2011 zakryt z velké části novodobými zednickými úpravami, není na svém původním místě. Na první pohled je vidět, že mohutné žulové stojky portálu, opatřené vysokým, půdorysně dvakrát zalomeným hladkým soklem a členěné v šikmé ploše dvěma širokými výžlabky, pravoúhlým zářezem mezi nimi a čtyřmi dělicími stezkami, jsou druhotně sesazeny. Východní stojka se odklání ve dvou směrech od svislice. Lomený oblouk je poškozen a byl kdysi předělán; z jeho profilace, navazující na svislá ostění neorganicky a pouze nápodobou tvarů při hrubší kamenické práci z pískovce, dochovalo se torzo ve vrcholu na způsob dvou výžlabků různé šířky, jež jsou lemovány a odděleny navzájem stezkou. Na archivní fotografii z roku 1972 lze kromě toho vidět, že do oblouku kdysi zasahovala na straně směrem do chrámové lodi kamenná deska (s prasklinami), tvořící rovný překlad nižšího pravoúhlého – dodatečně upraveného průchodu.²³⁷ Možností, odkud byl portál přenesen, není mnoho. Podle výsledků povrchového průzkumu vnějšího, na hrubý kámen odhaleného líce obvodového zdiva lodi kostela během jeho nedávné památkové obnovy připadá v úvahu asi pouze západní průčelí, kde se nalézá dnešní hlavní vstup do svatyně, pojednaný v prostém pozdním baroku. Uvedený gotický portál v Blížejově se kdysi nápadně podobal svým typem západnímu portálu meclovského kostela.²³⁸

Kostel sv. Martina v Blížejově, vesnici podchycené historickými zprávami poprvé až v roce 1324, spadal ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století pod patronát příslušníků drobné venkovské šlechty v místě nebo z nejbližšího okolí.²³⁹ Naproti tomu Meclov patřil od roku 1115 zřejmě nepřetržitě až do roku 1373 klášteru v Kladrubech. Jemu byla také inkorporována někdy na počátku druhé poloviny 14. století meclovská fara.²⁴⁰

Vykročme nyní z horšovského arcijáhenství na území někdejšího přeštického újezdu, jenž přešel do vlastnictví kláštera v Kladrubech koupí v období let 1238 až

²³⁷ O. Novosadová, D. Líbal, M. Heroutová, op. cit., s. 12, správně uvedli, že profilaci portálu tvoří dva výžlabky lemované pásky a oddělené pravoúhlým zářezem a že archivoly překrývají rám nižšího pravoúhlého vchodu, jenž je jednoduše okosen (vyžlaben). Při znalosti dnešního stavu, snímku z roku 1972, který je přiložen k práci autorů, op. cit., a zaměření stavby kostela v měřítku 1 : 50 opět z roku 1972 (Interprojekt Praha; uloženo v archivu Národního památkového ústavu, ú. p.), je zřejmé, že vodorovné nadpraží, dříve než bylo odstraněno, spočívalo na gotických stojkách hranolového tvaru s výžlabkem směrem do chrámové lodi. Obě tyto stojky se dochovaly, zčásti jsou však ještě zakryty novodobou přízdívkou.

²³⁸ J. Muk: *Blížejov, kostel sv. Martina, Stavebně historický průzkum*, (elaborát SÚRPMO Praha z roku 1992), portál blíže nehodnotil, nezabýval se ani popisem jeho stavu v roce 1972, ale byl toho názoru, že jde o architektonický projev vrcholně nebo až pozdně gotický, mladší, než jsou klenby v presbyteriu. Jejich vznik odhadl v době po polovině 14. století. Pokud jde o potrojný výběhy klenebních žeber v presbyteriu kostela v Blížejově, spatřoval pro ně J. Muk analogii v potrojných ostruhových klenebních konzolách v sakristii klášterního kostela augustiniánů v Litomyšli v době kolem roku 1360 (V. Mencl: *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 76, 80 a 87).

²³⁹ F. Lang: *Kostel v Blížejově*, in: *Method*, 21, 1896, s. 66.

²⁴⁰ E. Kubů: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, in: *Historická geografie*, 19, 1979, s. 205–230. V. V. Kremer: *Kláster kladrubský v době svého největšího rozkvětu*, in: *Sborník Okresního muzea Tachov*, 22, 1987, s. 3.

1245.²⁴¹ Mezi vesnicemi v tomto újezdu byl Vícov s farou, obsazovanou kladrubskými řeholníky.²⁴² Kostel ve Vícově má západní věž románského původu, obdélnou plochostropou loď a gotické presbyterium bez opěráků, sklenuté křížovou klenbou a paprscitou klenbou v trojbokém závěru, vybudované podle D. Líbala v první čtvrtině 14. století.²⁴³ Lomený triumfální oblouk a nároží svislého zdiva pod ním jsou členěny pro pohled z lodi i presbyteria výžlabkem, v patě oblouku se nalézá tvarovaná římsa. Příznačný je způsob, jakým klenební žebra o průřezu otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu vybíhají ze stěn presbyteria na rozhraní mezi křížovou a paprscitou klenbou: stejně jako v Meclově a Blížejově se kameník obešel i zde bez konzol a výběhy pojednal jako tři pruty vedle sebe v plynulém prodloužení žeber, ukončené vespod zešíkmenými patkami. Stavebním podnikatelem u středověkých farních kostelů ve vlastní správě a na svém pozemkovém majetku ve Vícově a Meclově, což jsou lokality ve dvou různých částech západních Čech, byli bezpochyby benediktini z Kladrub. Vzhledem k tomu lze právě uvedenou blízkou příbuznost výběhů žeber klenby hypoteticky považovat spíše za známku přibližně soudobé kamenické práce s možností jejího šíření v jedné stavební skupině (huti) nebo v dosahu vlivu jednoho uměleckého střediska vyššího řádu, tedy v tomto případě kladrubského kláštera, než za výraz pouhé shody v architektuře, při které mezi jednotlivými příklady žádný vztah přímé ani obdobně zprostředkované umělecké závislosti neexistuje. Takové hodnocení, i když jen v poloze domněnky, nabízí se pak i pro gotickou stavbu kostela v Blížejově, když patří tak jako Meclov do oblasti Horšovskotýnska.

Pro výše zmíněný názor D. Líbala, že kostel v Meclově a Blížejově, dále v Miřkově, Křakově i Semněvicích vybuodovala stavební huť se svým střediskem asi v biskupském Horšovském Týně, není jiná opora než ve výlučně geografických souvislostech. Ty však samy o sobě obvykle nemají určující význam pro odhad stavebního a uměleckého původu památky ve vazbě na dobová ohniska architektonického dění, jakými byly v první polovině 14. století zejména bohaté kláštery a královská města.

D. Líbal upozornil na skutečnost, že loď kostelů v Miřkově a Křakově vznikla dodatečným prodloužením starší středověké chrámové lodi směrem na západ. Podle jeho názoru došlo k tomu současně s osazením gotického vstupního portálu v ose západního průčelí prodloužené lodi ve druhé polovině 14. století. Výsledky přímého průzkumu obou památek však směřují k jinému hodnocení. Západní část lodi kostela v Miřkově, vyznačující se obvodovými zdmi tloušťky 70 cm provedenými z cihel (pouze spodní část zdiva je z lomového kamene) a valenou klenbou bedněnou do dřevěných skruží, byla postavena podle místního podání teprve v roce 1936 nebo 1937; zdobný štít s volutami, pilastry a kordónovými římsami, vysoké pilastry na nárožích, dvě symetricky proti sobě umístěná lomená okna, osvětlující hudební kruchtu uvnitř lodi, jakož i portál zkoumaného typu v přízemí tvoří tedy součást novodobé barokně-gotické úpravy západního průčelí. Ze středověké lodi o podlahové ploše 8,5 x asi 9,7 m

²⁴¹ S. Dušková: *Studie k českému diplomatáři, Listiny kladrubské*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, II, 1953, s. 294–296.

²⁴² K. Nováček et al., op. cit., s. 162, nepochybuje o tom, že vícovská fara byla kladrubskému klášteru inkorporována.

²⁴³ D. Líbal, op. cit., 2001, s. 419.

dochovala se zeď s lomeným, oboustranně okoseným triumfálním obloukem, podélné zdi a dále obě západní nároží. Torza západní obvodové zdi lodi včetně pozůstatků starých omítek jsou vidět v půdním prostoru.²⁴⁴ Běžné svíslé zdivo bylo lomové, tloušťky 1,15 m, zpevněné na nárožích většími kameny a místy i kvádry. Loď byla osvětlena na jižní straně dvěma gotickými okny. V jejich rozdílnosti se může odrážet existence dvou různých gotických stavebních etap kostela. Menší okno (v původní poloze?, o světlé šířce pouhých 16 cm), zhotovené z přesně opracovaného kamene a pohledově přiznané při obnově vnějšího pláště památky v roce 1992, navozuje zdání o původu díla ve 13. století.²⁴⁵

Miřkov se vyskytuje mezi predikáty rané pozemkové šlechty v západních Čechách v období let 1158 až 1173.²⁴⁶ Okolnosti ani doba zřízení zdejší fary nejsou známy, ale nelze vyloučit, že Miřkov byl již ve 14. století starobyklým posvátným místem se svatyní (sv. Víta jako dnes?), jejíž počátky sahaly do předchozího století nebo ještě do doby pozdně románské. Patronát k ní vykonávali ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století buď v plném rozsahu, nebo alespoň zčásti příslušníci vladyckého rodu z Miřkova.²⁴⁷ Pokud kostel v Miřkově založili, což je velmi pravděpodobné, drželi tento patronát právem zakladatele odjakživa.

Patronátní právo ke kostelu v Křakově je historicky doloženo ve druhé polovině 14. století a v době předhusitské ve prospěch pražských arcibiskupů.²⁴⁸ Předpokládá se s velkou pravděpodobností, že vesnice tehdy tvořila součást jejich pozemkového majetku na Horšovskotýnsku.²⁴⁹ Místní fara patřila podle výše papežských desátků odváděných ve druhé polovině 14. století mezi nejméně výnosná farní benefícia v horšovském arcijáhenství.²⁵⁰ Křakov leží v sousedství Miřkova ve vzdálenosti jen 2 km a obě tyto vesnice jsou velmi dobře navzájem dostupné. Je nasnadě domněnka, že křakovská fara vznikla oddělením ze starší a bohatší farnosti v Miřkově a že pražský biskup zde využil své pravomoci zřídit novou faru s ohledem spíš na vlastní zájem než na potřeby obyvatelstva a církevní správy.

²⁴⁴ Nad rubem valené klenby s trojúhelníkovými výsečemi, vyzděné z cihel ve starší – kratší lodi kostela v Miřkově nejspíš při jeho barokizaci v období let 1718–1719 (J. Hubert, G. Hofmann, J. Kovář: *Umělecké památky II*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 16, 1980, s. 262), jsou dosud patrné na severní obvodové stěně pozůstatky gotických nástěnných maleb s figurálními výjevy, přeřaté výběhem klenebního pasu, jenž odděluje od sebe navzájem východní a střední pole zděné barokní klenby. Další pořadí těchto maleb bylo objeveno na stěně poblíž uvedeného pasu uvnitř lodi. Chránová loď měla ve středověku plochý strop nebo byla opatřena průhledem do krovu (zděný dělicí střešní štít nad triumfálním obloukem je na své západní straně omítnut).

²⁴⁵ Okolnosti nálezů obou gotických oken (větší okno umístěné poblíž jihovýchodního nároží lodi mělo ostění provedené z lomového kamene, rozevřené do šířky 105 cm), techniku svíslého zdiva při plošném odstranění vnějších omítek stavby v roce 1993, jakož i polohu torz západní obvodové zdi středověké lodi v půdním prostoru zachycuje soubor fotografií (např. e. č. 219530, 228479, 228476) ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

²⁴⁶ *CDB I*, s. 237, č. 268.

²⁴⁷ *LC II*, s. 69. *LC VII*, s. 46 a 57.

²⁴⁸ Z. Hledíková: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, in: *Folia historica Bohemica*, 7, 1984, s. 50, včetně poznámky č. 15.

²⁴⁹ Z. Boháč: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 174 a tabulka č. 17.

²⁵⁰ *RDP*, s. 89–90.

Lod' kostela sv. Václava v Křakově prošla barokizací v roce 1722, ale její západní část, kde se nalézá hudební kruchta, je mladší přístavbou ze druhé poloviny 19. století.²⁵¹ Obě dochovaná, kvádry vyztužená západní nároží středověké lodi, jež měla půdorys uvnitř 6,9 x asi 8,8 m a tloušťku obvodového zdiva, provedeného z lomového kamene, 1,2 až 1,3 m, byla odhalena při památkové obnově kostela v roce 1990. Jak se západního průčelí kostela se dvěma lomenými okny umístěnými symetricky proti sobě, hladkým štítem sedlové střechy a gotickým portálem v přízemí uprostřed stěny dotkly gotizující úpravy stavby v roce 1934, popřípadě již v roce 1912, přesně nevíme.

Z průzkumu podélných průčelí lodi kostela v Křakově v roce 1990, jež byla tehdy obnažena z větší části až na hrubé lomové zdivo, vyplývá, že hlavní vstup do středověké svatyně se nalézal v jejím západním průčelí. V Miřkově tomu mohlo být obdobně, ale tvrdit to s jistotou není možné.²⁵² V této souvislosti se navíc vtírá pochybnost o stáří a uměleckém původu kamenické práce, a to na obou uváděných portálech ve stejné míře. Pro jejich provedení byla shodně použita žula. Lomený oblouk v nadpraží je vytvarován tak jako západní portál kostela v Meclově, navíc při téměř stejných proporcích a rozměrech jednotlivých článků: po stranách výžlabků a v jejich styku s výrazným pravoúhlým zářezem uprostřed mezi nimi se uplatňují celkem čtyři úzké stezky. Svislá portálová ostění jsou však upravena ve srovnání s Meclovem, Blížejovem a Racovem docela jinak. Vyznačují se tím, že mají mezi patou oblouku a pravoúhlým nárožím v patě portálu vysoký přechodový úsek, pojednaný shora dolů pomocí dvou svislých úseků, konkávně projmuté plochy vložené mezi ně a dále s odsazením nebo bez něj prostřednictvím sklopené trojúhelníkové plochy. Vysoké plasticity stojek portálu bylo tak dosaženo způsobem, jenž je sice výtvarně spřízněn s členěním oblouku, má své srovnání v tvarosloví gotické architektury na Starém Městě pražském ve 14. století (například dům čp. 510/1 v Havelské ulici, pilíře vynášející trojčetnou arkádu podloubí), ale při pohledu na dílo jako celek přesto působí poněkud cizorodě, jako by odkazoval na proporce ukončujících prvků tesaných z kamene v secesní a novodobé historizující architektuře. Nelze vyloučit, že se jednalo v Miřkově i Křakově o výkon jednoho kameníka teprve ve třicátých letech 20. století, jenž opravoval a sesazoval dříve rozebraný původní gotický portál na jeho novém místě. Přeneseny a znovu použity, popřípadě přesně podle středověkého vzoru nově zhotoveny by jím byly pouze kusy nadpraží, zatímco staré stojky portálu (poškozené?) by tento kameník nahradil vlastním výtvozem při jejich volnější nápodobě.

²⁵¹ J. Hubert, G. Hofmann, J. Kovář, op. cit., s. 262. J. Jung: *Orts-Chronik vom Heimatort Kschakau bei den Sieben Bergen*, 1996, s. 15, 108 (nepublikovaný strojopis). Viz též www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo Křakov, kostel sv. Václava. – Novodobé prodloužení lodi kostela v Křakově západním směrem je patrné i v půdním prostoru podle odlišného způsobu tesařské konstrukce valené klenby s trojúhelníkovými výsečemi, jež je provedena ve starší i mladší části z prken.

²⁵² Nelze vyloučit, že spára, která je vidět v patě jižní stěny uvnitř lodi vedle přízedního pilíře, jímž byla zesílena obvodová zeď, aby lépe odolávala tlaku dělicího klenebního pasu mezi středním a západním polem zděné barokní klenby, indikuje polohu jiného starého – bočního vstupu. Překážel by při barokizaci kostela, ale současně byl by posunut po jižním průčelí chrámové lodi o necelé 2 m východním směrem a tam proveden nově jako prostý pravoúhlý vstup s kamenným rámem, který byl teprve nedávno zazděn. Odkud přesně se vzal dlouhý kamenný kus oblouku (portálu nebo okna), jenž je osazen ve spodní části západního úseku severní obvodové zdi lodi, nevíme.

Presbyterium kostelů v Miřkově a Křakově, opatřené na severní straně snad od počátku sakristií pravoúhlého půdorysu, nemá opěráky. Dochované gotické architektonické články byly vytesány ze žuly. Oltární prostor je sklenut křížovou klenbou a paprscitě v trojbokém závěru. Klenby jsou žebrové, vesměs s hrotitými čelními oblouky a mírně stoupajícími vrcholnicemi. Klenební žebra v Miřkově o průřezu otupeného klínu bez postranních výžlabků vybíhají ze stěn na rozhraní křížové a paprscité klenby jako tři pruty vedle sebe, ale na rozdíl od klenebních výběhů stejného typu v Meclově, Vícově a Blížejevě nejsou vespod ukončeny třemi samostatnými zešíkmenými patkami, ale podchyceny (spojeny navzájem) římsou.

Jiné řešení se uplatňuje v Křakově, kde výběhy všech klenebních žeber, upravených do průřezu otupeného, oboustranně a výrazně vyžlabeného klínu, spočívají na konzolách. Původní tvar konzol na rozhraní křížové a paprscité klenby je nejasný; jejich dnešní, jakoby vejčitou hladkou úpravu považoval D. Líbal za pouhý pozůstatek gotických masek.²⁵³ Jehlancové klenební konzoly po stranách lomeného triumfálního oblouku a v polygonálním závěru presbyteria v Křakově neprošly žádnými mladšími zásahy. Zdobností mezi nimi vyniká jehlancová konzola, jejíž hladký plášť je nahoře projmut a obtočen třemi výžlabky a římsami. Vzdáleně připomíná klenební, rovněž žulové konzoly v sakristii – jižní kapli kostela ve Starém Sedle, která byla vybudována současně s jeho presbyteriem a chrámovou lodí nejspíš v době kolem roku 1300 v dosahu působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera. Otázka, zda se v Křakově a v sakristii ve Starém Sedle pracovalo na klenbách krátce po provedení svislého zdiva anebo až později, s větším časovým odstupem jako na samostatné zakázce, zůstává zatím nezodpovězena.

Stavební dějiny kostela Zvěstování Panny Marie, jinak *U Svatých*, na Dolejším předměstí v Domažlicích, jež společně se sousední svatojakubskou svatyní předrománského původu (prodána v roce 1788 a zbořena) patřil ve vrcholném středověku k farnosti s názvem *Swatost ante Tust (S. Marie in suburbio Tustensi)*,²⁵⁴ nejsou zatím v odborné literatuře uspokojivě vysvětleny a roztrženy. Na své bližší vyhodnocení dosud tak čekají i stavební a restaurátorské práce prováděné při obnově památky na sklonku 19. a v počátku 20. století.²⁵⁵ D. Líbal se domníval, že presbyterium, věž a severní obvodová zeď chrámové lodi pocházejí z doby kolem roku 1340, že loď byla zřejmě dodatečně rozšířena jižním směrem někdy ve třetí čtvrtině 14. století, a to při snaze sklenout ji na střední podporu složitějším systémem trojpaprsků, a že současně s tím vznikla i sakristie, umístěná v koutu mezi lodí a presbyteriem na jeho

²⁵³ D. Líbal, op. cit., 2001, s. 205.

²⁵⁴ Patronát nad kostelem sv. Jakuba Apoštola v Domažlicích je historicky doložen v roce 1265 ve prospěch ostrovského kláštera benediktinů, jež počátky svého nároku na tuto svatyni odvozoval od knížecího daru v 2. třetině 11. století. Na konci 14. století a v době předhusitské, často ve stejném roce nebo dokonce současně s ostrovským opatem, měl zde patronát král Václav IV. Patronem mariánského kostela *před Domažlicemi* byl ostrovský klášter prokazatelně v roce 1376. P. Mužik: *Historický a správní vývoj města Domažlic do počátku husitské revoluce*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 13, 1976, s. 167, 178, a tam cit. prameny. Pozůstatky svatojakubského kostela v lokalitě *U Svatých* v Domažlicích, zjištěné archeologicky, uvádějí P. Břicháček, M. Metlička: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, in: *Archeologie ve středních Čechách*, 3, 1999, s. 264–265, 275.

²⁵⁵ Jejich stručný přehled podává J. O. Hana: *Kostely „u Svatých“*, Domažlice 1959 (1966), (strojopis; uložen v archivu Muzea Chodska v Domažlicích), zejména s. 44–53.

jižní straně.²⁵⁶ Tento názor, i když by mu na první pohled odpovídalo vysunutí lodi o světlé šířce 12,4 m z podélné osy orientované stavby kostela právě na jižní, tedy opačnou stranu, než kde stál kostel sv. Jakuba Apoštola, vyvolává několik pochybností. Předně hranolová věž, jež přiléhá k presbyteriu ze severu, představuje mladší součást gotické svatyně, jak lze soudit podle úseků soklu na průčelí presbyteria a lodi, probíhajícího rovněž přízemím ve věži. Architektonické články užití na stavbě presbyteria (zejména dvoudílná lomená okna s kružbou trojího druhu – kruh a do něj vepsaný buď šestilist, nebo obrazec složený ze tří sférických trojúhelníků, osazených dostředně a za sebou a členěných uvnitř trojlístkem, trojlíst s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku – lancety, zatímco dole jakoby nasedá na trojlístý oblouček; klenební žebra o průřezu otupeného klínu s výžlabkem a okosením po stranách; válcové klenební přípory, vysoké přibližně jeden metr, opatřené hlavicí a konzolou s výrazně tvarovanými římsami) povšechně mohou sice nasvědčovat dílu z doby kolem roku 1340, ale je-li tomu tak, zrcadlí se v nich práce gotického mistra, jenž byl schopen řídit se v místních podmínkách slohově pokročilými uměleckými podněty. Pokud by severní zeď lodi měla být současná s presbyteriem, pak by zde v závislosti na úzkých lomených oknech bez kružeb, jimiž je tato zeď opatřena, přicházela do úvahy domněnka o vědomém uplatnění historismu při návratu po časové ose v dějinách domácí architektury až o jedno století zpět, snad s ohledem na protilehlou svatojakubskou svatyni, bezpochyby požívající již ve 14. století velké úcty pro své mimořádné stáří. Nelze však vyloučit ani jiné příčiny uvedeného slohového nesouladu, jako je třeba přizpůsobení velikosti a typu oken funkci vnitřního prostoru při odlišných povětrnostních podmínkách na severní straně, popřípadě přežívání staršího gotického tvarosloví v tvorbě jiného kameníka, jemuž byly svěřovány po řemeslné stránce méně náročné pracovní úkoly.

Poloha hned vedle farního kostela sv. Jakuba Apoštola se hřbitovem²⁵⁷ mohla ovlivnit i půdorysný a prostorový rozvrh mladší chrámové stavby. Nepřekvapilo by, kdyby asymetrické umístění její lodi vůči presbyteriu bylo předurčeno zájmem na lepších provozních podmínkách na pozemku mezi oběma kostely (kam míří jeden ze dvou gotických vstupních portálů mariánské svatyně) a kdyby opěráky zesilující jižní obvodové zdivo této lodi souvisely především s jeho vlastní stabilitou ve svahu, jenž byl podél jižního průčelí kostela kdysi zřejmě prudší, než je dnes. Důkazy o provedeném sklenutí lodi kostela *Zvěstování Panny Marie U Svatých* v Domažlicích na střední podporu zatím scházejí.

Při obnově kostela *U Svatých* v Domažlicích v období let 1906 až 1914 se nesměly měnit původní gotické architektonické články, zejména sokly, římsy, okenní kružby v presbyteriu a portály. Naproti tomu bylo dovoleno otlouci staré vnější omítky.

²⁵⁶ D. Líbal, op. cit., Praha 1995, s. 279 (heslo Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie „U Svatých“). Domněnku o sklenutí lodi mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích na střední podporu uvedli do odborné literatury F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17, Politický okres domažlický, Praha 1902, s. 52.

²⁵⁷ K existenci středověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Apoštola v Domažlicích *U Svatých* viz např. LC V, s. 138.

Obnažené lomové zdivo, zpevněné na nárožích kvádry, bylo následně vyspárováno.²⁵⁸ Na takto dodnes upravených průčelích stavby nejsou vidět žádné známky jejího vývoje v několika prokazatelně různých gotických etapách, oddělených navzájem dlouhými časovými úseky. V ose západního průčelí se nalézá vstupní portál zkoumaného typu. Po výtvarné stránce má blízko k západnímu portálu kostela v Racově z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Liší se od něj většími rozměry, rozložitějšími proporcemi a ostřejším úhlem v hrotitém nadpraží. Rozdíly v kamenické práci lze postihnout pouze v podrobnostech. Šikmá portálová ostění a lomený oblouk jsou v Domažlicích projmuty dvojicí souběžně vedených mělkých výžlabků, malým pravoúhlým zářezem mezi nimi a kromě toho ještě úzkou stezkou, otupující (zpevňující) hranu výžlabku na vnitřní straně průchodu portálem. Trojúhelníková přechodová plocha sklopená směrem k pravoúhlému nároží v patě portálu, tak jak ji známe z Racova, v případě domažlického portálu neexistuje, neboť ten má nízký, dvakrát půdorysně zalomený hladký sokl.

Pozoruhodné je srovnání západního portálu kostelů v Racově a *U Svatých* v Domažlicích se severním vstupním portálem do lodi farního kostela ve Velharticích a s portálem, jímž se vcházelo zvenčí na jižní straně do chóru klášterního kostela dominikánek u sv. Anny na Starém Městě pražském. V Racově a Velharticích jde o takřka úplnou shodu ve způsobu, jakož i v rozměrech profilace; rozdíl spočívá toliko v plasticitě a délce vrypu ukončujícího svislý pravoúhlý zářez dole v šikmé přechodové ploše portálu. Vztah příbuznosti tvarů mezi domažlickým a uvedeným pražským portálem není tak výrazný; kromě obdobné ušlechtilosti v proporcích vyjadřuje ho však přesvědčivě stejný typ členění portálového ostění a nadpraží. V Praze u dominikánek dochovala se tvarově rozvinutější obměna typu: ve dvojici souběžných výžlabků, oddělených navzájem drobným pravoúhlým zářezem, dosahuje ten vnější větší šířky a hloubky, což je známka dobového perspektivismu v architektuře, jedna z hran zářezu je zkrácena a otupena úzkou stezkou, na vnitřní straně průchodu portálem kameník obohatil svoji práci o další, mírně pootočenou stezku a malý, v pořadí již třetí a nejmenší výžlabek. V místě přechodu mezi krajním vnitřním výžlabkem a nárožím hladkého, dvakrát půdorysně zalomeného soklu vystupuje ze sklopené plochy trnože střešovitý útvar. Tento ukončující prvek byl oblíben a hojně používán v pozdně gotické architektuře ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století. Jeho uplatnění na stavbě klášterního kostela dominikánek v Praze na Starém Městě, zahájené v době asi krátce po roce 1313, ale dokončené až někdy v sedmdesátých letech 14. století,²⁵⁹ bylo by velmi rané.²⁶⁰ Jinak pokud jde o celek, jižní portál do svatoanenského chóru, dnes zazděný a poškozený, nalézající se naproti portálu, jenž spojuje chór s někdejšími klášterními ambitem, lze považovat s velkou jistotou za původní součást vrcholně gotického díla. Svým členěním slohově odpovídá kamenické práci, jež byla použita pro ostění a oblouky vysokých oken nejen chóru, ale i jižního průčelí lodi kostela a ve které

²⁵⁸ J. O. Hana, op. cit., s. 48a–49a, s. 52. Viz též Národní archiv, Praha, fond PÚ/R, kartón č. 14, spisy Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, zejména z roku 1906 (č. 1856) a 1908 (č. 4188).

²⁵⁹ *UPP 1*, s. 55–56 (heslo Kostel sv. Anny; zpracovali K. Benešovská, Z. Všečeková a Z. Dragoun). J. Muk: *Kostel sv. Anny, Staré Město – Praha I, Nálezořá zpráva hloubkového průzkumu*, (elaborát z roku 1992). Viz též www.dendrochronologie.cz, databáze, heslo bývalý kostel sv. Anny.

²⁶⁰ Převážná část portálu byla zhotovena z opuky. Celá levá stojka a kus soklu v patě jeho pravé stojky však vykazují stopy mladších úprav, popřípadě výměn, včetně použití jiného kamene – pískovce.

se opět opakuje základní tvar složený ze dvou výžlabků různé velikosti, pravoúhlého zářezu mezi nimi a dělicích stezek.

Praha za vlády Karla IV. a Václava IV. zažila velký rozmach cihelného stavitelství. Cihle byla tehdy při tom přisouzena nejen úloha prostého zdicího materiálu, ale i významná role výtvarná.²⁶¹ Vedle barevnosti rezného cihelného zdiva na vnějším plášti a štítech budov se projevovala prováděním architektonických článků, jako třeba okenních špalet a portálových ostění nebo arkád, z cihelných tvarovek. Zcela běžně se používaly jednoduché tvarovky s jedním vyžlabeným rohem. Při technických a skladebných možnostech cihelného zdiva to znamenalo hojný výskyt architektonického členění, založeného na střídání souběžných výžlabků a pravoúhlých ústupků. V Praze je to dobře vidět, třebaže v daleko menší intenzitě než na památkách gotické cihelné architektury ve Slezsku (Vratislav, výše zmíněný kostel sv. Alžběty; Lehnice, kostel sv. Petra a Pavla, pilíře mezi hlavní lodí a bočními loděmi, přibližně dvacátá až třicátá léta 14. století;²⁶² a četné jiné). Uvést lze například nevelké gotické okno do severního dvora ve druhém patře domu *U (zlatého) Melounu* (čp. 432/I) v Michalské ulici nebo několik částečně odhalených oken jihozápadního gotického průčelí domu s ohradní zdí – později farní školy (čp. 788/I) u kostela sv. Haštala. Teprve nedávno byl blíže popsán a vyhodnocen kdysi honosný dům v někdejší Zlatnické ulici na Starém Městě pražském, jenž byl postaven z cihel v roce 1352 nebo 1353 a jehož pozůstatky tvoří dnes součást dvojdomu čp. 150/I a 151/I v Karlově ulici.²⁶³ Tento dům obsahoval v prvním patře směrem do dvora obytnou světnici se srubem, prosvětlenou na jižní straně pomocí pětidílné sestavy lomených oken. Okna byla umístěna ve dvou řadách nad sebou, přičemž zedníci zde použili cihelných tvarovek s jedním vyžlabeným rohem s cílem pročlenit okenní špalety včetně lomených oblouků dvěma souběžnými výžlabky a pravoúhlým ústupkem mezi nimi.

V uváděných souvislostech je nepochybné, že uplatnění stejného typu profilace kameníkem pro portál na stavbě klášterního kostela dominikánek u sv. Anny, zvláště když se na ní pracovalo s opukou a cihlami jako dvěma hlavními zdicími materiály současně, a na dalších stavebních podnicích v Praze ve 14. a na počátku 15. století (dům čp. 510/1 v Havelské ulici, arkáda podloubí; dnešní Staroměstská radnice, arkáda podloubí na šířku domu kdysi *Mikše kožešníka*; dům *U Melounu*, velká pravoúhlá okna s dělicím křížem – torza v prvním patře východního průčelí v severním nádvoří; a jiné) nelze chápat toliko z hlediska umělecko-historického. V úvahu zde přicházejí další otázky, jichž se odborná literatura zpravidla dotýká zatím jen okrajově. Přistupovalo se, kdy a za jakých podmínek, k přenosu (přepisu) tvarů rozšířených ve středověkém cihelném stavitelství do kamenické práce uvnitř jednoho stavebního díla na různých jeho částech nebo mezi různými stavbami? Mohla hromadná výroba cihelných tvarovek ovlivnit případ od případu pojetí některých vrcholně gotických článků architektury na stavbách zděných z kamene v českých zemích (Karlštejn – Velká věž nebo někdejší

²⁶¹ Na příkladech staroměstských domů doložil tento jev D. Líbal: *Architektura*, in: Praha středověká, Praha 1983, s. 314–335.

²⁶² M. Kutzner: *Kościóły bazylikowe w miastach śląskich XIV wieku*, in: *Sztuka i ideologia XIV wieku*, Warszawa 1975, s. 276, 288.

²⁶³ M. Hauserová, M. Rykl: *Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském*, in: *Dějiny staveb*, Plzeň 2003, s. 57–71.

kanovnický dům, Pražský hrad – takzvané Karlovo křídlo Starého paláce, vesměs špalety oken členěné dvěma souběžnými výžlabky a pravouhlým zářezem mezi nimi;²⁶⁴ Tachov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, hrany mezilodních pilířů a arkád – vryp ukončující střední pravouhlý zářez dole ve sklopené přechodové ploše sahá zde až k pravouhlému nároží), u nichž se až dosud žádný vztah k cihelnému stavitelství nepředpokládá? Je možné, aby kamenická práce na obou přízedních svazkových pilířích pod triumfálním obloukem bývalého klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně, jež se vyznačuje dvojicí širokých výžlabků oddělených navzájem výrazným pravouhlým zářezem (ústupkem), byla projevem nejen výsostně uměleckého záměru, ale i vědomým ohlasem způsobů členění cihelných staveb cisterciáckého řádu nebo jiných stavebníků na sklonku 13. a v první polovině 14. století? Skýtají cizí mladší příklady (Dolní Bavorsko, Obertrennbach, poblíž Landshutu, kostel sv. Víta, jižní vstupní portál, asi kolem roku 1500)²⁶⁵ oporu pro rozvíjení úvah o vztahu podřízenosti výtvarného projevu některých staveb zděných z kamene významným cihelným stavbám, a to zpětně nejen pro starší gotické, ale i pozdně románské období a v různých oblastech nezávisle na sobě?

Ve vztahu ke klášternímu kostelu ve Zlaté Koruně lze připustit názor, že profilace pilířů pod triumfálním obloukem a z hlediska výtvarného příbuzných pilířů a arkád mezi hlavní lodí a bočními loděmi chrámového trojlodí (úprava prostřednictvím rovných ploch, ústupků, mělkých, ale širokých výžlabků a dále ostrými dělicími hranami, předstupujícími do volného prostoru) vyplynula převážně z uměleckých pohnutek, odehrávajících se na širším pozadí vývoje středoevropské architektury v poslední třetině 13. a v prvních desetiletích 14. století.²⁶⁶ Naproti tomu členění svíslého i klenutého zdiva spočívající v kombinaci souběžných výžlabků s pravouhlými ústupky, tak jak je lze spatřit na čtveřici mezilodních pilířů a na arkádách v úseku mezi příčnou lodí a trojčetným závěrem nebo na ostění některých oken ve východní části klášterního kostela augustiniánů, kdysi cisterciáček na Starém Brně přibližně z druhé čtvrtiny 14. století,²⁶⁷ souvisí bezpochyby a především – podobně jako u soudobých chrámových staveb slezských – se skutečností, že jde o zdivo z cihel a cihelných tvarovek.

Jak již bylo výše uvedeno, v pojednání kleneb presbyteria v Meclově a Blížejevě, ve Vícově, v modifikované podobě též v Mírkově, kamenickou prací vystupují do popředí ve významu dílčího slohového znaku výběhy klenebních žeber na rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru, jež jsou charakteristicky upraveny jako tři samostatné pruty klínového průřezu, umístěné těsně vedle sebe a navazující vespod na stěnu bez konzoly prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek. Vzniká tak potrojná srostlice, kde se výžlabky nebo šikmé plochy, jde-li o žebro klínového tvaru bez

²⁶⁴ D. Menclová: *České hrady*, 2, Praha 1972, s. 62. D. Líbal: *Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu*, in: *Castellogica bohémica*, 7, 2000, s. 72, obr. 8.

²⁶⁵ H. Karlinger: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Niederbayern*, 8, Bezirksamt Eggenfelden, München 1923, s. 157–158.

²⁶⁶ J. Kuthan, op. cit., s. 296–309. V širších souvislostech viz např. *Europäische Kunst um 1300, Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Wien, 4.–10. September 1983*, 6 (eds. G. Schmidt, E. Liskar), Wien/Köln/Graz 1986, s. 11–18 a d.

²⁶⁷ *UPMS* 1, s. 185.

vyžlabení po stranách, střídají s předstupujícími čely žeber a ostrými zářezy ve styku sousedních žeber, která má po výtvarné stránce blízko k architektonickému členění ostění portálu pomocí výžlabků a pravoúhlých zářezů, popřípadě stezek mezi nimi. Pro srovnání ve vrcholně gotické architektuře staveb vyššího řádu v českých zemích lze poukázat například na výběhy klenebních žeber obdobného typu na bočních stěnách trojlodí kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře, zde však v daleko náročnějším provedení potrojných klenebních výběhů žeber hruškového průřezu s podložkami, jejichž vznik byl naposled časově zařazen, při vědomí četných souvislostí výstavby tohoto kostela pod vlivem cisterciáckého kláštera v Sedlci, do třetí čtvrtiny 14. století.²⁶⁸ Obdobně se sluší připomenout potrojný výběhy klenebních žeber v bočních lodích kostela sv. Jiljí v Nymburce (což je gotická stavba, kde bylo použito cihelného zdiva), jež pocházejí přibližně z padesátých až šedesátých let 14. století.²⁶⁹

Snad to byly výsledky z četných průzkumů středověké domovní zástavby a vrcholně gotické architektury v Praze a blíže nevyjádřené poznatky o vývoji gotického slohu, jež přivedly D. Líbala k domněnce, že portály zkoumaného typu na stavbách některých kostelů v horšovském arcijáhenství vznikaly dodatečně, až ve druhé polovině 14. století. Zda při tom D. Líbal bral v úvahu i portálek z presbyteria do sakristie kostela Narození sv. Jana Křtitele v Kostelci (u Kladrub), není známo. V tomto případě jde totiž o pozůstatky portálového ostění – bezpochyby původní součásti výtvarně i prostorově ušlechtilé a kladrubským klášterem přímo zprostředkované architektury oltářního prostoru z doby kolem roku 1356 –,²⁷⁰ jež je opatřeno dvěma souběžnými výžlabky oddělenými navzájem plochou stezkou. Portálek do sakristie v Kostelci je tedy zhruba o padesát let mladší než západní portál chrámové lodi v Racově. Podle ostatních článků gotické architektury, jako jsou klenební patky nebo výběhy a žebra, triumfální oblouk, okenní kružby nebo i portál jiného typu, pokud existují, a při dostupném poznání dějin každé památky samostatně a současně v regionálních, popřípadě vzájemných a širších souvislostech se zdá, že to jsou právě kostely v Racově a Kostelci (u Kladrub), jejichž gotickými stavebními etapami lze na pomyslné časové ose od roku 1310 do roku 1356 přibližně ohraničit dobu, ze kdy nejspíš pocházejí gotické vstupní portály, popřípadě jejich dochované původní kusy v Meclově, Miřkově, Křakově a Blížejevě, a snad i západní portál kostela *U Svatých* v Domažlicích.

Ve prospěch takového časového zařazení v oblasti bývalého horšovského arcijáhenství mohou po architektonické stránce, i když jen dílčím způsobem a nepřímo, spolupůsobit některé poznatky z výzkumu kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (Vsi). V roce 1271 přešel Staňkov, kudy kdysi jako tržním místem a posléze městečkem procházela dálková Řezenská cesta, do majetku kláštera premonstrátek v Chotěšově. Součástí klášterního panství zůstal až do doby husitské. Existence zdejší svatojakubské

²⁶⁸ J. Beránek: *Stavební proměny arciděkanského kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře*, in: *Průzkumy památek*, 16, 2009, zejména s. 20–23.

²⁶⁹ V. Denkstein: *Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce*, in: *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, Praha 1935 (zvláštní otisk), s. 1–21.

²⁷⁰ Podle dobového nápisu v latině, jež je vytesán do kamenného nástavce (nápisové desky) sanktuaria v presbyteriu kostela.

svatyně je historicky prokázána od roku 1272.²⁷¹ Ze středověké chrámové stavby, jejíž hlavní portál byl umístěn buď v západním průčelí, anebo v poloze jednoduchého pravoúhlého vstupu na severní straně lodi dnešního kostela,²⁷² zůstalo zachováno presbyterium bez opěráků, sklenuté křížovou žebrovou klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v trojbokém závěru, podélné úseky obvodového zdiva lodi a hranolová věž o čtyřech patrech, jež se tyčí nad sakristií v přízemí na severní straně presbyteria. Čtvrté patro tvořila zvonice s náležitě upravenými, dnes v různém rozsahu zazděnými gotickými okny: nejspíš všechna tři okna směřující do volného prostoru byla větší – podvojná, zatímco okno osazené v úrovni nad střechou presbyteria je prosté a vyznačuje se lomeným obloukem, vytesaným z jednoho kamenného kusu (desky).²⁷³ V připojení východní a západní obvodové zdi věže k severní, ještě neomítnuté zdi presbyteria a k severovýchodnímu nároží lodi kostela svislou spárou, jak je to vidět ve věži, v jejím prvním i druhém patře, odráží se skutečnost, že věž je oproti presbyteriu mladším stavebním útvarem. Z dendrochronologického rozboru dřevěných konstrukcí zabudovaných od počátku do zdiva věže (fošna osazená pod zhlaví stropních trámů, fošny v okenních překladech) pak vysvítá, že věž byla vybudována nebo stavebně dokončena nejspíš v době kolem roku 1352.²⁷⁴ S odhadem D. Líbala, že existující stavba farního kostela ve Staňkově pochází z první čtvrtiny 14. století, lze, pokud jde o presbyterium a středověkou část chrámové lodi, souhlasit do té míry, v jaké postrádáme oporu pro její poněkud pozdější datování až do třicátých nebo čtyřicátých let 14. století.

Ve skromném souboru dochovaných článků gotické architektury kostela ve Staňkově jsou to především výběhy klenebních žeber na rozhraní křížové a paprscité klenby v presbyteriu, jimiž může být nasměrováno další hodnocení stavby. Přestože jejich původní tvar vzal za své při některé z pozdějších úprav interiéru, je zjevné, že se kdysi jednalo o dvě poměrně vysoké potrojně soustavy prutů, jakoby náběžných štítků na způsob hranolu (?), osazených ve zdivu samostatně těsně vedle sebe. Klenební žebra svým průřezem otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu na výběhy plynule nenavazovala, což byl snad výtvarný záměr, jsou-li některá žebra v části společné s jejich výběhy vytesány z jednoho kusu kamene. Podle skladby klenebních výběhů a stop po původní kamenické práci na nich nelze vyloučit ani možnost, že každý klenební výběh byl ještě opatřen nahoře vlastní římsičkou a konzolkou vespod.

²⁷¹ J. Pelant: *Města a městečka Západočeského kraje*, Plzeň 1984, s. 256.

²⁷² V roce 1989, při povrchovém průzkumu podélných zdí středověké části lodi o rozměrech uvnitř 9,3 x přibližně 14,6 m (loď byla dodatečně prodloužena západním směrem o téměř 6,5 m asi v době barokní, kolem roku 1738?), provedených z lomového kamene na tloušťku 1,1 m, tehdy zvenčí obnažených až na rezné zdivo, byla vidět torza obou jejích západních nároží z kvádrů a nahrubo přitesaných kamenů, jakož i obrysy dvou velkých gotických, dodatečně zazděných oken na jižním průčelí. (Viz též snímky ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, inv. č. 205608–9.) Existenci hlavního vstupu na jižní straně lodi středověkého kostela lze vyloučit.

²⁷³ Viz též snímky ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, inv. č. 205616–7.

²⁷⁴ T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků věže kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (okr. Domažlice)*, nepublikovaná výzkumná zpráva č. 093b–08, Brno 2008, tab. 1. – Při tom by se jednalo současně o použití dřeva z jedle a borovice skácených dřívě (1338/1339) a prvku ze starší tesařské konstrukce (dub, 1297/1298).

Přes tušení odchylek v podrobnostech architektonického pojetí potrojných klenebních výběhů ve Staňkově naskýtá se při studiu středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství jejich srovnání. Předně je třeba poukázat na robustní potrojně klenební výběhy, asi vždy bez konzol, v presbyteriu kostela ve Starém Sedle nedaleko Kladrub přibližně z doby kolem roku 1300. Jak již bylo výše zmíněno, tehdejší etapa chrámové stavby ve Starém Sedle, podobně jako v nedaleké Prostiboři a v Semněvicích na Horšovskotýnsku, dokládá s velkou pravděpodobností existenci jednoho ze soudobých dílenských okruhů kladrubského kláštera, na který byla napojena rovněž stavba kostelíka v Racově v době asi kolem roku 1310 nebo krátce poté. Pro další srovnání nabízejí se slohově vytríbené – subtilnější a patrně i poněkud mladší potrojně klenební výběhy na rozhraní křížové a paprscité klenby chrámových presbyterií v Meclově a Blížejově, tedy u gotických staveb, jež podle předpokladu vznikly jako dílo jedné stavební skupiny na pozadí dosahu uměleckého vlivu zprostředkovaného opět kladrubským klášteřem někdy v první polovině 14. století.

V navozené hypotéze o stavbách nebo stavebních úpravách některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství v první polovině 14. století pod vlivem kláštera v Kladrubech, na jím drženém pozemkovém majetku i mimo něj, hraje v širších historických souvislostech významnou úlohu zjištěná shoda v typu, blízká příbuznost kamenické práce a stejná poloha gotického vstupního portálu do lodi kostelů v Racově a Meclově. Současně přicházejí v úvahu poznatky o základním půdorysném a prostorovém uspořádání vesnických chrámových staveb. Pro správný obvod horšovského arcijáhenství nejpozději ve druhé polovině 14. století platí, že mezi nimi početně převládaly velkou většinou jednolodní podélné svatyně s pětiboce ukončeným gotickým presbyteriem buďto s opěráky, nebo bez nich, jež bylo opatřeno křížovou a v závěru paprscitou žebrovou klenbou. Polygonální presbyterium s opěrnými pilíři mají zejména svatyně vybudované nebo přestavěné ve druhé třetině, popřípadě ve druhé polovině 14. století a tvořící pozoruhodný, po výtvarné stránce do jisté míry ucelený soubor památek vrcholně gotické architektury (Úboč, Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec, Újezd Svatého Kříže, Hradec, Kostelec – u Kladrub).²⁷⁵ Jejich gotický hlavní vstupní portál se nalézá – s výjimkou Úboče, kde zůstal funkční starší vstup v přízemí západní věže –, na boční straně lodi kostela, protilehlé k poloze sakristie připojené k presbyteriu. Pětiboce uzavřená presbyteria bez opěráků jsou v uvedeném souboru rovněž zastoupena, ale v daleko menším počtu (Třebnice, Stanětice), přičemž s hlavním chrámovým vstupem se počítalo opět na boku lodi. Naproti tomu v poněkud starší časové vrstvě, povšechně v první třetině až polovině 14. století, uplatňovala se velmi často a byla doprovázena, a to zřejmě daleko hojněji, než lze prokázat dnes v přímém průzkumu jednotlivých památek, vstupním portálem osazeným v západním průčelí svatyně, asi vždy v její podélné ose. Tak tomu bylo podle předpokladu u skupiny kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři. Tak je tomu v racovském a meclovském kostele, jakož i v kostele *U Svatých* v Domažlicích (zde ovšem zároveň s druhým gotickým vstupem na severní straně chrámové lodi, jejíž stavební dějiny nejsou zatím dostatečně objasněny). Obdobně umístěný vstupní portál měl ve středověku farní kostel snad v Miřkově a Blížejově, bezpochyby pak v Křakově; ve všech těchto třech případech jednalo se kdysi určitě nebo s velkou pravděpodobností o

²⁷⁵ J. Kaigl, op. cit., 2009. – Zde viz kapitola 6. 1.

portál zkoumaného typu. V presbyteriu kostela v Miřkově lze kromě toho vidět potrojně výběhy klenebních žeber upravené srovnatelným způsobem, jaký známe například z Meclova nebo Blížejova.

Souhrnně vyjádřeno, použití techniky svislého i klenutého zdiva z lomového kamene a žuly, ojediněle pískovce jako stavebního materiálu, z něhož kameníci vytesali architektonické články a kvádry pro zděná nároží, odpovídalo na pojednávaných chrámových stavbách především místním podmínkám a běžně rozšířeným stavebním zvyklostem. V rozvrhu a architektonickém projevu těchto staveb jeví se gotický portál, jehož šikmá ostění včetně lomeného oblouku jsou členěna dvojicí souběžně umístěných výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi, jako podstatný znak příbuznosti kamenické práce. Z jeho uplatnění na stavbě kostela v Racově, již lze důvodně považovat za dílčí doklad existence jednoho z dílenských okruhů kláštera v Kladrubech na přelomu 13. a 14. století, a farního kostela ve starobylé kladrubské klášterní vsi Meclově vysvítá, že se jednalo o vztah příbuznosti těsnější, než jaký by se odehrál toliko při izolovaném vzniku díla na stejném stupni slohového vývoje a ve stejném období. Z povahy věci zde vystupuje do popředí úloha kladrubského kláštera jako významného regionálního ohniska stavebního a uměleckého. Dosavadní poznatky o výtvarném dění v kladrubském klášteře v první polovině 14. století, jakož i o dosahu působení vlivu jím vyzařovaného do bližšího i vzdálenějšího okolí jsou pouhým odleskem někdejší bohatosti. Jak se zdá, jedna z dalších, třebaže jen kuse a hypoteticky rozlišitelných známek přítomnosti tohoto vlivu (způsoby jeho přenosu lze dnes asi již sotva prokázat a plně rozpoznat) je částečně zachycena – na různém stupni intenzity a pravděpodobnosti v závislosti na nestejném zastoupení dochovaných článků gotické architektury srovnatelné vypovídací hodnoty a písemných zpráv o historickém kontextu majetkoprávním a církevní správy – v gotické architektuře několika středověkých kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství v první polovině 14. století (Racov, Meclov, dále Blížejov, Křakov, Miřkov; mariánský kostel *U Svatých* v Domažlicích). – Pokud jde o západní portál kostela *U Svatých* v Domažlicích, lze připustit i možnost jeho provedení poněkud později, po polovině 14. století, v inspiraci soudobým architektonickým děním v Praze nezávisle na kladrubském klášteře.

Současně s názorem, že rozšíření typu gotického portálu členěného dvojicí výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi souviselo v horšovském arcijáhenství s dosahem působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera, lze si představit v úvahách odvíjených opačným směrem, od staveb odvozených ke stavbě vyššího řádu, že při přestavbách a úpravách budov kláštera benediktinů v Kladrubech v první polovině 14. století, zejména konventního chrámu Nanebevzetí Panny Marie, bylo použito v rozsahu dnes již neznámém architektonického tvarosloví, jež se odklánělo od výrazné plasticity a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch jednoduše zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu. V takovém případě by kladrubský klášter mohl kdysi patřit mezi monumentální stavby ve střední Evropě v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století, vykazující po výtvarné

stránce obdobné prvky záměrně strohé, ale opticky působivé gotické kamenické práce,²⁷⁶ jak ho známe z klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně a odjinud.

Domněnku D. Líbala o původu architektury presbyteria *U Svatých* v Domažlicích a farních kostelů ve Velharticích a Mlázovech v díle jedné stavební huti v první čtvrtině až polovině 14. století oslabuje vyjádření téhož autora o jejich portálech zkoumaného typu jako mladších stavebních prvcích. V typologické a tvarové příbuznosti několika architektonických článků (válnová přípora, vložená jako přechodový prvek mezi klenební konzolu a výběhy klenebních žeber v polygonálně uzavřeném presbyteriu bez opěráků, portál, jehož ostění včetně lomeného oblouku jsou členěna dvojicí souběžně umístěných výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi) lze spíše spatřovat provázání takzvané velhartické stavební skupiny a jejího okruhu podle P. Kroupy a gotické stavby mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích nezávisle na sobě s uměleckými proudy příbuzného slohového směru v českých zemích ve 14. století. – Bezpochyby v přímé inspiraci uměleckými podněty z Prahy za vlády Karla IV. a Václava IV. probíhala výstavba mariánského chrámu v královském městě Tachově ve druhé polovině 14. století. Nároží hranolových pilířů v trojlodí tohoto kostela jsou členěna, jak již bylo výše zmíněno, párem výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi, jež plynule přecházejí do hrotitých arkád. V prostoru bočních lodí vyskytují se původní pětidílné výběhy klenebních žeber o průřezu dvojitě vyžlabeného otupeného klínu, tvořené výběhem dělicího žebra, dvou diagonálních a dvou přízvedních žeber v křížových klenbách řazených za sebou a opatřené vespod toliko drobnými, ostruhovitě projmutými patičkami.

5. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Racov (okr. Tachov), kostel sv. Martina. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
2. *Racov, kostel sv. Martina. Západní vstupní portál, detail profilace ostění. (Foto J. Kaigl, 2007)*
3. *Meclov (okr. Domažlice), kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
4. *Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál, detail profilace ostění. (Foto J. Kaigl, 2007)*
5. *Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Pohled do kleneb v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)*
6. *Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Potrojný výběh klenebních žeber na severní stěně presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)*
7. *Půdorys kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově (vlevo) a kostela sv. Martina v Blížejově (oba okr. Domažlice). Plnou šrafurou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy ze 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007, 2011)*
8. *Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto E. Poche, b. d., asi 20.–30. léta 20. století)*

²⁷⁶ Dosavadní poznatky o stavebních dějinách kláštera v Kladrubech ve vrcholném středověku poukazují na užití prvků cihlářské výroby, takových jako střešní tašky, cihly, dlaždice a ozvučnice (K. Nováček et al., op. cit., s. 91–100). Existence zednické práce z cihel ve velkém rozsahu na monumentálních gotických stavbách kláštera nebo v dosahu jeho vlivu prokázána není.

9. Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žeber na rozhraní křížové klenby a klenby paprscité. (Foto R. Kodera, 2011)
10. Blížejov, kostel sv. Martina. Portál v jižní kapli (kdysi předsíni) do chrámové lodi. (Foto J. Kaigl, 2012)
11. Blížejov, kostel sv. Martina. Portál v jižní kapli (kdysi předsíni) do chrámové lodi – část profilovaného ostění a oblouku. (Foto J. Kaigl, 2012)
12. Vícov (u Přeštic, okr. Plzeň-jih), kostel sv. Ambrože. Potrojný výběh klenebních žeber na severní stěně presbyteria. (Foto R. Kodera, 2011)
13. Půdorys kostela sv. Víta v Miřkově (vlevo) a kostela sv. Václava v Křakově (oba okr. Domažlice). Plnou šrafurou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy ze 14. století. Zaniklá západní obvodová zeď středověké chrámové lodi je zakreslena tučnou tečkovanou čarou, šipka s čárkovanou čarou zde označuje předpokládanou nebo domnělou (Miřkov) původní polohu gotického portálu. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007, 2011)
14. Miřkov, kostel sv. Víta. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1976)
15. Miřkov, kostel sv. Víta. Pohled v půdním prostoru nad lodí na torzo západní obvodové zdi při jihozápadním nároží středověké lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1993)
16. Křakov, kostel sv. Václava. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
17. Miřkov, kostel sv. Víta. Pohled do kleneb presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
18. Křakov, kostel sv. Václava. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
19. Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie (U Svatých). Půdorys. (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl, 2007)
20. Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie (U Svatých). Západní vstupní portál. (Foto J. Kaigl, 2011)
21. Praha – Staré Město, bývalý klášterní kostel dominikánek u sv. Anny. Jižní vstupní portál do chóru. (Foto J. Kaigl, 2009)
22. Praha – Staré Město, Michalská ulice, dům čp. 432/I U (zlatého) Melounu, severní průčelí v severním dvoře – druhé patro, odhalené gotické okno. (Foto Z. Blažek, 2007)
23. Brno – Staré Brno, klášter augustiniánů, kdysi cisterciáček, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jeden ze dvou svazkových pilířů, jež oddělují hlavní a jižní boční chrámový prostor v úseku mezi velkou a malou příčnou lodí. Pohled v bočním prostoru na výběhy klenutých konstrukcí. (Foto J. Kaigl, 2010)
24. Staňkov (okr. Domažlice), kostel sv. Jakuba Většího. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žeber na rozhraní křížové klenby a klenby paprscité. (Foto J. Kaigl, 2008)
25. Typ profilace portálového ostění vyznačující se dvojicí výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi, popřípadě opatřené ještě dělicími stezkami (1. Domažlice, U Svatých, kostel Zvěstování Panny Marie, západní portál; 2. Racov, kostel sv. Martina, západní portál; 3. Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla, západní portál; 4. Miřkov, kostel sv. Víta, západní portál; 5. Křakov, kostel sv. Václava, západní portál, 7. Blížejov, kostel sv. Martina, portál z jižní kaple, kdysi vstupní předsíň, do chrámové lodi), slohově a umělecky pokročilejší tvarová obměna tohoto typu (6. Kostelec – u Kladrub, kostel Narození sv. Jana Křtitele, portál z presbyteria do sakristie; 8. Praha – Staré Město, bývalý klášterní kostel dominikánek u sv. Anny, jižní portál do chóru).

Obdobné členění okenních špalet v provedení z cihel a cihelných tvarovek (9. Praha – Staré Město, úsek dnešní ohradní zdi zahrady u domu, později farní školy čp. 788/I u kostela sv. Haštala; 10. Přízemí jihozápadního průčelí téhož domu s několika částečně odhalenými okny gotické stavební etapy). (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl, 2012)

26. Tachov, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průhled jižní boční lodí směrem k východu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1974)

6. Období vlády Karla IV. a Václava IV.

6. 1. Příbuzné vrcholně gotické chrámové stavby a přestavby v druhé a poslední třetině 14. století

Všestranný rozmach vzdělanosti a umění v Čechách a ve střední Evropě za vlády Karla IV. je jedním z fenoménů dějin středověku. Karel IV. byl prototypem panovníka – mecenáše, jemuž mocenské ambice a politika splývají v jedno s náležitou uměleckou reprezentací státu a vlastní osoby. Tomuto jevu odpovídá souhrnné označení *císařský styl Karla IV.*, uváděné v odborné literatuře.²⁷⁷ Je všeobecně známo, že tento styl našel odezvu nejen v okruhu nejbližších rádců Karla IV. a lidí, kteří se pohybovali u jeho dvora, a přišli tak do styku s vytríbenou a kosmopolitně zaměřenou dvorskou kulturou v Praze, ale i mezi dalšími aristokraty světskými i církevními v českých zemích i v sousední cizině. Ti všichni se snažili napodobit úspěšného panovníka a římského císaře jim dostupnými prostředky. Své úsilí mohli vnímat dokonce jako společenskou nutnost a vlastní povinnost. Výmluvné je v tomto směru svědectví probošta kláštera premonstrátek v Chotěšově Oldřicha z Valdštejna, jenž napsal v roce 1376, že zvelebením kláštera se snažil předejít možnosti, že by upadl v císařovu nemilost.²⁷⁸ Podle panovníkova vzoru sehrála podstatnou úlohu podpora stavební, umělecké a uměleckořemeslné práce, jež sloužila z povahy věci zejména k zvelebování klášterů, kostelů a kaplí.

Vrcholně gotické stavby a přestavby vesnických kostelů na Domažlicku a Horšovskotýnsku uvedl do novější odborné literatury jako specifické téma V. Mencl. Dosah vlivu poklasického cisterciáckého umění byl V. Menclovi vysvětlením podobností v gotické architektuře kostelů v Úboči a ve Staněticích, jakož i *U Svatých* v Domažlicích do té míry, že ji považoval za dílo jednoho mistra, a to v období let 1330 až 1350. Později vznik právě zmíněných tří chrámových staveb, k nimž přiřadil ještě kostel v Blížejově, dal do souvislosti s vlivem cisterciáckého kláštera v Nepomuku, aby nakonec s doplněním dalších příkladů – mimo jiné kostela v Čechovicích, Bukovci a Újezdu Svatého Kříže – vyjádřil názor, že se zde jedná o architekturu z období jen deseti let 1330 až 1340, vzdáleně a po mnohanásobném zjednodušení čerpající z bohatství tvaroslovné tříště staveb francouzských katedrál a přicházející k nám z Podunají v proudu takzvaného štrasbursko-švábského slohu.²⁷⁹ Na tento poslední názor V. Mencla souhlasně kdysi navázala K. Fischerová rozlišením a bližším vyjádřením některých znaků v gotické architektuře.²⁸⁰

²⁷⁷ Karel IV., *Císař z boží milosti*, (ed. J. Fajt), Praha 2006.

²⁷⁸ J. Neuwirth: *Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Husitenkriegen*, I, Praha 1893, s. 111, (s. 81–111).

²⁷⁹ V. Mencl: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: *Zprávy památkové péče*, 18, 1958, s. 146; pokud zde V. Mencl uvádí kostel sv. Jakuba na domažlickém předměstí, má bezpochyby na mysli jinou stavbu – kostel (Zvěstování) Panny Marie *U Svatých* tamtéž. Týž: *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, in: *Zprávy památkové péče*, 20, 1960, s. 203. Týž: *Podunajská reforma gotické katedrály*, in: *Umění*, 17, 1969, s. 321–322.

²⁸⁰ K. Fischerová: *Francouzští mistři a architektura první poloviny 14. století v českých zemích*, (nepublikovaná diplomní práce na FF UK v Praze, 1974), s. 133–176.

D. Líbal především rozhojnil počet V. Menclem zmiňovaných památek o další svatyně. Současně uvedl souhrnný přehled a stručný uměleckohistorický popis vybraných staveb, jakož i jejich půdorysná schémata včetně základního stavebně-historického rozboru, a letmo nadhodil podle výsledků vlastního pozorování architektonických článků možnost existence dvou stavebních skupin (hutí) na Horšovskotýnsku a Domažlicku v době krátce před rokem 1350 a později ve 14. století: stavební huti kostela v Loučimi, jejímž dílem je podle D. Líbala i presbyterium se sakristií kostela sv. Mikuláše v Úboči právě z doby krátce před rokem 1350, a blíže neurčené arcibiskupské huti pracující na stavbách, popřípadě přestavbách kostelů v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích ve třetí čtvrtině 14. století. Tuto druhou huť D. Líbal označil dokonce za základ uceleného souboru západočeských vesnických kostelů s patrnými společnými znaky, zejména lineárně koncipovanými portály s plným tympanonem neseným krakorci.²⁸¹

Jedním z vesnických farních kostelů v někdejší horšovském arcijáhenství, jenž budí dlouhodobě pozornost odborných kruhů, je kostel v Horšově.²⁸² Románský kostel v Horšově, jenž nejspíš tvořil součást biskupského dvorce, byl postaven přibližně na sklonku 12. století nebo v první třetině 13. století jako jednodílná podélná svatyně, v jejímž závěru lze si představit válcovou apsidu s konchou, popřípadě křížem sklenutý kvadratický chór, zatímco západní část lodi zaujímala biskupská (arcijáhenská) tribuna, podklenutá a sklenutá nejspíš dvěma bezžebnými křížovými klenbami s dělicím klenebním pasem. Tribuna měla samostatný vstup zvenčí v úrovni své podlahy na západní straně a tvořila prostorově a provozně samostatnou jednotku. Od chrámové lodi ji dělila zeď opatřená, jak se zdá, dvěma symetricky umístěnými otvory (okny, nebo oknem a průchodem směrem do prostoru lodi). Existence románské věže nad tribunou nebyla zatím prokázána. Lze však o ní uvažovat podle analogií v poloze domněnky, že prvotní záměr stavby se zděnou západní hranolovou věží postavenou na šířku chrámové lodi počítal.

Vrcholně gotická přestavba kostela v Horšově byla vedena stavebním mistrem tak, aby se hospodárně zacházelo nejen s žulovými kvádry získanými ze zbouraného románského zdiva, ale i s dříve vykonanou zednickou prací, pokud bylo možné ji využít. Architektonicky nejvýraznějším projevem díla je presbyterium se dvěma poli žebrové křížové klenby a pětibokým závěrem sklenutým paprscitou žebrovou klenbou, opatřené vně opěráky, jež jsou nahoře ukončeny průnikem sedlové stříšky se stříškou pultovou, a dále štíhlá hranolová věž tyčící v jihozápadním koutu lodi. Klenební žebra v presbyteriu se vyznačují protáhlým tvarem dvakrát oboustranně vyžlabeného klínu. Gotická přestavba kostela časově spadá podle dendrochronologického rozboru starých

²⁸¹ D. Líbal: *Urbanistický i architektonický fenomén středověkých západních Čech*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 20, 1984, s. 143–144. Týž: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 258–260, a v heslech jednotlivých památek zpracovaných autorem tamtéž, s. 271, 283, 286, 303–305, 349, 360–363. Týž: *Domažlický okres ve středověku*, Domažlice 1995, s. 17.

²⁸² Poslední základní přehled dějin stavby horšovského kostela podal J. Kaigl: *O kostele v Horšově*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 290–297. (Viz též kapitola 3. 1., zde; půdorys uveden v kapitole 3. 2., foto č. 2).

krovů střech nad presbyteriem a lodí do doby kolem roku 1363.²⁸³ Mohla tedy ještě souviset s četnými opatřeními pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic († 1364), jimiž zveleboval statky pražského arcibiskupství v českých zemích včetně těch v okolí Horšovského Týna.

Jedním ze základních znaků v gotickém architektonickém projevu kostela v Horšově je severní portál, jímž se kdysi vstupovalo do chrámové lodi: má hladký tympanon vložený do lomeného vnitřního oblouku portálu a podepřený po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolkami, jež jsou osazeny tak, aby tvořily s lícem tympanonu jednu svislou rovinu. Obdobné architektonické řešení se uplatňuje nejen na území bývalého horšovského arcijáhenství ve 14. století – na stavbách kostela v Bukovci, Újezdu Svatého Kříže, ve Staněticích a v Hradci (u Stoda) –, ale i jinde v západních Čechách, jako například na hlavním vstupu do mariánského kostela ve Starém Plzenci v době snad krátce před rokem 1351.²⁸⁴ Přitom je třeba vzít v úvahu skutečnost, že gotické portály s hladkým tympanonem opatřeným po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami se vyskytovaly v tehdejší Plzeňském kraji ve zjevné nebo dnes spíše již jen tušené souvislosti s bohatými kláštery. Jeden z portálů tohoto typu, jenž jinak svým původem odkazuje na monumentální portály románské s tympanonem, dochoval se částečně v severním průčelí příčné lodi cisterciáckého klášterního kostela v Plasích. Další tvoří hlavní vstup do kostela ve Žďáru (u Blovic), vesnici spadající ve vrcholném středověku do sféry vlivu kláštera cisterciáků v Nepomuku. Naproti tomu na zdárném průběhu a dokončení gotické stavby farního kostela sv. Jiří v Hradci u Stoda mohl mít podstatný zájem nedaleký klášter premonstrátek v Chotěšově, neboť ten v Hradci vlastnil pozemkový majetek a patřil mu druhý zdejší, původem raně středověký kostel – kaple sv. Vavřince. Uměleckohistorické propojení portálů uvedeného typu do takzvané rokycanské skupiny se jeví jako málo vhodná aproximace.²⁸⁵

V poměrně přesném datování gotické přestavby kostela v Horšově do doby kolem roku 1363 se nabízí dílčí východisko pro odhad okolností vzniku přinejmenším dvou dalších vesnických kostelů: v Třebnicích a Hoře Svatého Václava. Ves Třebnice ve vzdálenosti necelých 5 km na sever od Domažlic tvořila jižní okrajovou část pozemkového majetku pražského arcibiskupství na Horšovskotýnsku ve druhé polovině 14. století. Třebnická fara tehdy nepatřila, jak lze nepřímou odvodit z malé výše papežského desátku, mezi výnosná obročí, ale zdejší plebán v případě, že se uprázdnilo místo faráře u kostela sv. Petra (a Pavla) v Horšovském Týně, měl za povinnost pečovat podle zprávy z roku 1391 i o tento jistě daleko lépe zaopatřený městský kostel.

²⁸³ J. Anderle, P. Zahradník: *Horšov, kostel Všechn svatých, stavebně historický průzkum* (nepublikovaný elaborát z roku 2001, obsahující rovněž znalecký posudek č. 176–16/01 na dendrochronologické datování krovů kostela, zpracovaný J. Kynclem; archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni).

²⁸⁴ A. Podlaha: *Posvátná místa království Českého*, 2, Vikariáty: Berounský, Bystrický a Plzeňský, Praha 1908, s. 323. Viz též www.dendrochronologie.cz/databáze, heslo Starý Plzenec, kostel Nanebevzetí Panny Marie.

²⁸⁵ A to i v případě, že by náčrtek podoby gotického vstupního portálu s tympanonem do děkanského kostela v Rokycanech (A. Podlaha: *Posvátná místa království Českého*, 4, Vikariáty: Kolínský a Rokycanský, Praha 1910, s. 232) odpovídal skutečnosti a že by tento portál byl nejstarším svého druhu v západních a jihozápadních Čechách. S pojmem „portály rokycanské skupiny“ pracoval zejména V. Mencl, op. cit., 1969, s. 322, a v jiných svých publikacích.

Drobná gotická stavba kostela v Třebnicích se skládá z plochostropé podélné lodi, presbyteria, jež je opatřeno jedním polem žebrové křížové klenby s paprscitou žebrovou klenbou v pětibokém závěru, a sakristie pravoúhlého půdorysu, nalézající se na severní straně presbyteria. Do sakristie, sklenuté a nadstavěné věži v době barokní,²⁸⁶ vchází se z presbyteria portálem, v jehož půlkruhovém oblouku je osazena kamenná deska vykrojená tak, že vlastní průchod má nahoře lichoběžníkový tvar. Presbyterium osvětlují dvoudílná lomená okna. Dochovaly se v nich původní kružby. Vyšší umělecká náročnost okna v ose závěru je vyjádřena kružbou se třemi sférickými trojúhelníky umístěnými za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěnými uvnitř trojlístkem. Jiná typická gotická okenní kružba v Třebnicích znázorňuje trojlístek, jenž je shora orámován jednoduchým lomeným obloučkem, zatímco dole jej podpírá oblouček trojlístý.

Gotický portál na jižní straně lodi kostela je přeřat křížovou klenbou mladší předsíně, kde se jeví jako nízký pravoúhlý průchod vsazený mezi původní portálová ostění. Lomený oblouk portálu je vidět na půdě nad předsíní. Na jeho vnitřní ploše se zachovaly stopy kamenické úpravy styčné spáry, zjevně pro tympanon. Ten však zanikl, popřípadě nebyl vůbec proveden, přičemž není zřejmé, zda měl být podpírán po stranách čtvrtkruhovými konzolkami. Naproti tomu členění oblouku zůstalo neporušeno. Tvoří je výžlabky a postupně, v řazení ve směru zvenčí dovnitř za sebou, menší oblý prut, dominantní hruškovitý tvar a dva menší oblouny, což je profilace svým pojetím a proporcemi nápadně připomínající kamenickou práci na někdejší severním portálu do lodi kostela v Horšově; větší rozdíl spočívá jen v tom, že na posledním místě ve sledu čtyř členicích prutů není u vnitřní hrany horšovského portálu oblý prut, ale drobný hruškovec.

Blízká tvarová příbuznost a možnost shody v uplatnění tympanonu na obou portálech, které byly vytesány z obdobného jemnozrnného pískovce, vystupují v naší úvaze do popředí, jestliže obrátíme svoji pozornost ke způsobu soudobé zednické práce. Pokud jde o svislé zdivo z lomového kamene, zpevněné na nárožích pískovcovými kvádry, vyznačuje se totiž v Třebnicích právě tak jako v Horšově tím, že je ve štítu na půdě nad triumfálním obloukem odlehčeno a vyneseno lomeným klenebním pasem. Podle tohoto pasu lze hypoteticky předpokládat, že novostavbu třebnického kostelíka někdy v padesátých nebo šedesátých letech 14. století a gotickou přestavbu staré horšovské svatyně spojovala navzájem práce stejných nebo stejně proškolených zedníků, takže i dílo kameníka na vstupním portálu do lodi obou kostelů mohlo vzejít z jedné stavební skupiny. Spojení mezi kostely v osobě pražského arcibiskupa jako jejich patrona je historicky doloženo až v době předhusitské, ale lze je s velkou mírou pravděpodobnosti vztáhnout i pro dobu na počátku druhé poloviny 14. století.²⁸⁷

²⁸⁶ Zdivo věže nad sakristií, někdy uváděné jako dílo z konce 14. století (D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 518), jež je půdorysně odsazeno od vnějšího líce zdiva sakristie, jakož i od severní zdi presbyteria a vyneseno pomocí tří klenebních pasů, není středověké, ale mnohem mladší (viz zde kapitola 1. 4., pozn. 1).

²⁸⁷ Údaj z roku 1355 uvádějící zlatokorunský cisterciácký klášter jako patrona kostela v Horšově není takto zcela srozumitelný, pokud nejde o omyl vzniklý při zápisu do konfirmační knihy (LC I/1, s. 32).

Naproti tomu odlišné půdorysné a prostorové uspořádání presbyteria v Třebnicích bez opěráků, s jedním polem křížové klenby a klenebními žebry ve tvaru jednoduše vyžlabeného klínu, nedá se asi vysvětlit ve srovnání s pozůstatky vytríbené gotické architektury kostela v Horšově pouze rozdíly v zadání umělecké náročnosti stavby a ve velikosti a výnosnosti dvou farností různého významu. Zda gotická architektura kostela v Třebnicích souvisí jako celek s působením kameníků jen v Horšově v době kolem roku 1363, není tedy jisté; z Horšova do Třebnic mohl být povolán kameník výlučně k provedení hlavního vstupu do kostela, zatímco například okenní kružby v presbyteriu a žebra pro jeho klenbu by prováděl jiný kameník, známý odjinud. Právě tak je možné, že podobnosti a současně rozdíly v architektonickém tvarosloví téhož stupně slohového vývoje jsou zde projevem odvození dvou staveb ze společného střediska umělecké práce, provozovaného pro architekturu vyššího řádu, jež vznikaly sice ve stejné době, ale bez přímého vztahu mezi sebou. – Sakristie v Třebnicích, jak napovídá okosený sokl presbyteria, jenž probíhá i uvnitř sakristie, vznikla dodatečně, a to v umělecké závislosti na stavbě chóru arcijáhenského kostela u sv. Apolináře v Horšovském Týně až v poslední čtvrtině 14. století.²⁸⁸

Pokud jde o soubor vesnických kostelů v horšovském arcijáhensství ve 14. století, vyskytuje se půdorysné a prostorové uspořádání gotického presbyteria s opěráky, dvěma poli křížové klenby a paprscitou klenbou v pětibokém závěru kromě Horšova již jen v Hoře Svatého Václava, což je osídlení ve vysoké nadmořské výšce 572 metrů. Patronátní právo pražských arcibiskupů ke zdejšímu kostelu je doloženo poprvé v roce 1359.²⁸⁹ Již v roce 1331 koupil však biskup Jan IV. z Dražic od Jana Lucemburského hrad Herštejn (Starý), ležící ve strategické poloze na okraji hraničního hvozdu asi při jedné z vedlejších větví Řezenské cesty, snad aby posílil ochranu majetku pražských biskupů na Horšovskotýnsku. Součástí převodu byly blíže neurčené menší statky v okolí a mezi nimi, jak se zdá, byla i Hora Svatého Václava.²⁹⁰

²⁸⁸ Portálek do trebnické sakristie je co do tvaru a svými rozměry téměř shodný se dvěma portálky, jimiž se vchází do sakristie a boční kaple z chóru kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně (světlá šířka a výška portálku v Třebnicích je 91 a 170 cm, v Horšovském Týně jde o šířku 92 cm a výšku 200 a 204 cm). Stavba chóru kostela sv. Apolináře poukazuje na dosah působení uměleckého vlivu pražské dvorské huti v poslední čtvrtině 14. století. V době kolem roku 1395 postoupila do výše zděného štítu mezi presbyteriem a lodí ([www.dendrochronologie.cz/databáze](http://www.dendrochronologie.cz/databaze), heslo Horšovský Týn, kostel sv. Apolináře). Skončila nejspíš za arcijáhna Petra ze Všerub (v arcijáhenském úřadu doložen poprvé v roce 1393) do roku 1402, kdy zemřel pražský arcibiskup Olbram ze Škvorce, jehož erb je umístěn, obdobně jako znak Jana z Jenštejna (Jana Očka z Vlašimi?), na svorníku vysoké klenby chóru. Údaje o tom, kdy stavební dílo začalo, scházejí. Nejpozději se tak stalo za arcibiskupa Jana z Jenštejna (1379–1396). – Pokud jde o postup výstavby chóru kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně, uplatňuje se v odborné literatuře dvojí názor D. Líbala, že jižní boční kaple, sklenutá dvěma křížovými žebrovými klenbami, je starší než chór a vznikla k polovině 14. století (D. Líbal, op. cit., 2001, s. 110), nebo že východní část kostela pochází z jedné doby (D. Líbal: *Gotická architektura*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1, 1984, s. 193). Slohově příbuzné okenní kružby, s výjimkou kružeb s plaménky, a jednotně tvarovaný sokl obíhající po vnějším obvodu jižní kaple a chóru kromě jeho opěráků naznačují v každém případě, že celá východní stavba vycházela z jednotného plánu.

²⁸⁹ LC I/1, s. 88.

²⁹⁰ Z. Hledíková: *Biskup Jan IV. z Dražic*. Praha 1991, s. 140–141. Viz též E. Maur: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský historický sborník*, 7, 2001, s. 5–59.

Kostel v Hoře Svatého Václava byl barokně upraven v období let 1717 až 1719.²⁹¹ Nejspíš z této doby pochází mimo jiné valená klenba lodi s trojúhelníkovými výsečemi, klenutá západní předsíň se vstupním portálem do prostoru pod hudební kruchtou, poslední patro věže (zvonice) a jednotný vzhled oken s půlkruhovým obloukem v lodi i presbyteriu. Středověká stavební podstata kostela zůstala však nezměněna. Tvoří ji obvodové zdivo lodi s výjimkou vnitřních i vnějších opěrných pilířů, presbyterium a sakristie v přízemí věže, jež se pojí k presbyteriu na severní straně.²⁹²

Tatáž majetkoprávní příslušnost k pražskému arcibiskupství a použití stejného, regionálně vzácného typu presbyteria zřejmě posloužily D. Líbalovi jako opora pro jeho názor o přímém dílenském vztahu mezi gotickými stavbami kostela v Hoře Svatého Václava a v Horšově. Současně s tímto hodnocením je však třeba vzít v úvahu ještě některé další skutečnosti. Obvodové zdivo lodi ani sakristie kostela v Hoře Svatého Václava provedené z lomového kamene není na nárožích, až na výjimku jihovýchodního nároží lodi, zpevněno kvádry; z nich, při uplatnění hrubozrnného pískovce, jsou vyzděny opěráky presbyteria, zatímco podélné kusy ze stejného druhu kamene posloužily na provedení soklu, jenž po obvodu presbyteria obíhá a má podobný tvar jako sokl presbyteria v Horšově. Z jemnějšího pískovce byla vytesána ostění vysokých gotických oken v presbyteriu, jež se dochovala pouze částečně, a mírně hrotitého portálu, jímž se kdysi vstupovalo do svatyně z jižní strany.²⁹³ Presbyterium v Hoře Svatého Václava, poněkud užší (o 0,7 m) a protáhlejší (o 0,3 m) než presbyterium horšovské, jež se vyznačuje proporční vyvážeností oltářního prostoru v poměru šířky, délky a výšky 1 : 1,5 : 1,4, navozuje dojem monumentality a expresivity v architektuře. Docílení takového dojmu však nemuselo být původním záměrem gotického mistra, jenž stál u vytýčení půdorysu presbyteria, neboť vývoj stavby byl složitější. Nároží svislého zdiva, jímž je vynesena vysoký lomený triumfální oblouk, jsou totiž projmuta na obou stranách výžlabkem, zatímco v patě triumfálního oblouku dochází ke změně, provedené neorganicky a bez dělicí římsy ve prospěch výrazně plastičtějšího členění pomocí širokého okosení oblouku s hlubokým středním výžlabkem. Triumfální oblouk včetně jeho výšky je známkou stavební etapy, k níž došlo ještě před sklenutím presbyteria a se kterou asi přímo souviselo i dodatečné navýšení obvodového zdiva lodi přibližně o 1,5 m.²⁹⁴

Kdy byl gotický kostel v Hoře Svatého Václava zdárně dobudován, nelze jednoduše určit. Pokud jde o příznačný profil jeho triumfálního oblouku, obdobné, i když poněkud zdobnější řešení uplatnilo se na stavbě presbyteria kostela v Kostelci (u Kladrub), historicky doložené v době kolem roku 1356. Tentýž tvar byl použit přibližně ve třetí čtvrtině 14. století například ve dvou lokalitách v těsném sousedství s

²⁹¹ J. Haubert, G. Hofman, J. Kovář: *Připomínky k západočeským památkám v díle Umělecké památky Čech*, in: *Mínulostí Západočeského kraje*, 15, 1979, s. 274.

²⁹² V suterénu pod sakristií se nalézá starý klenutý prostor – asi ossarium, odvětrané a osvětlené z východní strany okénkem v úrovni těsně nad dnešním terénem.

²⁹³ Tento portál je zazděn a přeřat mladším opěrákem. Je však vidět vnější část profilace jeho ostění, tvořená dvěma výžlabky a prutem stlačeného hruškovitého průřezu mezi nimi.

²⁹⁴ Navýšení je dobře patrné v ústupku zdiva horní části jihovýchodního nároží lodi a v odlišné skladbě lomového zdiva jižní obvodové zdi lodi v rozsahu od tohoto ústupku po barokně upravenou korunní římsu (fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, č. neg. 263934).

horšovským arcijáhenstvím: na stavbě presbyteria kostela v Holostřevch a dále kostela v Horních Sekyřanech, kde presbyterium s opěráky má půdorys pro dvě pole křížové klenby a paprscitou klenbu v polygonálním závěru tak jako v Horšově a Hoře Svatého Václava. (Kostelec a Holostřevy podléhaly ve vrcholném středověku přímému vlivu kladrubského kláštera. V Horních Sekyřanech v roce 1389 a 1397 vystupuje jako patron kostela probošt kláštera v Chotěšově.) Jak se zdá, výše zmíněná změna v provedení triumfálního oblouku v Hoře Svatého Václava tedy nemusela nutně znamenat větší přestávku stavebních prací. Zdrobnělý, po stranách malým oblounem přizdobený hruškovitý tvar klenebních žeber v presbyteriu, probíhajících podél svislé stěny v poměrně dlouhém úseku v zájmu spíše dekorativní než statické funkce klenby (žebra byla v době barokní upravena štukem), mohl by jinak sám o sobě zakládat názor, že k zaklenuí prostoru se přikročilo buď ještě ve třetí čtvrtině 14. století, anebo i s velkým časovým odstupem, třeba až v době pohusitské.

Jako charakteristický projev kamenické práce vhodný k přenášení se jeví severozápadní konzola křížové klenby v sakristii kostela v Hoře Svatého Václava, vysoké téměř 7 m, opatřené žebry ve tvaru jednoduše vyžlabeného klínu a kruhovým svorníkem s reliéfem růžice. Jde o konzolu, jež má prostou polygonální římsou a pod ní trojici vodorovných profilů obtáčeujících stupňovitě jehlancové tělo konzoly. Dvě tvarově příbuzné klenební konzoly se dochovaly v závěru presbyteria kostela v Horšově.

Souhrnně vyjádřeno, existuje zjevná příbuznost kostela v Hoře Svatého Václava, a to přinejmenším v rozsahu půdorysu presbyteria a podle klenební konzoly v sakristii, s gotickou přestavbou horšovské svatyně. Začátek a velká část stavby presbyteria a vznik celé sakristie v Hoře Svatého Václava časově spadají bezpochyby do třetí čtvrtiny 14. století, jak uvedl D. Líbal, jenž ovšem nepostihl postup středověké výstavby ve více než jedné etapě. Nepřekvapilo by, kdyby se o dílo zasloužil podstatnou měrou, spíš než pražský arcibiskup nebo horšovský arcijáhen, Matyáš, místní plebán v období téměř dvaceti let 1359 až 1378, jenž byl hospodářem zběhlým v organizačních a majetkoprávních věcech.²⁹⁵

Žádný z dále uváděných kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století nesouvisel, na rozdíl od kostelů v Horšově, Třebnicích a Hoře Svatého Václava, s pozemkovým majetkem pražského arcibiskupství, ale stál ve vesnici, jež byla po určitou dobu vlastnictvím koruny nebo patřila některému z panských nebo místních vladyckých rodů.

Ve vzdálenosti asi 15 km na severozápad od Horšovského Týna se nalézá Újezd Svatého Kříže, kdysi jedna ze strážných chodských vsí při okraji hraničního lesa spadajících pod správní pravomoc purkrabího na královském hradě Přimdě. Byl to tedy

²⁹⁵ *LC I/1*, s. 88. *LC III-IV*, s. 95. – Farář Matyáš například vyplatil v roce 1365 některé pozemky užívané osadníky v Hoře Svatého Václava, které se mu hodily pro vlastní hospodaření, zatímco jiné ve vzdálenějším okolí současně zastavil za roční plat. Další pozemky farnosti (v Truskově – tato ves později zanikla), s nimiž hospodařili zřejmě neúspěšně rolníci ze sousední vsi Drahotína podle českého práva, vyplatil v roce 1375, aby je zastavil právem emfyteutickým a dostával z nich pravidelné, pevně určené dávky. Viz *LE I*, č. 106, s. 52, č. 225, s. 108–109.

zpočátku panovník, kdo měl patronát ke zdejšímu kostelu, což je historicky doloženo v roce 1357 a 1365. Nejpozději za vlády Václava IV. se Újezd Svatého Kříže stal samostatným statkem. Mezi jeho asi první držitele patřil Oldřich, známý ze sporu o faru svatého Kříže u Hostouně, to znamená v Újezdu Svatého Kříže, v roce 1380.²⁹⁶

V Újezdu Svatého Kříže vznikl gotický kostel velkých rozměrů, přičemž se tak mohlo stát v těsné časové návaznosti na nejspíš novou lokaci osídlení.²⁹⁷ Chrámová loď o podlahové ploše 9,5 x 16,5 m se otevírá lomeným triumfálním obloukem do presbyteria završeného křížovou žebrovou klenbou a paprscitou žebrovou klenbou v pětibokém závěru. V sakristii, postavené na severní straně presbyteria s ním asi současně, je rovněž žebrová křížová klenba. Svislé i klenuté zdivo je provedeno z lomového kamene. Kvádry zpevňující nároží svislého zdiva a články gotické architektury kameníci vytesali z jemnozrného pískovce. Jedenkrát na výšku odstupňované opěráky presbyteria, po jehož obvodu obíhá tvarovaný sokl, jsou nahoře ukončeny průnikem sedlové stříšky se stříškou pultovou. Hrotitá okna v presbyteriu jsou dvoudílná s výjimkou trojdílného okna v podélné ose stavby. V okenních kružbách se vyskytuje trojice plamének rotujících uvnitř kruhu a dále trojlíst s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jež je vsazen do ostře lomeného obloučku (lancety) a dole jakoby nasedá na trojlístý oblouček. Nejbohatší pojednání má kružba trojdílného okna. V jeho vrcholu je velký, do sférického čtverce vložený kvadrilob, jehož laloky dále člení trojčetný oblouček, zatímco uprostřed kompozice se nalézá malý čtyřlíst. O gotických oknech, jimiž byla osvětlena chrámová loď, lze si učinit jenom dílčí představu. Jedno z nich, dvoudílné, umístěné poblíž jihovýchodního nároží lodi a opatřené kružbou na způsob kruhu s vepsaným šestilístým obrazcem, bylo nedávno odhaleno při obnově památky.²⁹⁸

Vnitřní prostor presbyteria se pohledově uplatňuje především skladbou svých kleneb se subtilními žebry ve tvaru jednoduše vyžlabeného klínu a hladkými jehlancovými konzolami. Lomený triumfální oblouk je oboustranně projmut výžlabkem, jež plynule navazuje na stejný prvek v členění stěn pod obloukem; římsa osazená v patce oblouku končí ve styku s vnitřní hranou výžlabku a tento výžlabek nepřetíná. Za výstavní kousek kamenické práce lze považovat hlavní vstupní portál umístěný na jižní straně lodi. Svým architektonickým řešením a hladkým tympanonem podepřeným po stranách čtvrtkruhovými konzolami sice odpovídá typu portálu, jímž

²⁹⁶ E. Maur: *Chody, Chodovy a Chodové, Pokus o vymezení středověkých sídel Chodů toponomastickou metodou*, in: *Západočeský sborník historický*, 5, 1999, s. 15–16, a tam uvedené odkazy na historické prameny.

²⁹⁷ Újezd Svatého Kříže podle císařského povinného otisku mapy stabilního katastru z roku 1838 představuje typ vrcholně středověké lesní lánové vsi se zástavbou rozmístěnou podél potoka, jež tvoří ve směru východ–západ pomyslnou osu osídlení. Poměrně pravidelně rozměřené lány jsou uspořádány do záhumenicové podélné pluziny a jejich převážná část se táhne až na hranici katastru. Farnímu kostelu, hřbitovu a s nimi sousedící faře bylo vyhrazeno místo ve východním okraji lokace na severním břehu potoka; pozemky orientované k jihu včetně jednoho výrazně širšího lánu (určeného pro lokátora?) patřily bohatším usedlostem. Středověká tvrz (*Výzkumy v Čechách 1976–77*, Praha 1981, s. 150, heslo Újezd Sv. Kříže, o. Bělá nad Radbuzou, okr. Domažlice; zpracoval T. Durdík) stála na opačné straně vesnice a jižně od potoka. – Pokud nebyl Újezd Svatého Kříže vysazen ve 14. století zcela nově, nejspíš právě tehdy došlo zde k rozsáhlé reorganizaci starší, již nevyhovující situace osídlení.

²⁹⁸ K. Foud: *Kostel Povýšení sv. Kříže v obci Újezd sv. Kříže ve světle nových objevů*, in: *Průzkumy památek*, 3/I, 1996, s. 92–94.

se kdysi vcházelo do kostela v Horšově, ale jinak jde o dílo pojaté s daleko větším důrazem na monumentalitu, perspektivismus a účinek linearity v architektuře. Široce rozevřená ostění portálu jsou měkce modelována sestavou sedmi prutů o průřezu hruškovce, vejcovce nebo oblounu, jež vybíhají společně s výžlabky mezi nimi ze šikmé horní plochy hladké, poměrně vysoké trnože, půdorysně třikrát zalomené v tupém úhlu. Celková výška portálu je 4,3 m. Jeho převýšení odpovídá poměru 1 : 1,75.

Mohutný lomený klenební pas, jenž odlehčuje a vynáší na půdě horní zdivo vysokého štítu nad triumfálním obloukem, je znakem gotické zednické práce v Újezdu Svatého Kříže právě tak jako v Horšově a Třebnicích.

Nevíme, zda náklady spojené se stavbou kostela v Újezdu Svatého Kříže nesla ještě koruna, jejíž iniciativa by se mohla nejspíš uplatnit u předpokládané nové lokace osídlení. Pokud bychom ztotožnili, ve shodě s E. Maurem,²⁹⁹ Oldřicha v Újezdu Svatého Kříže v roce 1380 s Oldřichem z Újezda, jinak ze Štítar, zvaného též Chuchmyster, jenž asi působil ve službách Václava IV. a je doložen jako patron kostela v Újezdu Svatého Kříže v roce 1403,³⁰⁰ potom by se zřejmě jednalo o Oldřicha z Újezda, jednoho z členů *Bratrstva obruče a kladiwa* při založení kaple Nejsvětějšího Těla a Krve Páně, Panny Marie a sv. Felixe a Adaukta mučedníků (kaple Božího Těla) uprostřed Dobyččího trhu na Novém Městě pražském v roce 1382.³⁰¹ Domněnka, že právě tento Oldřich byl stavebníkem kostela v Újezdu Svatého Kříže v době kolem roku 1380, neboť měl zájem nejenom na místní farnosti, ale i na své vlastní společenské reprezentaci, je lákavá a z architektonického hlediska jistě možná. Důkazy pro ni však scházejí. Zkoumanou chrámovou stavbu lze tedy datovat zatím jen přibližně a do většího časového rozpětí od padesátých až do osmdesátých let 14. století.

Jak již bylo výše zmíněno, kostelů prokazatelně raně středověkého původu není ve správním obvodu někdejšího horšovského arcijáhenství podle dosavadního poznání mnoho. K nejstarším patřil kostel (kaple) sv. Jakuba Apoštola při staré celnici a předpokládané předlokační trhové osadě v Domažlicích, jehož archeologicky zjištěné pozůstatky nasvědčují vzniku této svatyně snad již v 10. nebo na počátku 11. století.³⁰² Kromě kostela v Horšově uplatňuje se mezi nimi například ještě kostel v Kostelci (u Kladrub), kde románskou stavební etapu připomínají pískovcové kvádry druhotně

²⁹⁹ E. Maur, op. cit., 1999, s. 16.

³⁰⁰ LC VI, s. 96.

³⁰¹ *Základy starého místopisu Pražského*, 2, (ed. W. W. Tomek), Praha 1870, XI/b, s. 26–27. M. Polívka: *K šíření husitství v Praze (Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě Pražském v předhusitské době)*, in: *Folia historica Bohemica*, 5, 1983, s. 95–111. – V roce 1382 mělo zmíněné bratrstvo 40 (36?) členů. Patřili k nim mimo jiné příslušníci nižší šlechty a osoby blízké Václavu IV. se značným vlivem, jako byl například Jan Čúch ze Zásady, Zdimír ze Sedlce, Štěpán Poduška z Újezdce, Václav Králík z Bubenic, nebo dále Petr ze Všerub, kanovník pražský, pozdější arcijáhen horšovský. Vysoká společenská prestiž vyplývající z členství v bratrstvu, jež hrálo roli stavebníka a patrona kaple, vázala na skutečnost, že jeho členem byl asi i král Václav nejpozději v roce 1397. Je známo, že mezi relikviemi, pro jejichž veřejné vystavování měla kaple Božího těla sloužit, byly ostatky připomínající Kristovo utrpení, včetně části dřeva z jeho kříže.

³⁰² P. Břicháček, M. Metlička, op. cit., s. 261.

použité v hojném počtu do zdiva chrámové lodi ve 14. století, v Přimdě,³⁰³ Stráži,³⁰⁴ nebo v Úboči a Bukovci.³⁰⁵ Raně středověkých kostelů a kaplí bylo však ve sledované oblasti jistě daleko více. Některé prozrazuje starobylé, nejspíš původní zasvěcení v kombinaci s historickými zprávami, popřípadě dílčími archeologickými nálezy.³⁰⁶ Existenci dalších lze tušit v souvislosti s osídlením ve 12. a v první polovině 13. století uváděným později jako součást stabilizované farní sítě,³⁰⁷ zejména pokud poloha takového osídlení vázala na zemskou nebo významnou místní cestu.

Dochované, prokazatelně románské části snad ze šedesátých nebo sedmdesátých let 12. století stavby kostela v Bukovci, což je vesnice ležící ve vzdálenosti necelých 11 km směrem na severovýchod od Horšovského Týna, svědčí s velkou pravděpodobností o uplatnění přímého vlivu kláštera v Kladrubech jako uměleckého ohniska, odkud se šířila do okolí technika románského kvádrového zdiva a nová architektura.³⁰⁸ Tvoří je zejména střední část západní obvodové zdi chrámové lodi, půdorys a dva úseky původního zdiva v přízemí západní hranolové věže a její východní zeď v třetím patře, kde je vidět sdružené – podvojně okno někdejší románské zvonice.

Starý oltářní prostor neznámého uspořádání nahradilo v Bukovci gotické, pětioboce uzavřené presbyterium (půdorys kostela v úrovni přízemí a prvního patra věže včetně stavebně-historického rozboru je připojen ke kapitole 3. 3. této práce, foto č. 2). Na něj navazuje na severní straně sakristie, postavená s presbyteriem současně jako podélná nízka, valeně sklenutá místnost, v jejímž čele je pravoúhlý výklenek v tloušťce zdi a v něm původní zděný oltář.³⁰⁹ Architektura presbyteria, jejíž články jsou vytesány z jemnozrného pískovce, zatímco zdivo je lomové, promísené s druhotně použitými

³⁰³ Naposled J. Kaigl: *K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku*, in: *Zprávy památkové péče*, 71, 2011, s. 185–186. (Viz též kapitola 4. 3., zde.)

³⁰⁴ R. Široký, K. Nováček: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, in: *Archaeologia historica*, 23, 1998, s. 64–65, a tam poprvé publikovaný nálezy románského portálu s tympanonem v jižní obvodové zdi lodi farního kostela sv. Václava. (Viz též kapitola 3. 5., zde.)

³⁰⁵ J. Kaigl: *Románské drobnosti z Bukovce a Úboče*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 460–469. Pokud jde o kostel v Bukovci, k poznání jeho románské stavební etapy přispěl podstatným způsobem naposled M. Čechura: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 37, 2012, s. 529–538. (Viz též kapitola 3. 3., zde.)

³⁰⁶ Gotický, barokně upravený kostel sv. Vavřince na někdejší slovenském hradisku u Štítar, kostel (kaple) téhož zasvěcení na slovenském hradisku v Hradci, nebo torzo budovy sýpky v Bijadlech u Merklína zahrnující část zdiva gotického kostela, jehož raně středověký předchůdce (sv. Vavřince?, původně při knížecím dvorci?) byl považován kladrubskými benediktiny za jejich majetek již od založení kláštera v roce 1115.

³⁰⁷ Například Valtířov, Meclov, Staré Sedlo, Prostiboř nebo Chotěšov (k roku 1115), Bernartice (1158), Miřkov (1158–1173), Skapce a Rokošín (k roku 1186), Staňkov (1233), Mělnice (1235), Hostouň (1238), Hora Svatého Václava (1239?), Stanětice (1239), Ves Touškov (1243), Racov (1247), Mutěnin (1253).

³⁰⁸ Základní práci v tomto směru publikoval T. Dittrich: *Kladrubské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, in: *Umění*, 28, 1980, s. 129–139. Naposled K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010.

³⁰⁹ Dnešní barokní okno ve výklenku nad oltářní menzou dodržuje polohu okna gotického, jehož spodní rám, provedený z tesaného pískovce a osazený ve vnějším líci zdiva, se dochoval (J. Šindelář: *Restaurátorský průzkum pláště kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci*, nepublikovaný elaborát z roku 2005, archiv NEGEBU s. r. o., Plzeň-Lhota, s. 3, snímky č. 31, 32). Z vybavení středověké sakristie existuje ještě kamenná výlečka osazená v nice v severní zdi.

románskými kvádry a zpevněné kvádry z pískovce na nárožích, neprošla od doby svého vzniku žádnými významnými změnami. Pohledu zvenčí dominují opěráky završené průnikem sedlové stříšky se stříškou pultovou, dvoudílná lomená okna s kružbami a sokl, tvarovaný shora dolů okosením, širokým výžlabkem a drobným oblounem. Okenní kružby jsou dvojího typu a jsou v podstatě totožné nejen geometricky, ale i svým výtvarným zpracováním s těmi, jaké se dochovaly v presbyteriu kostelíka v Třebnicích přibližně z padesátých nebo šedesátých let 14. století. Jeden typ se vyznačuje třemi sférickými trojúhelníky umístěnými za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěnými uvnitř trojlístkem. V tom druhém jsou použity dva trojlístky vedle sebe, z nichž každý zvlášť je dole nasazen na trojlístý oblouček a shora lemován hrotitým obloučkem, zatímco ještě výše, ve vrcholu okna se uplatňuje kruh a v něm buď trojlístý obrazec, nebo kvadrilob (v Třebnicích je kvadrilob vložen do sférického čtverce). Presbyterium se téměř shoduje v půdorysných rozměrech i výšce, udávajících proporce oltářního prostoru v poměru 1 : 1,6 : 1,45, s presbyteriem kostela v Horšově (při stejné délce rozdíl v šířce a výšce nečiní více než 0,4 m). Ve srovnání s ním nemá však dvě, ale jen jedno, tedy hlubší pole žebrové křížové klenby. Paprscitá žebrová klenba v polygonálním závěru, jejíž svorník a čelní oblouky jsou provedeny v menší výšce a vrcholnice prudčeji stoupají než u sousední křížové klenby, dokládá zájem gotického mistra na výraznějším uzavření presbyteria proti pohledu z chrámové lodi směrem šikmo vzhůru. Klenební žebra mají tvar jednoduše vyžlabeného otupeného klínu. Klenební konzoly jsou jehlancové, bez ozdob. Triumfální oblouk, jakož i stěny pod ním člení na obou stranách výžlabek, jenž není přeřat římsou v patě oblouku, neboť ta je osazena jen na rovném úseku zdi. Jaký byl štít nad triumfálním obloukem, zda jeho zdivo vynášel a odlehčoval na půdě klenební pas podobně jako v Horšově, Třebnicích a v Újezdu Svatého Kříže, není známo; štít vzal za své při mladších úpravách stavby.

Při vrcholně gotické přestavbě kostela v Bukovci vznikla dnešní chrámová loď o podlahové ploše 8,7 x 9,8 m; z lodi románské svatyně se dochovala prokazatelně pouze její západní obvodová zeď (nejspíš převážná část). Vrcholně gotický vstupní portál je umístěn na jižní straně lodi. Má hladký tympanon podepřený po obou stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami, jež se uplatňují jako slohový znak i na sedlovém portálku z presbyteria do sakristie. Dobově žádaného účinku linearitě se docílilo u hlavního portálu, provedeného v poměru celkové šířky a výšky 1 : 1,5, tím, že na členění jeho trychtýřovitě rozevřených ostění byly použity pruty vesměs hruškovitého tvaru, jež vybíhají bez patek z horní šikmé plochy nízkého soklu a plynule přecházejí do lomených archivolt.

Dvě dvoudílná lomená okna osvětlující loď kostela v Bukovci ze severní a jižní strany sotva vznikla ve větším časovém odstupu od přestavby lodi a stavby presbyteria. Kameník, jenž je vytvořil, byl však schopen přejímat a ztvárnit v závislosti na dovednostech získaných z jiného svého působiště většího významu anebo podle nového zadání umělecky pokročilejší podněty. Kružby těchto oken s plaménky vířícími (rotujícími) uvnitř kruhu, kvadrilobem, jenž je vložen do kruhu a jehož laloky dále člení trojčetný oblouček, a s půlkruhovými obloučky nedávají samy o sobě spolehlivý základ pro určitější hodnocení. Ve vztahu ke kružbovému obrazci kvadrilobu s vepsanými trojlístými obloučky, lze konstatovat, že jde o architektonický prvek běžně zastoupený v

gotické katedrální architektury ve střední Evropě ve 14. století a dále přenášený v dosahu jejího uměleckého vlivu. V souboru vrcholně gotických chrámových staveb na Horšovskotýnsku jsme se s ním již setkali, a to v okně závěru presbyteria kostela v Újezdu Svatého Kříže. Tentýž motiv, tentokrát na způsob slepé kružby, zdobí sanktuarium v chóru arcijáhenského kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně, skromnou, ale umělecky svrchovaně vytríbenou kamenosochařskou práci přibližně z poslední třetiny 14. století. Srovnání výše zmíněné kružby s plaménky vířícími uvnitř kruhu v Bukovci umožňuje, třebaže v daleko jednodušším provedení, kružba dvou oken presbyteria opět v Újezdu Svatého Kříže.

S kostelem v Bukovci je příbuzný v několika směrech kostel sv. Mikuláše v Úboči, vesnici vzdálené asi 12 kilometrů vzdušnou čarou na východ od Domažlic. Obě svatyně spojuje raně středověká stavební etapa s hranolovou věží předsazenou před západní průčelí obdélné lodi; v Úboči přibližně v polovině 13. století se však zdilo z lomového kamene a výtvarné nároky na románskou stavbu byly mnohem menší než v Bukovci. Původní závěr byl v obou případech stržen a nahrazen gotickým presbyteriem se sakristií, přičemž se dosáhlo patřičné prostorové výhody a zlepšil se chrámový provoz.³¹⁰

Presbyterium kostela v Úboči s jedním polem křížové klenby a paprscitou klenbou v pětibokém závěru, opatřené opěráky, váže se k drobné lodi románského kostela bez půdorysného odsazení na celou její šířku 5,4 m vlastní zdí s lomeným triumfálním obloukem. Přes některé pozdější stavební úpravy si podrželo převážnou část článků své gotické architektury, provedených z jemnozrnného pískovce. Dvě dvoudílná okna mají kružbu se třemi sférickými trojúhelníky umístěnými za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěnými uvnitř trojlístkem, jakou již známe z Třebnic a Bukovce. Zbývající dvě se vyznačují, tak jako jedno z oken presbyteria v Újezdu Svatého Kříže, kružbou trojlístého obrazce s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku (lancety), zatímco dole se opírá o trojlístý oblouček. Triumfální oblouk a stěny pod ním jsou členěny, podobně jako v Újezdu Svatého Kříže a Bukovci, výžlabkem z obou stran, jenž nahrazuje hranu v pravém úhlu a není přerušen římsou, která je osazena v patce oblouku. Klenby presbyteria, jakož i křížová klenba v sakristii jsou opatřeny žebry o průřezu jednoduše vyžlabeného klínu. Ušlechtilost kamenické práce vyzařuje z jehlancových klenebních konzol se zdobně bohatými plastickými kružbičkami.

Zájmu na bližším časovém zařazení stavby úbočského presbyteria lze vyhovět jen částečně srovnávacím rozbořem tvarosloví gotické architektury. Přitom je třeba mít na zřeteli omezení umělecko-historické metody studia a skutečnost, že můžeme nakládat s pouhým torzem dřívější bohatosti tvarů. Tak například pokud jde o obrazce okenních kružeb, takové jako v Úboči dochovaly se rovněž v presbyteriu mariánské svatyně v lokalitě *U Svatých* v Domažlicích, jehož vznik D. Líbal spojil s dobou kolem roku 1340, zatímco jejich uplatnění v presbyteriu kostela v Holostřevěch nedaleko

³¹⁰ Sakristie obdélníkového půdorysu umístěná na severní straně presbyteria v Úboči je sklenuta vysokou žebrovou křížovou klenbou. V její severní zdi se dochovala malá nika s původní kamennou výlevkou. Vysoký, segmentově sklenutý výklenek v provedení od podlahy v čelní – východní zdi sakristie bezpochyby kdysi sloužil pro umístění středověkého oltáře.

Kladrub chápe tentýž autor v kontextu vyšší úrovně vesnické církevní architektury na Plzeňsku až poslední čtvrtiny 14. století.³¹¹ Ve vztahu k naší práci a pro řešení otázek o uměleckém původu a historických okolnostech vrcholně gotických staveb nebo přestaveb některých vesnických kostelů ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhenství má větší význam výskyt příbuzných znaků v architektuře téhož stupně slohového vývoje a při srovnatelném pojednání kamenické práce nejen v obdobných, ale i různých kombinacích. Ty výše již uvedené lze nyní doplnit několika dalšími. Severovýchodní okno presbyteria bez opěráků právě zmíněného domažlického kostela má kružbu na způsob kruhu s vepsaným prostým šestilistým obrazcem tak jako gotické, teprve nedávno zčásti odhalené okno při jihovýchodním nároží lodi kostela v Újezdu Svatého Kříže. Presbyteria v Holostřevěch a Újezdu Svatého Kříže, opatřená podobně jako v Horšově a Bukovci opěráky ukončenými průnikem sedlové stříšky se stříškou pultovou, spojují navzájem po výtvarné stránce kromě toho i okenní kružby na způsob plamének rotujících uvnitř kruhu.

Názoru, že presbyterium se sakristií kostela v Úboči je dílem stavební huti z doby před polovinou 14. století, jež působila na stavbě kostela v Loučimi (u Kdyně) ve čtyřicátých letech 14. století,³¹² odporuje skutečnost, že v gotické architektuře těchto dvou vesnických kostelů neexistují žádné podobnosti svědčící pro práci stejné skupiny zedníků a kameníků ani jednotící tvůrčí koncept. Odlišnost ve výtvarném pojetí architektonických článků je natolik nápadná, že ji nelze vysvětlit pouhým odkazem na různý druh kamene, z něhož jsou tyto články vytesány. Společná, ale tehdy běžně rozšířená technika zdiva z lomového kamene zpevněného na nárožích a v opěrácích kvádry není důkazem. Výsledky dendrochronologického rozboru starých dřevěných konstrukcí a jejich pozůstatků nedávno rozpoznaných v Úboči však vyhovují datování podle D. Líbala, a to tak, že rok 1349 je *terminus post quem* dokončení celé stavby úbočského presbyteria. Zároveň se ukázalo, že tesaři na krov nad presbyteriem a zedníci při provádění vysokého štítu sedlové střechy na půdě nad triumfálním obloukem měli k dispozici dřevo různého stáří, z dubů skácených v rozmezí let 1332 až 1349.³¹³ Z přímého průzkumu středověkého zdiva a tesařských konstrukcí v jejich vzájemném vztahu v půdním prostoru nevyplývá, že by tato skutečnost tehdy znamenala více samostatných etap díla oddělených dlouhými přestávkami nebo dodatečné výměny starších, popřípadě jen dočasných prvků za mladší. Naproti tomu je v logice věci, že stavebník a místní plebán usilovali o rychlé dokončení a zprovoznění stavby nevelkého rozsahu. Svůj zájem by jistě prosadili, i kdyby to mělo následně přinést dílčí úpravy hotových krovů a střech včetně dodatečného vyzdění střešního štítu nad triumfálním obloukem³¹⁴ a kdyby nové presbyterium vznikalo obestavováním

³¹¹ D. Líbal, op. cit., Praha 1995, s. 279, 282.

³¹² D. Líbal, op. cit., Praha 1995, s. 258, 303–304, s. 361.

³¹³ Dochované úseky pozednice původního, jinak zaniklého krovu nad presbyteriem zjistil a jejich dřevo datoval (1332–1342; 1334/1335) Ing. T. Kyncl v roce 2007. Podle zadání od autora současně datoval fošny, jimiž je přeložen průchod ve štítovém zdivu nad triumfálním obloukem (1348/1349). T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z kostela sv. Mikuláše v Úboči*, Výzkumná zpráva č. 078c-07, nestr., (nepublikovaný elaborát z roku 2008).

³¹⁴ V zaměření dlabů na severní pozednici zaniklého gotického krovu nad presbyteriem je patrné, že krajní vazný trám dělila od střešního štítu nad triumfálním obloukem vzdálenost 0,8 m, zatímco rozteč mezi vaznými trámy byla 1,2 m. Štítové zdivo o tloušťce 0,75 m tedy mohlo vzniknout v době po roce 1349 dodatečně v místě, kde byl nedlouho předtím osazen vazný trám (za upozornění děkuji Ing. T.

závěru (drobné válcové apsidy?) románské svatyně při zachování jejich funkcí v neztenčené míře po dobu co nejdéle. Stručně vyjádřeno, nelze sice vyloučit, že se gotické presbyterium kostela sv. Mikuláše v Úboči začalo budovat již ve třicátých letech 14. století, ale průkaznější názor je, že pochází až z doby po roce 1349.

Jak v Bukovci, tak i Úboči, kde existovaly ve druhé polovině 14. století dvě fary a dva farní kostely – kostel sv. Mikuláše pro takzvanou dolní Úboč a kostel sv. Václava pro horní Úboč (zbořen v roce 1791) –, došlo během šedesátých let 14. století k převodu pozemkového majetku a patronátních práv ve prospěch pánů z Velhartic. V Bukovci byl jejich předchůdcem příslušník místní nižší šlechty, Jaroslav (Jarohněv) z Čechovic. V Úboči majetkoprávní změně předcházel postupný přesun těžiště zájmu panského rodu z Herštejna, držitele blízkého hradu Nového Herštejna (u Kdyně), na Moravu.³¹⁵ Tyto skutečnosti je třeba chápat v dobových souvislostech jako důsledek celkového společenského vzestupu pánů z Velhartic ve druhé třetině 14. století, kdy mezi nimi vynikl zejména Bušek (mladší), jenž se pohyboval po velkou část svého života ve službách a v blízkosti Karla IV, u jeho dvora v Praze i při četných cestách panovníka do ciziny.³¹⁶ Páni z Velhartic usilovali o rozšíření své majetkové a hospodářské základny a upevňovali tímto způsobem svůj vliv rovněž právě na Domažlicku a Horšovskotýnsku. V Bukovci se připomíná jejich rod, zastoupený bezpochyby Buškovým bratrem Janem, poprvé v roce 1371.³¹⁷ Do Úboče a nejspíš současně i na Nový Herštejn přišli nejpozději v roce 1367; tehdy byl patronem blíže neurčeného kostela v Úboči Ješek z Velhartic, dvorský maršálek a zakladatel herštejnské rodové větve.³¹⁸ V roce 1379 vystupují páni z Velhartic včetně Jana z Herštejna (tedy jinak z Velhartic) jako plátcí berně nejenom z Bukovce a Úboče, ale i několika dalších svých statků, které ležely ve správním obvodu horšovského arcijáhenství, mimo jiné z poloviny vsi Stanětice a z Čechovic.³¹⁹

Kynclovi). To znamená, že by se v Úboči uplatnil obvyklý postup výstavby spočívající v tom, že nad obvodovým zdívkem presbyteria byl nejdříve vztyčen krov, následně se přikročilo k provedení kleneb a teprve pak došlo na vyzdění štítu nad triumfálním obloukem. V takovém případě, pokud poloha uvedeného krajního vazného trámu neindikuje současnost stavby krovu nad presbyteriem a štítu (obezdění zhlaví pozednice nemá pro posouzení velikosti přestávek mezi jednotlivými etapami díla podstatný význam) a pokud se zároveň ještě udržel starší – nízký krov nad románskou lodí, předcházel by dnešnímu zděnému štítu nad triumfálním obloukem asi provizorní štít bedněný, tvořící přechod mezi různě vysokými střechami presbyteria a lodí.

³¹⁵ J. Jánský: *Tři kapitoly z dějin hradů Starého a Nového Herštejna*, in: *Castellologica Bohemica*, 6, 1998, s. 189.

³¹⁶ K působení Buška z Velhartic ve službách Karla IV. viz F. Kavka: *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, 1, s. 18, 20, 25, 46, 65, 83, 101, 109, 155, 165; 2, s. 70–71, 80, 86 a 89; oba svazky vydány v Praze 1993.

³¹⁷ *LC II*, s. 55, uvádí ke dni 1. 8. 1371 jako patrona kostela v Bukovci nejmenovaného příslušníka panského rodu z Velhartic. Je však zjevné, že se jednalo o Jana z Velhartic, jenž navrhl jako faráře do sousedních Čechovic dosavadního stálého vikáře ve Velharticích, zatímco čechovický plebán přešel na výnosnější faru právě do Bukovce (*LC II*, s. 55, další zápis ke dni 1. 8. a 7. 8. 1371).

³¹⁸ *LC I/2*, s. 96. O dva roky později dosazoval do Úboče faráře Boček (Bušek ml.?) z Velhartic a nezávisle na něm i Ofka, vdova po Ješkovi (*LC II*, s. 17–18, 22), přičemž se zřejmě v obou případech jednalo o kostel sv. Václava. Tamtéž (*LC II*, s. 49) je Ofka zmiňována v roce 1371 jako vdova po Janu z Velhartic. Podle toho lze usuzovat na dvojí způsob psaní jména jejího muže Ješka (Jana) v soudobých historických pramenech. Tento Ješek z Velhartic, řečený Maršálek z Nového Herštejna (podle mladšího zápisu z roku 1380; *LC III–IV*, s. 132) a doložený jako bratr Buška z Velhartic při dosazení nového klerika k oltáři Panny Marie v kostele ve Velharticích v roce 1363 (*LC I/2*, s. 33), tedy zemřel nejpozději v roce 1369 a nebyl totožný s Janem z Velhartic, patronem kostela v Čechovicích v roce 1371.

³¹⁹ *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*, (ed. J. Emler), Praha 1876, s. 18, 21, s uvedením pánů z Velhartic [Z. Hojda, J. Pešek: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku*

V Čečovicích byl postaven nejspíš na náklad bratří Buška, Jana a Václava z Velhartic v době kolem roku 1364 nový farní kostel a současně panská tribunová kaple s tribunovým oltářem na způsob francouzských palácových kaplí typu Sainte-Chapelle.³²⁰

Ve smyslu právě nastíněných historických souvislostí se naskýtá domněnka, že gotické stavební úpravy kostela v Bukovci a Úboči finančně podporovali ze svých zdrojů páni z Velhartic, a to někdy na počátku šedesátých let 14. století. Navenek by tak vyjádřili společensky žádoucím způsobem převzetí patronátních práv ve farnosti novým feudálem, svůj vlastní význam a zájem na tom, aby svatyně náležitě vyhovovala soudobým požadavkům na provoz a liturgii ve vesnickém kostele. Úplná odlišnost kostela v Čečovicích, vezme-li se v úvahu jeho výjimečný charakter, ani pozůstatky tesařských konstrukcí ze dřeva různého stáří ze třicátých let 14. století a z roku 1349 v úbočském kostele, jež mohou indikovat v tomto případě kácení stromů bez přímého vztahu k mladší stavbě, by takové domněnce nebránily.³²¹

Pokud jde o presbyterium v Bukovci, lze však pokročit v úvahách přece jen poněkud dále směrem k hypotéze. Celkové půdorysné a prostorové uspořádání tohoto presbyteria totiž svědčí o uplatnění hlavních zásad architektonické tvorby, podle nichž postupoval neznámý gotický mistr při návrhu nového presbyteria jako součásti přestavby románské svatyně v Horšově v době kolem roku 1363. Jak již bylo ukázáno výše, v obou případech vznikl oltářní prostor téměř shodných proporcí i rozměrů, přičemž se vycházelo ze společné koncepce obvodového zdiva s opěráky. Naproti tomu na známých člancích gotické architektury (zejména klenebních konzolách a žebrech, a v chrámové lodi i na vstupním portálu s hladkým tympanonem podpíraným po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolkami) jsou patrné výtvarné rozdíly, svědčící o práci různých kameníků. To však nemuselo znamenat větší časový odstup mezi stavbami a jejich orientací na jiná ohniska uměleckého vlivu. Okenní kružby v presbyteriu bukoveckého kostela se nejen svými obrazy, ale i řemeslným zpracováním natolik podobají kružbám v oknech presbyteria v Třebnicích, na jehož vzniku se nejspíš podíleli zedníci právě z Horšova nebo zedníci obdobně jako oni proškolení, že by je mohl na obou těchto stavbách vytvořit stejný kameník.

Stanětice byly ve vztahu k Úboči sousední farností a osídlením, od něhož se téměř ve stejné vzdálenosti 8 kilometrů nalézal směrem na jihovýchod hrad Nový Herštejn a na jih hrad Rýzmbek. Omezení majetku pánů z Velhartic v roce 1379 na

z r. 1379), in: Historická geografie, 18, 1979, s. 152, předpokládají, že se jednalo o bratry Jana, Buška a Václava] jako plátců generální berně z Čečovic, Němčic (u Třebnic?) a Bukovce a zvláště Jana z Herštejna (syna maršálka Ješka z Velhartic), jenž platil berni ze Všepadel, Úboče, Němčic a poloviny Stanětic, což jsou vesnice v nejbližším okolí hradu Nového Herštejna, a dále z poloviny Vlkanova, vsi poblíž augustiniánského kláštera v Pivoni.

³²⁰ J. Kaigl: *Kostel sv. Mikuláše v Čečovicích*, in: Zprávy památkové péče, 53, 1993, s. 89-100. (Viz též kapitola 6. 3., zde.) Dále např. F. Fuchs: *St. Nikolaus in Čečovice – Eine Brückenstation zwischen Prag und Sulzbach*, in: Oberpfalz und Böhmen, Begegnungen über Grenzen, Regensburg, 1998, s. 93-100, nebo K. Benešová: *Čečovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci*, in: Gotika v západních Čechách (1230-1530), Praha 1998, s. 160-169. – Zde viz kapitolu 6. 3.

³²¹ V Bukovci by pak náklady spojené s gotickou přestavbou kostela a jejím dokončením nenesl jeho patron Jaroslav (z Čečovic; patronátní právo v jeho prospěch je doloženo v roce 1355; LC I/1, s. 60).

polovinu vesnice zřejmě vycházelo ze starších majetkoprávních poměrů.³²² V roce 1372 vykonával patronátní právo ke kostelu ve Staněticích, odkud pochází, jak se zdá, socha sv. Kunhuty (?) asi ze šedesátých let 14. století předjímající svým pojetím sochařská díla pražské parléřovské proveniencí, Ojř z Rýzemberka, vlastník snad polovičního nebo menšího dílu vsi.³²³ Středověká stavba tohoto kostela se skládá z obdélné lodi, presbyteria, jež je opatřeno žebrovou křížovou klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v pětibokém závěru, sakristie o obdélníkovém půdorysu při severní straně presbyteria a hranolové věže (bez barokní nástavby jejího posledního patra), tyčící se v koutu mezi lodí a sakristií. V západní části lodi se nalézala již v době gotické nejspíš dřevěná pavlačová tribuna, osvětlená z jihu malým lomeným oknem. Nad plochostropou sakristií je dnes půdní prostor s průhledem do krovu pultové střechy. Kdysi zde byla nebo měla být valeně sklenutá komora (farní archiv nebo trezor?). Vstupovalo se do ní dvěma jednoduchými lomenými portálky, jež se dochovaly na svém původním místě: jedním na západní straně v prvním patře věže a druhým na straně opačné přímo zvenčí (ve směru od středověké fary?) ve výšce více než 3 metry nad terénem. Zejména v poloze a jednotné skladbě neomítaného lomového zdiva západní stěny komory, jež je zapuštěna 15 cm do tloušťky zdi oddělující komoru od chrámové lodi a věže, je patrné, že stavební a provozní srostlice sakristie, komory a přinejmenším dvou spodních podlaží věže vznikla společně s presbyteriem a lodí kostela podle jednoho záměru přibližně ve stejné době. Dendrochronologické datování dřevěných prvků, jimiž jsou přeložena střílnovitá okna v prvním, druhém a třetím patře věže, sloučené s výsledky přímého průzkumu nasvědčuje tomu, že kostel včetně věže byl dostavěn nejdříve v období let 1355 až 1365.³²⁴ Zda dílo zadal někdo z pánů z Rýzemberka,³²⁵ Velhartic nebo například ještě Hynek z Bukové, příslušník nižší šlechty a patron kostela ve Staněticích v roce 1358,³²⁶ nevíme.

³²² Kladrubským benediktinům v roce 1239 patřila také jen část Stanětic. E. Kubů, op. cit., s. 214.

³²³ LC II, s. 79. – Podle zápisu v konfirmační knize patřil patronát ke stanětickému kostelu v roce 1363 Boreši (V.) z Rýzemberka, jenž patřil do užšího okruhu dvorských úředníků kolem Karla IV. podobně jako například Bušek (ml.) z Velhartic. Nejspíš však jde o písarskou chybu a údaj týkající se ve skutečnosti kostela ve Stanovicích v loketském děkanátu, neboť proklamaci vykonal plebán z Horního Slavkova (LC I/2, s. 23–24).

³²⁴ T. Kyncl: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z kostela sv. Kunhuty ve Staněticích*, Výzkumná zpráva č. 078a–07, nestr. (nepublikovaný elaborát z roku 2008). Fošny v překladu průchodu s východním portálem do komory nad sakristií pocházejí z dubu skáceného někdy v období let 1323–1340, ale lze předpokládat, že jsou ve srovnání s obvodovým zdivem komory starší zhruba o 25 až 40 let. – Severní stěna uvnitř chrámové lodi je rozdělena ve výšce okenního parapetu vodorovným ústupkem 10 cm v tloušťce zdi. Pokud tento ústupek nesloužil pro vynesení části neznámé tesařské konstrukce stropu nebo krovu a nevznikl například ani v důsledku dílčí změny nebo přestávky v zednické práci, pak by mohl naznačovat, že do stavby lodi dnešního kostela ve Staněticích byly začleněny použitelné části zdiva jeho předchůdce. Na možnost existence starší svatyně poukazuje žulová křtitelnice polovejčitého tvaru, dnes umístěná v předsíni kostela a přepásaná po obvodu plochou reliéfní obrubou s raně gotickými trojčetnými obloučky. Obdobný význam může mít dřevěný prvek druhotně použitý místo fošny do překladu průchodu s gotickým portálem z prvního patra věže do komory nad sakristií, jenž je z dubu skáceného v období let 1286 až 1301 (T. Kyncl, cit. zde).

³²⁵ Erb pánů z Rýzemberka, stejně jako pánů z Velhartic, tvoří součást rozsáhlé znakové výzdoby stěn tzv. Erbovního sálu hradu Laufu u Norimberka, pocházející z počátku 60. let 14. století. V. Růžek: *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.*, in: Sborník archivních prací, 38, 1998, s. 286.

³²⁶ LC I/1, s. 74.

Presbyterium a zčásti i loď stanětického kostela osvětlují gotická dvoudílná okna s kružbami. Pro kružby v presbyteriu je typický obrazec jednoduchého trojlistu, čtyřlistu nebo pětlistu vloženého do kruhu a čtyřlistu, jenž je umístěn ve sférickém čtverci. Dvě okna na jižní straně lodi mají kružbu výtvarně náročnější. Jedná se, tak jako v některých oknech presbyteria v Třebnicích, Bukovci, Úboči, *U Svatých* v Domažlicích nebo v Holostřevěch, o skupinu tří sférických trojúhelníků řazených za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěných uvnitř trojlístkem. Starý vstupní portál, zazděný při pozdějších stavebních úpravách, dochoval se na jižní straně lodi. Patří mezi portály, jejichž znakem je hladký tympanon osazený v lomeném oblouku portálu a podepřený po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami, které při čelním pohledu lícují s tympanonem a tvoří s ním jednu svislou rovinu. Je proveden z jemnozrného pískovce. Jeho architektonické členění je dosud neporušené. Ve způsobu a proporcích profilace ostění, vybíhající přímo ze šikmé horní plochy třikrát půdorysně zalomeného soklu a tvořené výžlabky a - v řazení ve směru zvenčí dovnitř - oblounem, dominantním prutem hruškovitého průřezu, opět oblounem a drobným hruškovcem, se shoduje se severním portálem lodi kostela v Horšově. Oba tyto portály mají navíc téměř stejné rozměry; v celkové šířce a výšce se liší jen o 9 a zhruba 30 cm. Rozdíl mezi nimi - konzoly vynášející tympanon horšovského portálu jsou drobnější, a tak méně nápadné než ve Staněticích (a v Újezdu Svatého Kříže a Bukovci), vnější archivoltu portálu v Horšově kdysi rámovala ještě zdobná kamenná lišta - jsou natolik malé, že lze uvažovat o práci jednoho mistra, popřípadě o díle zhotoveném různými kameníky podle společného vzoru, přenášeného třeba pomocí kresby (rysu) v měřítku.

Při právě doložené velmi blízké příbuznosti vstupních portálů je nasnadě otázka, zda stanětický kostel a svatyni v Horšově po její gotické přestavbě nespojovaly ještě nějaké další významné podobnosti v architektuře, popřípadě v půdorysném a prostorovém uspořádání nebo technickém řešení. V odpovědi na ni lze konstatovat, že žádné takové nejsou vidět. Naopak vystupují do popředí například výrazně jiné proporce presbyteria ve Staněticích, jež je vyvinuto podle vzájemného poměru šířky, délky a výšky 1 : 1,15 : 1,1. Obdobně i jeho klenby s ostře lomenými čelními oblouky, takřka vodorovnými vrcholnicemi, žebry ve tvaru jednoduše vyžlabeného otupeného klínu a zdobnými figurálními konzolami³²⁷ mají jen málo společného s gotickou architekturou horšovského presbyteria do té míry, v jaké ji dnes známe. Pokud bychom tedy hypoteticky předpokládali, že mezi sledovanými dvěma stavbami existoval přímý vztah, pak by to znamenalo, že nejspíš z Horšova do Stanětic byl povolán kameník jen na provedení hlavního portálu kostela někdy na počátku šedesátých let 14. století, zatímco ostatní stavební práce vykonali různí řemeslníci sice téměř současně, ale nezávisle na sobě.

Jak již bylo výše předesláno, na území bývalého horšovského arcijáhenství se gotický vstupní portál s hladkým tympanonem vneseným po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami dochoval rovněž ve farním kostele sv. Jiří v Hradci (u Stoda). Hradec je starobylá lokalita. Od Chotěšova ji dělí vzdálenost 7 kilometrů směrem na

³²⁷ Sochařsky je nejlépe vypracována klenební konzola v jihovýchodním koutu závěru, jež znázorňuje hlavu jinocha (?) vynášející desku s vysokými šikmými náběhy, ze které pak vyrůstá klenební žebro. Značná rustikalizace v provedení kamenosochařského díla a četné pozdější vápenné nátěry zatím brání tomu, aby se tyto konzoly staly nositelem bližšího uměleckohistorického hodnocení stavby.

jihozápad podél řeky Radbuzy. V odborné literatuře je známa především jako slovanské hradisko, jež vzniklo asi v 9. století a tvořilo díky své strategické poloze zhruba v polovině úseku Řezenské cesty mezi Starou Plzní a raně středověkou celnicí v Domažlicích bezpochyby důležitý opěrný bod přemyslovské expanze do jihozápadních Čech.³²⁸ Chotěšovský klášter se majetkoprávně uchytil v Hradci v roce 1284, aby po několika nákupech v druhé polovině 14. století získal do svého vlastnictví buď již celou ves, nebo její podstatnou část. Farní kostel, označený v roce 1399 zasvěcením sv. Vojtěchu,³²⁹ stojí v zástavbě vesnice na jižním svahu protilehlém ostrožně hradiska. Historicky je doložen poprvé v roce 1341 jako prebenda kolegiátní kapituly u sv. Jiljí v Praze, jejíž kanovníci vystupují v roli patrona svatyně (spravované na způsob věčného vikářství) opakovaně v druhé polovině 14. století a ještě v roce 1426.³³⁰ Prošel barokními stavebními úpravami v době krátce po požáru v roce 1773, ze kdy pochází zejména sakristie s hranolovou věží na jižní straně presbyteria, a regotizací v 19. století, při níž došlo mimo jiné i na završení prostoru chrámové lodi čtyřmi křížovými klenbami.³³¹ Půdorysné a z velké části i prostorové uspořádání kostela ze 14. století včetně některých architektonických článků, vytesaných z jemnozrnného pískovce, zůstalo zachováno. K této etapě stavby se zdíven z lomového kamene, zpevněným na nárožích pískovcovými kvádry, hlásí loď o podlahové ploše 8,5 x 16,4 m (bez navýšení obvodového zdiva o přibližně 1 m v době barokní), pětiboce uzavřené presbyterium s opěráky, sklenuté křížovou a paprscitou žebrovou klenbou, a sakristie přibližně čtvercového půdorysu, jež je připojena k presbyteriu na severní straně. Sakristie má nízkou křížovou žebrovou klenbou a tvoří přízemí hranolové věže středověkého původu, barokně přestavěné a naposled upravené novogoticky.³³²

Gotický vstupní portál je osazen na jižní straně chrámové lodi. Svými rozměry a převýšením v poměru 1 : 1,6 připomíná hlavní portál kostela v Bukovci. Ve srovnání s ním a ostatními portály zkoumaného typu v bývalém horšovském arcijáhenství však působí tak, jako by se v něm snoubily dva výtvarné názory různého stáří. Hladký tympanon podepřený po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami nasvědčuje vzniku díla v místních podmínkách nejdříve ve třicátých až čtyřicátých letech 14. století. Naproti tomu kamenická práce na ostění tím, že jednotlivé členicí pruty ve tvaru hruškovce, jakož i válcový prut se dvěma přidanými menšími oblouny, vytvořený podél vnitřního okraje portálu, mají vlastní patky a nízké soklíky, čerpá z tvarosloví, jež by vyhovovalo například slohově pokročilé architektuře cisterciáckých klášterů v Čechách již na sklonku přemyslovské éry (Zlatá Koruna, portál do kapitulní síně). I když dějiny architektury nelze chápat jako pouhý vývoj směrem kupředu, pokud jde o portál v Hradci (u Stoda) – ve skutečnosti názornou ukázkou uplatnění takzvaného lineárního směru ve vrcholně gotické architektuře

³²⁸ J. Justová: *Slovanské hradiště v Hradci u Stoda a Stodsko v raném středověku*, in: *Památky archeologické*, 70, 1979, s. 131–203.

³²⁹ *LC VI*, s. 6.

³³⁰ G. Schmidt, *op. cit.*, s. 61–64.

³³¹ J. Kramper, Z. Wirth: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 30, Politický okres stříbrský, Praha 1908, s. 47–53.

³³² Podle dendrochronologického rozboru, provedeného a předběžně vyhodnoceného T. Kynclem podle zadání od autora v roce 2007, a podle výsledků průzkumu stavby na místě se zdá, že nad gotickou sakristií existovala zděná hranolová věž ve 2. čtvrtině 15. století.

vesnického kostela v Plzeňském kraji –, zdá se málo pravděpodobné, aby byl z doby výrazně po roce 1350. Nepřekvapilo by, kdyby v roce 1341, kdy biskup Jan IV. z Dražic potvrdil tehdejšímu horšovskému arcijáhnovi a kanovníku kapituly u sv. Jiljí v Praze Zdislavovi jeho platy a naturální dávky včetně těch z kostela v Hradci,³³³ již existoval a strhával na sebe pozornost diváků jako honosná součást právě dokončené novostavby farní svatyně.

V původní gotické architektuře presbyteria hradeckého kostela se jako výrazný prvek jeví konzoly ve výběžích klenebních žeber, tvarovaných na způsob jednoduše vyžlabeného klínu. Kamenickou práci na nich charakterizuje rustikalizace v provedení stylizovaných figurálních motivů a zároveň snaha po vysokém stupni plasticity. Na rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru je umístěna na jižní straně konzola ve tvaru potrojné korunované mužské hlavy (střední obličej en face, dva boční z profilu), jež zobrazuje Nejsvětější Trojici,³³⁴ na straně severní pak drobná jehlancová konzola nahoře opatřená masivním prstencem a polygonální, zčásti dnes již poškozenou krycí deskou. Osobité řešení mají vysoké konzoly nalézající se v koutech závěru za hlavním oltářem. Jejich hladký polygonální plášť dole zdobí lidská hlavička nebo ukončující cibulovitý článek rozeklaný do čtyř vypouklých dílů, zatímco na opačném konci ho obtácejí tři pruty, jimiž je tvořena vzhůru se stupňovitě rozšiřující římsa. Je dostatečně zřejmé, že se zde setkáváme s převzatým uměním. Zprostředkující uměleckou nebo jinak významnou úlohu mohl sehrát klášter v Chotěšově, jeden z nejbohatších klášterů v českých zemích doby předhusitské. O podobě chotěšovského kláštera ve středověku je známo velmi málo. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že Hradec byl tehdy pro okolní osídlení majetkoprávně připoutané ke klášteru – s výjimkou klášterního trhového městečka Stoda přiřazeného přímo k Chotěšovu – farním a kromě toho tradičním náboženským místem. Především tím byl předurčen podstatný zájem kláštera na farní svatyni v Hradci, i když patronát k ní vykonával jiný církevní feudál.³³⁵

Z výše uvedeného rozboru a hodnocení vrcholně gotických staveb nebo přestaveb a architektury vybraných vesnických farních kostelů ve správním obvodu horšovského arcijáhenství ve 14. století vyplývá v souhrnu několik základních poznatků. Jsou provedeny technikou svislého i klenutého zdiva z lomového kamene, zatímco architektonické články vytesali kameníci z jemnozrnného pískovce. V půdorysném a prostorovém uspořádání orientované chrámové stavby s podélnou, kdysi vesměs plochostropou lodí a pětiboce uzavřeným presbyteriem početně převažují presbyteria uzpůsobená tak, že vedle paprscité klenby v polygonálním závěru je jen jedno pole klenby křížové, a presbyteria s opěráky. Existence zpravidla klenuté

³³³ *RDBM IV*, s. 403.

³³⁴ Stejný typ zobrazení, ale s obměnou tří samostatných hlav osazených vedle sebe, se uplatnil v odlišném výtvarném pojetí kamenosochařské práce na jedné z klenebních konzol v presbyteriu mariánského kostela ve Staré Plzni v době asi krátce před rokem 1351.

³³⁵ Z tohoto hlediska již nemohl vyhovovat v období stabilizované farní organizace kostelík sv. Vavřince stojící na akropoli bývalého hradiska snad od sklonku 11. století. Spadal sice pod patronát kláštera v Chotěšově od roku 1298, ale během 1. poloviny 14. století asi poklesl na úroveň kaple. V roce 1316 je uváděna v Hradci blíže neurčená kaple (*RDBM III*, s. 130), nejspíš právě kaple sv. Vavřince (zbořena v době po zrušení kláštera v roce 1782).

sakristie, postavené vždy na straně presbyteria protilehlé k poloze gotického hlavního portálu, a to buď současně s presbyteriem, nebo ve vztahu k němu s malým časovým odstupem ještě ve 14. století, byla samozřejmostí. O tom, kde bude stát zděná věž (zvonice), pokud vůbec byla součástí zakázky a měla srůst s kostelem v jeden stavební a provozní celek, rozhodovalo se podle místních podmínek případ od případu. Gotická věž s vlastním přízemím a zčásti i založením byla zbudována pouze ve Staněticích; v Bukovci se jednalo z velké části o rekonstrukci věže románské.

I přes několik nových letopočtů, opírajících se o výsledky dendrochronologického rozboru, není zatím možné všechny zkoumané památky přesně datovat. V krajním případě by mohlo jít o díla vytvořená v rozmezí až padesáti let, pokud bychom přijali nejstarší doložitelné datování přestavby kostela sv. Mikuláše v Úboči do doby krátce před rokem 1340 a zároveň připustili možnost, že dnešní kostel v Újezdu Svatého Kříže pochází teprve z osmdesátých let 14. století. Dvě z nich jsou časově určena s velkou jistotou: románský tribunový kostel v Horšově byl přestavěn v době kolem roku 1363, v roce 1365 nebo krátce poté se skončilo s novostavbou (?) kostela ve Staněticích včetně věže. U dvou dalších, v Třebnicích a Bukovci, lze mít důvodně za to, že vznikla někdy v padesátých nebo nejpozději v šedesátých letech 14. století.

Z archivních zpráv vyplývá nebo lze z nich hypoteticky dovozovat, že patronát ke třem kostelům (Horšov, Třebnice, Hora Svatého Václava) náležel v rozhodném období pražskému arcibiskupovi. Když D. Líbal spatřoval v gotické architektuře vesnických kostelů na Domažlicku a Horšovskotýnsku, zejména v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích, doklad působení arcibiskupské stavební huti v třetí čtvrtině 14. století, chtěl se nejspíš vyjádřit pokud možno výstižně umělekohistorickou zkratkou. Zůstala otázka, jejíž řešení není snadné, zda taková huť vůbec existovala. I kdyby tomu tak bylo, sama tato skutečnost by neměla větší význam, pokud bychom například ani netušili, jakou uměleckou inspiraci a předchozí pracovní zkušenost měli členové a především vedoucí tvůrčí osobnost huti a zda tito lidé pracovali jen ve službách pražského arcibiskupství v okolí Horšovského Týna nebo i jinde. Podobnosti ve stavebně-konstrukčním, půdorysném a základním prostorovém konceptu presbyteria (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), architektonickém tvarosloví (zejména Bukovec a Třebnice, pokud jde o okenní kružby; hlavní portál stejného typu v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Staněticích při téměř shodném kamenickém pojednání jeho ostění v Horšově a Staněticích), jakož i v zednické práci (vynášecí lomený klenební pas ve štítovém zdivu nad triumfálním obloukem v Horšově, Třebnicích a Újezdu Svatého Kříže) svědčí jinak bezpochyby o příbuznosti mezi stavbami vesnických svatyní, jež se nalézají v nevelkých vzdálenostech od sebe a část z nich vznikla přibližně ve stejné době po polovině 14. století, mnohem bližší, než jaká by se uplatnila při pouhém jejich podřízení architektonické tvorbě na stejném stupni slohového a technického vývoje. Ani v takto zjištěných souvislostech se však nemusí nutně obrážet činnost jen jedné stavební huti. Naopak se zdá jako pravděpodobnější názor o působení několika stavebních skupin zčásti vedle sebe najednou, propojených navzájem příležitostnou samostatnou prací některých řemeslně zdatnějších kameníků a zedníků, a více než jednoho stavebního mistra, jenž se věnoval návrhu díla, řešil důležitější otázky během jeho provádění, sám

se podílel na zhotovení výtvarně náročnějších prvků architektury a mohl být vítán na dalších stavbách v okolí v souladu s osobními styky mezi jejich zadavateli a místními faráři. Nelze vyloučit, že vesnické chrámové stavby vázané na pozemkový majetek pražského arcibiskupství v Horšově, Třebnicích a Hoře Svatého Václava připravoval nebo řídil alespoň po určitou dobu tentýž organizátor, přizvaný odjinud třeba horšovským arcijáhnem. Skutečnosti nejspíš však lépe odpovídá představa, že to často byl přiměřeně schopný vesnický plebán, jenž nesl největší díl břemena osobní odpovědnosti za zdárný průběh a dokončení stavby.

Do rozpravy o vrcholně gotické architektuře v západních Čechách nedávno přispěl K. Nováček. Poté co upřesnil a rozšířil dosavadní poznání proměn budov kláštera v Kladrubech v minulosti, ocitly se v jeho odborném zájmu i některé vesnické kostely spadající do sféry vlivu kladrubských benediktinů ve 14. století.³³⁶ O kladrubském původu nepochybuje u gotických staveb a přestaveb vesnických kostelů v lokalitách s prokazatelným přímým vztahem ke klášteru, jako byly Holostřevy, Kostelec (u Kladrub) a Horní Sekyřany. Mezi svatyně, jejichž gotická podoba vznikla asi zásluhou kladrubského kláštera, řadí hypoteticky a bez bližšího vysvětlení i kostel v Bukovci.

Ve shodě s K. Nováčkem předpokládáme, že v presbyteriu kostela v Holostřevěch a Kostelci dochoval se jako na stavbě odvozené zlomek architektonického projevu kláštera v Kladrubech ve 14. století. O jeho někdejší vysoké umělecké úrovni vzdáleně vypovídají, kromě gotické stavební etapy konventního chrámu, ještě zejména pozůstatky půdorysného a prostorového upřádání a článků architektury kaple Všech svatých (kdysi kapitulní síně?), budované přibližně v třetí čtvrtině 14. století s cílem sklenout její loď jako centrální útvar na střední podporu s využitím obkročné nebo hvězdové klenby.³³⁷ Jižní, kdysi dvoudílné okno polygonálně uzavřeného presbyteria kaple se vyznačovalo ostěním výrazně tvarovaným směrem dovnitř prutem hruškovitého průřezu mezi dvěma výžlabky a kružbou se třemi sférickými trojúhelníky, jež jsou osazeny za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěny uvnitř trojlístkem. Stejný druh okenní kružby se vyskytuje v presbyteriu v Holostřevěch; a již jsme se o něm zmínili výše i při hodnocení gotické architektury kostelů v Třebnicích, Bukovci, Úboči a Staněticích. Znovu lze nyní připomenout, že jedna z okenních kružeb presbyteria kostela v Újezdu Svatého Kříže a v Úboči právě tak jako v Holostřevěch obsahuje trojlístý obrazec s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku (lancety), zatímco dole se opírá o trojlístý oblouček, nebo že jiné okenní kružby v Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Holostřevěch spojuje navzájem prvek plamének rotujících uvnitř kruhu. Široké okosení s hlubokým středním výžlabkem je typické pro triumfální oblouk v Hoře Svatého Václava, Holostřevěch a s dílčí tvarovou obměnou i v Kostelci. Průnikem sedlové stříšky se stříškou pultovou jsou završeny opěráky presbyterií v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a opět v Holostřevěch a Kostelci. O gotickém vstupním, dnes zazděném portálu do chrámové lodi v Kostelci, jehož ostění jsou bohatě členěna pruty

³³⁶ K. Nováček et al., op. cit., s. 143–183.

³³⁷ K. Nováček et al., op. cit., s. 52–53. M. Horyna: *Kaple Všech svatých v Kladrubech*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha 1998, s. 170–175, jenž stavbu kaple časově zařadil do doby blízké roku 1370.

hruškovitého průřezu, oblouny a výžlabky ve snaze o co největší linearitu v architektuře, nevíme, zda jeho hladký tympanon, lemovaný pásovým vegetabilním reliéfem, byl podpírán po stranách konzolami, natož abychom znali jejich tvar. Z typologického hlediska byl však tento portál příbuzný s podobnými portály v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci, Staněticích a snad i Třebnicích, ale například také ve Stráži (klášter minoritů, severní křídlo ambitu) nebo ve Stráži u Tachova.³³⁸ Souhrnně vyjádřeno, ve tvarosloví vrcholně gotické architektury kostelů v Holostřevěch a Kostelci, postavených stejně jako již zmíněná kaple v kladrubském klášteře převážně z lomového zdiva, zatímco na kvádry zpevňující nároží a tesané architektonické články bylo použito jemnozrnného pískovce, a kostelů v Horšově, Třebnicích, Hoře Svatého Václava, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci, Úbočí a Staněticích jeví se známky společného uměleckého původu při srovnatelném výtvarném pojetí kamenické práce.

Nad triumfálním obloukem v Holostřevěch i Kostelci se kdysi bezpochyby tyčil středověký dělicí střešní štít. Vzal za své při mladších stavebních úpravách. Není tedy známo, zda obsahoval vynášecí klenební pas. Konstruktivní a úsporné provedení zděného štítu, jenž odděluje od sebe navzájem krov a střechu nad presbyteriem a lodí a je odlehčen a vynášen široce rozkročeným lomeným klenebním pasem, lze však vidět na drobné stavbě kostela v Racově, vesnici ležící kdysi v severní části horšovského arcijáhenství v malé vzdálenosti směrem na jihozápad od kláštera v Kladrubech. Racovský štít je oproti těm v Horšově, Třebnicích a Újezdu Svatého Kříže starší, neboť vznikl v době asi krátce po roce 1310.³³⁹ Liší se od nich rovněž tím, že přiléhá na západní straně k soudobé štítové zdi (část o tloušťce 45 cm), jež byla nutná vzhledem k záměru stavitele opatřit loď vysokým dřevěným stropem lichoběžníkového průřezu. Kostelík v Racově byl zařazen K. Nováčkem a souběžně, při použití poněkud jiné pracovní metody i J. Kaiglem mezi stavby, kde se uplatnil asi přímý vliv kladrubského kláštera. Nezávisle na tomto hodnocení dokládá, jde-li o území bývalého horšovského arcijáhenství, že střešní štít vyzděný nad triumfálním obloukem pomocí vynášecího klenebního pasu nebyl výlučným znakem díla některých zedníků na Horšovskotýnsku v druhé polovině 14. století. Ti naopak mohli převzít a přizpůsobit si obdobné řešení, jehož výskyt je doložen ve sledované oblasti nejméně jedenkrát o půlstoletí dříve. Bylo by pochopitelné, kdyby přitom vědomě použili jeden z technických postupů, jenž mohl být udržován v místních podmínkách v důsledku ať již dřívějšího, nebo stále trvajících vlivu kladrubského kláštera jako tradičního nositele vyspělého stavitelství.

Teprve nyní vyvstává požadavek vyjádřit se k možnosti, že gotické stavby a přestavby vesnických kostelů v převážné většině z třetí čtvrtiny 14. století

³³⁸ Gotický vstupní portál, jehož pozůstatky se dochovaly v jižním průčelí lodi kostela sv. Václava ve Stráži (u Tachova; kdysi komorním trhovém městečku, takto doloženém v roce 1331 a nalézajícím se na jižní větvi Norimberské cesty), měl tympanon s konzolami neznámého tvaru po stranách. Je to patrné zejména z předsazení vnitřního portálového ostění v místě jeho přechodu do lomeného oblouku a z toho, že na vnitřní straně oblouku (původně ve styčné spáře mezi obloukem a tympanonem) nejsou patrné, na rozdíl od ostatních částí architektury, žádné zbytky staré polychromie. Konzoly vynášející tympanon byly odsekány. Uvedený portál, vytesaný z jemnozrnného pískovce, se v podstatě shodoval v profilaci ostění, tvarem soklu a svými rozměry s gotickými hlavními portály kostelů v Horšově a Staněticích.

³³⁹ J. Kaigl, op. cit., 2011, s. 184. (Viz též kapitola 4. 3., zde.)

v horšovském arcijáhenství, s výjimkou kostela v Hradci (u Stoda), o kterých pojednává tato kapitola disertační práce, byly nějak podmíněny stavební a architektonickou tvorbou kláštera v Kladrubech. Nejdříve je nutné vzít v úvahu, že poznání ohlasů uměleckého působení kladrubského kláštera ve 14. století je trvale omezeno skutečností, že se dochovalo jen velmi málo ze souboru jeho stavebních částí s plastickými články gotické architektury v jejich původním rozmístění, jež by byly předmětem přenášení, napodobování, redukování a rustikalizace na stavby nižšího řádu a sloužily jako opora pro širě rozvinuté srovnávací studium. Historické zprávy týkající se ponejvíce poměrů majetkoprávních a církevní správy napomáhají k usměrnění výzkumu, ale nemohou tvořit jeho těžiště, jež se přesouvá na stavby vesnických kostelů bližšího i vzdálenějšího okolí kláštera. Tři památky: pozůstatky gotické kaple Všech svatých (kdysi snad kapitulní síně) a mimo klášter presbyterium kostela v Holostřevěch a v Kostelci (u Kladrub) dnes poukazují zřejmě nejlépe na povahu tvarosloví architektury podporované kladrubskými benediktiny v době kolem roku 1350 a v třetí čtvrtině 14. století. Přesto nemusejí poskytovat vodítko pro dostatečné podchycení nejdůležitějších znaků a významů vrcholně gotické architektury šířené tehdy vlivem kláštera. Je nesporné, že vedle nich existovaly navzájem po architektonické stránce blízce příbuzné a přibližně soudobé vesnické chrámové stavby na Horšovskotýnsku a Domažlicku, ale zda je ovlivnil při jejich vzniku klášter v Kladrubech, lze jen obtížně prokázat, a to nejen v umělecko-historickém, ale zjevně i typologickém a stavebně-technickém rozboru. Jednoduchá souhlasná odpověď by zde byla zatím pouhou domněnkou s velmi omezeným využitím pro dějiny architektury.

Do právě uváděné úvahy navíc přichází názor V. Mencla, jež lze mít v obecné poloze za stále platný a architektonicky doložitelný a podle něhož jsou námi sledované a některé další gotické chrámové stavby v západních Čechách vzdáleným odleskem bohatství výtvarných forem katedrální architektury v Porýní a jižním Německu na sklonku 13. a v první polovině 14. století, z něhož těžil v českých zemích jako mezi prvními a na jehož šíření v různých obměnách se významně podílel cisterciácký řád.³⁴⁰ Pokud se vrátíme zpět k podrobnostem a výskytu gotického portálu s hladkým tympanonem podepřeným po stranách čtvrtkruhově zaoblenými konzolami ve starém Plzeňském kraji v souvislosti s cisterciáckými kláštéry (Plasy, Nepomuk), vystupuje znovu do popředí kostel sv. Václava ve Žďáru (u Blovic). V architektuře jeho presbyteria bez opěráků, naposled datované odhadem do doby po roce 1340,³⁴¹ uplatňují se totiž kružby dvoudílných oken s příznačným obrazcem tří sférických trojúhelníků, jež jsou osazeny za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěny uvnitř trojlístkem, nebo dvou trojlístků vedle sebe, z nichž každý zvlášť je dole nasazen na trojlístý oblouček a shora lemován hrotitým obloučkem, zatímco vrchol okna pohledově ovládá sférický čtverec a v něm kvadrilob. Již jen tento jeden příklad ukazuje, že architekturu některých vesnických kostelů v někdejší horšovském arcijáhenství a jejich možné napojení na okruh vrcholně gotických staveb kláštera kladrubského, popřípadě i chotěšovského je třeba chápat především jako součást širších uměleckých proudů na Plzeňsku doby lucemburské, zejména za vlády Karla IV., spjatých četnými pouty se společenským děním v tehdejších českých zemích spíše než přímo s cizinou.

³⁴⁰ V. Mencl, op. cit., 1969, s. 321–322.

³⁴¹ D. Líbal, op. cit., 2001, s. 596.

Hlavní úlohu zde nejspíš sehrálo napojení stavebníků, třebaže většinou jen nově tušených nebo hypotetických spíš než prokázaných, jako například pražských arcibiskupů (Horšov, Třebnice, Hora Svatého Václava), pánů z Velhartic (Úboč?, Bukovec?, Stanětice?) nebo pánů z Rýzmerka (Stanětice), na vytríbenou dvorskou kulturu a reprezentativní císařský styl doby Karla IV., uplatňující se silně ještě na počátku vlády jeho syna Václava IV.

6. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Horšov (okr. Domažlice), kostel Věch svatých. Pohled od severu. Stav krátce před odkrytím gotického vstupního portálu do lodi, chráněného kdysi sedlově zastřešenou vstupní předsíní. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)
2. Horšov, kostel Věch svatých. Zazděný severní gotický vstupní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1958)
3. Horšov, kostel Věch svatých. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)
4. Horšov, kostel Věch svatých. Klenební konzola v závěru presbyteria. (Foto R. Kodera, 2006)
5. Horšov, kostel Věch svatých. Průhled krovem sedlové střechy nad presbyteriem směrem na západ, přes gotický vynášecí klenební pas zděného štítu nad triumfálním obloukem a do krovu střechy nad lodí. Konstrukce obou krovů kolem roku 1363. (Foto D. Stach, 2006)
6. Plasy (okres Plzeň-sever), bývalý cisterciácký klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Zazděný gotický portál v severním průčelí transeptu. (Foto P. Duchoň, 2007)
7. Žďár (u Blovic; okr. Plzeň-jih), kostel sv. Václava. Zazděný jižní gotický vstupní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto O. Hilmerová, 1955)
8. Třebnice (okres Domažlice), kostel sv. Jiljí. Půdorys přízemí. Šrafurami jsou vyznačeny dvě gotické stavební etapy ze 14. století, mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. Čerchovanou čarou je zachycen ve sklopeném řezu vynášecí klenební pas ve štítu nad triumfálním obloukem. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2007)
9. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Pohled na presbyterium od jihovýchodu. (Foto J. Kaigl, 2007)
10. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Okno na jižní straně závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2006)
11. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Okno v ose závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
12. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Pohled do kleneb v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
13. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Oblouk původního gotického vstupního portálu do lodi. Pohled pod střechou jižní vstupní předsíně. (Foto J. Kaigl, 2007)
14. Třebnice, kostel sv. Jiljí. Gotický vynášecí klenební pas zděného štítu nad triumfálním obloukem. Pohled v půdním prostoru nad lodí od jihozápadu. (Foto J. Kaigl, 2007)
15. Hora Svatého Václava (okr. Domažlice), kostel sv. Václava. Dálkový pohled od severozápadu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni. (Foto J. Gryc, 1989)
16. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1999)
17. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačeno zdivo stavby ze 14. století, mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. K zazděnému gotickému portálu, jímž se kdysi vcházelo do chrámové lodi na její jižní straně,

směřuje šipka s čárkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2007)

18. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Pohled na zazděný gotický vstupní portál na jižní straně lodi. (Foto J. Kaigl, 2007)

19. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto E. Poche, nejpozději 1932)

20. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Klenby v presbyteriu – část při pohledu na severní stěnu. (Foto J. Kaigl, 2007)

21. Hora Svatého Václava, kostel sv. Václava. Klenební konzola v severozápadním koutu sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)

22. Újezd Svatého Kříže (okr. Domažlice) na mapě stabilního katastru z roku 1838, císařský povinný otisk. (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond B2/a/6, mapový list č. 8233-1-002)

23. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačeno zdivo stavby z 2. poloviny 14. století, mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. Čerchovanou čarou je zachycen ve sklopeném řezu vynášecí klenební pas ve štítu nad triumfálním obloukem. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2007)

24. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Presbyterium od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

25. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Kružba okna v ose závěru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

26. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Kružba okna na jihovýchodní straně závěru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

27. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Kružba okna na jižní straně závěru. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

28. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Kružba zazděného gotického okna na jižní straně lodi, umístěného při jejím jihovýchodním nároží. (Foto J. Kaigl, 2007)

29. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Jižní vstupní portál. (Foto J. Kaigl, 2007)

30. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Pohled do presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)

31. Újezd Svatého Kříže, kostel Nalezení Svatého Kříže. Gotický vynášecí klenební pas zděného štítu nad triumfálním obloukem – detail. (Foto J. Kaigl, 2007)

32. Bukovec (okr. Domažlice), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)

33. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled na presbyterium od východu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)

34. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Gotický jižní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto Č. Šíla, 1975)

35. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Gotický jižní vstupní portál – sokl a profilace ostění. (Foto J. Kaigl, 2007)

36. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Hyhlík, 1951)

37. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Portálek z presbyteria do sakristie. (Foto J. Kaigl, 2007)
38. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Kružbové okno a výběh klenebních žeber na jižní straně v závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
39. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Kružba okna na jižní straně lodi. (Foto J. Kaigl, 2007)
40. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Kružba okna na severní straně lodi. (Foto J. Kaigl, 2007)
41. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí a půdorys v úrovni tribuny a prvního patra západní věže (a). Obousměrnou šrafurou je vyznačeno zdivo románské stavební etapy přibližně z poloviny 13. století, zdivo z doby kolem poloviny 14. století je šrafováno jednoduše. Mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2006)
42. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Okna v závěru presbyteria – okno jižní (a), jihovýchodní (b), okno v ose závěru (c) a okno na jeho severní straně (d). (Foto J. Kaigl, 2007)
43. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Pohled do presbyteria. (Fotoarchív Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
44. Úboč, kostel sv. Mikuláše. Klenební konzola s výběhy klenebních žeber na severní stěně v rozhraní křížové a paprscité klenby presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
45. Domažlice, U Svatých, kostel Zvěstování Panny Marie. Okno v ose polygonálního závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
46. Domažlice, U Svatých, kostel Zvěstování Panny Marie. Okno na jihovýchodní straně závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
47. Holostřevy (okr. Tachov), kostel sv. Mikuláše. Pohled na polygonální závěr presbyteria. Okno s kružbou obsahující trojlístý obrazec s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku – lancety, zatímco dole se opírá o další trojlístý oblouček, je v ose závěru. (Fotoarchív Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1992)
48. Holostřevy, kostel sv. Mikuláše. Okno na jihovýchodní straně závěru presbyteria. (Fotoarchív Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1992)
49. Stanětice (okr. Domažlice), kostel sv. Kunhuty. Pohled od jihozápadu. Zazděné gotické okénko poblíž jihozápadního nároží poukazuje na existenci středověké, asi dřevěné pavlačové tribuny, jež stála v západní části chrámové lodi na místě dnešní hudební kruchty. (Foto J. Kaigl, 2006)
50. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Půdorys přízemí a půdorys severní části kostela v úrovni půdního prostoru – komory (?) nad sakristií a 1. patra věže (a). Šrafurou je vyznačeno zdivo stavby ze 14. století, mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. Existující části (torza?) zděné valené klenby komory jsou zakresleny čárkovanou čarou. K zazděnému gotickému portálu, jímž se kdysi vcházelo do lodi na její jižní straně, a k zazděnému lomenému portálku na východní straně komory v 1. patře nad sakristií směřují šipky s čárkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2006)
51. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Okno s gotickými kružbami v jižním průčelí lodi. (Foto J. Kaigl, 2006)
52. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Zazděný jižní gotický vstupní portál do lodi. (Foto J. Kaigl, 2006)
53. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Zazděný jižní gotický vstupní portál – sokl a profilace ostění. (Foto J. Kaigl, 2006)

54. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1967)
55. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Klenební konzola a výběh klenebních žeber na jižní stěně v rozhraní křížové klenby a paprscité klenby presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
56. Stanětice, kostel sv. Kunhuty. Klenební konzola a výběh klenebního žebra v jihovýchodním koutu závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
57. Hradec (u Stoda; okr. Plzeň-jih), kostel sv. Jiří. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1999)
58. Hradec (u Stoda) kostel sv. Jiří. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačeno zdivo novostavby ze 14. století, mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2007)
59. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Gotický jižní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
60. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Gotický jižní vstupní portál – sokl a profilace ostění. (Foto J. Kaigl, 2007)
61. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Pohled do presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
62. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Klenební konzola na jižní stěně v rozhraní křížové klenby a paprscité klenby presbyteria, znázorňující Nejsvětější Trojici ve tvaru potrojně korunované hlavy muže, jehož hrudí je zdobena reliéfní palmetou. Ve vrcholném středověku značně oblíbené a rozšířené zobrazení trojičního dogmatu didaktickým, ale ve své podstatě heterodoxním způsobem jako trojhlavého monstra bylo zapovězeno a jeho ničení a pálení přikázáno papežem Urbanem VIII. v roce 1628. (Foto J. Kaigl, 2007)
63. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Klenební konzola a výběhy klenebních žeber na severní stěně v rozhraní křížové klenby a paprscité klenby presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
64. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Klenební konzola s výběhem klenebního žebra v severovýchodním koutu závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
65. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří. Klenební konzola jihovýchodním koutu závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
66. Kostelec (u Kladrub; okr. Tachov), kostel sv. Jana Křtitele. Východní pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
67. Kostelec (u Kladrub), kostel sv. Jana Křtitele. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačeno zdivo novostavby z poloviny 14. století (presbyterium se sakristií z doby kolem roku 1356). Mladší zděné konstrukce jsou bez bližšího grafického pojednání. K zazděnému gotickému portálu, jímž se kdysi vcházelo do lodi na její jižní straně, směřuje šipka s čárkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem, kresba a stavebně-historický rozbor J. Kaigl, 2007)
68. Kostelec (u Kladrub), kostel sv. Jana Křtitele. Zazděný gotický vstupní portál na jižní straně lodi. (Foto J. Kaigl, 2007)
69. Kostelec (u Kladrub), kostel sv. Jana Křtitele. Pohled do presbyteria. (Foto Z. Procházka, 2007)
70. Kostelec (u Kladrub), kostel sv. Jana Křtitele. Klenební konzola a výběhy klenebních žeber na severní stěně v rozhraní křížové klenby a paprscité klenby presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)
71. Kostelec (u Kladrub), kostel sv. Jana Křtitele. Sanktuarium s pamětním nápisem. Nápis zní: A · D+M++CCC+L+VI · FUNDAT7 · E7 · CHOR7 · P · THEODRICUM · PL. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1967)
72. Půdorysná schémata vybraných vesnických farních kostelů stavěných nebo přestavěných vrcholně goticky v horšovském arcijáhenství v době kolem poloviny a v 2. polovině 14. století (půdorys přízemí zachycuje i některé části stavby promítnuté z úrovně nad rovinou řezu, jako například okna osvětlující presbyterium a chrámovou loď, popřípadě západní hudební kruchtu).

1. Horšov; 2. Hora Svatého Václava; 3. Bukovec; 4. Úboč, kostel sv. Mikuláše; 5. Újezd Svatého Kříže; 6. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří; 7. Třebnice; 8. Stanětice; 9. Kostelec (u Kladrub). Zdivo z doby románské je vyjádřeno černou barvou, šrafurami vyznačeno zdivo vrcholně gotické stavební fáze. Polohu vstupního portálu do kostela ve 14. století zvýrazňuje šipka (šipka s čárkovanou čarou znamená, že existující portál není dnes již funkční; šipka s tečkovanou čarou směřuje k místu předpokládaného vstupu). Čerchovanou čarou je zachycen ve sklopeném řezu vynášecí klenební pas ve střešním štítu nad triumfálním obloukem. (Podle vlastního zaměření a průzkumu staveb zpracoval v jednotném měřítku J. Kaigl, 2006–2012)

73. Stráž (okr. Tachov), kostel sv. Václava. Zazděný gotický vstupní portál na jižní straně lodi. Portál měl původně tympanon podepřený konzolami, jejichž tvar neznáme. (Foto J. Kaigl, 2008)

74. Nezvěstice (u Blovic; okr. Plzeň jih), kostel Všech svatých. Zazděný gotický vstupní portál na jižní straně lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto V. Douba, 1964)

75. Sulislav (u Stříbra; okr. Tachov), kostel sv. Vavřince. Gotický jižní vstupní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto L. Lohrová, 1990)

76. Horní Sekyřany (u Kladrub; okr. Tachov), kostel sv. Martina. Gotický západní vstupní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1993)

77. Švihov (okr. Klatovy), kostel sv. Václava. Zazděný gotický vstupní portál na severní straně lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1992)

78. Starý Plzenec (okr. Plzeň-jih), kostel Narození Panny Marie. Gotický vstupní portál na jižní straně lodi. (Foto J. Kaigl, 2010)

6. 3. Kostel v Čečovicích

Ve vesnici Čečovice nedaleko Horšovského Týna stojí gotický kostel sv. Mikuláše. Tento kostel je na první pohled pozoruhodný z několika důvodů. Jednolodní vesnické kostely pocházející z gotického období představují samostatný stavební druh. Mají příbuzné půdorysné a prostorové upořádání, při němž se přímo nebo polygonálně uzavřené presbyterium otevírá triumfálním obloukem do širšího a vyššího prostoru lodi. Kněžiště a loď kostela v Čečovicích však splývají v jeden podélný, půdorysně a výškově neodstupněný chrámový prostor bez dělicího triumfálního oblouku. Kostel v Čečovicích se od gotických vesnických kostelů, jejichž stavebně-výtvarná stránka obvykle nepřesahuje dobový průměr, liší i mimořádně zdobnou bohatostí své architektury a vysokou řemeslnou úrovní kamenické práce, jež svědčí o působení zkušené stavební skupiny na čele s gotickým mistrem velkého uměleckého rozhledu s přesahem za hranice českých zemí. Pozoruhodné je rovněž cihelné zdivo tohoto kostela, neboť ostatní známé středověké stavby v širším okolí Horšovského Týna jsou vyzděny z kamene.

Není divu, že se kostelem v Čečovicích zaobíralo poměrně velké množství badatelů.³⁴² Například B. Grueber uvedl, že kostel v Čečovicích byl původně jen kaplí,

³⁴² K. Hansgirk: *Das gotische Kirchlein in Tschetschowitz*, in: *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 6, 1868, s. 160–162. M. Kolář: *Kostel v Čečovicích blízce Horšova Týna*, in: *Památky*,

jež vznikla nejspíš v druhé polovině 15. století jako dílo některého z mistrů stavební huti katedrály v Řezně nebo některého z mistrů norimberských. O. Kletzl označil za vzdálený vzor stavby kostela v Čechovicích po architektonické stránce západní průčelí štrasburské katedrály. Zprostředkující uměleckou úlohu připisal stavební huti trojlodí kostela sv. Kříže ve Švábském Gmündu, stavební huti katedrály v Řezně a její odnoži činné na stavbě farního kostela v Nabburku v bavorské Horní Falci. Podle O. Kletzla postavil čečovický kostel asi v polovině 14. století dnes již neznámý mistr, jenž přišel do Čechovic z Nabburku a který byl poučen o způsobu gotických cihelných staveb v Dolním Bavorsku. V. Mencl postupně přinesl dva navzájem rozdílné názory. Nejdříve předpokládal ve shodě se Z. Wirthem, že kostel v Čechovicích postavila rožmberská stavební huť na náklad Jindřicha z Rožmberka asi v období let 1409 až 1412.³⁴³ Později však usoudil, že tato stavba vznikla v letech 1330 až 1340 pod vlivem takzvaného štrasbursko-švábského slohu a ve vztahu umělecké závislosti na stavbách trojlodí kostela sv. Kříže ve Švábském Gmündu a farního kostela v Nabburku.³⁴⁴ V. Kotrba odvozoval umělecký původ stavby kostela v Čechovicích z Porýní a Švábska, přičemž kromě architektury západního průčelí katedrály ve Štrasburku a kostela sv. Kříže ve Švábském Gmündu uvedl ke srovnání i některé jiné příklady. Za zakladatele čečovického kostela označil bez bližšího zdůvodnění Ješka z Velhartic v době před rokem 1388.

Listy pro archeologii a historii, 9, 1874, s. 17–20. B. Gruber: *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen*, 4, Wien 1879, s. 42–46. J. Braniš: *Dějiny středověkého umění v Čechách*, 2, Praha 1893, s. 89–91. J. Werner: *Die Fialkirche in Zetschowitz, Bezirk Bischofteinitz*, in: *Wochenschrift für öffentlichen Baudienst*, 12, 1906, s. 201–203. K. Liebscher: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*, Bischofteinitz 1913, s. 370–376. J. Neuwirth: *Geschichte der deutschen Kunst und des deutschen Kunstgewerbes in Sudetenländern*, Augsburg 1926, s. 75–76. V. Birnbaum: *Gotické umění, Architektura*, in: *Dějepis výtvarného umění v Čechách*, 1, Praha 1931, s. 164. V. Denkstein: *Česká architektura cihlová ve 13. a 14. století*, (nepublikovaná disertační práce na FF UK v Praze, 1932 – torzo), s. 146–148. O. Kletzl: *Eine gotische Landkirche in Böhmen*, in: *Deutsche Arbeit*, 36, 1936, s. 364–371. Z. Wirth: *Kostel v Čechovicích a Otto Kletzl*, in: *Umění*, 10, 1937, s. 195–196. V. Mencl: *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 148–150. D. Líbal: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948, s. 180–181. V. Kotrba: *Česká středověká architektura cihlová*, (nepublikovaná disertační práce na FF UK v Praze, 1951), s. 230–235. V. Mencl: *Panské tribuny v naší románské architektuře*, in: *Umění*, 13, 1965, s. 55. Týž: *Podunajská reforma gotické katedrály*, in: *Umění*, 17, 1969, s. 322. K. Fischerová: *Francouzští mistři a architektura 1. poloviny 14. století v českých zemích*, (nepublikovaná diplomní práce na FF UK v Praze, 1974), s. 133–139. *UPČ* 3, s. 177–178. D. Líbal: *Gotická architektura*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1, Praha 1984, s. 210. D. Líbal, A. Lišková, O. Mácha, L. Lancinger: *Čechovice, kostel sv. Mikuláše*, (nepublikovaný strojopis stavebně-historického průzkumu SÚRPMO Praha, 1987). – Ve výběru z poslední odborné literatury týkající se kostela v Čechovicích uplatňují se zejména D. Líbal, P. Macek, A. Lišková: *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích na Horšovskotýnsku, evropská záhada gotické architektury*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 48–54. J. Kaigl: *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 89–100. *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 273–275, (heslo Čechovice, kostel sv. Mikuláše; zpracoval D. Líbal). P. Kroupa: *Ke slohovému hodnocení kostela sv. Mikuláše v Čechovicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 55, 1995, s. 258–262. F. Fuchs: *St. Nikolaus in Čechovice – Eine Brückenstation zwischen Prag und Sulzbach*, in: *Oberpfalz und Böhmen, Begegnungen über Grenzen*, Regensburg, 1998, s. 93–100. K. Benešová: *Čechovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha 1998, s. 160–169. B. Nechvátal: *Soubor středověkých dlaždic z kostela sv. Mikuláše v Čechovicích (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 24, 1999, s. 363–374. D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 55–57.

³⁴³ V. Mencl, op. cit., 1948, s. 148.

³⁴⁴ V. Mencl, op. cit., 1965, s. 55. Týž, op. cit., 1969, s. 322.

V období let 1995 až 1998 dotkli se poznání kostela v Čechovicích významným způsobem tři autoři – P. Kroupa, K. Benešová a F. Fuchs –, různým způsobem a v různé míře vesměs reagující na předchozí studii J. Kaigla z roku 1993.³⁴⁵ Z ní vychází s dílčími modifikacemi i zde uvedený text.

Kostel v Čechovicích stojí ve vyvýšené poloze přibližně uprostřed nepravidelné návsi. Je to podélná, sedlově zastřešená orientovaná budova, jež nebyla od doby gotiky vážněji poškozena a neprošla žádnou větší přestavbou ani památkovou úpravou.³⁴⁶ Má obdélnou loď s třemi poli křížové žebrové klenby a pětiboce uzavřené, paprscitě sklenuté kněžiště. Kněžiště a loď se vyznačují stejnou šířkou a výškou, tvoří jeden podélný chrámový prostor bez půdorysného a výškového odstupnění a bez dělicího triumfálního oblouku. V západní části lodi je pavlačová tribuna, podklenutá dvěma žebrovými křížovými klenbami. Vstup na tribunu z úrovně přízemí umožňuje točité vřetenové schodiště, jež se váže k lodi na severní straně a navenek se jeví jako polygonální schodišťová věžice. Na severní straně kostela je umístěna křížem sklenutá sakristie lichoběžníkového půdorysu, nad níž se tyčí hranolová věž se zvonící. Zatímco kněžiště, loď s tribunou, točité vřetenové schodiště a sakristie představují původní gotické dílo, věž vznikla dodatečně, jak o tom svědčí navenek její barokní architektura a cibulovitá bání s lucernou, pocházející zřejmě z roku 1717.³⁴⁷

³⁴⁵ J. Kaigl, op. cit., s. 89–100.

³⁴⁶ Národní archiv v Praze, archiv Památkového úřadu rakouského (PÚ-R), Wi-Zi, k. č. 87, heslo Zetschowitz, má stavební rozpočty z let 1906 a 1913 na dílčí památkové úpravy, ale zpráva o rozsahu provedených prací chybí. Tamtéž, fond Státní památkové správy, k. č. 106, složka Čechovice, je dále uložen návrh z roku 1930 na opravu kostela, vypracovaný Okrašlovacím spolkem ve Staňkově. Tento návrh se neuskutečnil. V roce 1950 byl pořízen zápis z místního šetření, který obsahuje popis špatného technického stavu památky, způsobeného dlouhodobě zanedbanou údržbou, a názor na rozsah nutných zabezpečovacích prací. V roce 1957 V. Kraupner vyhotovil na základě vlastního zaměření plány kostela v měřítku 1 : 50 a návrh odvodnění stavby, které rovněž nebylo provedeno (Národní památkový ústav – ú. p., Sběrka plánů grafické a studijní dokumentace, inv. č. PPOP 992–5–1601 až 1609). Další, geodetické zaměření v měřítku 1 : 50 vzniklo v Geoindustrii Brno v roce 1979 (uloženo na Římskokatolickém farním úřadu ve Staňkově). Poslední obnova památky ukončená v roce 2002 měla výlučně konzervační a restaurátorský charakter.

³⁴⁷ Obvodové, oboustranně gotickými cihlami lícované zdivo sakristie převyšuje vrchol žebrové křížové klenby sakristie přibližně o 1,9 m. Asi o 30 cm níže jsou v tomto zdivu proti sobě ve směru východ–západ orientovány dvě hluboké kapsy s otisky zhlaví vodorovného trámu ve vápenné maltě. Vnější cihelný líc obvodové zdi kněžiště a lodi je v úseku připojení sakristie opatřen třemi mělkými kapsami, vysekanými asi v těsné časové návaznosti na provedení zdiva a umístěnými vedle sebe ve vzdálenosti necelých 90 cm a ve výšce téměř 2,4 m nad vrcholem klenby sakristie. Podél zmíněného úseku obvodové zdi kněžiště a lodi nebyla osazena hlavní římsa. Z těchto nálezů vychází hypotetická rekonstrukce krovu pultové střechy nad sakristií v době gotické. Pár hlubokých kapes sloužil pro upevnění vodorovného trámu, který mohl přes svislý sloupek vynášet mezilehlou vaznici, zajištěnou navíc z jižní strany třemi šikmými vzpěrami. Pultová střecha sakristie by přitom plynule navazovala na sedlovou střechu kněžiště a lodi, jejíž sklon vyplývá z tvaru západního štítu kostela. Pokud měla tato pultová střecha zděné štíty, pak vzaly za své při nástavbě věže. A. Sedláček: *Úplný místopisný slovník historický Království českého*, Praha/Písek 1908, s. 106, klade nástavbu věže do období let 1717–1724. Naproti tomu D. Líbal, A. Lišková, O. Mácha a L. Lancinger, op. cit., s. 47, datují nástavbu věže rokem 1717, což dokládají nálezem plánu na cibulovitou bání věže neudané, podle autorů čechovického kostela. Plán má grafické měřítko a signaturu *Oldřich Josef Lang* s datem 28. 6. 1717 (uložen ve Státním oblastním archivu Klatovy, fond Velkostatek Horšovský Týn, k. č. 149). Tomuto datování by odpovídal obsah makovice na věži kostela v roce 1926, představující dobové mince a pamětní spisy z období let 1714–1717 a další písemnosti, přiložené při opravách věže v letech 1817 a 1859 (Národní archiv v Praze, archiv Státní památkové

Způsob gotické stavby kostela vychází z užití dvou hlavních stavebních materiálů – pálených cihel a jemnozrnného pískovce. Z cihel byly provedeny oba líce a opěrné pilíře svislého zdiva a kápě kleneb,³⁴⁸ z pískovce byly vytesány architektonické články. Oba tyto materiály, jejichž různobarevností se dosahuje výtvarného účinku, uplatňují se pohledově na vnějších neomítaných plochách obvodového zdiva kostela.

Západní tribuna je vybavena oltářem vystupujícím arkýřovitě do prostoru lodi. V jeho svrchní krycí desce se dochovala schránka určená pro uložení relikvií. Tribuna je na jižní straně osvětlena pravoúhlým oknem, jež svým světským tvarem napovídá, že tribuna měla účel soukromé panské oratoře, odkud zakladatel kostela přihlížel bohoslužbám.³⁴⁹ V rámci studia románských tribunových kostelů dospěl k obdobnému názoru již V. Mencl a po něm také A. Tomaszewski.³⁵⁰ Spolu s tím však přichází otázka, kterou až dosud nikdo nebral dostatečně v úvahu, ale jejíž řešení směřuje k objasnění stavebního typu zkoumané památky: Proč byla ve vrcholně gotickém kostele v Čečovicích panská tribuna?

Vesnické kostely ve středověkých Čechách vznikající podle vlastnického (zakladatelského) práva patřily svým zakladatelům. Vedle rotund a jiných centrál to nejčastěji byly jednodušší podélné stavby – panské kaple s půdorysně a výškově odstupněným oltářním prostorem na východě, což byla zpravidla válcová apside nebo pravoúhlé presbyterium, a se západní panskou tribunou. Oltářní prostor se do prostoru lodi otevíral triumfálním obloukem. Z tribuny, jež mohla být vybavena oltářem, přihlížel bohoslužbám zakladatel a vlastník kostela se svou rodinou. Věž – zvonice,

správy, k. č. 106, Čečovice.) Nelze však vyloučit, že věž vznikla složitějším stavebním vývojem. Zatímco spodní část nástavby věže je provedena z lomové břidlice, její horní část má smíšené zdivo. V posledním patře věže nalézá se zvonová stolice zřejmě z roku 1717, na které je zavěšen velký pozdně gotický zvon, zasvěcený patronovi kostela, sv. Mikuláši a darovaný Dobrohostem z Ronšperka, jenž zemřel v roce 1506. (Na zvonu je nápis: *tento zvon jest lit za urozeneo pana pana dobrohosta z ronspercka a z vostraczina a n tyne z rozkazanie a z pricziny milosti ke cti a k chwale panu bohu a panie mariji a we i jmeno swateho mikulasse martin konwarz ane teno.*) Zvon dokládá, že zasvěcení kostela sv. Mikuláši je staré. Zároveň umožňuje představu nejspíš pozdně gotické, dřevěné zvonice stojící samostatně poblíž kostela snad ještě na počátku 18. století, anebo názor, že výše zmíněné lomové zdivo ve spodní části nástavby věže nad sakristií je pozůstatkem pozdně gotické zděné zvonice stavebně připojené ke kostelu.

³⁴⁸ V odborné literatuře dosud unikalo pozornosti, že svislé zdivo kostela v Čečovicích není, pokud se zdicího materiálu týče, stejnorodé. Má tloušťku přibližně 95 a 135 cm a skládá se, jak bylo patrné před posledními opravami kostela na několika povrchově poškozených místech a jak je vidět v kapsách po trámčích stavebního lešení v půdním zdivu, ze dvou cihelných líců o tloušťce v průměru asi 30 cm, mezi nimiž je výplň z lomové břidlice na vápennou maltu. Líce rovinného svislého zdiva jsou vyzděny z cihel průměrného formátu 8,5 x 14,5 x 30 cm, kladených v gotické (střídavé) vazbě. Vnitřní válcový plášť točitého vřetenového schodiště o průměru 1,65 m je vyzděn z nižších, podélně zakřivených cihelných tvarovek. Na sklenutí lodi a kněžiště byly použity speciální cihly průměrného formátu 6,5 x 19 x 26 cm, klenební kápě o tloušťce odpovídající délce cihly byly zděny po vrstvách kolmých na čelní klenební oblouky. Malou sakristii zedníci sklenuli z cihel rozměrově shodných s cihlami, z nichž jsou provedeny líce svislého zdiva.

³⁴⁹ Naproti oltáři na tribuně je v západní obvodové zdi kostela uprostřed široký a vysoký výklenek, kdysi zjevně místo určené pro sezení feudála, sklenutý vysokým půlkruhovým pasem a opatřený po stranách párem trojúhelníkově zakončených odkládacích nik. Ve středním výklenku nahoře se nalézá velká rozeta. Pravoúhlé okno na jižní straně tribuny mělo ještě v roce 1874 kamenný dělicí kříž (M. Kolář, op. cit., s. 18).

³⁵⁰ V. Mencl, op. cit., 1965, s. 55. A. Tomaszewski: *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk 1974, s. 222.

pokud na ni bylo pamatováno, stála na západní straně a vývojově i provozně souvisela s tribunou. Naproti tomu vesnické farní kostely stavěné v Čechách přibližně od poloviny 13. století za postupného přejímání tvarů gotického slohu nebyly majetkem svých zakladatelů. Následkem současně probíhajících změn v organizaci a ve společenském postavení církve přecházely pouze pod jejich ochranu ve smyslu patronátního práva. Po stavební stránce se navázalo na typ podélného románského kostela, přičemž zůstal zachován triumfální oblouk a rozdíl v šířce a výšce mezi presbyteriem, uzavřeným přímo nebo polygonálně, a podélnou lodí.³⁵¹ Novým základním stavebním a provozním prvkem byla sakristie, přízemní, zevnitř kostela přístupný prostor, připojený po straně presbyteria, někdy i lodi. Poloha věže, pokud se s ní počítalo, byla rozmanitější než u románských kostelů; jednou z možností byla stavba věže nad sakristií. V chrámové lodi byla umístována i nadále západní tribuna.³⁵² Obvykle však již nesloužila patronovi kostela a jeho rodině, ale chrámovým hudebníkům. Účel výlučně soukromé panské oratoře, zvláště když byla vybavena oltářem, mohla mít pouze tam, kde stále existoval vlastnický vztah zakladatele ke svatyni. A tento vztah, sotva myslitelný při vzniku vesnického farního kostela ve 14. nebo v 15. století, uplatňoval se v období gotiky právě tak jako v románské době na stavbách panských kaplí.

Gotické panské kaple, pokud se podélných jednolodních staveb týče, byly zpravidla opatřeny panskou tribunou, ale neměly věž se zvonící. Jejich kněžiště se někdy otevíralo triumfálním obloukem do širší a vyšší lodi (Lipnice, hradní kaple; a jiné), jindy spolu s lodí – na rozdíl od prostorového uspořádání soudobých vesnických farních kostelů – tvořilo jeden podélný chrámový prostor bez půdorysného a výškového odstupnění a bez dělicího triumfálního oblouku, jak je patrné například na typologicky a slohově vytríbené stavbě královské tribunové kaple z druhé poloviny 13. století na hradě Zvíkově.³⁵³

Při srovnání kostela v Čečovicích se zvíkovskou hradní kaplí a dalšími kaplemi obdobného druhu (Houska, Křivoklát a jiné) pak vystupuje do popředí vztah příbuznosti ve stavebním rozvrhu, vyznačující se zejména splynutím kněžiště a lodi v jeden podélný, půdorysně a výškově neodstupněný chrámový prostor bez dělicího triumfálního oblouku a existencí panské tribuny. Vzhledem k tomu lze předpokládat, že kostel v Čečovicích nebyl postaven pouze jako farní kostel, ale jako panská tribunová kaple, a právě proto je opatřen panskou tribunou s oltářem.

Gotické panské, v užším významu hradní kaple se majetkově a provozně vázaly na obydlí svých zakladatelů a vlastníků. V Čečovicích tomu bylo zčásti jinak. Ve

³⁵¹ Přitom je nutné rozlišovat ty případy středověkých staveb vesnických kostelů, u nichž gotické kněžiště bez půdorysného odsazení indikuje větší stáří lodi, jako je tomu například u kostela sv. Mikuláše v Úboči (viz kapitoly 3. 5. a 6. 1., zde).

³⁵² Rovněž západní tribuna farního, církvi náležejícího kostela mohla mít tribunový oltář, který znamenal bohatost nadání a byl výrazem náboženské úcty patrona, zámožnějších farníků nebo příznivců farnosti. Např. sladovník Ulricus založil „nad klenbou mezi dvěma věžemi“ farního kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích oltář sv. Petra a Pavla, uváděný v roce 1388 jako oltář ležící *in cruchta* (K. Köpl: *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen*, 1, Prag 1901, č. 151 a 459).

³⁵³ J. Kuthan: *Královské kaple 13. století v českých zemích*, in: *Umění*, 34, 1986, s. 36, srovnává zvíkovskou hradní kapli s proslulou Sainte-Chapelle v Paříži, královskou kaplí pocházející ze 40. let 13. století.

vzdálenosti téměř 70 m na jihozápad od kostela v Čečovicích stojí čečovický zámeček. Skládá se ze tří křídel jednotné výšky, jimiž je sevřeno vstupní nádvoří, uzavřené na své čelní straně ohradní zdí se vstupní bránou a brankou. Zámek vznikl postupným stavebním vývojem. Zatímco jihovýchodní, nepodsklepené křídlo zámku je barokní novostavbou z doby krátce před rokem 1715, střední křídlo obsahuje nejspíš renesanční prostory a v severozápadním křídle, jež se navenek jeví jako barokní sýpka, upravená v roce 1699, dochovaly se pozůstatky obytné budovy gotické tvrze.³⁵⁴ Tato budova byla postavena na způsob poměrně vysokého jednotraktového paláce přibližně na sklonku 13. nebo v první polovině 14. století. Měla polozapuštěný, trojprostorově uspořádaný suterén a nad ním celkem asi čtyři půdorysně shodná plochostropá podlaží, rozdělená příčkami na tři místnosti. Obvodové zdivo paláce, zpevněné na nárožích žulovými kvádry a dosahující v přízemí tloušťky téměř 180 cm, bylo provedeno z lomové břidlice a opatřeno úzkými okny s žulovým ostěním a hrotitým záklenkem.

V úvaze o vzájemném vztahu tvrze a kostela – panské kaple v Čečovicích je pochopitelné, že tvrz patřila a sloužila za obydlí majiteli kaple. Z provozního hlediska však tyto dvě stavby, postavené odlišným způsobem bezpochyby v různém období, spolu nemohly přímo souviset, jak vyplývá z poměrně velké vzdálenosti mezi nimi.

Na otázku, jaké důvody vedly k umístění zkoumané chrámové stavby v samostatné poloze přibližně uprostřed dnešní čečovické návsi, přinesl nedávno odpověď archeologický výzkum, jenž prokázal, že kostel v Čečovicích stojí na místě starší, bližší neznámé svatyně.³⁵⁵ Gotický kostel měl sloužit nejen svému zakladateli a jeho družině, ale zároveň a ve skutečnosti asi především poddaným lidem jako kostel farní.³⁵⁶

Jak již bylo výše uvedeno, kostel v Čečovicích se od gotických vesnických farních kostelů liší nejen v půdorysném a prostorovém uspořádání, ale i mimořádně zdobnou bohatostí své architektury. Tato bohatost a zároveň vysoká řemeslná úroveň kamenické práce projevují se v utváření zejména vstupního portálu, portálu na panské tribuně a západního štítu kostela.

³⁵⁴ Z. Procházka: *Tvrz v Čečovicích*, in: Výroční zpráva Okresního archivu v Domažlicích, 6, 1982, s. 66–72. J. Anderle: *Stavební vývoj feudálního sídla v Čečovicích*, in: Průzkumy památek, 1, II/1994, s. 45–60. Týž: *Aktuální vývoj poznání stavebních dějin zámku v Čečovicích*, in: České památky, 14, 2003, č. 2, s. 5.

³⁵⁵ Souhrnně viz M. Čechura: *Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách*, in: Archaeologia historica, 30, 2005, s. 362.

³⁵⁶ Kostel – gotická panská kaple v Čečovicích byla jistě od počátku i farním kostelem. (*Lexikon für Theologie und Kirche*, 7, Freiburg im Breisgau 1935, s. 746 a 747, uvádí pod heslem Oratorium im Kirchenrecht kaple zakládané a užívané soukromými osobami, ale zároveň při bohoslužbách přístupné veřejnosti, přičemž se na tyto kaple vztahovala obdobná ustanovení jako na farní kostely.) Farní funkce převážily nejpozději na počátku 16. století, kdy byl pro čečovický kostel ulit pozdně gotický zvon (viz výše), a trvala až do roku 1624, kdy byla v Čečovicích zrušena fara (A. Sedláček, op. cit., s. 106). Vlastnický vztah majitele zámku ke kostelu však zcela nezankl a asi se částečně, třeba jen z tradice a bez právních důsledků, uplatňoval ještě v 19. století. *Ottův slovník naučný*, 5, Praha 1892, s. 888, uvádí v Čečovicích „zámecký kostel sv. Mikuláše“. J. G. Sommer: *Das Königreich Böhmen*, 7, Prag 1839, s. 182, se zmiňuje o tom, že v budově zámku je byt zámeckého kaplana, přičemž nelze vyloučit, že tento byt sloužil knězi čečovického filiálního kostela, neboť v zámku není žádný kultovní prostor.

Vstupní portál do čečovického kostela se nalézá na jižní straně stavby, mezi dvěma opěrnými pilíři, jejichž čela nesla kdysi baldachýny nejspíš určené pro umístění soch. Je lemován párem přípor ukončených fiálami a má lomený oblouk, nad nímž se tyčí vimperk se slepou kružbou na způsob trojcípé hvězdy.³⁵⁷ Členění plochy vimperku kružbovým obrazcem trojcípé hvězdy je výrazným výtvarným prvkem, jenž si zaslouhuje bližší pozornost. Byl rozpracován na stavbě západního průčelí katedrály ve Štrasburku v poslední čtvrtině 13. století.³⁵⁸ V době kolem roku 1300 se dostal do Kolína nad Rýnem, jak dokládá původní plán západního průčelí tamější katedrály, kde byl užit v hojném počtu.³⁵⁹ V souvislosti s uměleckým vlivem stavebních hutí těchto dvou katedrál se pak rozšířil jako jeden z projevů soudobé katedrální architektury zejména v jižním Německu v první polovině 14. století (Mohuč, Oppenheim, a jinde), ale pronikl i na jiná, poměrně vzdálená místa (Magdeburg). Naproti tomu v Čechách se vimperk s kružbovým obrazcem trojcípé hvězdy vyskytuje pouze na vstupním portálu kostela v Čečovicích.³⁶⁰ Přestavuje na našem území cizí prvek, přejatý z tvarosloví katedrální architektury právě dotčeného slohového směru, o čemž svědčí i výškové poměry tohoto vimperku, napodobující vertikality uvedených vzorů.

Portál na panské tribuně kostela v Čečovicích, jímž se vchází do prostoru točitého vřetenového schodiště, má lomený oblouk opatřený předsazenou tvarovanou lištou se zdobnými listy a dvěma figurálními konzolami. V oblouku portálu se uplatňuje volný kružbový trojlíst, v jehož vrcholu jsou osazeny další tři obloučky. Druh této kružby, slohově směřující opět do Štrasburku poslední čtvrtiny 13. století, ale vyhovující vkusu ještě pozdně gotických kameníků, pokud lpěli na rozvíjení staršího tvarosloví, dospěl do Čech přibližně v první třetině 14. století, jak je patrné na portálu v severovýchodním koutu křížové chodby kláštera cisterciáků v Oseku. Ostatní příklady této kružby v Čechách jsou vesměs poněkud mladší, jako je tomu v severním portálu kostela v Poleni z doby asi kolem roku 1350, v sedile v presbyteriu farního kostela ve Skutči ze sedmdesátých let 14. století a jinde.³⁶¹

Užití příbuzné kružby je doloženo rovněž v díle umělecky pokročilých stavebních hutí v jižním Německu ve druhé polovině 14. století, třeba severním portálu chóru městského kostela ve Freiburgu v Breisgau nebo v jižním portálu východního chóru katedrály v Augšpurku, mají-li být zmíněny pouze některé, po geometrické a

³⁵⁷ Ta dnešní je kopií z 60. let 19. století. K. Hansgirk, op. cit., s. 161.

³⁵⁸ G. Dehio: *Das Strassburger Münster*, Köln 1941.

³⁵⁹ A to jak ve středověku, tak i při dostavbě katedrály v 19. století. A. Wolff: *Der Kölner Dom*, Stuttgart 1974.

³⁶⁰ Zatímco kružba s motivem trojcípé hvězdy ve vztahu k lomenému oblouku se vyskytuje v Čechách i na Moravě, např. na tympanonu portálu v tzv. královské předsíni kostela sv. Ducha v Hradci Králové ve 2. třetině 14. století nebo v oknech klášterního kostela cisterciáček ve Starém Brně přibližně ve stejné době.

³⁶¹ Např. slepá kružba v arkádě nad reliéfem sv. Voršily (?) vytesaným na jižní straně tumbly sv. Ludmily ve svatojiřském kostele na Pražském hradě. Podle náznaků v ikonografii mohly bočnice této tumbly vzniknout v období let 1364–1373. I. Hlobil: *Gotický náhrobek sv. Ludmily na Pražském hradě*, in: *Umění*, 33, 1985, s. 381. Dodatečně, snad v 2. polovině 14. století, byl obdobnou kružbou opatřen románský oblouk západního portálu kostela sv. Mikuláše v Chebu.

výtvarné stránce nejvytříbenější příklady.³⁶² Na základě výlučně architektonického rozboru proto nelze s dostatečnou jistotou soudit ve shodě s V. Menclm, že čečovický kostel byl postaven pod vlivem štrasbursko-švábského slohu v období let 1330 až 1340. Je naopak nutné připustit názor, že portál na panské tribuně kostela v Čechovicích, a tak i celá tato gotická stavba, mohl vzniknout i později, až po polovině 14. století.

Západní trojúhelníkový štít kostela v Čechovicích dosahuje vysokého stupně optické působivosti. Je opatřen předstěnou, tvořenou svislými sloupky, pruty trojúhelníkově rozepjatými mezi sloupky a kružbami, která při bočním osvětlení vrhá svůj stín na odsazené štítové zdivo. Šikmá ramena štítu, v jehož vrcholu se tyčí zdobný kamenný kříž, jsou lemována volnou kružbou. Na ose štítového průčelí se nachází rozeta. Tento štít je v souboru památek vrcholně gotické architektury v Čechách výjimkou. Dostatečnou možnost srovnání poskytuje však jižní Německo, kde byl obdobný způsob štítu rozvinut v první polovině 14. století v návaznosti na vzor západního průčelí katedrály ve Štrasburku, vybaveného vzdušnou kružbovou předstěnou.³⁶³ Některé jihoněmecké gotické chrámy mají proto štít s předstěnou tvořenou štíhlými svislými sloupky s kružbou (Salem, Reutlingen). Jiné mají panelovaný štít, tedy štít, u něhož je předstěna pouze naznačena, neboť soustava svislých prutů a kružby se stavebně váže k štítovému zdivu (Švábský Gmünd, Nabburk).

Jak upozornil již O. Kletzl, štít kostela v Čechovicích se podobá štítu západního průčelí kostela sv. Kříže ve Švábském Gmündu a jižnímu štítu příčné lodi farního kostela v Nabburku.³⁶⁴ V obou těchto jihoněmeckých příkladech, právě tak jako na západním průčelí čečovického kostela, uplatňuje se kromě toho i myšlenka členění štítového průčelí rozetou.

Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že stavba kostela v Čechovicích poukazuje po výtvarné stránce mepřímou na vzdálený architektonický vzor západního průčelí katedrály ve Štrasburku. V úvaze o zprostředkující úloze je pak možné předpokládat, že na vzniku zkoumaného kostela, jehož dvě příznačné části – vimperk vstupního portálu s kružbovým obrazcem trojcípé hvězdy a štít – představují v Čechách ojedinělá architektonická řešení, podílel se přímo cizí, jihoněmecký umělecký vliv. Tomuto předpokladu odpovídají uvedené podobnosti v architektuře a neodporují mu zeměpisné ani historické vztahy, jak bude dále doloženo.

Kromě uvedených dvou portálů a štítu svědčí o vytříbenosti kamenické práce na stavbě kostela v Čechovicích i prolamovaná kružbová poprsní zeď (parapet) panské tribuny, oltář v sakristii zdobený slepými kružbami, okenní kružby, kružbové klenební

³⁶² D. Lüdke: *Freiburg i. Br., Münster, nördliches Chorportal*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400*, 1, Köln 1978, s. 298-299. U. Christoffel: *Augsburg*, Leipzig 1927, s. 17-30.

³⁶³ R. Wortmann: *Die Südwestdeutsche Wurzel der Langhausarchitektur der Heiligkreuze in Schwäbisch Gmünd*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400*, 4, Köln 1980, s. 106-121.

³⁶⁴ O. Kletzl, op. cit., s. 367 a 370. Zda bylo užití vzdušné kružbové předstěny na členění štítu kostela v Čechovicích – na rozdíl od obou uvedených jihoněmeckých panelovaných štítů, vyzděných z tesaného kamene –, způsobeno pouze výtvarnými důvody nebo i skutečností, že provedení štítového cihelného zdiva časově předcházelo příslušné kamenické práci, nelze dnes již prokázat.

konzoly,³⁶⁵ svorníky klenebních žeber, hlavní římsa vytesaná na způsob pásového vlysu s bohatou rostlinnou a zvířecí ornamentikou a další architektonické články. Zdobně bohatému architektonickému pojetí bezpochyby odpovídala náročná původní úprava interiéru čečovického kostela, z níž se zachovaly zejména zbytky nástěnných maleb a několik keramických dlaždic s vypouklým reliéfem čtyř typů – s květem, jelenem, orlicí a kryptogramem.³⁶⁶

V hodnocení architektury kostela v Čechovicích vystupuje do popředí značná náročnost i význam stavebníka, v jehož možnostech bylo získat pro své zakladatelské dílo stavební skupinu s rozhledem po architektuře jihoněmecké oblasti ve 14. století. K bližšímu poznání tohoto stavebníka směřuje rozbor příslušných historických zpráv. Je sotva myslitelné, aby čečovický kostel vznikl na náklad některého z vladyků, kteří sídlili v Čechovicích ve 14. století až do doby před rokem 1364.³⁶⁷ První zprávy o kostele v Čechovicích z let 1356 a 1358, v nichž je jako patron kostela zaznamenán Jaroslav (Jarohněv) z Čechovic,³⁶⁸ nelze tedy považovat za doklad existence zkoumané památky, zvláště pokud stojí, jak již bylo zmíněno, na místě starší svatyně.

V roce 1364 jsou v Čechovicích připomínáni Bušek, Václav a Jan, páni z Velhartic.³⁶⁹ Bušek³⁷⁰ patřil po svém otci téhož jména k předním úředníkům u panovnického dvora Karla IV. v Praze. Ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století sloužil v úřadu mistra královské, posléze císařské komory spravující panovníkovy finance. V roce 1357 je poprvé uveden jako nejvyšší císařský hejtman početného souboru lén zemí České koruny v bavorské Horní Falci a ve Francích se správním střediskem ve městě Sulzbachu v období let 1355 až 1373.³⁷¹ Václav³⁷² byl příslušníkem duchovního stavu a měl až do roku 1365 mimo jiné místo kanovníka kapituly kaple Všech svatých na Pražském hradě. Třetí z bratrů, Jan,³⁷³ stal se v roce 1356 držitelem exspektance na kanovnickou prebendu v Olomouci a ve Vratislavi. V době po roce 1371 až do své smrti asi krátce před rokem 1390 byl Jan jediným majitelem Čechovic.³⁷⁴ Janova

³⁶⁵ Výběhy klenebních žeber ve tvaru jednoduše vyžlabeného otupeného klínu, spočívající na konzolách, jsou opatřeny náběžními štítky, jaké je možné doložit např. již na sklonku 13. století (Chvojínek, okr. Benešov, kostel – panská tribunová kaple; a jiné), a proto působí ve srovnání s ostatními architektonickými články kostela v Čechovicích retardovaně.

³⁶⁶ B. Nechvátal: *Soubor středověkých dlaždic z kostela sv. Mikuláše v Čechovicích (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 24, 1999, s. 363–374.

³⁶⁷ *Ottův slovník naučný*, op. cit., s. 888. M. Kolář, op. cit., s. 17.

³⁶⁸ *LC I/1*, s. 33 a 74.

³⁶⁹ *LC I/2*, s. 50.

³⁷⁰ Např. *ACB II*, č. 100, 217, 367. *CDM IX*, č. 78 a 88. *RDBM VI*, č. 523, 536, 676, 832. Viz též J. Spěváček: *Karel IV., Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 647.

³⁷¹ V roce 1373 byla správa oblasti přenesena do města Auerbach. J. Spěváček: *Rozmach české státnosti za vlády Lucemburků v souvislostech evropské politiky*, in: *Rozpravy ČSAV, III C*, 1987, s. 27. H. Sturm: *Des Kaisers Land in Bayern*, in: *Karl IV., Staatsmann und Mäzen*, München 1978, s. 208–212.

³⁷² *MV III*, č. 518, 1017.

³⁷³ *MV II*, č. 412, 465. *CDM XV*, č. 91. *LC I/2*, s. 96.

³⁷⁴ *LC II*, s. 55. – V roce 1371 Jan z Velhartic učinil zádušní nadání u dominikánů v Klatovech za oba své zemřelé bratry, jak dokládá V. Vančura: *Dějiny královského města Klatov*, 1, Klatovy 1927, s. 142. Zdá se tedy, že zpráva z roku 1379, ve které jsou uvedeni jako majitelé Čechovic ještě všichni tři bratři společně [Z. Hojda, J. Pešek: *Feudální rozdrobenost v západních Čechách (na základě berního rejstříku plzeňského kraje z r. 1379)*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 152], vychází ze starších majetkoprávních poměrů. (Jana

dcera Anna, provdaná za Hynka staršího z Náchoda, postoupila Čechovice v roce 1409 Jindřichovi z Rožmberka, jenž čechovickou tvrz spravoval prostřednictvím svých purkrabí.³⁷⁵

Pravděpodobnými stavebníky dnešního kostela sv. Mikuláše v Čechovicích se jeví bratři Bušek, Václav a Jan, páni z Velhartic, v době kolem roku 1364. Buškovi z Velhartic by zřejmě vyhovovala zeměpisná poloha Čechovic nedaleko západní hranice, pokud by čechovickou tvrz využíval ke krátkodobému ubytování při svých cestách z Prahy do ciziny přes Bavorsko a zpět. S častějším Buškovým pobytem pak mohla souviset stavba panské tribunové kaple a snad i blíže neznámá úprava panského obydlí (gotické palácové tvrze) v Čechovicích.

Ve vzdálenosti necelých 40 km na jihovýchod od Sulzbachu leží město Nabburk. Jeho farní kostel sv. Jana Křtitele, budovaný postupně přibližně ve dvacátých až čtyřicátých letech 14. století odnoží stavební huti katedrály v Řezně,³⁷⁶ byl po architektonické stránce považován O. Kletzlem, a ve shodě s ním naposled i P. Kroupou,³⁷⁷ za bezprostřední vzor kostela v Čechovicích. I přes uvedenou příbuznost štítových průčelí obou těchto staveb a některé jiné formální podobnosti v architektuře³⁷⁸ se však zdá, že tomu bylo poněkud jinak. Kamenická práce na stavbě kostela v Čechovicích je totiž tvarově rozmanitější a opticky působivější než na stavbě farního chrámu v Nabburku. Naskýtá se proto spíš domněnka, že Bušek, Václav a Jan, páni z Velhartic, získali pro stavbu své čechovické kaple stavební skupinu a jejího mistra přímo v Řezně, kde byla v roce 1341 započata stavba jižní věže katedrály, dílo, jež do Řezna tehdy nově přivábilo mnoho zedníků a tvůrčích kameníků z jižního Německa.³⁷⁹

Nelze sice vyloučit, že Jan z Velhartic, pokud byl obeznámen s výrazem gotických budov provedených z cihel ve Vratislavi, mohl ovlivnit volbu způsobu stavby čechovického kostela. Zkušenost s prováděním cihelného zdiva museli však mít zedníci činní na stavbě a ti ji pravděpodobně získali opět v jižním Německu.³⁸⁰ Pro srovnání je možné uvést příklad východního chóru katedrály v Augšpurku, založeného

z Velhartic je třeba odlišovat od Ješka, jinak též Jana z Velhartic, řečeného Maršálka z Nového Herštejna, jenž zastával v letech 1363 a 1368 funkci dvorního maršálka v Praze a zemřel nejspozději v roce 1369.)

³⁷⁵ AČ 3, č. 101.

³⁷⁶ R. Hoffmann, F. Mader: *Die Kunstdenkmäler von Oberpfalz und Regensburg*, 18, Bezirksamt Nabburg, München 1910, s. 24–37. U. Staudinger: *Nabburg*, München/Zürich 1983. – Kapitula katedrály v Řezně měla právo dosazovat do Nabburku faráře.

³⁷⁷ P. Kroupa, op. cit., s. 258–262.

³⁷⁸ Například v obou případech se vyskytuje hlavní římsa zdobená rostlinným ornamentem nebo kružbový obrazec trojlístého oblouku, v němž jsou osazeny další obloučky. Na severní straně farního kostela v Nabburku se nalézá polygonální schodišťová věžice, opatřená ve své horní části opěráčky na odsazeném líci zdiva, což je výtvarný způsob členění, jaký je patrný rovněž na polygonální schodišťové věžici kostela v Čechovicích.

³⁷⁹ K. Zahn: *Der Dom zu Regensburg*, Augsburg 1929. A. Hubel, M. Schuller: *Der Dom zu Regensburg*, Regensburg 1995.

³⁸⁰ Provádění cihelného zdiva bylo rozšířeno v jižním Německu již v románském období. V době před rokem 1300 se uplatnilo např. na stavbě dominikánského kostela v Landshutu (G. Dehio: *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, 3, Süddeutschland, Berlin 1908, s. 250). Rozkvět gotického cihelného stavitelství v jihoněmecké kulturní oblasti a zejména v Dolním Bavorsku pak časově spadá na konec 14. a do 15. století.

v roce 1356 a vyzděného z cihel, zatímco kameníci, právě tak jako v Čechovicích, vytesali tvarově bohaté architektonické články.³⁸¹

Po stavebně-technické a umělecké stránce se kostel v Čechovicích váže sice k jižnímu Německu, ale typologicky je spjat s velkou pravděpodobností s dvorskou kulturou doby Karla IV. v Praze a jejím prostřednictvím, i když jen velmi vzdáleně, též s gotickou dvorskou kulturou francouzskou, již ztělesňovala mimo jiné pařížská Sainte-Chapelle. Tato proslulá kaple pochází ze čtyřicátých let 13. století. Byla postavena na podnět francouzského krále Ludvíka IX. jako palácová kaple při královském paláci v pařížské Cité a sloužila k přechovávání četných relikvií, zejména Kristovy trnové koruny a části Kristova kříže. Má dvě podlaží, což jsou dvě navzájem oddělené podélné kaple nad sebou. Zatímco spodní a podstatně nižší kaple je trojlodním halovým prostorem, skládá se horní – hlavní kaple z jediné lodi o čtyřech klenebních travě a stejně širokého a vysokého mnohobokého závěru. V horní kapli je obvodové zdivo nahrazeno vzdušným skeletem, takže velká lomená okna s vitrajemi zabírají celou šířku zdi mezi sousedními opěrnými pilíři. Vytríbená architektura Sainte-Chapelle v Paříži, doprovázená přepychovou uměleckou výzdobou, byla odvozena ze soudové architektury francouzských katedrál. Svědčí o tom například fiály opěráků čnějící nad hlavní římsu nebo západní průčelí svatyně s velkou rozetou a schodišťovými věžicemi v obou jeho nárožích.³⁸²

Pařížská Sainte-Chapelle stála u počátků vývoje gotických palácových kaplí ve Francii, jimž předcházely ve Francii po typologické stránce kaple biskupské (Paříž, Remeš, a jinde) a pro které se v odborné literatuře ujal souhrnný název kaple typu Sainte-Chapelle.³⁸³ Tyto kaple, k nimž lze řadit z typologického hlediska i některé kaple opatské (Fontain-Châalis, Saint-Germer-de-Fly), většinou jako palácové svatyně stály při obydlí svých zakladatelů, mezi nimiž početně převládali členové francouzské královské rodiny, a sloužily jako schránky relikvií, obvykle získaných přímo z pokladu Sainte-Chapelle v Paříži. Po stavební stránce byly buď patrové stejně jako jejich pařížský vzor (Le-Vivier-en-Brie, Châteaudun), anebo jednodušší – jednopodlažní (Vincennes, Riom, Bourges, Champigny-sur-Veude, a jinde). Obdélnou loď zpravidla o třech až pěti klenebních travě uzavíral mnohoboký závěr, připojený k lodi bez dělicího triumfálního oblouku, což bylo jedním z hlavních znaků staveb francouzských kaplí typu Sainte-Chapelle od poloviny 13. až do začátku 16. století.

Karel IV. znal Sainte-Chapelle od svého mládí. V době po roce 1333 došlo asi především na jeho podnět k přestavbě a rozšíření královského paláce na Pražském hradě. Měl při tom vzniknout, podle svědectví Františka Pražského,³⁸⁴ nový palác

³⁸¹ U. Christoffel, op. cit., s. 17–30.

³⁸² P. Kováč: *Kristova trnová koruna*, Praha 2009.

³⁸³ I. Hacker-Sück: *La Sainte-Chapelle de Paris et les chapelles palatines du Moyen Âge en France*, in: Cahiers archéologiques fin de l'antiquité et Moyen Âge, 13, 1962, s. 243–257. – Obdobný stavební rozvrh však neměly v době gotické jen kaple typu Sainte-Chapelle, ale např. i mendikantské kostely. Kaple typu Sainte-Chapelle je tedy nutné rozlišovat případ od případu vždy ve vztahu k soudobému panskému obydlí, dvorské kultuře a k historickým souvislostem.

³⁸⁴ *Kroniky doby Karla IV.*, (ed. M. Bláhová), Praha 1987, s. 116. Viz též R. Němec: *Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma appartementu ve 14. století*, in: Umění, 60, 2012, s. 2–25.

„podle vzoru paláce francouzského“, rozumí se na způsob královského paláce v pařížské Cité. Součástí záměru byla i vrcholně gotická novostavba palácové kaple Všech svatých, nahrazující starší románskou svatyni, jež přiléhala k původnímu knížecímu paláci na jeho východně straně. Odborné názory na zamýšlenou celkovou stavební podobu této kaple, jejíž dochovaná východní část (chór) je dílem Petra Parlěře, zahájeným v roce 1366 a dokončeným v roce 1386, se různí.³⁸⁵ Nemůže být však pochybnost o tom, že při vzniku a během stavby byla silně přítomna inspirace právě pařížskou Sainte-Chapelle.

Zdá se, že Karel IV. jako stavebník uplatnil své znalosti o francouzských palácových kaplích typu Sainte-Chapelle též při zadání stavby královského hradu Karlshaus v jižních Čechách. Součástí obvodové zástavby tohoto hradu (hrádku), poprvé uváděného v roce 1357, byla jednopodlažní budova kaple, jež se svým půdorysným a prostorovým uspořádáním podobala kaplím typu Sainte-Chapelle. D. Menclová správně podotkla, že hrad Karlshaus byl určen spíše k letnímu pobytu panovníka než ke skutečné obraně a že kdysi připomínal letní sídla členů francouzské královské rodiny na řece Marně nedaleko Paříže.³⁸⁶ Jedním z nich byl hrad Le-Vivieren-Brie, kde se v sousedství obytného paláce nalézala patrová stavba kaple typu Sainte-Chapelle. Tato kaple byla založena francouzským králem Janem II. a jeho synem Karlem v roce 1352 a od roku 1368 sloužila k přechovávání třísky z Kristova kříže, pocházející z pokladu Sainte-Chapelle v Paříži.³⁸⁷

Pokud se půdorysného a prostorového uspořádání týče, podobal se vzdáleně kaplím typu Sainte-Chapelle i zkoumaný kostel – vrcholně gotická panská tribunová kaple v Čečovicích, vyznačující se splynutím mnohobokého závěru a lodi v jeden podélný chrámový prostor bez půdorysného a výškového odstupnění a bez dělicího triumfálního oblouku.

Bylo by jen přirozené, kdyby bratři Bušek, Václav a Jan, páni z Velhartic, přijali podnět ke stavbě své kaple v Čečovicích u královského dvora Karla IV. v Praze. Přitom lze přihlídnout i k tomu, že Václav z Velhartic byl kanovníkem kolegiální kapituly kaple Všech svatých na Pražském hradě prokazatelně v době, kdy se připravovala novostavba této pražské královské svatyně.

Zda vznik vrcholně gotické stavby kostela sv. Mikuláše v Čečovicích s tribunovým oltářem vybaveným schránkou na uložení relikvií mohl nějak souviset s případným obdarováním zakladatelů relikviemi nebo obecně se zvýšenou

³⁸⁵ Srov. např. V. Birnbaum: *Karel IV. jako sběratel a Praha*, in: *Listy z dějin umění*, Praha 1947, s. 155. J. Sokol: *Parlěrův kostel Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Umění*, 17, 1969, s. 574–582. J. Kaigl: *Kostel Všech svatých na Pražském hradě před požárem v roce 1541*, in: *Zprávy památkové péče*, 52, 1992, č. 2, s. 1–8. *UPP* 4, s. 65 (heslo kaple Všech svatých; zpracovali K. Benešová, P. Vlček). J. Frolík, P. Chotěbor: *Nová zjištění o kapli Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Staletá Praha*, 24, 2003, s. 5–14. F. Záruba: *Capella regia – kaple Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Castellologica Bohemica*, 12, 2010, s. 99–135.

³⁸⁶ D. Menclová: *České hrady*, 2, Praha 1972, s. 73.

³⁸⁷ I. Hacker-Sück, op. cit., s. 243–244.

náboženskou úctou k svatému Mikuláši u dvora Karla IV. v Praze v době po roce 1353,³⁸⁸ nelze dnes asi již doložit.

Gotické dlaždice z kostela v Čechovicích, jež byly zhotoveny ze stejné cihlářské hlíny jako cihly na zdivo stavby, je možné považovat za pozoruhodnou uměleckořemeslnou práci rovněž z doby kolem roku 1364.³⁸⁹

Závěrem shrnujeme hlavní výsledky výzkumu a uvádíme, že dnešní kostel sv. Mikuláše v Čechovicích byl postaven ve vzdálenosti necelých 70 m od gotické palácové tvrze jako panská tribunová kaple, vzdáleně připomínající svým půdorysným a prostorovým uspořádáním francouzské kaple typu Sainte-Chapelle. Stavebníky této kaple byli asi bratři Bušek, Václav a Jan, páni z Velhartic, přibližně v době kolem roku 1364. Výrazem jejich umělecké náročnosti, společenského významu a ambicí je mimořádně bohatá a do jisté míry hybridní architektura díla, slohově směřující k architektuře západního průčelí katedrály ve Štrasburku. Zprostředkující stavebně-uměleckou úlohu sehrálo jižní Německo. Přitom se zdá, že skupina pracovníků působící na stavbě čechovické panské kaple přišla do Čechovic přímo ze stavební huti katedrály v Řezně.

Kostel v Čechovicích je jedním z mnoha dokladů příslušnosti Čech v gotickém období k širší kulturní oblasti středoevropské. V souboru staveb vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství a v západních Čechách vůbec představuje sice ojedinělou památku svého druhu po typologické, stavebně-technické i výtvarné stránce, ale o to výmluvnější svědectví podává o době, kdy se příslušníci šlechty a církevní hodnostáři, blíže obeznámení s velmi vytříbenou, četnými cizími podněty ovlivněnou kulturou u dvora Karla IV. v Praze, snažili následovat svého panovníka v jeho zakladatelských a uměnímilovných počinech jim dostupnými prostředky společenské reprezentace. Kostel v Čechovicích lze považovat za odlesk, svým způsobem a v každém případě ve venkovském prostředí až extrémní, středoevropské hmotné kultury v období vlády Karla IV.

6. 4. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Čechovice (okr. Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Pohled od jihovýchodu v roce 1912. (Reprofoto snímku A. Friedla, Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni)
2. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Jižní pohled. (Foto V. Berger, 2001)
3. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled na část polygonálního závěru od jihovýchodu. (Foto V. Berger, 2001)
4. a) – 4 c). Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Vybrané tři úseky korunní římsy s rostlinným a zoomorfním reliéfem. (Foto V. Berger, 1998 a 2001)
5. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled od severozápadu. (Foto J. Kaigl, 2006)

³⁸⁸ Kdy došlo v klášteře klarisek v Praze k zázraku s prstem sv. Mikuláše – papeže (?). *Kroniky doby Karla IV.*, op. cit., s. 157.

³⁸⁹ Za petrografický rozbor cihlářských hlín, provedený v roce 1983, děkuji doc. RNDr. V. Schütznerové, DrSc.

6. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí. V sakristii je zakreslena poloha dochovaných gotických dlaždic trojího typu – s květem, orlicí a jelenem – podle stavu v roce 1983. (Kresba J. Kaigl, 1992)
7. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled do kněžiště. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1994)
8. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Deska z hlavního oltáře se slepou kružbou. Nález při archeologickém výzkumu v roce 1997. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1997)
9. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Gotické keramické dlaždice v podlaze na jižní straně hlavního oltáře. Nález při archeologickém výzkumu v roce 1997. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1997)
10. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled na tribunu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1994)
11. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Příčný řez západní částí v místě vstupního portálu a pak tribunou a točitým vřetenovým schodištěm s půdorysy tohoto schodiště; tečkovaně zakreslená fiála v ukončení opěráku je idealizovanou představou autora. Západní část podélného řezu. (Kresba J. Kaigl, 1992)
12. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Část parapetu na tribuně včetně oltáře. (Archiv autora, foto z roku 2001)
13. Půdorys přízemí tří gotických kaplí v Čechách v poslední třetině 13. století. 1. Milevsko, premonstrátský klášter, takzvaná opatská kaple. 2. Houska, hradní kaple. 3. Chvojínek (okr. Benešov), kostel – tribunová kaple. (Kresba J. Kaigl, 1992)
14. Čechovice, plán vesnice a půdorys části zámku. Plán vesnice zpracován podle císařského povinného otisku mapy takzvaného stabilního katastru z roku 1838 (a – hospodářský dvůr; b – zámek; c – kostel sv. Mikuláše; d - pivovar). Půdorys suterénu (1) a zvýšeného přízemí (2) severozápadního křídla budovy zámku s pozůstatky gotické palácové torze (gotické zdivo je jednoduše šrafováno) a půdorys sklepa středního zámeckého křídla (3). (Kresba K. Kaigl, 1992, 2012)
15. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Vstupní portál. (J. Kaigl, 2006)
16. Plán E 1 katedrály v Kolíně nad Rýnem. Rys na dvou pergamenových listech o rozměrech 21,9 x 46 a 21,8 x 48 cm. 2. polovina 14. století. (Köln, Dombauarchiv, inv. č. I/132; reprofoto archiv autora)
17. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Portál na tribuně směrem k točitému vřetenovému schodišti. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1994)
18. Příklady zkoumaného typu gotické volné kružby. 1. Osek, cisterciácký klášter, portál v severovýchodním koutu křížové chodby, asi 1. třetina 14. století. 2. Poleň (okr. Klatovy), farní kostel, severní vstupní portál, kolem roku 1350. 3. Skuteč (okr. Chrudim), farní kostel, sedile v presbyteriu, asi 70. léta 14. století. 4., 5. Čechovice, kostel sv. Mikuláše, portál na panské tribuně směrem k točitému vřetenovému schodišti. (Kresba J. Kaigl, 1992)
19. Freiburg v Breisgau (Německo, Bádensko-Württembersko). Dnešní katedrála, chór – severní portál. Asi kolem roku 1360. (Reprofoto archiv autora)
20. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Západní průčelí. (Foto J. Kaigl, 2006)
21. Švábský Gmünd (Německo, Bádensko-Württembersko), kostel sv. Kříže. Západní průčelí. (Archiv autora, foto C. Jaeger, asi 1920)
22. Nabburk (Německo, Bavorsko), kostel sv. Jana Křtitele. Část jižního průčelí transeptu. (Převzato od R. Hoffmann, F. Mader, op. cit.)

23. Schématická mapka západních a jihozápadních Čech a sousední části Bavorska. Území v bavorské Horní Falci spravované Buškem z Velhartic ve 3. čtvrtině 14. století je šrafováno. (Kresba J. Kaigl, 1992)
24. A. Guillaumot, Sainte-Chapelle v Paříži. Litografie z roku 1875. (Reprofoto archiv autora)
25. Paříž – Vincennes. Sainte-Chapelle. Půdorysné schéma královské kaple, založené v roce 1379. (Převzato od I. Hacker-Süick, op. cit.)
26. Riom (Francie, Auvergne), Sainte-Chapelle. Půdorysné schéma kaple, postavené za Jana vévody z Berry na sklonku 14. století. (Převzato od I. Hacker-Süick, op. cit.)
27. Bourges (Francie, region Centre), vévodský palác včetně Sainte-Chapelle. Kresba ze 17. století. Kaple založena Janem vévodou z Berry v roce 1392 a zbořena v roce 1756. (Reprofoto, archiv autora)
28. Karlshaus (u Purkarce, okr. České Budějovice), zřícenina hradu. Plán. (Převzato od D. Menclové, op. cit.)
29. Le-Vivier-en-Brie (Francie, Île-de-France), zřícenina hradu. Kresba z roku 1725. Kaple založena králem Janem II. a jeho synem Karlem v roce 1352. (Reprofoto, archiv autora)

6. 5. Gotické drobnosti v Mělnici a Loučimi

Kostel v Mělnici, vesnici ležící ve vzdálenosti 12 km směrem na severozápad od Horšovského Týna a zmíněné poprvé v písemných pramenech predikátem místního šlechtice Kunráta v roce 1235,³⁹⁰ uvedl blíže do odborné literatury až D. Líbal v roce 1995.³⁹¹ Z velké části dochovaná gotická stavba tohoto kostela vznikla podle jeho názoru pod vlivem z Horšovského Týna jako nejbližšího kulturního střediska na sklonku první čtvrtiny 14. století s tím, že portál z podvěží do chrámové lodi je mladší a pochází zřejmě až z třetí čtvrtiny 14. století. Naposled se kostelem v Mělnici ze stavebně-historického a zčásti i architektonického hlediska zabýval K. Nováček. Zařadil ho mezi středověké vesnické svatyně, jejichž stavbu lze hypoteticky spojit s dosahem působení uměleckého vlivu kláštera benediktinů v Kladrubech. Jako vodítko mu při tom posloužil nálezy tří žulových kusů druhotně osazených ve zdivu severní vstupní předsíně a pojednaných kameníkem na pohledové straně mělkými výžlabky a zkosenými hranami, podle K. Nováčka stejným způsobem, jaký je vidět na ostění gotických oken presbyteria kostela ve Starém Sedle. Hlavní portál do kostela v Mělnici, provedený z arkózy na severní straně chrámové lodi, vyhodnotil K. Nováček jako vývojově starší architektonické řešení ve srovnání s gotickým hlavním portálem kostela v Kostelci (u Kladrub) a v Horních Sekyřanech.³⁹²

Vrcholně gotickou stavební etapu kostela sv. Jiljí v Mělnici tvoří loď o podlahové ploše 8,1 x 12, 5 m a trojboce uzavřené presbyterium bez opěráků, oddělené od širší a poněkud nižší plochostropé lodi lomeným triumfálním obloukem a sklenuté žebrovými klenbami – klenbou křížovou a v závěru klenbou paprscitou. Západní hranolová věž a

³⁹⁰ F. Frýda: *Mělnice, o. Domažlice*, in: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka, 2, 1985, s. 65.

³⁹¹ *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 308 (heslo Mělnice, kostel sv. Jiljí; zpracoval D. Líbal). D. Líbal: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 250.

³⁹² K. Nováček et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010, s. 172–173.

sakristie, nalézající se na severní straně presbyteria, vznikly dodatečně, snad v pokročilém 15. století nebo až na počátku 16. století.³⁹³

Přístavbou věže bylo zakryto gotické západní průčelí kostela, vyznačující se dvěma významnými prvky kamenické práce. Jde o zdobný portálek v přízemí završený lomeným obloukem, užším, než je dolní pravoúhlá část průchodu, a jehož paty jsou vyneseny konvexkonkávňe tvarovanými konzolami. Druhým prvkem je rozeta vnějšího průměru 1,4 m, již lze nejlépe vidět v prvním patře věže. Zatímco portálek je umístěn v podélné ose chrámové stavby, rozeta se odchyluje od této osy směrem na jih o téměř půl metru. To asi souviselo se záměrem upravit zvenčí vstup na západní tribunu v úrovni její podlahy v severozápadním koutu lodi tam, kde se nalézal vstup do prvního patra dnešní hudební kruchty (tento vstup je zazděn; otisk zaniklého vnějšího krytého schodiště směrem k němu lze vidět na severním průčelí věže).

Zda je západní portálek současný s úpravou západního průčelí pomocí rozety, není jisté. Ani v pochopení jeho funkce nemáme velkou jistotu. Asi se nikdy nejednalo o hlavní vstup do farního kostela. Spíš připadá v úvahu domněnka, že portálek sloužil zatím v nejasných provozních souvislostech jako zvláštní vstup patronům svatyně a členům jejich rodiny. Hledáme-li pro něj srovnání z architektonického hlediska, lze poukázat na typologicky zčásti příbuzný, i když vývojově o něco starší a po výtvarné stránce daleko náročnější sedlový portál nejspíš francouzské umělecké proveniencí s tympanonem a slepým kružbovým trojlístem ve vrcholu umístěný ve Starém paláci Pražského hradu od doby jeho přestavby za rané vlády Karla IV. v třicátých až čtyřicátých letech 14. století.³⁹⁴

Jedním ze znaků gotické architektury presbyteria kostela v Mělnici je uspořádání klenebních konzol na rozhraní křížové a paprscité klenby na způsob tří jehlanců těsně vedle sebe, z nichž vyrůstá trojice klenebních žeber ve tvaru otupeného, oboustranně jedenkrát vyžlabeného klínu. Tyto trojdílné konzoly se vzdáleně podobají klenebním konzolám, jaké známe ze stavebních podniků cisterciáckého řádu i odjinud již v době na sklonku 13. a počátkem 14. století (Zlatá Koruna, kapitulní síň; Osek, severní křídlo křížové chodby; Chomutov, presbyterium kostela sv. Kateřiny), ale v Mělnici jde bezpochyby o mladší architektonický článek.

Hlavní vstupní portál do mělnické svatyně byl proveden se snahou po velké zdobnosti. Jeho široce rozevřená ostění jsou členěna dvěma oblouny, pěti pruty ve tvaru hruškovce (na vnější straně je poloviční hruškovec pootočen ve směru kolmém na směr průchodu portálem), vesměs s vlastní patkami a vysokými polygonálními soklíky, a dále výžlabky mezi nimi. Je typickým reprezentantem lineárně zaměřeného výtvarného směru ve vrcholně gotické architektuře v Čechách přibližně v polovině a třetí čtvrtině 14. století.

³⁹³ J. Trajer: *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice, 1862, s. 792, uvádí, že věž kostela v Mělnici shořela v roce 1701. Dnešní její vzhled s cibulovitou bání a lucernou pochází z roku 1702.

³⁹⁴ R. Němec: *Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma appartementu ve 14. století*, in: *Umění*, 60, 2012, s. 12–13. P. Chotěbor: *Pražský hrad doby lucemburské*, in: *Lucemburkové, Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012, s. 351.

Erb vladyckého rodu z Mělnice – stříbrný štít polcený, v jehož levé polovině je červené břevno –, tvoří součást kamenické výzdoby stěn velkého (audienčního) sálu na hradě Laufu u Norimberka s početným zastoupením znaků české šlechty. Tato výzdoba pochází z roku 1361 nebo 1362 a zrcadlí se v ní dosti věrně představa Karla IV. o české státní myšlence a skladba tehdejší dvorské společnosti kolem něho.³⁹⁵ Vzhledem k tomu je nasnadě domněnka, že gotickou stavbu kostela v Mělnici ovlivnily podněty z prostředí u dvora Karla IV. v Praze kolem poloviny 14. století. Pro názor, že se při tom uplatnil současně vliv dvorského umění a architektury v tehdejší Praze, stejně jako pro jiný předpoklad, že určující uměleckou úlohu sehrál v Mělnici kladrubský klášter benediktinů, scházejí zatím přesvědčivé důkazy.

Oproti mělnickému kostelu uplatňuje se v odborné literatuře daleko častěji kostel Narození Panny Marie v Loučimi (nedaleko Kdyně, okr. Domažlice). Zejména se jím zabývali V. Mencl, D. Líbal a K. Benešová, přičemž názor na časové zařazení a hodnocení památky se postupně vyvíjel a měnil.³⁹⁶ Buďto se soudí, že jde o jednu z prvních chrámových staveb s lodí sklenutou na střední podporu s využitím obkročné klenby v Čechách v třicátých až čtyřicátých letech 14. století, popřípadě v době kolem poloviny 14. století, nebo o mladší dílo, pocházející z třetí čtvrtiny 14. století či až z doby kolem roku 1400, jež je třeba řadit po architektonické stránce k tehdy oblíbenému typu centrálně řešených prostorů stejně jako například loď mariánského kostela *Na slupi (Na Trávníčku)* v Praze nebo ve Vetlé poblíž Roudnice nad Labem.

V dosavadním poznání dějin loučimského kostela lze se setkat s využitím zprávy o založení kaple sv. Kateřiny v Loučimi v roce 1404 tak, že tato kaple byla totožná se sakristií dnešní svatyně.³⁹⁷ Vzhledem k tomu, že uvedenému roku neodpovídá dochovaná, na první pohled poněkud starší gotická architektura včetně kleneb sakristie, uvažovalo se o tom, že kaple sv. Kateřiny nebyla v roce 1404 nově postavena, ale spíše jen opravena nebo znovu vysvěcena.³⁹⁸ Ze zakládací listiny však vysvítá, že kaple sv. Kateřiny v Loučimi s velkou pravděpodobností netvořila při svém vzniku stavební součást farního kostela. V zájmu bližšího určení její polohy písař v roce 1404 totiž napsal, že jde o kapli na místním hřbitově – *capella sita in cimiterio ecclesiae parochiali* –, konkrétně při hřbitovní zdi – *capella unam in municione cimiterii parochialis ecclesiae*.³⁹⁹ Jak se zdá, zasvěcení sakristie sv. Kateřině je tedy mladšího data a bylo na sakristii

³⁹⁵ V. Růžek: *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.*, in: Sborník archivních prací, 38, 1998, s. 128, 228, 258, 264–265 a d. – A. Sedláček: *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, 9, Praha 1892, s. 117, uvádí v době po polovině 14. století Dobrohosta z Mělnice, jenž držel podle A. Sedláčka další dvě farní vsi v horšovském arcijáhenství: Valtířov (1358; viz též LC I/1, s. 72) a Šitboř (1359?). Bližší představa o společenském postavení tohoto Dobrohosta z Mělnice dosud v odborné literatuře chybí.

³⁹⁶ V. Mencl: *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 138. D. Líbal: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948, s. 172. K. Fischerová: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, in: *Umění*, 25, 1977, s. 25–26. *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, s. 303–305 (heslo Loučim, kostel Narození P. Marie; zpracoval D. Líbal). D. Líbal, 2001, op. cit., s. 242–243. K. Benešová, P. Chotěbor, T. Durdík, M. Plaček, D. Prix, V. Razím: *Gotická architektura*, Praha 2001, s. 231 (heslo 2.149; zpracovala K. Benešová).

³⁹⁷ Např. F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17. díl, Politický okres domažlický, Praha 1902, s. 92–93, 94.

³⁹⁸ K. Fischerová, op. cit., s. 26. Obdobně naposled K. Benešová, P. Chotěbor, T. Durdík, M. Plaček, D. Prix, V. Razím, op. cit., s. 231.

³⁹⁹ *LE VI*, s. 404–406, č. 211.

přeneseno až dodatečně, po zániku původní kaple sv. Kateřiny v době zatím blíže neurčené. Nepřekvapilo by, kdyby se ukázalo, že gotická kaple sv. Kateřiny stála kdysi tam, kde se dnes nalézá márnice, což je drobná prostá budova s nepravidelným dvojbokým závěrem na východní straně a nízkou stanovou střechou, umístěná v severozápadním koutu hřbitova jako součást jeho zděného ohrazení, ve vzdálenosti zhruba 25 m směrem na severozápad od sakristie.

Stavební dějiny farního kostela v Loučimi, jehož existenci podchycují historické zprávy poprvé k roku 1357,⁴⁰⁰ nejsou dosud spolehlivě rozlišeny. Ve způsobu pojednání jehlancových klenebních konzol slepými kružbami v presbyteriu, sakristii a lodi při jednotné, poněkud zhrublé kamenické práci ze žuly obráží se možnost vzniku, popřípadě sjednocující gotická úprava všech těchto tří základních částí chrámové stavby povšechně v druhé třetině 14. století či o něco později. Mohutná hranolová věž předstupující před západní průčelí lodi je mladší a pochází podle předpokladu až z počátku 16. století.⁴⁰¹ Nález několika žulových gotických kusů (torzo profilovaného portálového ostění, kusy opatřené slepou kružbou na způsob trojčetného obloučku a jiné), jejich tvary a druhotné umístění právě ve svislém zdivu průchodu mezi přízemím lodi a věže, to vše naznačuje, že do kostela v Loučimi se kdysi vcházelo zdobným vrcholně gotickým portálem umístěným v ose západního průčelí svatyně.

Sklenutí lodi loučimského kostela o poměrně velké podlahové ploše 9,3 x 13,3 m žebrovými křížovými klenbami a žebrovou trojapráskovou klenbou obkročnou proti triumfálnímu oblouku na střední pilíř – zejména vybíhají-li klenební žebra ve tvaru otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu z tohoto pilíře, jenž má osmiboký průřez, slohově pokročilým způsobem přímo, bez konzol, a v provedení jemnou kamenickou prací –, bylo dílem bezpochyby jiné stavební skupiny než té, která prováděla, popřípadě upravovala svislé zdivo presbyteria, sakristie a lodi. Nápadný rozdíl v pojetí kamenické práce je ostatně velmi dobře vidět na výběžích klenebních žeber umístěných uprostřed podélných stěn lodi: na robustní jehlancové konzoly se slepými kružbami, nahoře ukončené jednoduchou římsou a tvarově spřízněné s klenebními konzolami stejného typu v presbyteriu a sakristii, dosedají vysoké hladké polygonální nástavce, přičemž teprve z nich, opět přímo – bez přechodového článku, vyrůstají žebra klenby. Časový rozdíl mezi zednickou a kamenickou prací na svislém a klenutém zdivu v chrámové lodi však nemusel být nijak velký. Podle klenebních konzol lze naopak soudit, že klenby tvořily od počátku, nebo velmi záhy součást původního záměru, jak chrámovou loď prostorově uspořádat a shora uzavřít. Pokud se jednalo o záměr, jenž je proveden, což je pravděpodobnější než jiný způsob jako například dvě křížové klenby vytvořené za sebou napříč širokou lodí kostela, mohli bychom časově zařadit převážnou většinu gotických stavebních prací na farním kostele v Loučimi, ve shodě s posledním názorem K. Benešovské, přibližně do třetí čtvrtiny 14. století,⁴⁰² ale potom swpíš až do jejího sklonku.

⁴⁰⁰ LC I/1, s. 60.

⁴⁰¹ F. Vaněk, K. Hostaš, op. cit., s. 93.

⁴⁰² Tehdy i později v době předhusitské byli patrony farního kostela a pozemkovým vlastníkem v Loučimi příslušníci vladyckého rodu z Příchovic. A. Sedláček, op. cit., s. 176. LC I/1, s. 60. LC III-IV, s. 92. *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*, (ed. J. Emler), Praha 1876, s. 11.

Při snaze po zpřesnění právě zmíněné datace a v navazujícím hodnocení kostela v Loučimi jako dílčího (periferního) projevu takzvaného krásného slohu v gotické architektuře v Čechách v době ke konci vlády Karla IV. a za vlády Václava IV., šířeného zpočátku především pod vlivem slohově pokročilé soudobé architektury pražské,⁴⁰³ přichází do úvahy další okolnost. V Poleni (okr. Klatovy), což je vesnice ležící ve vzdálenosti od Loučimi pouhých 8 km, byla drobná vrcholně gotická kaple sv. Markéty (dnes jde o zříceninu) vyznačující se lodí téměř čtvercového půdorysu uvnitř 7 x 7,1 m, se vstupním portálem na západní straně, a sklenutou zřejmě tak jako v Loučimi na střední podporu s využitím trojpraprskové obkročné klenby v místě proti triumfálnímu oblouku.⁴⁰⁴ Jestliže v Poleni, na blízkém hradu Pušperku a k jinému pozemkovému majetku v okolí na sklonku sedmdesátých let a v osmdesátých letech 14. století držel vlastnická práva Ctibor Tlam z Drast († 1391?), purkrabí na Dobříši a nejvyšší královský lovcí (1367–1378, 1385),⁴⁰⁵ jenž byl též členem *Bratrstva obruče a kladiwa* při založení kaple Nejsvětějšího Těla a Krve Páně, Panny Marie a sv. Felixe a Adaukta mučedníků (kaple Božího Těla) uprostřed Dobytčího trhu na Novém Městě pražském v roce 1382,⁴⁰⁶ pak se nabízí domněnka, že to byl právě až Ctibor Tlam někdy během osmdesátých let 14. století, kdo se zasloužil o uplatnění sledovaného typu sklenutí chrámové lodi na střední podporu nejen v Poleni, ale nějakým způsobem jako prostředník i v Loučimi.

6. 6. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. Mělnice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiljí. Půdorys přízemí. Šrafurami jsou vyznačeny dvě gotické stavební etapy: z doby kolem poloviny 14. století (presbyterium a loď) a snad z pozdního 15. století nebo až z počátku 16. století. Čárkovanou čarou v tloušťce západní obvodové zdi lodi nad rovinou řezu je vyznačen dnes zazděný, naposled v barokní době upravený vstup na hudební kruchtu a rozeta, která tvořila součást původního západního průčelí gotické stavby. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2006)
2. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Západní portálek do lodi při pohledu z lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1997)
3. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Západní portálek do lodi v přízemí věže. (Foto J. Kaigl, 2008). Pro srovnání je připojeno kresebné schéma sedlového portálu s tympanonem a slepým kružbovým trojlístem ve vrcholu ve Starém paláci na Pražském hradě. (Převzato od T. Durdíka: Česká hradní architektura doby lucemburské, in: *Castellologica Bohemica*, 6, 1998, s. 24, obr. 23)
4. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Rozeta původního západního průčelí. Pohled v 1. patře věže. (Foto J. Kaigl, 2008)
5. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Pohled do jižní části žebrovaných kleneb v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)
6. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Hlavní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, foto V. Uher, 1981)

⁴⁰³ V. Mencl, op. cit., s. 67–164. K. Benešovská: *Architektura pozdní lucemburské doby – návraty, variace, slepé uličky, krásný sloh (1360–1420)*, in: *Velké dějiny zemí Koruny české, Architektura*, Praha 2009, s. 189–216.

⁴⁰⁴ D. Líbal, 2001, op. cit., s. 341, uvedl, že jde o novostavbu nejspíš z doby vlády Karla IV. Existence kaple sv. Markéty v Poleni je historicky doložena poprvé v roce 1357. *LC I/1*, s. 39.

⁴⁰⁵ A. Sedláček, op. cit., s. 43. V. V. Tomek: *Dějepis města Prahy*, 5, Praha 1881, s. 46.

⁴⁰⁶ *Základy starého místopisu Pražského*, 2, (ed. W. W. Tomek), Praha 1870, XI/b, s. 26–27. – Drasty leží u Klecan nedaleko Prahy.

7. Mělnice, kostel sv. Jiljí. Hlavní portál – detail profilace ostění a paty portálu. (Foto J. Kaigl, 2008)
8. Loučim (okr. Domažlice), kostel Narození Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, snímek před rokem 1899)
9. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Půdorys přízemí. Šrafurou je vyznačena stavební etapa přibližně z 2. poloviny 14. století (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl, 2006)
10. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Pohled z lodi do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, snímek z roku 1950)
11. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Klenební konzola na severní stěně v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto J. Gryc, 1967)
12. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Špaleta průchodu v přízemí z lodi do věže s nálezem druhotně použitého kamenného profilovaného kusu ostění gotického, nejspíš západního vstupního portálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1997)
13. Loučim, kostel Narození Panny Marie. Špaleta průchodu v přízemí z lodi do věže s nálezem druhotně použitého kamenného kusu se slepou kružbou, původem nejspíš z gotického západního vstupního portálu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni, foto R. Kodera, 1997)
14. Poleň (okr. Klatovy), kaple sv. Markéty. Půdorys. Rekonstrukce. (Převzato od K. Fischerové: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, in: *Umění*, 25, 1977, s. 27, obr. 5)

7. Exkurs do historismů v architektuře doby barokní

7. 1. Kostel (zámecká kaple) s chórovou věží a apsidou v Trhanově

Ve druhé polovině 17. století vzniklo na Chodsku sloučením několika menších panství rozsáhlé koutsko-trhanovské dominium s více než 6 000 poddanými lidmi, jehož tvůrcem byl Wolf Maxmilián z Lamingenu a Albeureuthu, nechvalně známý jako přemožitel chodské selské vzpoury na čele s Janem Sladkým (Kozinou) v roce 1695. V roce 1697, necelý rok po Lamingenově smrti, bylo toto dominium prodáno novému majiteli, jímž se stal Jiří Jindřich Stadion, děkan kapituly katedrály ve Würzburgu a současně vysoký světský hodnostář – tajný rada a místodržitel ve würzburgském církevním knížectví.⁴⁰⁷

Za zakladatelské dílo Jiřího Jindřicha Stadiona z roku 1706 je považován dnešní kostel sv. Jana Nepomuckého v Trhanově, původně zámecká kaple, přistavěná k jižní straně starší budovy trhanovského zámku.⁴⁰⁸ Zatímco po umělecké stránce tato stavba, vyznačující se jednoduchou klasicistní architekturou, nevzbuzuje mimořádnou pozornost, o to zajímavější je z hlediska svého půdorysného a prostorového uspořádání.

Stavba kostela v Trhanově je orientována k jihu. Má podlouhlou plochostropou loď, do níž se vchází hlavním portálem na západní straně. Současně bylo možné do kostela vstoupit z obytné budovy zámku, jak v přízemí, tak i v patře – zde na pavlačovou tribunu, jež je umístěna v severní části lodi. Půdorysně odsazený pravoúhlý chór, oddělený od lodi půlkruhovým triumfálním obloukem a sklenutý křížovou klenbou, otevírá se do válcové apsidy, zaklenuté konchou s trojbokými výsečemi. Apsida a chór se vyznačují přibližně stejnou šířkou a výškou, přičemž půlkruhový oblouk sklenutý mezi nimi, jakož i přípory, z nichž tento oblouk vybíhá, jsou vyžděny v nevelké tloušťce, takže apsida a chór pohledově splývají v interiéru v jeden oltářní prostor. Po stranách jižní části lodi se nacházejí plochostropé boční kaple, navozující představu příčné lodi, zatímco uzavřené, křížovou klenbou sklenuté místnosti umístěné vedle nich po stranách chóru sloužily jako zázemí pro přípravu bohoslužeb (sakristie) a pro ostatní provoz v kostele. Rozdílnost v účelu těchto souměrně vytvořených bočních prostorů není navenek v objemové skladbě stavby kostela vyjádřena; jejich obvodové

⁴⁰⁷ F. Roubík: *Dějiny Chodů u Domažlic*, in: Sborník archivu Ministerstva vnitra Republiky Československé, 4–5, 1931, s. 465. J. Pelant: *O stadionských archiváliích a knihách*, Plzeň 1971, s. 4. – Jiří Jindřich Stadion koupil koutsko-trhanovské dominium za poměrně vysokou částku 560 000 zlatých a 1 000 zlatých klíčného, ale již v roce 1711 je přenechal svému bratrovi Janu Filipovi, jemuž bylo uděleno domovské právo v Čechách (inkolát), stejně jako Jiřímu Jindřichovi, v roce 1696 a jenž patřil mezi přední politiky ve službách tehdejší habsburské monarchie. Základní historické údaje o profesní dráze a společenském postavení Jiřího Jindřicha Stadiona (1640–1716) uvádí A. Amrhein: *Reihenfolge der Mitglieder der adeligen Domstifts zu Würzburg*, in: *Archiv des Historische Vereins*, 23, 1890, s. 295–296.

⁴⁰⁸ J. Trajer: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, České Budějovice 1864, s. 835. *Hrady, zámky a torze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 4, Praha 1985, s. 357. – Jako stavbu pocházející z roku 1706 uvádějí kostel v Trhanově dále např. F. Vaněk, K. Hostaš: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17, Politický okres domažlický, Praha 1902, s. 120. Z. Wirth: *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 782. *UPČ 4*, s. 72 (heslo Trhanov; zpracovala V. Naňková). P. Vlček: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 478.

zdi mají na západní a východní straně společný průběh a jsou stejně vysoké, přičemž společná pultová střecha, jež plynule navazuje na sedlovou střechu lodi, je projevem snahy o pohledové sjednocení jako cílevědomého architektonického záměru. Hranolová chórová věž (zvonice) je završena cibulovitou bání.

Půdorysné a prostorové uspořádání kostela v Trhanově z doby jeho vzniku v roce 1706⁴⁰⁹ zůstalo zachováno i přes poměrně rozsáhlé klasicistní úpravy, související s celkovou stavební obnovou areálu zámku po jeho požáru v roce 1810.⁴¹⁰ Výjimku tvoří chórová věž, jež měla složitější stavební vývoj. V odborné literatuře je sice zmínka o tom, že věž trhanovského kostela byla postavena v roce 1818,⁴¹¹ nicméně v přímém průzkumu zdí věže se jeví jako pravděpodobnější názor, že pouze její poslední patro, kde jsou umístěny zvony, je mladší nástavbou, provedenou nejspíš v uvedeném roce. Naproti tomu spodní část věže, vyznačující se v prostoru nad křížovou klenbou chóru šikmým průběhem západní a východní obvodové zdi, v jehož důsledku je věž v příčném směru užší než chór, je nepochybně pozůstatkem předchozí stavební etapy. Jak vysoká byla chórová věž před požárem v roce 1810 a jak byla ukončena, zda tvořila součást původní stavby zámecké kaple, anebo zda vznikla dodatečně, dnes již asi nelze prokázat.

Kostel v Trhanově svým řešením nápadně připomíná stavební typ románského kostela s chórovou věží a apsidou. Tento typ a jemu příbuzný mladší stavební typ podélného jednolodního gotického kostela s chórovou věží a polygonálním závěrem nebyly v době barokní neznámé, ale na novostavbách se uplatňovaly v různých obměnách jenom výjimečně.⁴¹² Přitom nepřekvapuje, pokud se tak stalo současně ve spojení s projevy historismu v architektuře, jako například na vrcholně barokní stavbě kostela sv. Jana Křtitele v Chodové Plané na Tachovsku, jejíž vznik se klade do období let 1748 až 1754.⁴¹³ Vezme-li se dále v úvahu, že vesnické románské kostely s chórovou věží a apsidou se vyskytovaly v českých zemích jenom ojedinele a jako cizí stavební typ,⁴¹⁴ potom se naskytá otázka, zda i pro stavbu zámecké kaple v Trhanově, zvláště byl-li jejím zakladatelem příslušník panského rodu žijící převážně v jižním Německu, není možné hledat srovnání v cizině.

⁴⁰⁹ Kapli sv. Jana Nepomuckého zámku v Trhanově vysvětil 16. 3. 1706 Jan Ludvík Steyer, domažlický děkan, předtím farář v Klenčí a posléze kanovník kapituly katedrály sv. Víta v Praze, historicky známý především jako jeden z přímých aktérů událostí bezprostředně předcházejících blahověčení Jana Nepomuckého v roce 1721 (J. Š. Baar, F. Teplý: *Klenčí, Městečko na Chodsku*, Praha 1909, s. 91). Převážná část stavebních prací však musela být provedena dříve než v roce 1706, nejspíše v období let 1704–1705. Stavba kaple by tak časově navazovala na celkovou obnovu zámku (postaveného na náklad Wolfa Maxmiliána z Lamingenu a Albeureuthu v období let 1676–1677) po jeho požáru v roce 1701, jež byla dokončena v roce 1703 (*Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, op. cit., s. 355, 357).

⁴¹⁰ J. Trajer, op. cit. s. 835.

⁴¹¹ Z. Wirth, op. cit., s. 782. UPČ 4, s. 72.

⁴¹² Je nutno rozlišovat od barokních přestaveb středověkých kostelů, u nichž je hranolová věž vztyčena nad pravoúhlým chórem staré svatyně pozůstatkem nebo dokladem původního záměru (J. Kaigl: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 352–354), anebo naopak zcela novým prvkem, jenž mohl vzniknout v této poloze ve skladbě objemových prvků starší vesnické chrámové stavby v době barokní například jenom z utilitárních a úsporných důvodů.

⁴¹³ UPČ 1, s. 512 (heslo Chodová Planá, zpracované I. Kořánem).

⁴¹⁴ J. Kaigl, P. Chaloupek: *Vesnické románské kostely s chórovou věží a apsidou*, *Příspěvek architektů k poznání staveb dochovaných v českých zemích*, in: *Zprávy památkové péče*, 58, 1998, s. 261–276.

Jak již bylo výše zmíněno, Jiří Jindřich Stadion působil ve Würzburgu v poměrně vysokém společenském postavení. Zároveň lze z historických zpráv a souvislostí dovodit, že dlouhodobě podporoval výtvarné umění a architekturu. Jako děkan kapituly katedrály ve Würzburgu například uzavřel smlouvu s Oswaldem Onghersem, významným malířem vlámského původu, jenž byl činný ve Würzburgu a ve Francích ve druhé polovině 17. století až do své smrti v roce 1704,⁴¹⁵ o pořízení obrazu Umučení sv. Kiliána pro hlavní oltář farního kostela sv. Mikuláše v Eibelstadtu poblíž Würzburgu, což je malířské dílo pocházející z období let 1695 až 1696.⁴¹⁶ Osobně se podílel na schválení rozsáhlé zakázky na architektonickou výzdobu chóru a příčné lodi katedrály ve Würzburgu ve slohu vrcholného italského baroka pro mistra Pietra Francesca Magna z Milána v roce 1701.⁴¹⁷ V roce 1704 nechal postavit na vlastní náklad v ose jižní stěny příčné lodi právě zmíněné katedrály umělecky náročně provedený, takzvaný děkanský oltář, s obrazem znázorňujícím Krista, jak stojí před Pilátem a je vydáván na posměch lidu, opět od Oswalda Ongherse.⁴¹⁸ Zakladatelským dílem Jiřího Jindřicha Stadionu, jenž zemřel v roce 1716, je bezpochyby i jeho vlastní monumentální náhrobek, umístěný poblíž děkanského oltáře v jižní části příčné lodi katedrály ve Würzburgu a opatřený velmi bohatou štukovou výzdobou, oválným portrétem (olejomalbou na plátně) zemřelého, jakož i starým znakem Stadionů – třemi vlčími udicemi znázorněnými pod sebou.⁴¹⁹

Z povahy věci vyplývá, že kapitula katedrály ve Würzburgu hrála významnou roli v dějinách barokní architektury ve würzburgském církevním knížectví. Její vliv se uplatňoval v tomto směru velmi často přímo, pokud kapitula vystupovala jako zadavatel výtvarného díla, anebo zprostředkovaně v díle umělců, jejichž činnost, přestože se rozšířila i do dalších oblastí Frank, trvale vycházela z tvůrčího zázemí uměleckých a stavebních zakázek poskytovaných právě kapitulou katedrály ve Würzburgu.

Z hlediska možností srovnání stavby kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově v souboru barokních chrámových staveb dochovaných v okolí Würzburgu, na jejichž vzniku se podílela kapitula katedrály ve Würzburgu ve druhé polovině 17. století a na počátku 18. století, zaujme pozornost kaple Svatého Kříže v již výše zmíněném Eibelstadtu, městečku ležícím v údolí Mohanu ve vzdálenosti necelých 10 km na jih od Würzburgu. Jde totiž o stavbu, pocházející z období let 1657 až 1661 (orientována je obvyklým způsobem, tedy k východu),⁴²⁰ v podstatě téhož půdorysného a

⁴¹⁵ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwarth*, 26, Leipzig 1932, s. 20–21.

⁴¹⁶ H. Karlinger: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Unterfranken und Aschaffenburg*, 1, Bezirksamt Ochsenfurt, München 1911, s. 58.

⁴¹⁷ H. Muth: *Der Dom zu Würzburg*, Würzburg 1968, s. 31.

⁴¹⁸ F. Mader: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Unterfranken und Aschaffenburg*, 12, Stadt Würzburg, München 1915, s. 49.

⁴¹⁹ Architektonická výzdoba náhrobku je hodnocena v literatuře jako dílo Pietra Francesca Magna z Milána z doby kolem roku 1704. Portrét Jiřího Jindřicha Stadionu, tvořící součást dnešního náhrobku, je kopií původního obrazu, jenž byl poškozen při požáru katedrály v roce 1945, provedenou v roce 1967 (H. Muth, op. cit., s. 61).

⁴²⁰ Kaple byla vysvěcena v roce 1661 (H. Karlinger, op. cit., s. 63; G. Hures, W. Schiller: *St. Nikolaus Eibelstadt*, Regensburg 1994, s. 17). – Soudobou uměleckou výzdobu a vnitřní zařízení kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu provedli přední umělci tvořící ve službách kapituly katedrály ve Würzburgu ve 2.

prostorového uspořádání, jakým se vyznačuje trhanovský kostel. Liší se od něho pouze několika dílčími znaky. Zatímco oba prostory umístěné po stranách chóru trhanovského kostela byly původně přízemní s křížovými klenbami, shodně umístěné prostory uváděné kaple v Eibelstadtu jsou na výšku rozděleny do dvou podlaží podle původního záměru vytvořit v patře oratoře, pohledově otevřené půlkruhovými oblouky do chóru a současně do kaplí, jež se nalézají stejně jako v případě kostela v Trhanově po stranách triumfálního oblouku; sakristie v přízemí, sklenuté nízkou křížovou klenbou s hřebínky, a oratoře nad nimi, opatřené stlačenou klenbou valenou, jsou přitom osvětleny směrem na východ vždy dvěma půlkruhovými okny umístěnými vedle sebe. Rozdíl v umístění hlavního portálu souvisí s odlišným účelem a zejména jinou polohou obou staveb. Kostel v Trhanově vznikl jako zámecká kaple připojená svou severní stranou k budově zámku, a proto nástup do svatyně pro veřejnost bylo nutné upravit z boční (volné) strany lodi,⁴²¹ zatímco kaple v Eibelstadtu, s hlavním vstupem provedeným v ose západního průčelí, byla postavena na volném prostranství na místě starší svatyně, vně obvodu města vymezeného jeho pozdně středověkým opevněním.⁴²² Chór kaple v Eibelstadtu je sklenut nikoli křížovou, ale valenou klenbou,⁴²³ založenou na půlkruhových klenebních pasech, jež jsou vyzděny po stranách chóru, přičemž triumfální oblouk ani oblouk mezi chórem a apsidou se pohledově jako samostatné dělicí prvky v oltářním prostoru neuplatňují. Valená klenba chóru eibelstadtské kaple současně umožnila provedení zděné chórové věže, jež je v příčném směru zúžena ve srovnání s chórem v přízemí, což je při užití odlišné klenuté konstrukce příbuzné řešení, jaké lze vidět i u chórové věže kostela v Trhanově (zúžení je zde oproti eibelstadtské zvonici jen méně výrazné).

Z porovnání rozměrů staveb kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově a kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu dále vyplývá, že půdorysy obou staveb jsou v přízemí téměř totožné, s přesností na 10 až 15 cm, s výjimkou délky, kde je rozdíl větší, neboť délka lodi na vnějším úseku mezi jejím nárožím a místem, kde je napojeno obvodově zdivo boční kaple umístěné po straně triumfálního oblouku, a délka společného úseku

polovině 17. století, zejména sochař a kameník Johann Philips Preuß a malíři Oswald Onghers a Johann Baptist de Ruel (G. Hures, W. Schiller, op. cit., s. 17, 18).

⁴²¹ Dnešní hlavní portál do kostela v Trhanově, umístěný na západní straně lodi a s tvaroslovím pocházejícím asi až z doby po klasicistní přestavbě kostela v roce 1810, vznikl bezpochyby úpravami původního barokního portálu, jenž byl určen k použití širší veřejností, zatímco obyvatelé zámku mohli vstupovat do kostela odděleně severním portálem přímo ze zámecké budovy. O tom, že se poddaní mohli účastnit bohoslužeb konaných v trhanovské zámecké kapli od jejího počátku, svědčí soudobé zprávy o sporech a ujednáních o sloužení mši v Trhanově mezi vrchností a farářem v Klenčí (J. Š. Baar, F. Teplý, op. cit., s. 96–98, 106). – V roce 1787 byla při kapli sv. Jana Nepomuckého v Trhanově zřízena lokalie a teprve v roce 1855 fara (J. Trajer, op. cit., s. 835).

⁴²² Pozůstatky předchozí, zřejmě středověké svatyně, zasvěcené buď sv. Jakubovi, anebo snad sv. Jakubovi a Svatému Kříži, byly na tomto místě viditelné ještě v době krátce po třicetileté válce (V. Manger: *Geschichte von Eibelstadt*, nepublikovaný strojopis, b. r. – asi 1902, s. 342–343). Výsledky autorova přímého průzkumu stavby kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu však nenasvědčují tomu, že by v jejím zdivu byly obsaženy části zdiva starší svatyně.

⁴²³ Což ovšem nelze hodnotit jako odchylku od stavebního typu, ale spíše jako jeho větší znalost, neboť pravoúhlý prostor chóru podélného středověkého kostela s chórovou věží a apsidou bývá sice obvykle opatřen křížovou klenbou, ale pokud měla být nad chórem provedena hranolová věž půdorysně zúžená oproti chóru, byl tento záměr konstrukčně vyřešen středověkým stavitelem někdy právě tak, že v chóru nechal vyzdít valenou klenbu o vrcholnici umístěné v podélné ose stavby.

obvodového zdiva uvedené kaple a přilehlé sakristie činí v případě trhanovského kostela 12,2 m a 8,9 m, zatímco u kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu je to 11,8 m a 8,3 m.⁴²⁴

Vzhledem ke zjištěné mimořádné podobnosti nebo dokonce shodě v půdorysném a prostorovém uspořádání a půdorysných rozměrech a vzhledem k historickým okolnostem, vyjádřeným tím, že stavebníkem kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově byl Jiří Jindřich Stadion, jenž působil v období let 1665 až 1716 ve Würzburgu jako jedna z předních osobností církevního a společenského života, lze původ stavby kostela v Trhanově odvozovat s velkou mírou pravděpodobnosti z Frank, a to tak, že pro ni jako vzor posloužila zhruba o 45 let starší stavba kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu. Přitom nešlo pouze o volné navázání nebo pouhou inspiraci, ale pokud možno o přesné dodržení předlohy, zejména jejích půdorysných rozměrů, což by nasvědčovalo tomu, že při vzniku trhanovského kostela byl použit stavební plán kaple Svatého kříže v Eibelstadtu, jenž by musel být obstarán nepochybně stavebníkem, nejspíš v archivu kapituly katedrály ve Würzburgu. Nabízí se však otázka, co stavebníka, zejména byl-li obeznámen ze svého působiště s umělecky pokročilejšími díly barokní architektury z přelomu 17. a 18. století, vedlo k tomu, aby si pro kapli v Trhanově zvolil jako vzor právě kapli Svatého Kříže v Eibelstadtu a nikoli jinou (současnou) barokní chrámovou stavbu. Jiří Jindřich Stadion kapli Svatého Kříže v Eibelstadtu mohl osobně znát, když se podílel, jak již bylo výše zmíněno, mimo jiné i na pořízení obrazu Umučení sv. Kiliána pro hlavní oltář farního kostela sv. Mikuláše v Eibelstadtu. Náměty pro odpověď na danou otázku však poskytuje spíš sama vzorová stavba.

Stavbě kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu předcházela v roce 1657 jakoby architektonická soutěž řízená kapitulou katedrály ve Würzburgu. Průběh soutěže je doložen zápisy z jednání kapituly v této věci.⁴²⁵ Soutěže se zúčastnili dva mistři. Prvním z nich byl Antonio Petrini, jenž předložil návrh kaple jednak na způsob osmiboké centrály završené kopulí s lucernou ve vrcholu, jednak jako podélné jednodílné stavby s pravoúhlým chórem, kde by loď byla sklenuta čtyřmi poli křížové klenby rozdělenými navzájem klenebními pasy.⁴²⁶ Antonio Petrini byl v roce 1657 ještě poměrně mladý italský umělec, jenž se teprve později, v poslední čtvrtině 17. století stal

⁴²⁴ Je pravděpodobné, že tyto dílčí rozdíly v délce kostela v Trhanově souvisejí s odlišnými prostorovými podmínkami stavebního pozemku pro vytýčení půdorysu a s tím, že tato svatyně nevznikla jako volná stavba, jakou je kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu, ale jako přístavba k sousední obytné budově zámku a jako součást zámeckého areálu.

⁴²⁵ Staatsarchiv Würzburg, Würzburger Domkapitel-Protokollbüchern (WDKP), sign. 1657, fol. 150, 180, 198, 213, 218, 226, 254.

⁴²⁶ Originální architektonické návrhy (dva půdorysné nákresy, dva svislé řezy a jeden pohled) předložené Antoniem Petrinim na stavbu kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu v roce 1657 byly zničeny v roce 1945, ale jsou k dispozici jejich fotografie, které má ve svých sbírkách Institut für Kunstgeschichte der Universität Würzburg a které byly rovněž publikovány (L. Longo: *Antonio Petrini*, München/Zürich 1985, snímky na s. 62, 63). Tamtéž je uložena fotografie autorsky neurčeného nákresu svislého příčného řezu kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu, jenž je rovněž architektonickým návrhem (vítězným od Heinricha Eberhardta?), bezpochyby z roku 1657, a nikoli znázorněním provedené stavby. Lze se tak domnívat například podle toho, že na tomto nákresu, jemuž se dnešní stavba již velmi podobá, není zachyceno kruhové okno v ose apsidy, tvořící poměrně výrazný architektonický prvek; toto okno pak není ani v apsidě kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově.

vůdčí tvůrčí osobností vrcholně barokní architektury nejenom ve Würzburgu, ale i v celé oblasti Frank.⁴²⁷ Kapitula i přesto jeho návrhy přijala zpočátku velmi příznivě. Mezitím však přišel se svojí nabídkou Heinrich Eberhardt, jenž působil v úřadu stavebního mistra kapituly, a právě jemu byla zakázka na stavbu kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu kapitulou nakonec svěřena s odůvodněním, že jde o německého umělce a že jeho návrh je lacinější. Provedené řešení kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu s podélnou lodí, pravoúhlým chórem, válcovou apsidou a chórovou věží je – zejména ve srovnání se zamítnutým návrhem Antonia Petriniho na vytvoření stavby nad osmibokým půdorysem – výrazně tradicionalistické. Bylo nepochybně ovlivněno typem středověkých chrámových staveb s chórovou věží a apsidou. Jako důležitý doklad snahy o napodobení vzorů středověkých kostelů se jeví u této stavby rovněž náznak prostoru příčné lodi, jenž je dalším významným prvkem ve skladbě jejích objemových prvků. Zároveň lze na ní pozorovat projevy historismu i v architektuře. Tak například půlkruhově zaklenutá okna osvětlující prostor lodi, kaplí připojených k lodi na východní straně a apsidy, okna téhož tvaru v horním patře věže (zvonice) a dokonce i malá rozeta v apsidě jsou rozděleny na způsob kříže štíhlými tvarovanými pruty provedenými z tesaného kamene a osazeny do obvodových rámců téhož provedení, a tím navozují představu oken pocházejících z doby na rozhraní pozdní gotiky a renesance. (Přitom je třeba si uvědomit, že tato okna, právě tak jako půdorys kaple ve tvaru latinského kříže, mohou být současně projevem původního záměru vyjádřit navenek různými způsoby zasvěcení stavby Svatému Kříži.) Spíše renesanční a starší než barokní architektuře je zjevně poplatné i řešení západního průčelí kaple: průčelí je hladké, bez dělicí kordónové římsy, završené hladkým štítem poměrně vysoké sedlové střechy, opatřeným třemi malými oválnými okny, jež jsou rozmístěna do tvaru trojúhelníku souměrně podle osy průčelí, zatímco osově umístěný pravoúhlý vstupní portál má jednoduchou bosáž jakoby z kvádrů a nástavec ve tvaru renesančního volutového štítu.⁴²⁸

Znaky historismu ve stavebním řešení a v architektuře kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu byly použity jistě vědomě. Nelze je přitom vysvětlit toliko možností přežívání renesančního výtvarného citění v díle mistra Heinricha Eberhardta,⁴²⁹ ale spíše jako důležitý doklad poměrně rozvinuté historizující a retrospektivní umělecké činnosti v soudobém jižním Německu a jinde v Evropě.⁴³⁰ Zda se přitom v Eibelstadtu současně uplatnila například snaha udržet vzpomínku na předchozí svatyni stojící na

⁴²⁷ *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwart*, op. cit., s. 498–500.

⁴²⁸ Nástavec portálu je opatřen nikou se sochou sv. Viléma v rytířské zbroji. Portál i socha byly pořízeny v roce 1658, jak dokládá mimo jiné letopočet vyrytý na římsě nad portálem. Jejich autorem je Johann Philipp Preuß, jenž byl v období let 1658–1661, asi jakmile skončila stavební část díla vedená Heinrichem Eberhardtem, pověřen dokončením stavby. T. Kossatz: *Johann Philips Preuß (1605–ca 1687), Ein Beitrag zur Genese barocker Bildkunst in Franken*, in: *Mainfränkische Studien*, 42, 1988, s. 80–81.

⁴²⁹ Jak to lze vidět například na pozdně renesančním štítu tzv. Červeného domu radnice ve Würzburgu, jenž je považován za dekorativní kamenickou práci právě Heinricha Eberhardta, a to z roku 1659 (*Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwart*, 10, Leipzig 1914, s. 295).

⁴³⁰ Např. V. Kotrba: *Česká barokní gotika*, Praha 1976. M. Radová-Štiková: *Vztah k minulosti v projevech architektury doby barokní*, in: *Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze*, 17 (I, 3), 1976, s. 5–34. M. Schmidt: *Reverentia und Magnificentia, Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens von 14. bis 17. Jahrhundert*, Regensburg 1999. I. Panochová: *Biblicismy v české architektuře 17. století*, in: *Umění*, 52, 2004, s. 198–217.

stejném místě, anebo jiná souvislost podmíněná dobovou zbožností a vlivem odkazu zakladatele kaple – eibelstadtského měšťana a varhaníka Wilhelma Dolese,⁴³¹ zřejmě nelze bez hlubšího archivního, popřípadě archeologického výzkumu prokázat. Nicméně právě ta okolnost, že Jiří Jindřich Stadion asi nechal přenést stavební typ, půdorys a základní prostorový rozvrh kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu do Trhanova, mohla by nasvědčovat domněnce o existenci zvláštní, nábožensky ideové polohy při vzniku obou zkoumaných staveb. Stejně tak lze ovšem připustit i domněnku, že důvodem, proč Jiří Jindřich Stadion určil jako vzor pro kostel sv. Jana Nepomuckého v Trhanově kapli Svatého Kříže v Eibelstadtu, bylo to, že se mu uvedená eibelstadtská kaple především líbila a vyhovovala jeho požadavkům jak svými rozměry, tak i jednoduchostí, a zároveň měl po ruce ve stavebním archivu kapituly katedrály ve Würzburgu potřebné plány, což by bylo pro jeho záměr stavby kostela – zámecké kaple v Trhanově bezpochyby významné z časového i finančního hlediska.

Poznání stavby kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově, přestože nejde o dílo, jež by mělo větší význam pro barokní umění v Čechách na počátku 18. století, přispívá dílčím způsobem k pochopení složitějších historických proměn architektury v minulosti, někdy opomíjených při pojímání dějin umění jako pouhého vývoje kupředu. Kostel lze zařadit mezi pozoruhodné příklady barokních chrámových staveb vzniklých podle vzoru jiné soudobé svatyně, předem udaného zpravidla stavebníkem za podmínek, jež jsou jenom zřídka doloženy historickými zprávami.⁴³²

Přímou souvislost se středověkými stavbami a přestavbami vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství, mezi nimiž se podle dosavadního poznání stavební typ kostela s chórovou věží a apsidou nebo gotickým závěrem nevyskytoval, neměl kostel v Trhanově žádnou.

7. 2. Přehled ilustrací a obrazová dokumentace

1. *Trhanov (okres Domažlice), kostel sv. Jana Nepomuckého. Pohled od jihovýchodu. (Foto J. Kaigl, 1985)*

⁴³¹ Kaple Svatého Kříže v Eibelstadtu vznikla v podstatě jako pamětní kaple, postavená především z finančních prostředků odkázaných na tento účel Wilhelmem Dolesem v jeho závěti (nejspíš proto byla nad hlavním portálem do kaple umístěna socha donátorova jmenovce a patrona, sv. Viléma). Ze stejných peněz se stavěl mariánský sloup na náměstí v Eibelstadtu v období let 1657–1661, jenž je dalším dílem, pokud jde o architekturu a s ní spojené kamenické práce, mistra Heinricha Eberhardta (H. Karlinger, op. cit., s. 73).

⁴³² Je například historicky prokázáno, že původním záměrem konventu dominikánů při zadání stavby kostela sv. Máří Magdalény v Praze na Malé Straně ze dne 28. 3. 1654 byla stavba v délce, šířce a výšce stejné, jaké má kostel Panny Marie „v Brandýse“, resp. ve Staré Boleslavi, nebo karmelitský kostel ve Vídni (L. Lancinger, M. Pavlík: *Kostel sv. Máří Magdalény na Malé Straně v Praze a Francesco Caratti*, in: *Umění*, 14, 1966, s. 110). Magistrát v Ústí nad Labem povolil dne 4. 4. 1704 na žádost převora tamějšího konventu dominikánů Hyacintha Missenia stavbu dominikánského kostela sv. Vojtěcha v Ústí nad Labem podle plánu kostela sv. Voršily v Praze na Novém Městě, jenž se žadateli zalíbil (K. Král: *Kostel sv. Voršily na Novém Městě v Praze vzorem pro kostel sv. Vojtěcha v Ústí nad Labem*, in: *Umění*, 16, 1968, s. 97).

2. Trhanov, kostel sv. Jana Nepomuckého, půdorys přízemí. Zdivo barokního kostela – zámecké kaple vyznačeno tečkovaně. (Zaměření oměrným způsobem J. Kaigl, P. Chaloupek, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl 1985, 2001, 2012)
3. Trhanov, kostel sv. Jana Nepomuckého. Pohled z lodi směrem k hlavnímu oltáři. (Foto R. Kodera, 2000)
4. Eibelstadt (poblíž Würzburgu, Bavorsko), kaple Svatého Kříže. Pohled od jihovýchodu. (Foto F. Schicklberger, b. r.)
5. Eibelstadt, kaple Svatého Kříže. Pohled v interiéru lodi ze západní tribuny směrem k hlavnímu oltáři. (Foto F. Schicklberger, b. r.)
6. Srovnání půdorysů staveb podle jejich zaměření v úrovni západní tribuny: Trhanov, kostel sv. Jana Nepomuckého (1); Eibelstadt, kaple Svatého Kříže (2). (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl, 2001)
7. Eibelstadt, kaple Svatého Kříže., Svislý příčný řez – architektonický návrh, autorsky neurčeno, 1657, Heinrich Eberhardt (?). (Reprofoto Institut für Kunstgeschichte der Universität Würzburg, b. r.)

8. Shrnutí hlavních poznatků a závěr

Středověké stavby a přestavby vesnických kostelů na území bývalého horšovského arcijáhenství uvedl do novější odborné literatury jako specifické téma V. Mencl. Opakovaně, i když jen letmo se věnoval především památkám vrcholně gotickým, aby nakonec vyjádřil názor, že v období let 1330 až 1340 vznikla v západních Čechách početná skupina kostelů, jež vzdáleně a po mnohanásobných redukcích reprodukuje takzvaný štrasbursko-švábský sloh, zprostředkovaný k nám z Podunají, hlavně prostředím bavorským a hornofalckým. Podle V. Mencla do této skupiny patřily vesnické kostely v Čechovicích, Úboči, Staněticích, Blížejově, Bukovci, *U Svatých* v Domažlicích a další nebo kostely s portály „rokycanské skupiny“ jako například v Hradci u Stoda a v Újezdu Svatého Kříže. Obdobným směrem hodnocení se kdysi ubírala K. Fischerová, jež při tom rozlišila a blíže vyjádřila některé znaky v gotické architektuře.

U příležitosti výstavy *Gotika v západních Čechách*, uspořádané v Plzni a Praze v roce 1995 (1996), vzniklo vůbec první souhrnné uměleckohistorické zpracování gotické církevní architektury Plzeňska. Ujal se ho D. Líbal (mimo rokycanskou oblast) s důrazem právě na vesnické kostelíky. Ve výstavním katalogu rozhojnil počet dosud v odborné literatuře zmiňovaných příkladů o několik dalších, stručně popsal velké množství památek a k popisu přidal jejich půdorysná schémata včetně základního stavebně-historického rozboru. Pokud jde o území bývalého horšovského arcijáhenství, nastínil možnost existence dvou stavebních skupin (hutí) na Horšovskotýnsku a Domažlicku v době krátce před rokem 1350 a později ve 14. století: stavební huti kostela v Loučimi a blíže neurčené horšovskotýnské (arcibiskupské) huti pracující na stavbách, popřípadě přestavbách kostelů v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích ve třetí čtvrtině 14. století. Tuto druhou huť D. Líbal označil dokonce za základ uceleného souboru západočeských vesnických kostelů se společnými znaky, zejména lineárně koncipovanými portály s tympanonem neseným krakorci.

Některá obecná východiska dalšího výzkumu z hlediska dějin architektury vytkla K. Benešová, když v recenzi katalogu právě zmíněné výstavy upozornila kromě jiného na potřebu vyjádření a sumarizace příčin proměn gotické architektury v návaznosti na střediska umělecké práce, jako byly kláštery a královská města.⁴³³

K poznání středověkých staveb a přestaveb vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství přispěl zcela nedávno archeolog K. Nováček. Při hodnocení stavebních dějin kladrubského kláštera byla jím otevřena v pořadí vůbec první vážná rozprava o vesnických chrámových stavbách bližšího i vzdálenějšího okolí Kladrub v době gotické. K. Nováček vychází z předpokladu, že klášter zadával jistě přímo stavby a přestavby kostelů, které měl dlouhodobě ve své správě, jako třeba ve Starém Sedle, v Krašově, Holostřevěch nebo v Kostelci (u Kladrub). Možnost uplatnění vlivu kláštera na stavební dílo K. Nováček připouští mimo jiné u kostelů v Racově, Prostiboři a Tisové, a to hypoteticky, opět podle známých nebo tušených dobových poměrů

⁴³³ M. Bartlová, K. Benešová: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, in: *Umění*, 45, 1997, s. 104–105.

zejména historicko-geografických, majetkoprávních a církevní správy, a pak ještě v Bukovci, Horních Sekyřanech a Mělnici, v těchto třech případech ovšem jen v poloze domněnky. V úvodním stupni studia a při způsobu práce zvoleném K. Nováčkem promlouvají jednotlivé památky zejména svojí velkou rozmanitostí, což je snadno pochopitelné již proto, že pocházejí z různých období.

Podstatným rysem metody použité pro tuto disertační práci byla plošnost, ale současně poměrně velká podrobnost terénních průzkumů, které se tak netýkaly jen některých, ale pokud možno všech staveb a přestaveb vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve středověku a také jejich mladších proměn. Studium formálních vlastností, zejména po stránce technické a výtvarné, jakož i chronologie, funkce a utváření prostorů nově podhalilo nebo nastínilo některé znaky a společenské významy, a v důsledku toho existenci vztahů mezi památkami navzájem, k jiným chrámovým stavbám obdobného a dále vyššího řádu na Plzeňsku a podle okolností, ale zatím jen ojediněle, i mimo západní Čechy včetně ciziny (Řezno) v dobovém kontextu.

Významně byly upřesněny a doplněny dosavadní poznatky ze stavebních dějin jednotlivých památek s využitím měřičské, fotografické a další dokumentace, pořizované autorem, a též s využitím dendrochronologie.⁴³⁴

Zděné románské a rovněž raně gotické svatyně nebo jejich pozůstatky se dochovaly ve sledované oblasti v menší míře než v jiných částech Čech s dříve rozvinutým středověkým osídlením. Jmenovitě u tří z nich – v Horšově, Bukovci a v Srbicích – bylo dosaženo hlubšího poznání, jež má význam pro dějiny staveb a architektury na pozadí životního stylu společenských elit v Čechách v poslední třetině 12. a v 13. století. Románskou stavební etapu kostela v Horšově, jenž patřil pražskému biskupovi a byl v románské době bezpochyby přímo spravován horšovským arcijáhnem, lze hodnotit nově jako příklad využitelný při řešení složitějších otázek výzkumu románských tribunových kostelů v Čechách ve středoevropském kontextu. V kombinaci výsledků vlastního stavebního rozboru s výsledky práce archeologa lze nyní chápat obdobně i kostel v Bukovci, i když z jeho románské stavební fáze, jež nasvědčuje vzniku díla působením přímého vlivu kláštera benediktinů v Kladrubech a podle vůle

⁴³⁴ Byly při tom napraveny některé omyly v odborné literatuře a hodnocení, která na ně navazovala. Tak např. v předchozí interpretaci schodiště v zesílené části severní obvodové zdi lodi kostela v Srbicích jako nepůvodního přístavku byla eliminována možnost pochopení funkce tamější sakristie – kaple v době kolem roku 1269. Zavádějící byl souhrnný názor o dodatečném prodloužení lodi některých vesnických kostelů v době předhusitské směrem na západ – v Křakově, Meclově nebo Miřkově; v Křakově došlo k takovému prodloužení až při novogotických úpravách stavby a v Miřkově dokonce až koncem 30. let 20. století. Naproti tomu obvodové zdivo v přízemí lodi se západním portálem kostela v Meclově tvoří jeden stavební celek ze 14. století. Chrámová loď v Semněvicích není ve svém dnešním rozsahu gotická, ale byla prodloužena na západní stranu v období baroka. Zdivo hranolové věže nad sakristií kostela v Třebnici, až dosud hodnocené jako dílo z konce 14. století, je též až z barokní doby. Věž kostela v Mělnici nevznikla v 13. století, ale byla dodatečně, snad až v pokročilém 15. století nebo na počátku 16. století, přistavěna ke gotickému západnímu průčelí chrámové lodi, opatřenému portálem v přízemí a rozetou nad ním. Koutová věž obdobně jako loď kostela v Horšově nejsou pozdně románské, ale jsou výsledkem rozsáhlé přestavby románské svatyně v době kolem roku 1363. Dnešní kostelík v Racově není pozdně gotickou památkou, ale byl postaven v době kolem roku 1310. Kostel ve Staněticích včetně věže byl dostavěn nejdříve v období let 1355 až 1365. Rok 1317, nejpozději 1322 je *terminus ante quem* stavby presbyteria kostela v Semněvicích.

snad Mutiny, společensky významného příslušníka rané pozemkové šlechty v Čechách v sedmdesátých letech 12. století, známe stále poměrně málo. Význam této památky se ještě zvýšil v důsledku archeologického nálezů základů a zbytků svislého románského zdiva budovy zatím neznámého účelu – obydlí zakladatele svatyně (?), jež kdysi tvořila s tribunovým románským kostelem stavební srostlici jako její o něco mladší součást.

Pokud jde o kostel v Srbicích postavený doksanským klášteřem v době kolem roku 1269, jeví se na jedné straně jako ukázka typu drobného vesnického farního kostela s kvadratickým chórem a sakristií vybavenou tak, aby mohla sloužit též jako kaple s oltářem a nejspíš i se západní tribunou, na straně druhé jako hybridní výtvarný projev, jenž poukazuje, jak se zdá, v souladu s původním záměrem, na velké stáří posvátného místa.

Z prvního souhrnného zpracování podélných staveb středověkých vesnických farních kostelů s kvadratickým chórem v území podél Norimberské cesty, na jejím úseku mezi Kladruby a Přimdou i Tachovem (kostel v Přimdě – románská stavební etapa; v Racově v době kolem roku 1310; dále v Dubci a Tisové – původní stavební záměr v Dubci nejspíš počítal s chórovou věží, v Tisové se středověká chórová věž zčásti dochovala – někdy v polovině nebo druhé polovině 13. století) vzešla hypotéza o tom, že volba stavebního typu svatyně byla ovlivněna z Bavorska (bavorské Horní Falce) nebo Frank na pozadí osidlovacího ruchu lidmi pocházejícími z Čech nebo právě Němci, podporovaného asi hlavně korunou; dřívější mimořádné postavení kladrubského klášteře v podhůří Českého lesa během 13. století zvolna asi sláblo ve prospěch zvýšené ostrahy a obranyschopnosti země s využitím mimo jiné tachovské a přimdské manské soustavy a služeb Chodů.

Rozlišením a ve srovnávacím studiu několika znaků chrámové stavby a její architektury při známých, nebo spíš jen tušených soudobých poměrech majetkoprávních, geografických a církevní správy bylo možné určit existenci dříve neznámé stavební pracovní skupiny nejspíš kladrubského původu, která působila na přelomu 13. a 14. století na stavbách kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích, Prostiboří a podle předpokladu i v Racově. – Ve studiu proměn klášteře v Kladrubech v minulosti, vedeném historiky, historiky umění a architektury nebo archeology, bude tedy třeba nyní brát zřetel i na právě zmíněné čtyři památky, v nichž se nepřímou (zpětně) a jen v nepatrných útržcích obráží s velkou pravděpodobností někdejší bohatost a mnohotvárnost gotického umění pěstovaného v kladrubském klášteři a v dosahu jeho vlivu v západních Čechách v době kolem roku 1300 a na počátku 14. století.

Dalším architektonickým projevem, jenž byl až dosud jen okrajově sledován v odborné literatuře a jehož výskyt v horšovském arcijáhenství v první polovině 14. století souvisel asi ponejvíce opět s vlivem klášteře benediktinů v Kladrubech (Racov, Meclov, zřejmě i Blížejev, Mířkov a Křakov, snad i *U svatých* v Domažlicích), je typ gotického portálu s šikmým ostěním členěným zpravidla dvojicí svislých, souběžně umístěných výžlabků a pravouhlým zářezem (ústupkem) mezi nimi, které plynule přecházejí do hrotitého nadpraží. Takto prostý, ale opticky účinný útvar, počítající s kontrastem světla a stínu v ostrých hranách, poukazuje případ od případu na původ v tvarosloví, jímž jako by se ustupovalo od výrazné plasticity a tradiční tektoniky

architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch jednoduše zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve střední Evropě v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století, nebo na původ v technice zdiva z cihel a cihelných tvarovek, jak je vidět na vrcholně gotických chrámových stavbách slezských, na domovní zástavbě v Praze v době vlády Karla IV. a též v dolním i horním Bavorsku. – Jako doprovodný dílčí znak v architektuře se při tom v horšovském arcijáhenství uplatnilo poměrně záhy specifické řešení výběhů klenebních žeber, jež jsou upraveny jako tři samostatné pruty umístěné těsně vedle sebe na způsob potrojné srostlice a navazují vespod na stěnu bez konzoly, pouze prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek (Meclov, Blížejev).

Početně v souboru památek vesnických středověkých farních kostelů ve správním obvodu bývalého horšovského arcijáhenství převládají chrámové stavby a přestavby z doby kolem poloviny a z třetí čtvrtiny 14. století. Ty jsou také nejlépe dochovány. Tvoří po stavebně-technické a zejména architektonické stránce výrazný, nikoli však jednotný památkový soubor; nejde o homogenní stavební skupinu. Navzájem je všechny spojuje vysoká míra vytříbenosti tvarově příbuzných architektonických článků, provedených kameníkem z jemnozrnného pískovce. V ní se obráží snaha společenských elit po reprezentaci. Podpůrně v tomto smyslu působí styky předpokládaných stavebníků jako například pánů z Mělnice, z Velhartic (Úboč?, Bukovec?, Stanětice?, Čečovice) nebo pánů z Rýzंबरka (Stanětice?) s panovnickým dvorem a způsoby vlastní reprezentace prostřednictvím stavitelství a výtvarných umění v Praze v době vlády Karla IV. a podle jím udávaného vzoru.

Je nasnadě, že roli prostředníka pro trvalý a přímý přenos vlivů vysoké dvorské kultury z Prahy do venkovského prostředí v okolí Horšovského Týna hráli pražští biskupové a arcibiskupové jako držitelé horšovskotýnského panství. Příkladným s vědomím arcibiskupa Arnošta z Pardubic († 1364) byl přestavěn a rozšířen v době kolem roku 1363 románský kostel v Horšově. Přibližně soudobé chrámové stavby vázané na pozemkový majetek pražského arcibiskupství v Horšově, Třebnicích a v Hoře Svatého Václava připravoval nebo řídil alespoň po určitou dobu nejspíš stejný organizátor.

Vlastním plošným průzkumem ověřené nebo nově rozpoznané podobnosti v půdorysném a prostorovém konceptu, jakož i v rozměrech presbyteria (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), v architektonickém tvarosloví (zejména Bukovec a Třebnice, pokud jde o okenní kružby; hlavní vstupní portál stejného typu s hladkým tympanonem umístěným v gotickém nadpraží a neseným po stranách čtvrtkruhově – konvexně provedenými konzolami v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a ve Staneticích, navíc při téměř shodném kamenickém pojednání portálového ostění v Horšově a Staneticích) a dále i v zednické práci (vynášecí lomený klenební pas ve štítovém zdivu nad triumfálním obloukem v Horšově, Třebnicích a Újezdu Svatého Kříže) svědčí o vztahu příbuznosti mezi stavbami vesnických svatyní, jež se nalézají v nevelkých vzdálenostech od sebe a část z nich vznikla přibližně ve stejné době po polovině 14. století (v krajním případě v souhrnném časovém rozpětí od čtyřicátých do osmdesátých let 14. století), mnohem bližším, než jaký by se uplatnil při pouhém jejich napojení na tentýž architektonický proud shodného stupně slohového vývoje. Nejpravděpodobnější je hypotéza o působení několika stavebních pracovních skupin

zčásti vedle sebe najednou, propojených navzájem příležitostnou samostatnou prací řemeslně zdatnějších kameníků a zedníků, a více než jednoho stavebního mistra.

Teze o různých skupinách a dílčích architektonických projevech staveb středověkých kostelů kladrubského okruhu osciluje podle jednotlivých památek v polohách mezi jistotou nebo hypotézou, zejména pro období románské a též gotické v době kolem roku 1300 a do poloviny 14. století, a domněnkami, jejichž pravděpodobnost významně klesá při vzniku díla v druhé polovině 14. století v lokalitě, která s klášteřem majetkoprávně, geograficky ani z hlediska církevní správy nijak nesouvisela. K možnosti, že gotické stavby a přestavby vesnických kostelů z třetí čtvrtiny 14. století v horšovském arcijáhenství byly podmíněny stavební a architektonickou tvorbou kláštera v Kladrubech, uveďme, že jsou to prokazatelně tři památky – pozůstatky gotické kaple Všech svatých (kdysi snad kapitulní sítě) a mimo klášter presbyterium kostela v Holostřevěch a v Kostelci (u Kladrub) –, které dnes poukazují nejlépe na způsob architektury podporované kladrubskými benediktiny v době kolem roku 1350 a v třetí čtvrtině 14. století. Ty však neposkytují spolehlivé vodítko pro podchycení nejdůležitějších architektonických znaků a významů šířených tehdy výhradně vlivem kláštera.

Jak ostatně postřehl též K. Nováček, difuzionistické představy o klášteře v Kladrubech jako ohnisku, odkud se jednosměrně, takřka neustále a v rozmanitém historickém kontextu šíří více než dvě padesát let podněty předurčující stavební a související uměleckou práci ve velké části západních Čech, nejsou takto jednoduše využitelné. Tím spíše to platí pro horšovskotýnskou a takzvanou loučimskou stavební huť, přičemž lze vytušit, že žádná z nich v pojetí podle D. Líbala nikdy nepůsobila nebo ani neexistovala.

Skutečností je, že společné znaky ve vrcholně gotické architektuře vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství – zejména jde o portál s hladkým tympanonem neseným po stranách konvexně provedenými konzolami, jehož předobraz je třeba hledat po typologické stránce v monumentálních portálech románských a gotických opatřených tympanonem ať již hladkým, nebo s plastickou (sochařskou) výzdobou –,⁴³⁵ našly ve feudálně rozdrobeném Plzeňském kraji pozdního středověku daleko širší uplatnění než jen na Horšovskotýnsku nebo pod přímým vlivem kláštera v Kladrubech (Plasy, klášterní kostel; Žďár/Ždírec mezi Blovicemi a Nepomukem; Hradec poblíž Stoda, kdysi v majetku chotěšovského kláštera; Starý Plzenec, mariánská svatyně; Švihov, kostel sv. Václava – konzoly nesoucí tympanon jsou zde tvarově modifikovány drobnou sochařskou prací; a jinde).

⁴³⁵ Pro srovnání viz např. oblast na severovýchod od Paříže, v povodí řek Oise a Aisne během 12. století a v 1. polovině 13. století, kde se tympanon, většinou hladký, nesený postranními konzolami, nebo také bez nich, uplatňoval jako běžná součást románského a gotického hlavního vstupu do venkovské a městské farní svatyně, a to v návaznosti na vzory převzaté z monumentální architektury soudobých klášterních chrámů a katedrál v severní Francii. A. Mäkel: *Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik*, Berlin 1906. – V sousední bavorské Horní Falcii a v jižním Bavorsku lze vidět středověké portály s tympanonem neseným konvexně či příbuzně tvarovanými postranními konzolami v rozmanitých případech, též v dosahu vlivu benediktinských klášterů v románské době (Plankstetten, Bad Gögging), na monumentální stavbě cisterciáckého řádu v 1. polovině 14. století (Salem), jakož i v pozdější gotice po polovině 15. století (Chammünster).

Hojné zastoupení portálů zkoumaného typu v Plzeňském kraji, oproti jejich spíš izolovanému výskytu jinde na území Čech,⁴³⁶ jeví se zde jako jeden z fenoménů historické architektury. Otázka jeho původu zůstává otevřena pro studium rozkročené v oboru dějin architektury a umění do větší šířky, než jakou má tato disertace. V obecné poloze lze považovat za dosud platný starší názor V. Mencla, podle něhož jsou námi sledované a některé další vrcholně gotické chrámové stavby v západních Čechách po architektonické stránce vzdáleným odleskem výtvarných forem katedrální architektury v jižním Německu na sklonku 13. a v první polovině 14. století, z nichž těžil a na jehož šíření se podílel v západních Čechách jako mezi prvními cisterciácký řád (Plasy, Nepomuk). Je třeba mít za prokázané, že v tomto směru sehráli mimořádně důležitou roli též benediktini usilující o zvýšení lesku svého řádu rozsáhlou gotickou přestavbou kladrubského klášterního chrámu. Jak již bylo uvedeno výše, dalším nositelem snah po vlastní náležitě, dobově vyhraněné společenské reprezentaci pomocí stavební a umělecké práce na vesnických farních kostelech v horšovském arcijáhenství za vlády Karla IV. se stalo pražské arcibiskupství a několik feudálů s osobními vazbami na hlavní město a panovnický dvůr.

Naproti tomu i nadále zůstává nejistota, pokud jde o konkrétní možnosti a projevy zprostředkování uměleckého vlivu v někdejší horšovském arcijáhenství korunou včetně královských měst Domažlice, Tachov, Plzeň a pražských měst, jakož i klášterem premonstrátek v Chotěšově, jedním z nejbohatších klášterů v předhusitských Čechách,⁴³⁷ o jehož středověké podobě a architektuře se neví zatím takřka zhora nic.

Zatím jedinou památkou v souboru staveb vesnických kostelů v bývalém horšovském arcijáhenství, jejíž vznik lze spojovat s přímým dosahem působení uměleckého vlivu z ciziny, je kostel v Čečovicích. Byl postaven z režného cihelného zdiva, zatímco architektonické články jsou z pískovce, jako panská tribunová kaple, vzdáleně připomínající svým půdorysným a prostorovým uspořádáním francouzské palácové kaple typu Sainte-Chapelle, a to nejspíš na náklad bratří Buška ml., Václava a Jana, pánů z Velhartic, přibližně v době kolem roku 1364. Výrazem jejich umělecké náročnosti, značného společenského významu a ambicí je mimořádně bohatá, ale přitom hybridní (odvozená a podle převzatých vzorů jakoby složená) gotická architektura díla. Zprostředkující stavebně-technickou a uměleckou úlohu sehrálo zde jižní Německo, přičemž je velmi pravděpodobné, že mistr kameník pracující na stavbě čečovického kostela byl povolán do Čečovic ze stavební huti katedrály v Řezně.

Kostel v Čečovicích je takřka vzorovou ukázkou toho, jak stavební a architektonická památka může vstupovat nejpozději od poloviny 19. století do kontextu umělecko-estetické, sociální a dalších způsobů dobové komunikace a dialogičnosti.

⁴³⁶ Např. kostel v Dubném (okr. České Budějovice). – K příbuzné a hojněji se uplatňující konkávní, popř. konkávní a současně sochařsky zbohacené formě konzol nesoucích tympanon v lomeném oblouku portálu v Čechách v poslední třetině 14. století a v době předhusitské viz V. Mencl: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, in: Zprávy památkové péče, 20, 1960, s. 128–136 a d.

⁴³⁷ J. Čechura: *Chotěšov v 15. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 27, 1991, s. 55. Roční berně kláštera 330 kop gr. č. byla tehdy nejvyšší ze všech zeměpanských klášterů a převyšovala i platby mnoha královských měst.

Díličí poznatky z této disertace se již uplatňují v oboru dějin staveb a architektury. Z některých pohledů uvedených v ní jejím autorem bude možné dále doplňovat starší poznatky o středověké stavební kultuře nejen v území bývalého horšovského arcijáhenství a v Plzeňském kraji, ale do jisté míry (nepřímo) i jinde v českých zemích. Volba tématu disertační práce a metoda jejího zpracování se ukázaly jako perspektivní, mimo jiné proto, že se na jejich základě vynořují nové otázky, které lze sledovat a rozvíjet ve specializovaném studiu zejména historiky, historiky staveb a umění, jakož i archeology.

Pracovní výsledky, kterých autor dosáhl, jsou už využívány též v praxi územního odborného pracoviště v Plzni Národního památkového ústavu, kde je autor zaměstnán: jednak jako jeden z podkladů při posuzování konkrétních záměrů památkové obnovy (Bukovec, Staré Sedlo, Racov), a dále pro porovnání i rozvoj metod výzkumné a zejména terénní průzkumné a dokumentátorské práce vykonávané profesionálními památkáři.

9. Použité prameny, literatura a nepublikované zprávy

9. 1. Historické prameny

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 2 (AČ 2), (ed. PALACKÝ, František), Praha 1842.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 3 (AČ 3), (ed. PALACKÝ, František), Praha 1844.

Archivum Coronae regni Bohemiae, II (ACB II), (ed. HRUBÝ, Václav), Praha 1928.

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, I (CDB I), (ed. FRIEDRICH, Gustav), Praha 1904–1907.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, II (CDB II), (ed. FRIEDRICH, Gustav), Praha 1912.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, IV/1 (CDB IV/1), (eds. ŠEBÁNEK, Jindřich; DUŠKOVÁ, Sáša), Praha 1962.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, V/2 (CDB V/2), (eds. ŠEBÁNEK, Jindřich; DUŠKOVÁ, Sáša), Praha 1981.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, IX (CDM IX), (ed. BRANDL, Vincenz), Brno 1875.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, XV (CDM XV), (ed. BRETHER, Bertold), Brno 1903.

EMLER, Josef (ed.): *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*, Praha 1876.

EMLER, Josef (ed.): *Necrologium Doxanense*, in: *Sitzungsberichte der Königlich. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Prag, Vorträge in den Sitzungen der Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie*, Praha 1885, s. 83–144.

Kroniky doby Karla IV., (ed. BLÁHOVÁ, Marie), Praha 1987.

Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, (LC I/1), (ed. TINGL, František A.), Praha 1867.

Liber confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, (LC I/2), (ed. EMLER, Josef), Praha 1874.

Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, II (LC II), (ed. TINGL, František A.), Praha 1868.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, III–IV (LC III–IV), (ed. EMLER, Josef), Praha 1879.

Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecsin Pragenam nunc prima vice in vulgo prolati, V (LC V), (ed. TINGL, František A.), Praha 1865.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, VI (LC VI), (ed. Emler, Josef), Praha 1883.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, VII (LC VII), (ed. EMLER, Josef), Praha 1886.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, VIII–X (LC VIII–X), (ed. EMLER, Josef), Praha 1889.

Libri erectionum archidioecsis Pragensis saeculo XIV. et XV., I (LE I), (ed. BOROVIČ, Clemens), Praha 1875.

Libri erectionum archidioecsis Pragensis saeculo XIV. et XV., VI (LE VI), (ed. PODLAHA, Antonín), Praha 1927.

- Liber memorabilium parochiae Kollovecensis*, rukopis o událostech od r. 1810, archiv Římskokatolického farního úřadu v Kolovči.
- Liber Memorabilium Parochiae Auboczensis*, rukopis o událostech od r. 1810, archiv Římskokatolického farního úřadu v Kolovči.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, II (MV II), (ed. NOVÁK, Jan F.), Praha 1907.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, III (MV III), (ed. JENŠOVSKÝ, Bedřich), Praha 1944.
- Národní archiv, Praha, fond Památkový úřad/Rakousko (PÚ-R), Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, kart. č. 14, 87.
- Národní archiv, Praha, fond Státní památková správa (SPS), kart. č. 106.
- Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diecezí Pražské*, (RDP), (ed. TOMEK, Wáclaw W.), Praha 1873.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, I (RDBM I), (ed. ERBEN, Karel J.), Praha 1855.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, II (RDBM II), (ed. EMLER, Josef), Praha, 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, III (RDBM III), (ed. EMLER, Josef), Praha, 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, IV (RDBM IV), (ed. EMLER, Josef), Praha, 1892.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, VI (RDBM VI), (ed. MENDL, Bedřich), Praha 1954.
- Staatsarchiv Würzburg, Würzburger Domkapitel, Protokollbüchern (WDKP), sign. 1657, fol. 150, 180, 198, 213, 218, 226, 254.
- Státní oblastní archiv, Klatovy, fond Velkostatek Horšovský Týn, inv. č. 667, sign. F 243, list č. 65 – Týn Horšovský a panství čečovické roku 1587; kart. č. 149.
- Státní oblastní archiv, Klatovy, fond Velkostatek Horšovský Týn, Kostelní kniha (kostela v Čečovicích) z let 1806–1821, sign. 1806/60 K 6358.
- Státní oblastní archiv Třeboň, Cizí rody – registratura, z Rožmberka 5/8 a 24b, fol. 4a.
- Základy starého místopisu Pražského*, 2, (ed. TOMEK, Wáclaw W.), Praha 1870.

9. 2. Literatura

- Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwärtigen*, 10, Lipsko 1914.
- Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zum Gegenwärtigen*, 26, Lipsko 1932.
- AMRHEIN, August: *Reihenfolge der Mitglieder der adeligen Domstifts zu Würzburg, St. Kilians-Bruder genannt, von seiner Grundung bis zur Sekularisation 742 bis 1803*, in: Archiv des Historischen Vereins für Unterfranken und Aschaffenburg, 23, 1890 s. 3–380.
- ANDERLE, Jan: *Stavební vývoj feudálního sídla v Čečovicích*, in: Průzkumy památek, 1, II/1994, s. 45–60.
- ANDERLE, Jan: *Aktuální vývoj poznání stavebních dějin zámku v Čečovicích*, in: České památky, 14, 2003, č. 2, s. 5.

- ANDERLE, Jan: *Kostel Všech svatých v Horšově – románský vchod na tribunu*, in: *Dějiny staveb* 2003, Plzeň 2004, s. 241–242.
- ANDERLE, Jan: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In *Dějiny staveb* 2007, Plzeň 2008, s. 195–200.
- ANGENENDT, Arnold: *Die Liturgie und die Organisation des kirchlichen Lebens auf dem Lande*, in: *Christianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell' alto medioevo*, 28, 1982, s. 199–205.
- BAAR, Jindřich Š.; TEPLÝ, František: *Klenčí, Městečko na Chodsku*, Praha 1909.
- BACHMANN, Erich: *Kunstlandschaften im romanischen Kleinkirchenbau Deutschland*, in: *Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 8, 1941, s. 159–172.
- BARTLOVÁ, Milena; BENEŠOVSKÁ, Klára: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, in: *Umění*, 45, 1997, s. 103–107.
- BAŠTA, Jaroslav; BAŠTOVÁ, Dara: *Srbice, okres Domažlice*, in: *Výzkumy v Čechách* 1988/89, 9, Praha 1992, s. 143–144.
- BAŠTOVÁ, Dara; BAŠTA, Jaroslav: *Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy*, in: *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie*, 5, Plzeň 1990, s. 17–35.
- BAŠTOVÁ, Dara; KRUŠINOVÁ, Lenka; BAŠTA, Jaroslav: *Horšov*, in: *Výzkumy v Čechách* 1988/89, 9, Praha 1992, s. 40.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, in: *Umění*, 25, 1977, s. 24–33.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů*, in: *Archaeologia historica*, 11, Brno 1986, s. 305–311.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Gotická katedrála – Architektura*, in: *Katedrála sv. Víta v Praze*, Praha 1994, s. 25–65.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Čečovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha 1998, s. 160–169.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Architektura pozdní lucemburské doby – návraty, variace, slepé uličky, krásný sloh (1360–1420)*, in: *Velké dějiny zemí Koruny české, Architektura*, Praha 2009, s. 189–216.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Christoph Brachmann, Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*, in: *Umění*, 58, 2010, s. 75–79.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: *Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae*, in: *Královský sňatek, Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský ~ 1310*, Praha 2010, s. 495–496.
- BENEŠOVSKÁ, Klára; CHOTĚBOR, Petr; DURDÍK, Tomáš; PLAČEK, Miroslav; PRIX, Dalibor; RAZÍM, Vladislav: *Gotická architektura*, Praha 2001.
- BENEŠOVSKÁ, Klára; JEČNÝ, Hubert; STEHLÍKOVÁ, Dana; TRYML, Michal: *Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi*, in: *Umění*, 34, 1986, s. 385–409.
- BERÁNEK, Jan: *Stavební proměny arciděkanského kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře*, in: *Průzkumy památek*, 16, II/2009, s. 3–50.
- BÍLEK, Tomáš V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*, Praha 1882.
- BINDING, Günther: *Der mittelalterliche Baubetrieb in zeitgenössischen Abbildungen*, Stuttgart 2001.
- BIRNBAUM, Vojtěch: *Gotické umění, Architektura*, in: *Dějepis výtvarného umění v Čechách*, 1, Praha 1931.
- BIRNBAUM, Vojtěch: *Karel IV. jako sběratel a Praha*, in: *Listy z dějin umění*, Praha 1947, s. 146–156.

- BLÁHA, Jiří; ŠKABRADA, Jiří: *Krov kostela sv. Anny na Starém Městě v Praze*, in: *Zprávy památkové péče*, 61, 2001, s. 132–133.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 165–197.
- BRANIŠ, Josef: *Dějiny středověkého umění v Čechách*, 2, Praha 1893.
- BRAS LE, Gabriel: *L'église et le village*, Paris 1976.
- BŘICHÁČEK, Pavel: *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Střední Evropa*, 15, 1999, s. 57–62.
- BŘICHÁČEK, Pavel: *Archeologický výzkum a historické kořeny šitbořského kostela*, in: *Pěší zóna*, 1999, s. 18–25.
- BŘICHÁČEK, Pavel; METLIČKA, Milan: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, in: *Archeologie ve středních Čechách*, 3, 1999, s. 259–282.
- BŘICHÁČEK, Pavel: *Soubor středověkých dlaždic od kostela sv. Vavřince na Štítarech (okres Domažlice)*, in: *Čechy jsou plné kostelů*, kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc., Praha 2010, s. 368–373.
- ČECHURA, Jaroslav: *Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce*, in: *Sborník historický*, 31, 1985, s. 5–50.
- ČECHURA, Jaroslav: *Chotěšov v 15. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 27, 1991, s. 51–77.
- ČECHURA, Martin: *Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách*, in: *Archeologia historica*, 30, s. 359–376.
- ČECHURA, Martin: *Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 470–472.
- ČECHURA, Martin: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, *Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu*, in: *Archaeologia historica*, 37, 2012, s. 529–538.
- ČECHURA, Martin: *Zaniklé kostely Čech*, Praha 2012.
- DEHIO, Georg: *Das Strassburger Münster*, München 1941.
- DEHIO, Georg: *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, 3, *Süddeutschland*, Berlin 1908.
- DEHIO, Georg: *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, *Bayern V, Regensburg und die Oberpfalz*, München/Berlin 2008.
- DENKSTEIN, Vladimír: *Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce*, in: *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, (zvláštní otisk), Praha 1935.
- DIMIER, Anselme: *L'art cistercien hors de France*, Paris 1971.
- DITTRICH, Tomáš: *Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, in: *Umění*, 28, 1980, s. 129–139.
- DITTRICH, Tomáš: *Pozdně románské emporové kostely, stavěné v Čechách cisterciáky na úsvitu gotiky*, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 149–169.
- DURDÍK, Tomáš: *Újezd sv. Kříže, o. Bělá nad Radbuzou, okr. Domažlice*, in: *Výzkumy v Čechách 1976–1977*, Praha 1981, s. 150.
- DURDÍK, Tomáš: *Česká hradní architektura doby lucemburské*, in: *Castellologica bohémica*, 6, 1998, s. 7–68.
- DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatáři, Listiny kladrubské*, in: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity*, 2, Brno 1953, s. 285–307.
- EGGENBERGER, Peter: *Typologie von Kirchengrundrissen, Typologie?*, in: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 21, 2005, s. 9–24.

- EGGER, Rudolf: *Vom Ursprung der romanischen Chorturmkirche*, in: Wiener Jahreshfte, 32, 1940, s. 85–125.
- EIMER, Manfred: *Die romanische Chorturmkirche in Süd- und Mitteldeutschland*, Tübingen 1935.
- Encyklopedie českých torzí*, 1, Praha 1998.
- Encyklopedie českých torzí*, 3, Praha 2005.
- FAJT, Jiří (ed.): *Karel IV., Císař z boží milosti, Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Praha 2006.
- FAJT, Jiří; SUCKALE, Robert: *Okruh rádců*, in: *Karel IV., Císař z boží milosti*, Praha 2006, s. 173–183.
- FALTA, Milan: *Středověký vesnický kostel v Čechách aneb příspěvek k poznání proměny životního stylu raně středověkých elit*, in: *Historická zkušenost v architektuře a udržitelný rozvoj*, Praha 2012, s. 6–14.
- FALTA, Milan: *Čelákovice, Konstrukční principy výstavby a mladší transformace kostela Nanebevzetí Panny Marie*, in: *Dějiny staveb 2012, Plzeň 2013*, s. 118–129.
- FISCHEROVÁ, Klára: *Výtvarné předpoklady české gotiky*, in: *Umění 25*, 1977, s. 24–33.
- FOLTÝN, Dušan: *Patronátní kostely Sázevského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 3/Historica Monastica, I, 2005, s. 153–163.
- FOSTER, Linda: *Kostel Věch svatých v Horšově pod archeologickým dozorem*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 298–300.
- FOUD, Karel: *Kostel Povýšení sv. Kříže v obci Újezd sv. Kříže ve světle nových objevů*, in: *Průzkumy památek*, 3, I/1996, s. 92–94.
- FRIDRICH, Jan: *K nejstarším dějinám Horšovského Týna do počátků husitské revoluce*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 20, 1984, s. 155–173.
- FROLÍK, Jan; CHOTĚBOR, Petr: *Nová zjištění o kapli Věch svatých na Pražském hradě*, *Staletá Praha*, 24, 2003, s. 5–14.
- FRÝDA, František: *Mělnice, o. Domažlice*, in: *Ročenka Klubu Augusta Sedláčka*, 2, 1985, s. 65–73.
- FUCHS, Friedrich: *St. Nikolaus in Čečovice – Eine Brückenstation zwischen Prag und Sulzbach*, in: *Oberpfalz und Böhmen, Begegnungen über Grenzen*, Regensburg, 1998, s. 93–100.
- GÁJA, Robert: *Východní empory v Čechách a na Moravě v 13.–15. století*, in: *Staletá Praha*, 26, 2010, s. 57–79.
- GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, 1, Praha 1953.
- GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, 2, Praha 1957.
- GRUEBER, Bernard: *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen*, 4, Wien 1879.
- HACKER-SŮCK, Inge: *La Sainte-Chapelle de Paris et les chapelles palatines du Mōyen Âge en France*, in: *Cahiers archéologiques fin de l'antiquité et Mōyen Âge*, 13, 1962, s. 217–257.
- HANSGIRG, Karl V.: *Das gotische Kirchlein in Tschetschowitz*, in: *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 4, Wien 1868, s. 160–162.
- HANZLÍKOVÁ, Hana: *Příspěvek k vývoji kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Dějiny staveb 2007, Plzeň 2008*, s. 254–260.
- HANZLÍKOVÁ, Hana; LÍBAL, Dobroslav: *Představa architektonického vývoje kostela sv. Mikuláše v Šitboři*, in: *Střední Evropa*, 15, 1999, s. 63–71.
- HARTMANN, Paul; RENARD, Edmund: *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, Regierungsbezirk Aachen*, 9, Die Kunstdenkmäler des Kreises Düren, Düsseldorf 1910.

- HAUBERT, Jan; HOFMANN, Gustav; KOVÁŘ, Jaromír: *Připomínky k západočeským památkám v díle Umělecké památky Čech*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 15, 1979, s. 273–275.
- HAUBERT, Jan; HOFMANN, Gustav; KOVÁŘ, Jaromír: *Umělecké památky II*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 16, 1980, s. 261–263.
- HAUSEROVÁ, Milena; RYKL, Michal: *Dům čp. 150-151 na Starém Městě pražském*, in: *Dějiny staveb 2002, Plzeň 2003*, s. 57–71.
- HAUSEROVÁ, Milena; NOVÁČEK, Karel; ČECHURA, Martin; FALTA, Milan: *Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně*, in: *Průzkumy památek*, 18, I/2011, s. 5–30.
- HAUSEROVÁ, Milena: *Kostel sv. Mikuláše v Potvorově, Postřehy k okolnostem bádání a jejich interpretačním důsledkům*, in: *Svorník*, 10, 2012, s. 173–188.
- HILLIER, Bill; HANSON, Julianne : *The Social Logic of Space*, Cambridge 1984.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, in: *Československý časopis historický*, 24, 1976, s. 244–273.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, in: *Folia historica Bohemica*, 7, Praha 1984, s. 43–92.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám*, Praha 1995, s. 112–123.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 8, 2007, s. 23–32.
- HLINOMAZ, Milan: *Dějiny kláštera premonstrátek Chotěšov*, České Budějovice 2009.
- HLOBIL, Ivo: *Gotický náhrobek sv. Ludmily na Pražském hradě*, in: *Umění*, 33, 1985, s. 377–401.
- HOFFMANN, Richard; MADER, Felix: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Oberpfalz und Regensburg*, 18, Bezirksamt Nabburg, München 1910.
- HOJDA, Zdeněk; PEŠEK, Jiří: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z r. 1379)*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 103–157.
- HOMOLKA, Jaromír: *Románské sochařství*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1, Praha 1984, s. 92–102.
- HOMOLKA, Jaromír: *Praha, Veitsdom, Büstenzyklus in unteren Triforium*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400*, 2, Köln 1978, s. 663–644.
- HORWATH, Walter: *Die Emporenbau der romanischen und frühgotischen Kirchen in Siebenburgen*, in: *Siebenburgische Vierteljahrschrift*, 58, 1935, s. 69–75.
- HORYNA, Mojmír: *Kaple Všech svatých v Kladrubech*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha 1998, s. 170–175.
- HOSTER, Joseph: *Chortürme im Rheinland*, in: *Colonia Sacra, Studien und Forschungen zur Geschichte der Kirche im Erzbistum Köln*, 1, Köln 1947, s. 100–162.
- Hrady, zámky a tvrze v Čechách a na Moravě a ve Slezsku*, 4, Praha 1985.
- HUBEL, Achim; SCHULLER, Manfred: *Der Dom zu Regensburg*, Regensburg 1995.
- HURES, Georg; SCHILLER, Wolfgang: *St. Nikolaus Eibelstadt*, Regensburg 1994.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, 3, Praha 2009.
- CHVÁTAL, Tomáš; KRČMÁŘ, Luděk: *Obrazy z dějin českého zvoňářství, Rekviziční fotografie z první světové války ze sbírek Západočeského muzea v Plzni*, Domažlice 2006.
- JÁNSKÝ, Jiří: *Tři kapitoly z dějin hradů Starého a Nového Herštejna*, in: *Castellologica Bohemica*, 6/I, 1998, s. 187–204.

- JÁNSKÝ, Jiří: *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem*, Domažlice 2006.
- JOKES, Petr: *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011.
- JUSTOVÁ, Jarmila: *Příspěvek k otázce českých kostelů z doby knížecí, zasvěcených sv. Vavřinci*, in: *Tisíc let Staré Plzně, Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie*, 2, Plzeň 1976, s. 89–93.
- JUSTOVÁ, Jarmila: *Slovanské hradiště v Hradci u Stoda a Stodsko v raném středověku*, in: *Památky archeologické*, 70, 1979, s. 131–203.
- KAIGL, Jan: *Kostel Věch svatých na Pražském hradě před požárem v roce 1541, Příspěvek k historické topografii Pražského hradu*, in: *Zprávy památkové péče*, 52, 1992, s. 1–8.
- KAIGL, Jan: *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 89–100.
- KAIGL, Jan: *Středověká stavební etapa kostela v Tisové*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 352–354.
- KAIGL, Jan; CHALOUPEK, Petr: *Vesnické románské kostely s chórovou věží a apsidou, Příspěvek architektů k poznání staveb dochovaných v českých zemích*, in: *Zprávy památkové péče*, 58, 1998, s. 261–276.
- KAIGL, Jan: *K původu stavby kostela sv. Jana Nepomuckého v Trhanově*, in: *Zprávy památkové péče*, 62, 2002, s. 193–200.
- KAIGL, Jan: *O kostele v Horšově*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 290–297.
- KAIGL, Jan: *Ještě k sakristii kostela v Srbicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 66, 2006, s. 485–489.
- KAIGL, Jan: *Románské drobnosti z Bukovce a Úboče*, in: *Zprávy památkové péče*, 67, 2007, s. 460–469.
- KAIGL, Jan: *K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 199–206, s. 288–299.
- KAIGL, Jan: *Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubskeho kláštera na přelomu 13. a 14. století*, in: *Zprávy památkové péče*, 69, 2009, s. 419–428.
- KAIGL, Jan: *Úvod do studia zaniklých středověkých vesnických kostelů a vybraných kaplí v horšovském arcijáhenství*, in: *Zprávy památkové péče*, 70, 2010, s. 253–259.
- KAIGL, Jan: *K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku*, in: *Zprávy památkové péče*, 71, 2011, s. 180–181.
- KAIGL, Jan: *Kostel v Srbicích*, in: *Památky západních Čech*, 1, 2011, s. 9–21.
- KAIGL, Jan: *Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství*, in: *Památky západních Čech*, 2, 2012, s. 7–29.
- KAIGL, Jan: *Nové drobnosti v sakristii kostela ve Starém Sedle*, in: *Památky západních Čech*, 2, 2012, s. 55–58.
- KALINA, Pavel; KOŤÁTKO, Jiří: *Praha 1310–1419, Kapitoly o vrcholné gotice*, Praha 2004.
- KAMENICKÁ, Eva: *Výsledky výzkumu kostela sv. Jiří v Přimdě*, in: *Dějiny staveb 2009*, Plzeň 2010, s. 25–39.
- KAREL, Tomáš; KRČMÁŘ, Luděk: *Panská sídla v západních Čechách, Plzeňsko, České Budějovice* 2006.
- KARLINGER, Hans: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Unterfranken und Aschaffenburg*, 1, Bezirksamt Ochsenfurt, München 1911.
- KARLINGER, Hans: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Niederbayern*, 8, Bezirksamt Eggenfelden, München 1923.

- KAVKA, František: *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, 1, 2, Praha 1993.
- KIBIC, Karel ml.: *Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku*, Praha 2010.
- KIBIC, Karel ml.: *Raně gotické venkovské kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, K tématu chórových věží a dispozičního uspořádání raně gotického kostela*, in: *Dějiny staveb* 2008, Plzeň 2009, s. 75–90.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměny českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- KLETZL, Otto: *Eine gotische Landkirche in Böhmen*, in: *Deutsche Arbeit*, 36, 1936, s. 364–371.
- KOLÁŘ, Martin: *Kostel v Čechovicích blízce Horšova Týna*, in: *Památky, Listy pro archeologii a historii*, 9, 1874, s. 17–20.
- KONŮPEK, Jan; ZEMAN, Lubomír: *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypořádací schopnosti*, in: *Svorník*, 10, 2012, s. 5–32.
- KÖPL, Karl: *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen*, 1, Praha 1901.
- KOSSATZ, Tilman: *Johann Philips Preuss (1605–ca. 1687), Ein Beitrag zur Genese barocker Bildkunst in Franken*, in: *Mainfränkische Studien*, 47, 1988.
- KOTRBA, Viktor: *Česká barokní gotika*, Praha 1976.
- KOVÁČ, Peter: *Kristova trnová koruna, Paříž, Sainte-Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka*, Praha 2009.
- KOZACZEWSKI, Tadeusz: *Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Śląsku*, in: *Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej*, 17, *Architektura*, 2, 1957, s. 47–69.
- KOZACZEWSKI, Tadeusz et al.: *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku*, 1–4, Wrocław 1994/1995.
- KRÁL, Karel: *Kostel sv. Voršily v Praze na Novém Městě v Praze vzorem pro kostel sv. Vojtěcha v Ústí nad Labem*, in: *Umění*, 16, 1968, s. 97.
- KRAMPER, Jaroslav; WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 30, *Politický okres stříbrský*, Praha 1908.
- KRÁSA, Josef: *Nástěnná malba*, in: *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*, Praha 1985, s. 258–314.
- KRATOCHVÍL, Josef: *Topografická mineralogie Čech*, 3, Praha 1960.
- KREMER, Vojtěch V.: *Kláster kladrubský v době svého největšího rozkvětu*, in: *Sborník Okresního muzea Tachov*, 22, 1987, s. 1–7.
- KRISTEN, Zdeněk: *Neznámé – zpadělané znění privilegia Přemysla Otakara I. pro klášter doksanský z r. 1226*, in: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie*, 2, 1955, s. 89–110.
- KROUPA, Pavel: *Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 27, 1991, s. 25–48.
- KROUPA, Pavel: *Ke slohovému hodnocení kostela sv. Mikuláše v Čechovicích*, in: *Zprávy památkové péče*, 55, 1995, s. 258–262.
- KUBŮ, Eduard: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, in: *Historická geografie*, 18, 1979, s. 205–230.
- KUČA, Karel: *Regionalita architektury venkovských kostelů v českých zemích*, in: *Muzejní a vlastivědná práce*, 32/ *Časopis společnosti přátel starožitností*, 102, 1994, s. 193–232.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 6, Praha 2004.
- KUTHAN, Jiří: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, K problematice cisterciácké stavební tvorby*, Praha 1983.
- KUTHAN, Jiří: *Královské kaple 13. století v českých zemích*, in: *Umění*, 34, 1986, s. 35–43.

- KUTHAN, Jiří: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Města – Hrady – Kláštery – Kostely*, Vimperk 1994.
- KUTZNER, Marian: *Kościoty bazylikowe w miastach śląskich XIV wieku*, in: *Sztuka i ideologia XIV wieku*, Warszawa 1975, s. 275–316.
- KUTZNER, Marian: *Schlesische Sakralarchitektur aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Zwischen allgemeinem Stil und regionalem Modus*, in: *King John of Luxemburg (1296-1346) and the Art of His Era*, Praha 1998, s. 164–177.
- LANCINGER, Luboš; PAVLÍK, Milan: *Kostel sv. Máří Magdalény na Malé Straně v Praze a Francesco Caratti*, in: *Umění*, 14, 1966, s. 109–121.
- LANG, František: *Kostel v Blížejově*, in: *Method*, 21, 1896, s. 66–69.
- LANG, František: *Šitboř*, in: *Method*, 26, 1900, s. 84–85.
- LANG, František: *Úboč*, in: *Method*, 26, 1900, s. 88–89.
- LAWRENCE, Denise L.; LOW, Setha M.: *The Built Environment and Spatial Form*, in: *Annual Review of Anthropology*, 19, 1990, s. 453–505.
- LEHNER, Ferdinand J.: *Filiální kostel sv. Víta v Srbicích*, in: *Method*, 21, 1895, s. 49–50.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, 7, Freiburg im Breisgau 1935.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, 9, Freiburg im Breisgau 1937.
- LÍBAL, Dobroslav: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948.
- Líbal, Dobroslav: *O skupině českých pozdně románských kostelů*, in: *Cestami umění*, Praha 1949, s. 57–66.
- LÍBAL, Dobroslav: *Anežka Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách*, in: *Umění*, 22, 1974, s. 160–175.
- LÍBAL, Dobroslav: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 16, 1980, s. 264–267.
- LÍBAL, Dobroslav: *Architektura*, in: *Praha středověká*, Praha 1983, s. 167–356.
- LÍBAL, Dobroslav: *Urbanistický i architektonický fenomén středověkých západních Čech*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 20, 1984, s. 133–143.
- LÍBAL, Dobroslav: *Gotická architektura*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, I/1, Praha 1984, s. 144–215.
- LÍBAL, Dobroslav; MACEK, Petr; LIŠKOVÁ, Alena: *Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích na Horšovskotýnsku, evropská záhada gotické architektury*, in: *Zprávy památkové péče*, 53, 1993, s. 48–54.
- LÍBAL, Dobroslav: *Církevní architektura Plzeňska*, in: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, 1, Praha 1995, s. 250–264; a jednotlivá hesla v katalogu tamtéž, s. 269–365.
- LÍBAL, Dobroslav: *Domažlický okres ve středověku*, Domažlice 1995.
- LÍBAL, Dobroslav: *Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu*, in: *Castellogica bohemia*, 7, 2000, str. 61–74.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001.
- LIEBSCHER, Karl: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*, Horšovský Týn 1913.
- LONGO, Lucia: *Antonio Petrini*, München/Zürich 1985.
- LÜDKE, Dietmar: *Freiburg i. Br., Münster, nördliches Chorportal*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400*, 1, Köln 1978, s. 298–299.
- MACEK, Petr: *Opevněný kostel sv. Ondřeje v Lubech*, in: *Castellologica Bohemica*, 3, 1993, s. 271–276.
- MADER, Felix: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Unterfranken und Aschaffenburg*, 12, Stadt Würzburg, München 1915.

- MÄKELT, Artur: *Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik*, Berlin 1906.
- MÁLYUSZ, Elemér: *Die Eigenkirche in Ungarn*, in: *Studien zur Geschichte Osteuropas*, 3, 1966, s. 76–95.
- MAUR, Eduard: *Přimdští Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století)*, in: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*, 3, Praha 1967, s. 85–111.
- MAUR, Eduard: *Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 34, 1999, s. 7–31.
- MAUR, Eduard: *Chody, Chodovy a Chodové, Pokus o vymezení středověkých sídel Chodů toponomastickou metodou*, in: *Západočeský sborník historický*, 5, 1999, s. 5–22.
- MAUR, Eduard: *Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku*, in: *Západočeský historický sborník*, 7, 2001, s. 5–39.
- MAUR, Eduard: *Tachovský urbář asi z let 1366–1368, Vzácný pramen k historické topografii Českého lesa*, in: *Dějepis XXII, Sborník katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni*, 2006, s. 104–113.
- MENCL, Václav: *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948.
- MENCL, Václav: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, in: *Zprávy památkové péče*, 18, 1958, s. 133–146.
- MENCL, Václav: *Hrad pražského biskupa v Horšovském Týně*, in: *Minulostí Plzně a Plzeňska*, 2, 1959, s. 5–12.
- MENCL, Václav: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, in: *Zprávy památkové péče*, 20, 1960, s. 8–26, 112–153.
- MENCL, Václav: *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, in: *Zprávy památkové péče*, 20, 1960, s. 181–232.
- MENCL, Václav: *Panské tribuny v naší románské architektuře*, in: *Umění*, 13, 1965, s. 29–58.
- MENCL, Václav: *Podunajská reforma gotické katedrály*, in: *Umění*, 17, 1969, s. 301–331.
- MENCL, Václav; BENEŠOVSKÁ, Klára; SOUKUPOVÁ, Helena: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň, 1978.
- MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady*, 2, Praha 1972.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.
- MERHAUTOVÁ, Anežka; RICHTER, Miroslav; SRŠEŇ, Lubomír: *Architektonické zlomky Ostrovského kláštera*, in: *Sborník Národního muzea v Praze, A*, 34, 1980, s. 1–32.
- MERHAUTOVÁ, Anežka; TŘEŠTÍK, Dušan: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983.
- MÖBIUS, Friedrich: *Die Dorfkirchen im Zeitalter der Kathedrale (13. Jh.)*, Berlin 1988.
- MORRIS, Richard: *Churches in the Landscape*, London 1985.
- MÜLLER, Wolfgang: *Die Ortenau als Chorturmlandschaft*, Bühl in Baden, 1965.
- MUTH, Hanswernfried: *Der Dom zu Würzburg*, Würzburg 1968.
- MUŽÍK, Petr: *Historický a správní vývoj města Domažlic od počátku husitské revoluce*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, 13, 1976, s. 165–185.
- NECHVÁTAL, Bořivoj: *Soubor středověkých dlaždic z kostela sv. Mikuláše v Čechovicích (o. Domažlice)*, in: *Archaeologia historica*, 24, 1999, s. 363–374.
- NEJEZCHLEBOVÁ, Táňa: *Středověké vesnické kostely středního Pojizeří*, in: *Sborník*, 10, 2012, s. 151–159.
- NĚMEC, Richard: *Lucemburská rezidence na Pražském hradě, český korunovační řád a téma appartementu ve 14. století*, in: *Umění*, 60, 2012, s. 2–25.

- NEUWIRTH, Joseph: *Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378*, Praha 1890.
- NEUWIRTH, Joseph: *Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Husitenkriegen*, I, Praha 1893.
- NEUWIRTH, Joseph: *Geschichte der deutschen Kunst und des deutschen Kunstgewerbes in Sudetenländern*, Augsburg 1926.
- NOVÁČEK, Karel; ROŽMBERSKÝ, Petr: *Někdejší farní ves Bijadla u Merklína*, in: *Jižní Plzeňsko*, 5, 2007, s. 39–54.
- NOVÁČEK, Karel et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*, Plzeň 2010.
- NOVOTNÝ, Vladimír: *České dějiny*, I/3, Praha 1928.
- NOVÝ, Rostislav: *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, in: *Sborník historický*, 9, 1962, s. 137–189.
- NUSSBAUM, Norbert: *Unschickliche Verbindungen, Ein Versuch zur Hybridität in der Architektur*, in: *Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 67, Köln 2006, s. 107–122.
- PANOCHOVÁ, Ivana: *Biblicismy v české architektuře 17. století*, in: *Umění*, 52, 2004, s. 198–217.
- PELANT, Jan: *O stadionských archiváliích a knihách*, Plzeň 1971.
- PELANT, Jan: *Města a městečka Západočeského kraje*, Plzeň 1984.
- PEŠTA, Jan: *Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech*, in: *Průzkumy památek*, 7, II/2000, s. 153–168.
- PEŠTA, Jan: *Encyklopedie českých vesnic*, 3 (Západní Čechy), Praha 2005.
- PETRÁŇ, Josef: *Vesnická kultovní místa*, in: *Dějiny hmotné kultury*, I/1, Praha 1985, s. 397–417.
- PODLAHA, Antonín: *Posvátná místa království Českého*, 2, Vikariáty: Berounský, Bystřický a Plzeňský, Praha 1908.
- PODLAHA, Antonín: *Posvátná místa království Českého*, 4, Vikariáty: Kolínský a Rokycanský, Praha 1910.
- POLÍVKA, Miloslav: *K šíření husitství v Praze, Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě Pražském v předhusitské době*, in: *Folia historica Bohemica*, 5, 1983, s. 95–111.
- PRAŽÁK, Jiří: *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276*, in: *Sborník archivních prací*, 5, Praha 1955, s. 159–203.
- PRAŽÁK, Jiří.: *Ke kritice českých aktů XII. století*, in: *Sborník archivních prací*, 1, 1958, s. 130–153.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny*, 1, Praha 1947.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny*, 3, Praha 1951.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Tvrz v Čechovicích*, in: *Výroční zpráva Okresního archivu v Domažlicích*, 6, 1982, s. 66–72.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Kostel Všech svatých v Horšově*, in: *Průzkumy památek*, 5, II/1998, s. 86–92.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Hrad Prostiboř, Historie sídla – popis – stavebně historický vývoj*, in: *Castellologica Bohemica*, 9, 2004, s. 79–124.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Kostel Narození sv. Jana Křtitele v Kostelci*, in: *Dějiny staveb* 2007, Plzeň 2008, s. 136–145.

- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: *Vztah k minulosti v projevech architektury doby barokní*, in: Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze, 17 (I/3), 1976, s. 5–34.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: *Předrománská a románská architektura Středočeského kraje*, Praha 1983.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: *Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách*, in: Sborník Národního muzea v Praze, A, 37, Praha 1983, s. 117–128.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: *Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů*, in: Umění 34, 1986, s. 441–450.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, Anežka: *Románská stavební huť v Doksanech*, I, II, in: Umění, 5, 1957, s. 201–223.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada; ŠKABRADA, Jiří: *Románské stavitelství*, Praha 1992.
- RAVE, Paul O.: *Der Emporenbau in romanischer und frühgotischer Zeit*, Bonn/Leipzig 1924.
- RECHT, Roland: *L'Alsace gothique de 1300 à 1365*, Colmar 1974.
- ROUBÍK, František: *Dějiny Chodů u Domažlic*, in: Sborník archivu Ministerstva vnitra Republiky Československé, 4–5, 1931.
- RŮŽEK, Vladimír: *Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.*, in: Sborník archivních prací, 38, 1998, s. 37–300.
- SAUER, Franz: *Überlegungen zur Datierung Nachrichtenloser Mittelalterlicher Kirchengrundrisse*, in: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, 21, 2005, s. 9–24.
- SAMEK, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1 (UPMS 1), Praha 1994.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a torze království Českého*, 9, Praha 1892.
- SEDLÁČEK, August: *Úplný místopisný slovník historický království Českého*, Praha/Písek 1908.
- SCHALLER, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen*, 12, Praha/Vídeň 1789.
- SCHMIDT, Georg: *Die Patronatspfarren und die Proepste des ehemaligen Klosters Chotieschau, Ord. Praem., im Mittelalter*, in: Analecta Praemonstratensia, 12, 1936, s. 46–66, 131–142.
- SCHMIDT, Michael: *Reverentia und Magnificentia, Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens von 14. bis 17. Jahrhundert*, Regensburg 1999.
- SCHREG, Rainer: *Mobilität der Siedlungen – Mobilität der Kirchen?, Bemerkungen zum Lagebezug von Dorf und Kirche*, in: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, 21, 2005, s. 91–105.
- SCHURR, Marc C.: *Gotische Architektur im mittleren Europa 1220–1340, von Metz bis Wien*. München/Berlin 2007.
- SCHURR, Marc C.: *Die Klosterkirche von Sedletz und die „Avantgarde“ der Architektur um 1300*, in: Sedlec, Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700, Praha 2009, s. 297–313.
- SMETÁNKA, Zdeněk; ŠKABRADA, Jiří: *Archeologie a výzkum středověkého kostela*, in: Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině, 6, 1994, s. 49–53.
- SOĆKO, Adam: *Układy emporowe w architekturze państwa krzyżackiego*, Warszawa 2005.
- SOKOL, Jan: *Parlérův kostel Všech svatých na Pražském hradě*, in: Umění, 17, 1969, s. 574–582.
- SOMMER, Jan: *Středověké kostely s koutovou věží v okolí Prahy*, in: Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze, 13, I/1, 1987, s. 118–121.
- SOMMER, Jan: *Ke stavebním zvláštnostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu*, in: Památky a příroda, 14, 1989, s. 468–475.

- SOMMER, Jan: *Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách*, I, II, in: *Muzejní a vlastivědná práce*, 37/Časopis Společnosti přátel starožitností, 107, 1999, s. 1–14, 65–77.
- SOMMER, Johann G.: *Das Königreich Böhmen*, 7, Praha 1839.
- SOMMER, Petr: *K poznání české církevní hmotné kultury 13. století*, in: *Archaeologia historica*, 14, Brno 1989, s. 53–61.
- SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV., Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979.
- SPĚVÁČEK, Jiří: *Rozmach české státnosti za vlády Lucemburků v souvislostech evropské politiky*, in: *Rozpravy Československé akademie věd*, SV, 97, 1987.
- STAUDINGER, Ulrike: *Nabburg*, München/Zürich 1983.
- STURM, Heribert: *Des Kaisers Land in Bayern*, in: *Karl IV., Staatsmann und Mäzen*, München 1978, s. 208–212.
- ŠIMÁK, Josef V.: *Středověká kolonizace v zemích českých*, *České dějiny*, I/5, Praha 1938.
- ŠIROKÝ, Radek; NOVÁČEK, Karel: *K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku*, in: *Archaeologia historica*, 23, 1998, s. 59–71.
- ŠKABRADA, Jiří: *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.
- ŠKABRADA, Jiří; SMETÁNKA, Zdeněk: *K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice*, in: *Památková péče*, 34, 1974, s. 297–306.
- ŠMAHEL, František; BOBKOVÁ, Lenka (eds.): *Lucemburkové, Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012
- TOMASZEWSKI, Andrzej: *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk 1974.
- TOMEK, Václav V.: *Dějepis města Prahy*, 5, Praha 1881.
- TRAJER, Johann: *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, České Budějovice, 1862.
- Umělecké památky Čech*, 1 (UPČ 1), Praha 1977.
- Umělecké památky Čech*, 3 (UPČ 3), Praha 1980.
- Umělecké památky Čech*, 4 (UPČ 4), Praha 1982.
- Umělecké památky Prahy*, 1, *Staré Město – Josefov*, (UPP 1), Praha 1996.
- Umělecké památky Prahy*, 4, *Pražský hrad a Hradčany*, (UPP 4), Praha 2000.
- UNTERMANN, Matthias: *Forma Ordinis, Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*, München/Berlin 2001.
- VÁVRA, Ivan: *Řezenská a Norimberská cesta*, in: *Historická geografie*, 11, 1973, s. 31–93, příloha.
- VANČURA, Jindřich: *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, 1, Klatovy 1927.
- VANĚK, Vojtěch: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, *Český časopis historický*, 100, 2002, s. 497–521.
- VANĚK, Ferdinand; HOSTAŠ, Karel: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17, *Politický okres domažlický*, Praha 1902.
- VARHANÍK, Jiří: *Věžní empora kostela sv. Jiljí v Miroticích a její typ*, in: *Památky a příroda*, 14, 1989, s. 82–87.
- VARHANÍK, Jiří: *Věž rotundy v Týnci nad Sáravou*, in: *Dějiny staveb* 2002, Plzeň 2003, s. 182–188.
- VLČEK, Pavel; SOMMER, Petr; FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.
- VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999.

- WAGNER, Václav: *Kostel ve Vrbčanech, Jeho vznik a stavební vývoj podle archeologických nálezů*, in: *Cestami umění*, Praha 1949, s. 48–56.
- WIRTH, Zdeněk: *Kostel v Čechovicích a Otto Kletzl*, in: *Umění*, 10, 1937, s. 364–371.
- WIRTH, Zdeněk: *Umělecké památky Čech*, Praha 1957.
- WOLFF, Arnold: *Der Kölner Dom*, Stuttgart 1974.
- WORTMANN, Reinhard: *Die südwestdeutsche Wurzel der Langhausarchitektur der Heiligkreuze in Schwäbisch Gmünd*, in: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400*, 4, Köln 1980, s. 106–121.
- ZAHN, Karl: *Der Dom zu Regensburg*, Augsburg 1929.
- ZÁRUBA, František: *Capella regia – kaple Všech svatých na Pražském hradě*, in: *Castellologica Bohemica*, 12, 2010, s. 99–135.

9. 3. Nepublikované práce a zprávy

- ANDERLE, Jan: *Zámek v Čechovicích*, (elaborát stavebně-historického průzkumu, uložen v archivu autora), Plzeň 1991.
- ANDERLE, Jan; ZÁHRADNÍK, Pavel: *Horšov, kostel Všech svatých, stavebně historický průzkum*, (elaborát, jenž obsahuje rovněž znalecký posudek na dendrochronologické datování krovů kostela, zpracovaný Ing. J. Kynclem v roce 2001; uložen v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Plzeň 2001.
- BERGER, Petr; BERGER, Vlastimil: *Písemná zpráva a fotodokumentace o restaurátorském průzkumu nástěnných maleb v interiéru kostela sv. Mikuláše v Čechovicích*, (uložena v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Praha 1990.
- BŘICHÁČEK, Pavel; UHERSKÝ, Marek: *Šitboř, Kostel sv. Mikuláše – rozšíření základního archeologického výzkumu*, (předběžná nálezová zpráva, č. j. 107/2005 OZAV, uložena v Západočeském muzeu v Plzni), Plzeň 2005.
- ČECHURA, Martin: *Bukovec, o. DO, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Předběžná zpráva o provedení archeologického výzkumu*, (elaborát uložen v Západočeském muzeu v Plzni), Plzeň 2003.
- DENKSTEIN, Vladimír: *Česká architektura cihlová ve 13. a 14. století*, (disertační práce na Filosofické fakultě UK v Praze; uložena v archivu tamtéž), Praha 1932.
- FISCHEROVÁ, Klára: *Francouzští mistři a architektura první poloviny 14. století v českých zemích*, (disertační práce na Filozofické fakultě UK v Praze; uložena v archivu tamtéž), Praha 1974.
- FOSTER, Linda; KAMENICKÁ, Eva: *Horšov – kostel Všech svatých – dozor při snižování terénu pro odvodnění kostela*, (zpráva o archeologickém výzkumu, uložena v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Plzeň 2003.
- FOSTER, Linda: *Horšov, kostel Všech svatých, drobná archeologická sondáž 4. 12. 2002*, (zpráva o archeologické akci, uložena v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Plzeň 2003.
- HANA, Jan O.: *Kostely „u Svatých“*, (strojopis, uložen v archivu Muzea Chodska v Domažlicích), Domažlice, 1959 (1966).

- HANZLÍKOVÁ, Hana: *Šitboř – kostel sv. Mikuláše, Stavebně historický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Městského úřadu v Poběžovicích), Brno 2005.
- JUNG, Josef: *Orts-Chronik vom Heimort Kschakau bei den „Sieben Bergen“, Kreis Bischofteinitz, Egerland/Sudetenland*, (elaborát uložen v kostele v Křakově), 1996.
- KAMENICKÁ, Eva: *Čečovice, o. Domažlice, kostel sv. Mikuláše, IG sondy 1–5 (archeologické vyhodnocení)*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Plzeň 1988.
- KAMENICKÁ, Eva: *Nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu v kostele sv. Václava, Brůdek u Všerub, okr. Domažlice*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Plzni), Plzeň 2009.
- KOTRBA, Viktor: *Česká středověká architektura cihlová*, (disertační práce na Filozofické fakultě UK v Praze; uložena v archivu tamtéž), Praha 1951.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prků z kostela sv. Mikuláše v Úbočí*, Výzkumná zpráva č. 093b-08, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prků z kostela sv. Kunhuty ve Staněticích*, Výzkumná zpráva č. 078a-07, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prků věže kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (okr. Domažlice)*, Výzkumná zpráva č. 093b-08, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prků z kostela sv. Martina v Racově (okr. Tachov)*, Výzkumná zpráva č. 093a-08, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prků kostela Nanebevzetí Panny Marie ve starém Sedle*, Výzkumná zpráva č. 093c-08, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování překladů nad vstupem do sakristie kostela sv. Jiří v Semněvicích (okr. Domažlice)*, Výzkumná zpráva č. 093d-08, (elaborát uložen v archivu autora), Brno 2008.
- LÍBAL, Dobroslav; LIŠKOVÁ, Alena; MÁCHA, Oldřich; LANCINGER, Luboš: *Čečovice, kostel sv. Mikuláše, stavebněhistorický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1987.
- Líbal, Dobroslav; Heroutová, Marie: *Pasportizace okresů západočeského kraje, okres Domažlice*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1981, s. 93.
- MANGER, Valentin: *Geschichte von Eibelstadt* (strojopis, uložen v archivu Heimatverein Eibelstadt e. V.), Eibelstadt, b. r. – asi 1902.
- MUK, Jan: *Přimda, kostel sv. Jiří, Doplnující stavebně-historický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1989.
- MUK, Jan: *Blížejov, kostel sv. Martina, Stavebně historický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1992.
- MUK, Jan: *Kostel sv. Anny, Staré Město – Praha I, Nálezová zpráva z hloubkového průzkumu*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1992.

- NOVÁČEK, Karel: *Prostorový vývoj a architektura kláštera v Kladrubech do počátku 18. století, Studie o benediktinské architektuře v Čechách* (doktorská disertační práce na Fakultě architektury ČVUT v Praze, uložena v archivu tamtéž), Praha 2005.
- NOVÁČEK, Karel: *Stavební aktivita kladrubského kláštera ve čtrnáctém století*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia, 7/ Historia Monastica, II* (v tisku).
- NOVOSADOVÁ, Olga; LÍBAL, Dobroslav; HEROUTOVÁ, Marie: *Blížejov, okres Domažlice, Kostel sv. Martina, stavebně historický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1973.
- NOVOSADOVÁ, Olga: *Pivoň, okres Domažlice, Kostel Panny Marie, stavebně historický průzkum*, (elaborát uložen v archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště), Praha 1979.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Stavebně historický průzkum kostela sv. Archanděla Michaela v Dubci 2008*, (elaborát obsahující rovněž zprávu z dílčího archeologického výzkumu, provedeného PhDr. P. Břicháčkem v roce 2008, uložen v archivu Dubec sobě o. s.), Domažlice 2009.
- ROESSLE, Jochen: *Die Romanische Dorfkirchen des Magdeburger Landes Untersuchungen eine Bauform des 12. und 13. Jahrhunderts*, (Inaugural-Dissertation, Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn; uložena v archivu autora), Bonn 2005.
- ŠAFUS, Petr; SCHEIB, Marek; SOUČEK, Adam: *Odkryv maleb na klenbě presbytáře kostela Všech svatých v Horšově, 1, 2*, (restaurátorská zpráva, uložena v archivu RE, s. r. o.), Praha b. r.
- ŠINDELÁŘ, Jaroslav: *Restaurátorský průzkum věže kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci*, (elaborát uložen v archivu NEGEBU s. r. o.), Plzeň-Lhota 2004.
- ŠINDELÁŘ, Jaroslav: *Restaurátorský průzkum pláště kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci*, (elaborát uložen v archivu NEGEBU s. r. o.), Plzeň-Lhota 2005.
- WESSEL, Ruth: *Die Sainte-Chapelle in Frankreich, Genese, Funktion und Wandel eines sakralen Raumtyps*, (Inaugural-Dissertation, Philosophische Fakultät der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf), Düsseldorf 2003.

10. Medieval Churches in the Landscape of the Archidiaconry of Horšov (Summary)

The thesis has predominantly dealt with the construction and architectural appearance of medieval rural churches in the administrative district of the former Horšov archdeaconry, i.e. on the territory of southwestern Bohemia that can be approximately identified with the current district of Domažlice, extended by the adjacent areas in the districts of Tachov and Pilsen-South. The sphere of competence of the Horšov-based archdeacon then included 48 parish churches and three individual chapels.

In addition to taking into consideration not only formal, chronological, operational and spatial implications, the research also perceived social relations in the past, endeavouring to indicate or even partially elucidate the origins of at least some church buildings and their groups or ensembles in historical connections. The crucial feature of the selected working method consisted in its comprehensive approach: the research did not refer only to the monuments selected according to the author's own key, but to all medieval structures of rural churches in the former Horšov archdeaconry, including the ones that do not exist anymore.

In the surveyed area, Romanesque as well as Early Gothic brick shrines or their remains are less known than in other parts of Bohemia where historic settlements were already developed in earlier times. As far as three of the shrines are concerned, namely, Horšov, Bukovec and Srbice, a higher degree of in-depth knowledge has been reached, which is significant for the history of buildings and architecture on the background of the lifestyle embraced by the social elites in Bohemia in the last third of the 12th century and in the 13th century. As for the church at Srbice in the time around 1269, on the one hand, it seems to be an example of a small rural parish church with a quadrangle choir and a sacristy furnished to serve as a chapel as well; on the other hand, it constitutes a hybrid manifestation of architectural creation, highlighting – perhaps in accordance with the original intention – the ancientness of that sacred place.

The first comprehensive processing of data on longitudinal structures of medieval rural parish churches with quadrangle choirs on the territory along the Nuremberg Road between Kladruby and Přimda or Tachov (the church at Přimda – Romanesque construction stage; at Racov around 1310, further at Dubec and Tisová – the original construction intention at Dubec most likely counted with a choir tower; at Tisová, the medieval choir tower has been partially preserved – sometime in the mid-13th century or in the second half of the 13th century) gave rise to the hypothesis suggesting that the choice of a shrine's construction type was influenced from Bavaria or Franconia on the background of colonisation activities, probably supported mainly by the Crown and pursued by the people originated in Bohemia or by the Germans.

The study based on differentiating and comparing several features of a church building and its architecture, corroborated by known or only assumed circumstances related to property rights, geographic situation and ecclesiastical administration, was

instrumental in determining the existence of a formerly unknown group of construction workers, predominantly employed by the Benedictine Kladruby Monastery at the turn of the 14th century, as well as on the construction sites of the churches at Staré Sedlo, Semněvice, Prostiboř, and, assumedly, at Racov.

Another manifestation of architectural creation that has hitherto been followed only marginally in the specialised literature and whose occurrence in the Horšov archdeaconry in the first half of the 14th century may have been mainly connected with the influence wielded by the Kladruby Monastery (Racov, Meclov, probably even Blížejov, Miřkov and Křakov, or perhaps *U svatých* [the Saints' church] in Domažlice), is represented by the type of Gothic portal with bevelled jambs, usually divided by two vertical parallel flutes and a rectangular cut (recess) between them, smoothly passing into a pointed lintel. This simple but optically effective formation, counting on the contrast of light and shadow in sharp edges, case by case points to the origins either in the morphology characterised by seemingly abandoning the distinctive plasticity and traditional tectonics of the architectural components related to the style of Gothic cathedrals in favour of simply bevelled smooth surfaces, flutes and cuts applied in Central Europe around 1300 and in the first half of the 14th century, or in the technique based on the masonry made of bricks and burnt-clay blocks, that can be seen on the High Gothic churches in Silesia, as well as on Prague's housing under Charles IV, or in Lower Bavaria.

Within the ensemble of rural medieval parish churches in the administrative district of the former Horšov archdeaconry, erected or remodelled church buildings dating back to the mid-14th century or to the third quarter of the 14th century are numerically prevalent. In terms of construction technique and, especially, architectural creation, they form a distinctive but not unified ensemble of historic monuments; it is not a homogeneous group of structures. They are interlinked by a high degree of refinement accomplished on the architectural components with related forms, made by a stonemason of fine-grained sandstone. Such fineness reflects the efforts of social elites, encouraged by local village priests, to achieve a representative status. Supportive in this sense seem to have been the relations between the supposed building proprietors, such as the squires of Mělnice, Velhartice (Úboč?, Bukovec?, Stanětice?, Čečovice), or the squires of Rýzmbek (Stanětice?) and the ruler's court, as well as the ways of self-promotion by means of architecture and visual arts in Prague under Charles IV and by following the example set by the said emperor.

It is obvious that the role of an intermediary in permanently and directly transferring the influences of the court's high culture from Prague to the rural environment in the surroundings of Horšovský Týn was played by Prague bishops and archbishops as the holders of the Horšovský Týn domain. Around 1363, the archdeacon's Romanesque church at Horšov was remodelled and extended, with Archbishop Arnošt of Pardubice being at least aware of the works in progress. Approximately at the same time, works conducted on the church buildings related to the Prague archdiocese's estates at Horšov, Třebnice and Hora Svatého Václava were most likely being prepared or led at least for a certain time by the same mastermind.

Verified or newly discerned by the author's own comprehensive surveys, the similarities related to the presbytery's ground-plan or spatial conception and dimensions (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), the architectural morphology (in particular, Bukovec and Třebnice, as far as window traceries are concerned; the main entrance portal of the same type with a smooth tympanum positioned in the Gothic lintel and carried on the sides by quadrantal corbels at Horšov, Újezd Svatého Kříže, Bukovec and Stanětice; additionally, with the almost identical stonemason's treatment of the portal jambs at Horšov and Stanětice), and furthermore, the masonry (the pointed arch ring in the gable's masonry above the triumphal arch at Horšov, Třebnice and Újezd Svatého Kříže), bear testimony to the relationship among the structures of rural shrines, with some of them originated approximately at the same time after the mid-14th century (in the last resort, in the space of time spanning from the 1340s to the 1380s) and with only small distances separating one from another. That relationship was considerably closer than had they merely been assigned to the same architectural trend with the identical degree of the style's evolution. The most probable hypothesis suggests several groups of construction workers, partially employed alongside at the same time and interlinked by more skilful stonemasons and bricklayers, occasionally executing unaided tasks, as well as by more than one master-builder.

Depending on individual historic monuments, the proposition referring to various groups and partial architectural features of the Kladruby circle's medieval church buildings oscillates in positions ranging between certainty or hypothesis, in particular, as for the Romanesque period and the Gothic phase between 1300 and the mid-14th century, and assumptions whose probability considerably decreases in case of structures originated in the second half of the 14th century in a locality that had not any connections with the monastery in terms of property rights, geographic position and ecclesiastical administration. The notions of the Kladruby Monastery as an epicentre, from where incentives predestining the architectural and related artistic creation throughout a great part of western Bohemia were being permanently or in imaginary waves spread in only one direction for almost two hundred and fifty years, are simply not usable. In reality, the common features in the High Gothic architecture of rural churches in the former Horšov archdeaconry - in particular, the portal with a smooth tympanum, carried on the sides by quadrantal corbels whose archetype is to be found in monumental Romanesque or Gothic portals enhanced with a tympanum (either smooth or adorned with sculptures), asserted themselves more widely in the split structure of the feudal ownership in the Pilsen region during the High Middle Ages than only in the vicinity of Horšovský Týn or within the reach of the direct influence wielded by the Kladruby Monastery (Plasy, monastery church; Žďár/Ždírec, between Blovice and Nepomuk; Hradec near Stod, at one time owned by the Chotěšov Monastery; Starý Plzenec, a Marian shrine; Švihov, St Wenceslas' church - the forms of the corbels bearing the tympanum are there modified by tiny sculptures; and others).

As for the portals belonging to the surveyed type, their abundance in the Pilsen region, as opposed to their rather isolated occurrence elsewhere in Bohemia, seems to be one of the phenomena of the Gothic architecture in the region. In a more general sense, the opinion expressed by V. Mencl can still be considered as valid, regarding that feature as a partial artistic manifestation, distantly drawing from the plentiful artistic

forms of the style of Gothic cathedrals in the Rhineland and, in particular, in southern Germany at the end of the 13th century and in the first half of the 14th century. As far as western Bohemia is concerned, it was the Cistercian order that primarily stood to benefit from that feature, taking simultaneously a share in its spreading as well.

The only discerned historic monument in the ensemble of rural church buildings in the Horšov archdeaconry in the Middle Ages whose origins can be connected to the direct effect of the artistic influence from abroad is the church at Čečovice. Commissioned probably by the brothers Bušek, Václav and Jan, the squires of Velhartice, approximately around 1364, it was built as a manorial tribune chapel, resembling French palace chapels of the *Sainte-Chapelle* type because of its ground-plan and spatial layout. The demanding artistic taste of those squires, their ambitions and the significance of their social status are reflected in the extraordinarily lavish and – to a certain extent – hybrid architecture of that edifice. In this case, the role in intermediating the architectural and artistic features was played by southern Germany, with the group of workers building the church at Čečovice having probably arrived at Čečovice from the mason's lodge associated with the cathedral of Regensburg.